БІБЛІОТЕКА
ОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.
17740

Антін Крушельницкий.

РУСКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛЯСИ

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНИ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. ~~76050~~
3949/8

06 10

Антін Крушельницкий.

РУСКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛЯСИ СЕРЕДНИХ ШКІЛ ⊙ ⊙ ⊙

4740

760.50

Бібліотека Ін-ту Археології АН УРСР

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

У ЛЬВОВІ 1913.

НАКЛАДОМ ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Ціна: 3 Кор.

Ш141.4-942.2

470

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 3076

I. Поезия.

A. Епічна поезия.

I. Казки.

Стор.

1. Гордий цар — народня казка 3
2. Синїй лис — Іван Франко 8

II. Перекази. — Міти. — Леґенди.

Перекази.

3. Довбуш — Осип Федькович 14
4. У волиньскій тихій сторонї — Василь Щурат 16

Міти.

5. Дедаль і Ікар — Іван Демянчук 17

Леґенди.

6. Богатий Марко — Мусїй Кононенко 25
7. Зарваниця — Василь Щурат 36
8. Співак — О. Федькович 37
9. Видїнє кесаря — Зельма Ляґерлєф 37

III. Баляди.

10. Тополя — Тарас Шевченко 42
11. На золотих пісках — Мелетий Кічура 45
12. Мірамаре — Василь Пачовский 46

IV. Съміховинки (Анекдоти).

13. Наївний — народня съміховинка 47
14. Липова паска — народня съміховинка 47
15. Тягар — народня съміховинка 48
16. Як Каньовский пробував дїдів — народня съміховинка 48
17. Рідня — народня съміховинка 49

Стор.

V. Нариси й оповіданя.

18. Орися — Пантелеймон Куліш 51
19. Вільна Болгария — Іван Вазов 58
20. Борис Граб — Іван Франко 64
21. Негайна справа — Модест Левицкий 73
22. На Вовчому хуторі — Дмитро Маркович 78
23. Битва — Ольга Кобиляньска 85
24. Ниви у червні — Михайло Коцюбиньский 93

VI. Повісти.

25. Запорожский суд — (з повісти: „Чорна Рада“) — Пантелеймон Куліш 96
26. Молодий намісник — (з повісти: „Фараон“) — Болеслав Прус . . . 102
27. На баштанї — (з повісти: „Хмари“) — Іван Нечуй-Левицкий . . . 112
28. Польова Царівна — (з повісти: „Пропаща сила“) — Панас Мирний . 118

VII. Віршові оповіданя. — Поеми.

29. Циган пасїчник — Степан Руданьский 123
30. Слово Іларіона — Василь Щурат 124
31. Мойсей у пустинї — (З поеми: „Мойсей“) — Іван Франко . . 125
32. Наймичка — Тарас Шевченко 129

VIII. Епопеї.

33. Одиссей у Феаків — (з „Одиссеї“) переклад Петра Нїщиньского 136
34. Похід Ігоря Сьвятославича на Половцїв — український лицарский епос з XII. віку 143
35. Лис на судї — (з „Лиса Микити“) — Іван Франко 149
36. Трояньскі посли у Латина — (з „Енеїди“) — Іван Котляревский 157

Б. Лїрична поезия.

I. Пісні і думки.

37. Ой здаєть ся — не журю ся — Леся Українка 162
38. На чужинї — О. Олесь 162
39. Над колискою — Петро Карманьский 162
40. Самому чудно — Тарас Шевченко 163
41. Ой гляну я — Тарас Шевченко 163
42. Не для людий — Тарас Шевченко 163
43. Сонце заходить — Тарас Шевченко 164
44. Як почуєш в ночи — Іван Франко 164
45. Дай менї руку — Богдан Лепкий 165
46. Часом у вечірню годину — Богдан Лепкий 165
47. Коли в садї — Богдан Лепкий 165
Пісня — Леся Українка 166

Стор.
49. Тямиш?... — Петро Карманьский 166
50. Нічлїг — Осип Федькович 166
51. Як шумно филя грає — Богдан Лепкий 167

II. Описова лїрика.

52. Цвинтарок — Олександер Козловский 168
53. Конвалїя — О. Олесь 169
54. Стоять зачаровані — А. Кримский 169
55. Полудне — Іван Франко 170

III. Елєґії.

56. Молодому другови — Іван Франко 171
57. Дружинї — Іван Франко 172
58. З ким умре — Іван Франко 173
59. Як бити знав — Іван Франко 173
60. Розбита гусля — Корнило Устиянович 174
61. Спів відлетних журавлїв — Василь Пачовский 175
62. В країнї мертвій і безплодній — О. Олесь 175
63. І знов менї не привезла — Тарас Шевченко 175
64. Лїчу в неволї днї і ночі — Тарас Шевченко 176
65. Маєва елєґія — Іван Франко 177

IV. Оди.

66. Не хиляйте в дїл прапора — Богдан Лепкий 179
67. Пісня молодости — Ол. Олесь 179
68. Каменярі — Іван Франко 180
69. Слово рідне! — О. Олесь 182
70. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю! — Іван Франко . . 182

V. Гимни. — Псальми. — Молитви.

71. Привіт Нїлю — єгипетский гимн 183
72. Гимн в честь Озіріса — єгипетский гимн 183
73. Псальма LXII. — Пантелеймон Кулїш 184
74. Псальма CXLIX. — Тарас Шевченко 185
75 Молитва в терпіню — Василь Щурат 185

B. Дидактична поезия.

I. Байки.

76. Орачі і муха — Леонїд Глїбів 187
77. Пшениця — Евген Гребінка 188
78. Медвежий суд — Евген Гребінка 188
79. Орел — Володимир Самійленко 189

Стор.

II. Сатири.

80. Невдячний кінь — Володимир Самійленко 190
81. Гарну радоньку давали — Г. Гайне 191

III. Притчі.

82. Притча про правдиву вартість — Іван Франко 192
83. Притча про рівновагу — Іван Франко 193

IV. Дидактична лїрика. — Епіґрами.

84. Не високо мудруй — Іван Франко 195
85. Хто помилок лякається ся — Іван Франко 195
86. Книги — Іван Франко 195
87. Ти на ніч не дивись — О. Олесь 195
88. Гнїв се огонь — Іван Франко 196
89. Сам лицемірствує з собою — Іван Франко 196

V. Приповідки і загадки.

Приповідки.

90. 1—19 народнїх приповідок 197

Загадки.

91. 1—6 народнїх загадок 198

Г. Драматична поезия.

92. Геростратъ (монольоґ у 3 сценах) — Володимир Самійленко . . 199
93. Предслава і Сьвятослав — (з драми: Сон князя Сьвятослава) — Іван Франко 205
94. З комедиї п. з. „Ревізор з Петербурга“ — Микола Гоголь 212

II. Проза.

I. Спомини.

95. На Сокільскім — Богдан Лепкий 225
96. Море — Олена Кисїлевска (Галичанка) 228
97. Із Крети — Ярослав Окуневский 230
98. Із Фочі до Калиновика — Андрій Чайковский 232
99. З подорожи по Єгиптї — Ярослав Окуневский 242
100. Ворота Італії — Михайло Грушевский 252

Стор.
101. Вибух Везувія — Евген Олесницкий 255
102. Анґлійске домашне огнище — Іван Петрушевич 260
103. Через Дунай — Микола Садовский 265
104. Спомини про Тараса Шевченка — М. Лазаревский 274
105. З „Дневника“ — Тарас Шевченко 277

II. Житєписи.

106. Житє Івана Вишеньского — Іван Франко 281
107. Микола Лисенко — Філярет Колесса 287
108. Михайло Дорундяк — Єронім Калитовский 291
109. Емануїл Кант — Іван Копач 296

III. Історія.

110. Грецкі кольонії на Україні — Михайло Грушевский 300
111. Анна Русинка — королева Франції — Ке де Сент-Емур 303
112. Старинний Львів — Іван Крипякевич 305
113. Львівске Ставропігійске Братство в XVI. в. — Іван Крипякевич . . 312
114. Київ — осередком культурного житя на Україні в XVII. віці — Михайло Грушевский 315

IV. Описи.

115. Вилив Нїлю — Жорж Масперо 319
116. Зазуля — Іван Верхратский 322

V. Розвідки.

117. Ідейна й артистична сторона твору: „Слово о полку Ігоревім“ — Богдан Лепкий 330
118. Українські народні пісні і їх звязь з житєм народа — Філярет Колесса 335
119. Краса українських народних пісень — М. Сумцов 337
120. Взаємини наших змислів — Іван Раковский 340
121. Новітні вигади в старинї — Павло Ваґлєр 342

VI. Промови.

122. В сьвято відродженя — Антін Крушельницкий 347
123. Промова у відповідь на привіти в часї 25-лїтного ювилею — Іван Франко 351
124. Слово над гробом ученицї — Теодозий Лежогубский 354

VII. Листи.

125. Листи до Лазаревского — Тарас Шевченко 357

Спис творів по авторам.

I. Українські письменники.

Александрів Володимир:
Притча Христова про сїяча II.

Антонович Володимир:
Управа України за часів Гетьманщини II.

Аркас Микола:
Житє Славян у давнину I.
Князь лицар I.

Барвіньский Володимир:
Отець Григорий III.

Бережницкий Іван:
Про зуби II.

Білоусенко О.:
Звертай I.

Боберский Іван:
Осїнна прогулька II.

Бордуляк Тимотей:
Бузьки II.
Жебрачка III.

Борисів Е.:
Чумаки III.

Боровиковский А.:
Богатий-бідний I.

Будзиновский Альфред:
На Чорногорі I.

Верхратский Іван:
Зазуля IV.

Вовк Федір:
Біля моря — між Басками II.

Вовчок Марко:
(Марія з Вилиньских Маркович.)
Степовий гість III.
Два сини III.

Волошка Людомила:
Метелик I.

Воробкевич Сидір:
Смерть козака I.
Козацкий бенкет I.
Буковина I.
Озеро царя II.
Вечірна пісня II.
Там липа стоїть вже похила III.

Вороний Микола:
Євшан-зїлє II.
Ікар II.

Глїбів Леонїд:
Бжола і мухи I.
Синиця I.
Щедрівка II.
Христос воскрес! II.
Вовк і кіт II.
Собака й кінь II.
Старець II.
Дві бочки III.
Орачі і муха IV.

Гоголь Микола:
На Сїч III.

Грабович Ілляріон:
Упадок Новгорода III.

Грабовский Павло:
Кобзар II.
Гребінка Евген:
Сонце та хмари II.
Соловей III.
Будяк та коноплиночка III.
Ячмінь III.
Пшениця IV.
Медвежий суд IV.
Грінченко Борис:
Олеся I.
Грушевский Михайло:
Ясне сонечко I.
Ярослав Мудрий I.
Татарский погром на Україні II.
Острог — осередок осьвіти на Україні II.
Морскі походи козаків II.
Початки Січи III.
Ворота Італії IV.
Грецкі кольонії на Україні IV.
Київ — осередком культурного житя на Україні в XVII. в. IV.
Грущенко С.:
День в Остендї III.
Демянчук Іван:
Филимон і Бавкида II.
Піраміда Хеопса II.
Дедаль і Ікар IV.
Драгоманів Михайло:
Реґуль II.
Жук Михайло:
Стогне вітер III.
Калитовский Єронім:
Михайло Дорундяк IV.
Карманьский Петро:
Мати II.
Як в тихім гаю III.
Ніч на Адриї III.
Сади окув спокій задуми III.
В сьвятий вечір III.
Над колискою IV.
Тямиш?... IV.
Квітка Григорий:
Підбрехач I.
Кисїлевска Олена:
(Галичанка).
На Тарасовій могилї II.
Вечір у Венеції II.
Ялта і околиця III.
Море IV.
Кічура Мелетий:
На золотих пісках IV.
Кобиляньска Ольга:
В долах III.
Битва IV.
Кобриньский Володимир:
Серебренник I.
Коваленко Григорий:
Житє Русинів у старовину I.
Давна культура на Україні II.
Ковалїв Стефан:
Калїчка I.
Китайска яблінка II.
Козацкі думи:
Олексїй Попович II.
Маруся Богуславка II.
Азівскі брати III.
Козловский Александер:
Будь кришталем! III.
Цвинтарок IV.
Кокорудз Ілия:
Великдень в Атенах II.
Колесса Олександер:
В сьвіт за очи I.
Колесса Філярет:
Микола Лисенко IV.
Українські народні пісні і їх звязь з житєм народа IV.
Комар М.:
Землї Запорожців I.
Як Запорожці живили ся з своєї землї I.
Конiський Олександер:
Сестра жалібниця II.
Молодий вік Тараса Шевченка II.
Не грає безкрає III.
Пороги на Днїпрі III.
Кононенко Мусій:
Заповіт Ярослава Мудрого I.
Десна II.
Батуриньскі руїни III.
Богатий Марко IV.

Копач Іван:
В XLIV. роковини смерти Т. Шевченка III.
Емануїл Кант IV.
Королїв В.:
Житє українських переселенців у Канадї III.
Корчиньский М.:
Візник II.
Кос Михайло:
На Запорожу II.
Трахома II.
З подорожи по Норвеґії III.
Москва III.
Котляревский Іван:
Трояньскі послиу Латина IV.
Коцюбиньский Михайло:
Ялинка I.
На винограднику III.
Буря III.
Ниви у червнї IV.
Кравченко Уляна:
Молодій дитинї I.
Чи є що красше? III.
Кримский А:
Записки куропатви I.
Самотою на чужинї III.
Іслям III.
Стоять зачаровані IV.
Крипякевич Іван:
Княжий город Галич II.
Старинний Львів IV.
Львівске Ставропігийске Братство в XVI. в. IV.
Крушельницкий Антін:
В сьвято відродженя IV.
Кулїш Пантелеймон:
Турова круча I.
На прощі у Києві II.
Полковник Шрам III.
Степ III.
Псальма LXI — III.
Псальма CXXXI — III.
Псальма CXLVI — III.
Орися IV.
Запорожский суд IV.
Псальма LXII — IV.
Лазаревский М.:
Спомини про Тараса Шевченка IV.
Лебедова Віра:
(Малицка).
Уратувала II.
Левицкий Нечуй Іван:
Перекази про давнїй Київ I.
Вітрогон II.
Запорожцї III.
На баштанї IV.
Левицкий Модест:
Дурисьвіти II.
Щастє Пейсаха Лейдермана III.
Негайна справа IV.
Левицкий Орест:
Український замок у Коблинї II.
Лежогубский Теодозий:
Привіт на Сокільске сьвято III.
Слово над гробом ученицї IV.
Лепкий Богдан:
В задушнї днї I.
Тихо, легко і спровола I.
Заверуха I.
Похід Ігоря на Половцїв I.
На Сьвятий Вечір I.
Гусїй I.
Громом розбита ялице! I.
В жнива I.
Дїдусь II.
Осїнь II.
Тямлю, як на Сьвята Великодні II.
Про перші друкарнї на Руси II.
Цьвіт щастя III.
Зимою III.
День і ніч падуть снїги III.
Прірвав ся гарний спів III.
На небі сонце гасне III.
На сьвято III.
З сумних часів III.
Дай менї руку IV.
Часом у вечірню годину IV.
Коли в садї IV.
Як шумно филя грає IV.
Не хиляйте в дїл прапора IV.
На Сокільскім IV.
Ідейна й артистична сторона твору: „Слово о полку Ігоревім“ IV.

Макарушка Остап:
Давні українські пісні народні і казки I.
Маковей Осип:
Напад чати I.
Пустельник з Путни II.
В Чернівцях на перевозі III.
Серна III.
Молитва в полі III.
Маркович Дмитро:
На Вовчому хуторі IV.
Мова Василь:
Три деревини III.
Могильницкий Антін:
Старинний Галич I.
Нинїшний Галич III.
Молодченко Андрій:
Лисиця I.
Які тепер села на Україні I.
Як живуть в українському селї I.
Мирний Панас:
Польова царівна IV.
Народнї веснянки:
Ремез III.
Народнї загадки:
1—7 загадок III.
1—6 загадок IV.
Народнї казки:
Брат у брата на тому сьвітї I.
Лисичка-сестричка і вовк-панї-брат I.
Три брати I.
Телесик I.
Калинова сопілка I.
Про двох братів II.
Приятелї II.
Злиднї III.
Котигорошко III.
Гордий цар IV.
Народнї колядки:
Здибав ся місяць III.
Ой у садоньку III.
Народнї леґенди:
Смерть I.
Вайдевутіс I.
Недобрий брат I.
Великодна пятниця III.
Київска Лавра III.
Народнї перекази:
Кирило Кожумяка I.
Козацкий чура I.
Золоті ворота у Києві III.
Народнї пісні:
Гріб у чужинї I.
Пісня сироти I.
Татарский попас I.
Козак вибирає ся в похід I.
Татарский напад I.
Похвалка берези I.
Сьвятогор (Билина) II.
Козак і кінь II.
Смерть Морозенка II.
Коломийки 1—8 II.
Колядка II.
Обжинкові пісні II.
Руйноване Сїчи III.
Коломийки 1—5 III.
Народнї приповідки:
1—42 приповідок III.
1—19 приповідок IV.
Народнї сьміховинки:
Заяць та жаби I.
Скупий I.
Чом богато води в морі I.
Рак і ворона I.
Чумак і пан I.
Драбина I.
Кому зозуля кувала I.
Вчений син II.
Два розумні II.
Мачоха II.
Собака на містку II.
Голодний II.
Мужик та писар II.
Школяр на мандрівцї III.
Добрий кравець III.
На празнику у Бойка III.
Мантило III.
Татари і селяни III.
Наївний IV.
Липова паска IV.
Тягар IV.
Як Каньовский пробував дїдів IV.
Рідня IV.
Народнї жартовливі оповіданя:
Кому труднїйше працювати I.
Мудра дївчина II.

Старий Максимець III.
Лїнива III.

Обжинкові пісні:
Горішок зелененький III.

Окуневский Ярослав:
В гімаляйских горах II.
Прогулька з Пекіну II.
Мручок III.
Із Крети IV.
З подорожи по Єгиптї IV.

Олесницкий Евген:
Вибух Везувія IV.

Олесь Олександер:
(Кандиба).
Переселенцї II.
Туга за рідною землею II.
Усе жило III.
Лїтнїй вечір III.
Рано в ранцї III.
На чужинї IV.
Конвалїя IV.
В країнї мертвій і безплодній IV.
Пісня молодости IV.
Слово рідне! IV.
Ти на ніч не дивись IV.

Пачовский Василь:
Труби трублять II.
Я плакав у снї III.
По тучі III.
Мірамаре IV.
Спів відлетних журавлїв IV.

Петрушевич Іван:
Англїйске домашне огнище IV.

Пилипович М.:
Рідна землиця I.

Пігуляк Єротей:
Полониньскі спомини II.

Підгірянка Марійка:
(Домбровска).
Смереко, смереко! I.

Пчілка Олена:
Волинь I.

Раковский Іван:
Взаємини наших змислів IV.

Романчук Юлїян:
Пантелеймон Кулїш III.

Руданьский Степан:
Не мої ноги I.
Оциганив I.
Початок сьвіта II.
Віщий Олег II.
Павло Полуботок II.
Школяр II.
Циган в огірках II.
Чумак з мазницею II.
Козак і король II.
По водї піду III.
Окуляри III.
Наука III.
Циган пасїчник IV.

Рудницкий Стефан:
Днїпро I.
Наш рідний край I.
Балки на Украïнї I.
Чорногора I.
Лїси і полонини в Карпатах II.
Краєвид Поділя і Покутя III.
Наші гори III.

Русова С.:
З житя Болгар II.

Садовский Микола:
Перед битвою II.
Через Дунай IV.

Самійленко Володимир:
Пташки II.
Украïна II.
Горе поета III.
Пригода III.
Найдорожша перлина III.
Орел IV.
Невдячний кінь IV.
Геростратъ IV.

Сїрий Юрий:
Сьвітова подорож краплини води I.
Сонце I.

Слобода Михайло:
Князь Олег і ворожбит I.
Оборона Києва I.
Геродот на олїмпійских ігрищах II.
Вільгельм Телль III.

Старицкий Михайло:
Мурашка та полевий коник I.

Старороуска повість:
Пригча про однорога II.
Стороженко Олекса:
Дорош II.
Сумцов М.:
Краса українських народних пісень IV.
Тарнограбский В.:
Згадую про Вкраїну I.
Труш Іван:
Гість із Запорожа II.
Українка Леся:
(Лярісса Косач-Квітка).
Поділе I.
Тиша в морі II.
Роберт Брюс, шотляндский король III.
Ой здаєть ся—не журю ся IV.
Пісня IV.
Український лицарский епос:
Похід Ігоря Сьвятославича на Половців IV.
Устиянович Корнило:
Розбита гусля IV.
Устиянович Николай:
Зелені сьвята I.
Федькович Осип
По щирости I.
Брат та сестра II.
Король Гуцул III.
Ой вийду я з хати III.
Довбуш IV.
Співак IV.
Нічлїг IV.
Філяньский Микола:
І рідний гай і рідний лан III.
Лани весняніі III.
Франко Іван:
Осел і лев I.
Медвідь у школї I.
Лис і вовчиця в криниці I.
Українське село в осени I.
Моя любов до України I.
У вивозї I.
З Новим Роком I.
Війна між псом і вовком I.
Весна I.
Дивувалась зима I.
Перший Великдень на волї I.
Червона калино I.
Погідна ніч лїтня I.
Про господаря і вужа II.
Каменяр Евлогій II.
Фуль, цар єгипетский II.
Ворожба II.
У полонинї II.
Сипле снїг II.
Ходить вітер по житї II.
Притча про нерозум II.
Притча про терен II.
Мій злочин III.
Лови на медведів III.
Герман Ґольдкремер III.
Ранок у лїсї III.
Пригода медведя з лисом III.
Лицар Олександер III.
Іван Вишеньский III.
У лїсї III.
Я згадую минулеє житє III.
Притча про житє III.
Притча про піст III.
Пусті і плідні слова III.
Щастє і горе III.
Гордість III.
Помилки III.
Себе самого на перед III.
Молоді лїта (Автобіоґрафія) III.
Синїй лис IV.
Борис Граб IV.
Мойсей у пустинї IV.
Лис на судї IV.
Як почуєш в ночи IV.
Полудне IV.
Молодому другови IV.
Дружинї IV.
Заким умре IV.
Як би ти знав IV.
Маєва елєґія IV.
Каменярі IV.
Привіт тобі, мій друже вірний, гаю! IV.
Притча про правдиву вартість IV.
Притча про рівновагу IV.
Не високо мудруй IV.
Хто помилок лякаєть ся IV.
Книги IV.
Гнїв се огонь IV.

Сам лицемірствуєз собоюIV.
Предслава і Сьвятослав IV.
Житє Івана Вишеньского IV.
Промова у відповідь на привіти в часї 25-лїтного ювилею IV.

Хоткевич Гнат:
Нічний похід I.
Св. Юрий на Гуцульщинї III.
Старий Київ III.

Цеглиньский Григорий:
Де срібнолентий Сян пливе I.

Чайковский Андрій:
Чубова редута I.
Сагайдачний у школї в Острозї II.
Христос воскресе! II.
Подорож Сагайдачного до Кафи III.
З Фочі до Калиновика IV.

Черкасенко Спиридіон:
Зимової ночи I.

Чернявский Микола:
Перший снїг I.
Пороги I.
Марш Сагайдачного I.
Рідний край I.
Ніч у степу II.

Чупринка Григорий:
Байда II.

Шашкевич Маркіян:
Веснївка I.

Шевченко Тарас:
Страшний косар I.
Вибір гетьмана I.
Наша слава I.
Село на Украïнї I.
За байраком байрак II.
Іван Підкова II.
Гамалїя II.
Чума II.
Брат та сестра II.
Сон II.
І досї снить ся II.
В неволї II.
Прощанє козака III.
Чернець III.
Три шляхи III.
Хустина III.
Над Днїпровою сагою III.
Ой діброво, темний гаю III.
Огнї горять III.
Добро, у кого є господа III.
І золотої й дорогої III.
Менї однаково III.
У моїй хатинї III.
Недїля в неволї III.
Сон III.
На старість у рідному селї III.
І день іде... III.
Два листи до Лазаревского III.
Тополя IV.
Наймичка IV.
Самому чудно IV.
Ой гляну я IV.
Не для людий IV.
Сонце заходить IV.
І знов менї не привезла IV.
Лїчу в неволї днї і ночі IV.
Псальма CXLIX. — IV.
З „Дневника“ IV.
Листи до Лазаревского IV.

Шерстюк Григорий:
Гірка праця I.

Щербаківский Вадим:
Церкви у Киевї I.

Щоголїв Яків:
Степ II.
Покинутий хутір III.

Щурат Василь:
Св. Андрей на київских горах I.
Сьвятослав I.
Плач Ярославни I.
Ярослав Осьмомисл I.
У Страстний четвер I.
Притча I.
На синїй Чорногорі II.
Псальма L — III.
Лиш Ти один! III.
Молитва до Ісуса Христа III.
У волиньскій тихій сторонї IV.
Зарваниця IV.
Слово Іларіона IV.
Молитва в терпіню IV.

Яворницкий Дмитро:
Як Запорожцї стрічали Новий Рік II.

Ясиньский Григорий:
Кучерява груша I.

Яцків Михайло:
Бузьок II.

II. Інші письменники.

Авербах Бертольд:
Як цїсар Йосиф орав I.

Амічіс Едмондо:
Хуртовина I.

Андерсен Хр.:
Мати I.
Білавка I.
Неімовірне III.

Андреєв Леонїд:
Книга III.

Архикнязь Рудольф;
В лїбійскій пустинї II.

Байрон Ґ.:
Прощанє рідного краю III.

Ваґлер Павло:
Новітні вигади в старинї IV.

Вазов Іван:
Вільна Болгария IV.

Гайденштам Вернер:
Шведи на Українї III.

Гайкінґ Єлисавета:
Прощанє Япану II.

Гайне Г.:
Маврский халїф III.
Гарну радоньку давали IV.

Гауфф В.:
Пригоди Сайда III.

Гомерова Одиссея:
Одиссей у Феаків IV.

Гемс-Сельмер:
Сьвятий Вечір на далекій півночи II.

Гоголь Микола:
Ревізор з Петербурга IV.

Ґете Й. В.:
Балляда про князя-старця III.
Притча про підкову III.

Ґонсьоровский Вячеслав:
Почутє обовязку III.

Ґонсьоровский Генрик:
Прогулька до Яремча I.
Прогулька на Синяк II.

Ґрімми:
Чародїйна скрипка I.

Ґроллер:
Цїсар Франц Йосиф в Єрусалимі II.

Ґрубе А. В.:
Остатний лицар на престолї III.
Норимберґа III.

Деконьский Т.:
Лицарство і турнії III.

Джером К. Джером:
Як вуйко Поджер завішував образ II.

Доде Альфонс:
Остання лєкция III.

Езоп:
Хвалько I.
Осел і лис II.

Євангелиє Луки:
Притча про блудного сина III.

Євангелиє Маркa:
Христова притча про сїяча II.

Єгипетскі гимни:
Привіт Нїлю IV.
Гимн в честь Озіріса IV.

Жеромский Стефан:
Лїсовий брат III.

Ке де Сент-Емур:
Анна Русинка — королева Франциї IV.

Кіплїнґ Редіярд:
Слон бунтар Моті I.
Ріккі-Тіккі-Таві II.

Конопнїцка Марія:
На службу I.
Краєвид Польщі III.

Короленко Володимир:
Старий Охрим III.

Крапоткін Петро:
Взаїмна поміч у звірят III.

Левґенди :
Фока III.
Лї Йонас :
Орлиця II.
Лїлїєнкрон Детлеф :
Пропало III.
Лункевич :
Чуда царства ледів II.
Любич-Кошуров :
Визвіл невольників із „Чорної Вежі“ I.
Ляґерлеф Зельма :
Скарбничка цїсаревої III.
Видїнє кесаря IV.
Ляшамболі Пер :
Метелик і капуста II.
Господар і віл III.
Масперо Жорж :
Вилив Нїлю IV.
Міллер Евген :
Молоді лїта Йосифа Гайдна I.
Пригоди молодечого віку II.
Нїмецкий міт :
Зачарований скарб III.
Прус Болеслав :
Катаринка III.
Молодий намісник IV.
Ржевуский Генрик :
Король у гостинї III.
Рідер Герман :
Значінє води для людского здоровля I.
Розеґґер Петро :
Смерть Андрія Гофера III.
Смайльс С.:
З житя великих купців III.
Стріндберґ Авґуст :
Гейже до сонця! III.
Топелїус З. :
Верба і зірка I.
Шерер Фердинанд:
Гірняк-герой III.

I. ПОЕЗИЯ.

А. Епічна поезия.

І. Казки.

1. Чародійна скрипка.
2. Брат у брата на тому сьвітї.
3. Три брати
4. Телесик.
5. Мати
6. Білавка.
7. Калинова сопілка.
8. Осел і лев.
9. Лисичка-сестричка і вовк-панї-брат.
10. Записки куропатви.
11. Війна між псом і вовком.
12. Про двох братів.
13. Про господаря і вужа.
14. Ріккі-Тіккі-Таві.
15. Злиднї.
16. Котигорошко.
17. Пригоди Сайда.
18. Неімовірне.

І. Гордий цар.

Десь-недесь, в якімсь царстві, в якімсь государстві, не в нашій землї, не за нашої памяти жив собі цар, та такий гордий, що не приведи Господи! Хтоб єму що не радив нї сказав, нїчого не послухає, а робить усе, що тільки єму на думку упаде, і нїхто єму перечити не сьмій! Засумували усї мінїстри та бояри, засумував і люд увесь.

Раз пішов цар до церкви. Слухає — панотець читає Сьвятеє Письмо. Якесь там слово єму не сподобалось; менї й казали, та на старість я й забув. Після Служби іде цар до дому, звелїв панотця до дому привести. Приходить панотець.

— Як ти посьмів читати таке а таке місце?

— Якже не читати, — каже, — коли написано.

— То що, що написано? Се буде написано не знать що, то ти й читати меш? Щоб ти те місце замазав і більше читати не сьмій!

— Не я, ваше царске величество, писав ті слова, — каже панотець, — не менї їх і замазувати!

— Як ти сьмієш менї перечити? Я цар, ти повинен мене слухати!

— Усе, — каже панотець, — буду слухати, а в церковнім дїлї Бог постановив, а людям не змінити!

— Якто не змінити? — крикнув цар, — коли хочу змінити, то й зміню! Щоб ти менї зараз викинув слова ті і щоб нїколи не читав їх у церкві — чуєш?

— Не сьмію, — каже, — не моя воля.

— Я тобі приказую!

— Не сьмію! — каже.

— Ну, так даю тобі три днї подумати, а четвертий день у вечері явись у мене, і не зноси́ть тобі голови на плечах!

Панотець низенько поклонив ся і пішов до дому.

От уже третїй день кінчає ся, а панотець і сам не знає, що робити? Умертиб за віру не страшно — та жінка, дїтки маленькі... Ходить та плаче... Горе! — Ляг він спати, так не спить ся. Коли к сьвіту заснув і бачить у снї — стоїть у головах ангел тай каже:

— Не бій ся нїчого; Бог мене послав на землю боронити тебе!

Встав панотець уранцї радий, наче тільки що народив ся, і помолив ся щиро Богу.

Прокидає ся й цар вранцї тай гукнув, щоб скорійш мисливі збирались — на польованє поїде.

Полюють они у лїсї. Коли бачить цар: олень вискочив із куща. Цар за ним; так жене ся: олень не втече, цар не дожене. Розпалив ся цар, погнав коня, ось-ось-ось настигне... Коли річка на дорозї. Олень у воду; цар одежу з себе та собі у воду. Пливати умів добре, думав — настигне. От от, ще кришечку, і за рогиб ухопив... А олень переплив на берег, цар разом, та тільки хотїв єго за роги — аж оленя не стало... Бо то був ангел! Цар здивував ся, дивить ся сюди, туди: де то олень подїв ся? Коли бачить, на тім боцї хтось одягає ся у єго одежу, сїдає на єго коня і рушає. Цар думав, що се злодїй який або що, а то був той самий ангел. Приняв він на себе обличе царя, догнав мисливих тай поїхав з ними до дому. А цар зістав ся без одежі в лїсї. — Коли дивить ся, аж далеко десь дим піднимає ся над лїсом і неначе хмара стелить ся по чистім небі. Він подумав: то мабуть мої мисливі палять! Пішов туди, на той дим. Приходить, аж то цегольня. Робітники повиходили, дивлять ся, що оно таке та що за чоловік без одежі? А він у кущах ноги покалїчив, тїло подрапане. Люди змилосердились над ним, дали

єму стару, нечисту свитину, винесли єму їсти хлїба черствого та огірків і питають:

— Скажи чоловіче, хто ти такий?

— Дайте, — каже, — наїм ся, а то їсти хочу.

Нагодували єго; може він зроду не їв нїчого з таким смаком, як той хлїб черствий та огірки. От як наїв ся, то й каже:

— Тепер скажу вам, хто я такий: я цар ваш! Як дістанусь у столицю, то я вас нагороджу!

— Ах, ти ледач! Щоб то старець якийсь та сьмів себе царем величати?! Подивись на него — ще й винагороджувати хоче!

— Ви, — каже, — не сьмійте мене лаяти, бо звелю вам голови зрубати! (Забув ся — думав, що дома).

— Хто? Ти?!

Та давай єго бити. Били — били, взяли тай прогнали. — Пішов він, по лїсї блукаючи.

Іде та іде, аж бачить знова, дим піднимає ся над лїсом. Він знов думав, що то мисливі, тай іде до них. Аж ід вечеру вже знов приходить до другої цегольнї. Там над ним змилувались, нагодували єго, напоїли, дали єму стареньку одежину, бо й самі бідні були. Ониж думали, що то так собі бідний чоловік, може від рекрут ховає ся, а він, як наїв ся та одяг ся, то й каже:

— Я цар ваш!

Ті сьміють ся над ним. Він знов посварив ся з людьми. І ті єго побили добре тай прогнали. Він і пішов собі у лїс. Аж вже й нїч. От він приляг під деревом тай переночував, а вранцї вставши і поплів ся, куди очи глядять.

Аж ось приходить у трету цегольню, та уже й не признає ся, що він цар; усе думає про те, якби єму у столицю дістати ся. От і там єго нагодували робітники, та бачать, що у него босі, покалїчені ноги, змилувались і дали єму старенькі чоботи. Він їх питає:

— Чи не знаєте, куди тут шлях на столицю?

Они єму розказали. А вже далеко увійшов за цїлий день.

От пішов він тою дорогою, якою єму показано. Іде та іде і приходить у якесь місточко. Аж от перестрівá єго на дорозї становий:

— Стій! — кричить.

Він став.

— Пашпорт є?

— Нї, нема.

— Якже ти без пашпорту ходиш, ти блудяга якийсь?

Взяли єго тай посадили в холодну. Через кільки часу питають ся:

— А звідки ти?

Він сказав, з такої і такої столиці. Тодї єго скували з злодіями тай повели.

От привели єго у столицю тай знов саджають у тюрму. Через якийсь час приходить старший і розпитує ся, хто і за що сидить. От один каже:

— У Москалях був; там мене били та нївечили, що не вмію на трубі грать, так я і втїк; а мене отсе й піймали...

— А ти за що? — питає далї.

— А я, — каже, — не мав що їсти тай поліз у чужу комору, так мене сюди завдали.

Підходить старший до царя:

— А ти за що, старичок?

От він єму розказав усю правду:

— Був я царем, та таке й таке приключило ся зо мною.

Тут на него дивлять ся, що він зовсїм неподібний на царя. А він, звісно, за довгий час змарнїв, борода відросла. Куди там — зовсїм неподібний! А таки запирає ся, що цар. Як уже єго не запитували: цар, тай годї!

От і порішили всї, що він божевільний, тай вигнали єго з тюрми. Як єго випустили, то так бідує, що Господи! Як що знайде яку роботу (а до роботи не звичний) то ще й нїчого; а часом то тим тільки й живе, що випросить шматок хлїба. Ночує, де Бог дасть; часом де в бурянї або так де під тином. До того дожив ся!

А ангел, зробившись царем, поїхав з мисливими до дому. Приїхав. Нїхто нїчого й не догадує ся, що то не цар, а ангел. — Коли у вечері й приходить до него панотець тай каже:

— Воля твоя, царю, голову мою зняти; не пристану я на те, щоб викинути слово з Сьвятого Письма!

А цар єму:

— Ну, слава Богу! Тепер я знаю, що у моїм царстві є такий панотець, що міцно стоїть за слово Боже. Роблю тебе найстаршим архиєреєм.

Панотець подякував, поклонив ся до землї тай пішов собі, дивуючись, що се таке, що з гордого царя зробив ся такий тихий та справедливий. От і всї дивують ся, що таке з царем стало ся, такий зробив ся тихий та поважний, по польованях не розїзджає, а все ходить, розпитує ся, де яка неправда, чи яка кому кривда, чи що; на все сам увагу звертає; скрізь суд спра-

ведливий чинить, судців та розсудчиків справедливих назначає. Як перше народ сумував, так тепер радіє.

А цар той так бідує, так бідує! — Коли через три роки приходить такий царский указ, щоб на такий то й на такий день усї сходились до царя обідати: богаті й убогі, і пани й мужики. От і посходились усї, прийшов і той цар нещасливий. А на царскім дворі такого столів понакривано, що Господи! От сїдають усї за столи, пють та їдять, а цар сам з мінїстрами усякі напитки розношує, кождого сам припрошує; а тому цареви нещасливому вдвоє проти інших накладає й наливає. Усїх нагодували й напоїли; а далї цар почав розпитувати ся людий, чи нема кому якої кривди або обиди? А як почали вже люди розходити ся, цар став у брамі з мішком гроший і усїм дає по гривнї, а тому цареви нещасному дав аж три гривнї.

Через три роки знова цар зробив обід і знова скликає усїх людий. От нагодував, напоїв, розпитав ся про все, що в єго царстві робить ся, дав по гривнї усїм, а тому цареви нещасному у двоє давав їсти й пити і на дорогу дав знова три гривнї.

А через три роки знов робить обід. От, посходились люди, і богаті й убогі, і пани й мужики; понаїдались, понапивались, подякували, стали розходити ся. Той цар нещасливий і собі хоче йти, так він єго зупинив. Повів єго до себе у палату тай каже:

— Се тобі Бог присудив, щоб ти девять лїт покутував за свою гордість; а мене послав, щоб я навчив тебе, як цар має людий жалувати. Ну, тепер ти, бідуючи та тиняючись по сьвітї, набрав ся трохи розуму, тож гляди, щоб добре народом правив! Бо з сього часу ти будеш знов царем, а я полечу до Бога на небо!

І се кажучи, звелїв єму умити ся й підголити ся, бо борода у него виросла, наче у пасїшника; дав єму царску одежу, а далї й каже:

— Іди тепер — там у покоях царска рада, іди туди, там тебе нїхто й не пізнає, що ти той самий, що старцем тиняв ся! Нехай тобі Бог поможе у всїм добрім!

Як сказав се ангел, то і не стало єго, тільки одежа лишила ся.

От цар перш усього помолив ся щиро Богу, а тодї й пішов до ради. Від тої пори правив уже він народом, як єго ангел навчив.

Народня казка.

1. Вишукати моральну основу в казках „Брат у брата на тому сьвітї“ (I), „Про двох братів“ (II), „Злиднї“ (III) і „Гордий цар“.

2. В чім бачимо нагороду добрих дїл, кару лихих у казках з моральною основою?

2. Синій лис.

Жив собі в однім лїсї лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілько разів гонили єго стрільцї, тровили єго псами, заставляли на него зелїза або підкидали єму затроєного мяса, нїчим не могли доїхати єму кінця. Лис Микита кпив собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрав ся на лови чи то до курника чи до комори, то не було сьмілїйшого, вигадливійшого та зручнїйшого злодія над него. Дійшло до того, що він нераз у білий день вибирав ся на польованє і нїколи не вертав з порожними руками.

Се незвичайне щастє і та єго хитрість зробили єго страшенно гордим. Єму здавало ся, що нема нїчого неможливого для него.

— Що ви собі думаєте! — величав ся він перед своїми товаришами. — Доси я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з торговиці курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували єго товариші.

— Що, дурниць! Ану побачите! — решетив ся лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купою по улицях ходять, то вже хибаб ти перекинув ся в блоху, щоб тебе не побачили і не роздерли.

— Отже побачите, і в блоху не перекину ся і не розідруть мене! — товк своє лис і поклав ся міцно зараз завтра, в сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислив ся. Поміж коноплї та кукурудзи він залїз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти і ховаючи ся між яриною, дістав ся аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвильку вискочити на улицю, побігти на торговицю і вернути назад. А на улиці і на торговиці крик, шум, гармідер, вози скриплять, колеса торкочуть, коні гремлять копитами, свині квичать, жиди шваркочуть, селяни гойкають — одним словом клекіт такий, якого наш Микита і в снї не бачив і в горячці не чував.

Але що дїяти! Наважив ся, то треба кінчити те, що зачав. Посидївши пару годин у бурянї коло плота, що притикав до улиці, він освоїв ся трохи з тим гамором. Позбувши ся першого страху, а надто роздививши ся потроха, куди і як найлїпше бігти, щоб осягнути свою цїль, лис Микита набрав відваги, розбіг ся і одним духом скочив через пліт на улицю. Улицею йшло і їхало людий богато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив і нїкому до него не було дїла. От пес та пес — думали

собі люди. А Микита тому й рад. Знитив ся, стулив ся та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сидїли жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях на продаж яйця, масло, сьвіжі гриби, полотно, сїмя, курий, качок і інші такі гарні річи.

Ще не встиг добігти до торговиці, коли єму на стрічу біжить пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не здурить. Лиш занюхали, хто він, загарчали тай як не кинуть ся до него! Господи, яке страхітє! Наш Микита скрутив ся мов муха в окропі: що тут робити? куди дїти ся? Не довго думаючи він шмигнув у найблизші отворені сїни, а з сїний на подвірє. Скулив ся тут і роздивляє ся, кудиб то сховати ся, а сам надслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить лис, що на подвірю у кутї стоїть якась дїжа. От він не довго думаючи скік у дїжу́ тай сховав ся.

Щастє мав, бо ледво він щез у дїжі, коли надбігли пси цїлою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте єго! — кричали передні.

Цїла юрба кинула ся по тїсненькім подвірю, по всїх закутках, порпають, нюхають, дряпають — лиса анї слїду нема. Кілька разів підходили й до дїжі, але негарний запах, який ішов від неї, відгонював їх. Вкінцї, не знайшовши нїчого, они побігли далї. Лис Микита був уратований.

Уратований, але як!

В дїжі, що так несподївано стала єму в пригодї, було більше як до половини синьої, густо на олїю розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану і відразу розробив собі цїлу дїжу фарби тай поставив її в кутї на подвірю, щоб мав на завтра готову. Вскочивши в сю розчину, лис Микита в першій хвилї занурив ся в неї з головою і мало не задусив ся. Але потім, діставши задними ногами дна бочки, став собі так, що все єго тїло було затоплене в фарбі, а тілько мордочка, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Оттак він виждав, поки минула страшна небезпека. Серце у бідолахи било ся сильно, голод крутив кишки, запах олїю майже дусив єго, але що було дїяти! Слава Богу, що живий! Тай то ще хто знає, що буде. Ануж надійде господар бочки і застане єго тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху біддний лис Микита мусїв сидїти в фарбі тихо аж до вечера, знаючи добре, що, якби тепер у такім строю появив ся на улиці, то вже не пси, але люди кинуть ся за ним і не пустять єго живого. Аж коли смеркло ся, лис Микита вискочив із своєї незвичайної купелї, перебіг улицю і неспостережений нїким ускочив до садка, а відси бурянами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лїса. Довго ще тягли ся за ним синї слїди, поки фарба не обтерла ся троха або не висохла. Вже добре стемнїло ся, коли Микита добіг до лїса, і то не в тім боцї, де була єго хата а геть у противнім. Був голодний, змучений, ледво живий. До дому треба було бігти зо дві милї, але на се у него не ставало вже сили. Тож покріпивши ся троха кількома яйцями, що знайшов у гнїздї перепелицї, він ускочив у першу лїпшу порожну нору, розгорнув листє, зарив ся в ньому з головою і заснув справдї як по купели.

Чи пізно чи рано встав він на другий день, сего вже в книгах не записано — досить, що вставши з твердого сну, позїхнувши смачно і сплюнувши тричи в той бік, де вчора була єму така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячій груди. Сама добра пора на польованє! — подумав. Але в тій хвилї зирнув на себе — Господи! Аж скрикнув неборачиско. А се що таке? З переляку він кинув ся утїкати, але ба, сам від себе не втечеш! Зупинив ся і знов придивляє ся: та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Нї, не пізнає, не пізнає, тай годї! Якийсь дивний і страшний звір, синїй-синїй, з препоганим запахом, покритий не то лускою не то якимись колючими гузами не то їжовими колючками, а хвіст у него — не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня і також колюче.

Став мій лис, оглядає те чудовище, що зробило ся з него, обнюхує, пробує обтрїпати ся — не йде. Пробує обкачати ся в траві — не йде! Пробує дряпати з себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмити ся з фарби — де тобі! Фарба олїйна через нїч у теплї засохла добре, не пускає. Роби, що хочеш, небоже Микито!

В тій хвилї де не взяв ся вовчик-братїк. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіря, всего в колючках та гузах і з таким здоровенним мов із міди вилитим хвостом, він аж завив з переляку,

а отямивши ся як не пішов удирати — ледво хлипає! Подибав у лїсї вовчицю, далї медведя, кабана, оленя — всї єго питають, що з ним, чого так утїкає, а він тілько хлипає, баньки витріщив та знай тілько лепече:

— Онтам! онтам! Ой, тай страшнеж! Ой, тай лютеж!

— Та що, що таке? — допитують єго свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, тай страшеннеж!

Що за диво! Зібрало ся довкола чимало звіря, заспокоюють єго, дали води напити ся, але де тобі, все дарма. Бачучи, що з вовком непорадна година, звірі присудили йти їм усїм у той бік, де показував вовк, і подивити ся, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутив ся лис Микита, зирнули собіж тай кинули ся в розтїч. Деж пак! Такого звіря нї видано, нї чувано, від коли сьвіт сьвітом і лїс лїсом. А хто там знає, яка у него сила, які в него зуби, які кіхтї і яка єго воля?

Хоч і як тяжко турбував ся лис Микита своєю новою подобою, але все таки він добре бачив, яке вражінє зробила та єго подоба зразу на вовка, а отсе тепер і на інших звірів.

— Гей, — подумав собі хитрий лис, — та се не погано, що они мене так боять ся! Так можна добре виграти. Стійте лишень, я вам покажу себе!

І піднявши в гору хвіст, надувши ся гордо, він пішов у глуб лїса, де знав, що є місце сходин для всеї лїсової людности. Тим часом гомін про нового, нечуваного і страшного звіря розійшов ся геть по лїсї. Всї звірі, що там жили, хотїли хоч здалека придивити ся новому гостеви, але нїхто не сьмів приступити близше. А лис Микита мов і не бачить сего, йде собі поважно, мов у глубокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сїв на тім пеньку, де звичайно любив сидїти медвідь. Сїв і жде. Не минуло й пів години, як довкола майдану нагромадило ся звірів і птахів видимо-невидимо. Всї цїкаві знати, що се за поява, і всї боять ся її, нїхто не сьміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тілько чекають хвилї, щоб дати драпака.

Тодї лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійте ся мене! Приступіть близше, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили і тілько медвідь, ледво-не-ледво переводячи дух, запитав:

— А тиж хто такий?

— Приступіть близше, я вам усе розповім, — лагідно і солодко говорив лис. Звірі троха наблизили ся до него, але зовсїм близько не важили ся.

— Слухайте, любі мої, — говорив лис Микита, — і тїште ся! Сегодня рано сьвятий Николай уліпив мене з небесної глини — придивіть ся, яка она блакитна! — і ожививши мене мовив:

— Звіре Остромисле! В звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Нїхто там непевний свого житя і свого добра. Іди на землю і будь звірячим царем, заводи лад, суди по правдї і не допускай нїкому кривдити моїх звірів!

Почувши се звірі аж у долонї сплеснули.

— Ой Господи! Так се ти маєш бути наш добродїй, наш цар?

— Так, дїтоньки, — поважно мовив лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звірячім царстві. Зараз кинули ся робити порядки. Орли та яструби наловили курий, вовки та медведї нарізали овець, телят і нанесли цїлу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливости розділив поміж усїх голодних. Знов радість, знов оклики зачудованя і подяки. От цар! От добродїй! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічисті, мов у Бога за дверми!

Пішли днї за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і мягкосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засїдати, мордувати. Все готове, зарізане, навіть обскубане і обпатране приносили єму услужні мінїстри. Тай справедливість єго була така, як звичайно у звірів: хто був дужий, той лїпший, а хто слабший, той нїколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсїм так, як і без него: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільцї, той мусїв згинути, а хто втїк, той Богу дякував, що жиє. А про те всї були дуже раді, що мають такого мудрого, могутного і ласкавого царя, а надто так неподібного до всїх інших звірів.

І лис Микита, зробивши ся царем, жив собі як у Бога за дверми. Тілько одного бояв ся, щоб фарба не злїзла з єго шерсти, щоби звірі не пізнали, хто він є по правдї. Длятого він нїколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухав ся і спав тілько на мягкій перинї. І взагалї він пильнував, щоб нїчим не зрадити перед своїми мінїстрами, що він є лис, а не жаден звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали сьвяткувати врочисто той день і справити при тій нагодї великий концерт. Зібрав ся хор з лисів, вовків, медведів, уложено чудову кантату, і вечером по великих

процесиях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Медведї ревли басом, аж дуби трясли ся. Вовки витягали сольо, аж око вянуло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотїли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Єго серце було переповнене, єго обережність заснула і він підпявши морду, як не задзявкає й собі по лисячому!

Господи! Що стало ся? Всї співаки відразу затихли. Всїм мінїстрам і слугам царским відразу мов полуда з очий спала. Таж се лис! Простїсїнький фарбований лис! Ще й паскудною олїйною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати, хто такий! Ах ти брехуне! Ах ти ошуканче!

І не тямлячи вже анї про єго добродїйства, анї про єго величану мудрість, а люті тілько за те, що так довго давали єму дурити себе, всї кинули ся на нещасного лиса Микиту і розірвали єго на шматочки.

І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить обманчивому приятелеви і дасть єму добре одурити ся; коли який драбуга отуманить нас, обідре, оббреше, і ми робимо ся хоч дрібку мудрійшими по шкодї, то говоримо: „Е, я то давно знав! Я на нїм пізнав ся, як на фарбованім лисї."

Іван Франко.

3. Вишукати всї казки (I—IV кл.) зі звіринною основою. (Звіринний епос).
4. Про котрих саме звірів оповідає ся залюбки в казках і для чого?
5. Уложити всї знані з читанок I—IV кляси і інші знані нам казки в громади після їх основи: геройскі і т. п.
6. Які є прикмети казок (з огляду на особи, на час і місце подїй).
7. Що таке казка?

II. Перекази. — Міти. — Легенди.

Перекази.

1. Св. Андрей на київских горах.
2. Кирило Кожумяка.
3. Перекази про давний Київ.
4. Князь Олег і ворожбит.
5. Турова круча.
6. Козацкий чура.
7. Золоті ворота в Києві.
8. Запорожці.
9. Вільгельм Телль.

3. Довбуш.

Гей чи чули люди добрі,
перед ким то звірі стинуть,
А за ким то молодиці,
а за ким дівчата гинуть?
То наш Довбуш, наша слава,
то капітан на Підгірї,
Красний, красний як царевич,
двайцять років і чотири.

Хлопців тисяч єму служить,—
поклони ся пред ним крале!
На той топір єго ясний
клали Нїмці много стали,
А на тії порошниці
били Угри злота много,
А той ремінь більше вартий,
як у двоє царства твого.

Ясна нічка в Чорногорі,
місяць сьвітить, місяць мріє,
А капітан ходить сумно,
чогось серце в грудях мліє:
Нї топірчик вже не пестить,
нї кресак не обзирає,
Ходить, ходить по долинї,
клонить голов тай думає.

„Гей капітан, ти наш пане,
не яло ся сумувати!
Я співак є на Підгірю,
не розкажеш заспівати?
Я умію пісень много,
а й потрафлю затужити;
Капітане, чи не кажеш?
Може хлопців побудити?“

Онде хлопців тисяч двістї
полягали по убочи...
Гей якіж то буйні, жваві,
а які в них бистрі очи!
Бо води они не пили,
хиба кров та буйні вина;
Хлїб їх білий не годує,
лиш жуброва солонина.

А капітан став над ними,
рве пістоля, зводить скали;

Грим!! а хлопців тисяч двісті
на ногах вже поставали:
„Що розкажеш, пан капітан?
Чи палити, чи рубати,
Чи якому королеви
кажеш голов з вязів зняти?“

„Вража голов не пропаде,
заки руска не застила,
Але красна, красна Дзвінка
на вечірки запросила.
Ви підете враз зі мною.“ —
„Як розкажеш, і до грани!
Ти капітан в Чорногорі,
а ми твої, капітане.“

Ясна нічка в Чорногорі,
сьвітить місяць з звіздоч-
[ками;
З легінями тисяч двісті
квапить Довбуш облазами.
А сова десь затужила,
що аж серце в грудях мліє —
В Чорногорі нічка ясна,
місяць сьвітить, місяць мріє.

„Капітане, заверни ся!
Птаха нужду нам ворожить.“
„Хто то каже?“ — крикнув
[Довбуш, —
Головою най наложить!“
Тай ухопив за пістоля.
„Осьде стою, пане брате,
Ще раз кажу: заверни ся!
Осьде груди — мож стріляти.“

Так казав Іванчик любчик.
Ви не чули о Івані?
Ей, легінь то був хороший,
перший він по капітані;
А капітан єго любить,
ліпше май ніж топір з стали.
Як поглянув на Івана,
білі руки єму ввяли.

* * *

„Добрий вечер, красна Дзвінко,
отвори, пусти до хати!
Сімсот хлопців є зо мною,
А вже час би вечеряти.
Ми принесли срібла, злота,
ми принесли меду много,
Будем їсти, будем пити,
отвори нам лиш небого.“

„В мене двері тисовії,
не злодіям до розлому!“
„Що ти кажеш, гей гадюко?!“ —
кликнув Довбуш гірше гро-
[му
Тай ухопив за одвірки:
як солому усе крушить,
Двері гримли серед хати —
аж набій тут в уха глушить.

Ей набоюж ти зрадливий,
ей набою голосненький!
З капітана кровця ллєть ся,
впав капітан молоденький.
Впав, конає на мураві,
кров кипяча трави росить,
А капітан кличе хлопців,
тай конає, тай їх просить:

„Як я, братя, вже загину,
зложіть мене на топори,
Несіть мене, де найкрасше,
несіть мене в сині гори,
Там де люди не заходять,
там де пташки не співають,
Там мене ви поховайте,
про мій гріб нехай не знають.“

В Чорногорі сонце сходить,
Чорногора в сьвітлі тоне,

А в скалї там десь глибоко,
там сова десь плаче, стоне.
Але Довбуш ї не чує,
бо в могилї вже не чути
Анї пісню Довбушеву,
нї флояри слезні нути.

Осип Федькович.

8. З котрими казками споріднений отсей переказ про Довбуша?
9. Пригадати собі баляду „На синїй Чорногорі“ (II).

4. У волиньскій тихій сторонї...

У волиньскій тихій сторонї
в церквї кобза висить на стїнї;
сотню лїт вже висить сумно,
мов не кобза, але трумно,
де спочили давнії пісні.

Стародавний запорожский лад
дав тим давним пісням дивний склад
і дала їм силу слова
голосна Днїпрова мова;
дивувавсь тим пісням Царь-град.

А коли озвали ся як грім,
то й Варшава дивувалась їм.
Жовті Води стали в крови
від крївавої їх мови,
що нагнала много жаху всїм.

Бож і сила в тих пісень була!
Все з завзятєм лицарів росла,
поки з славою могила
їх собою не прикрила,
поки кобза в церкву не зайшла.

Нема того, хтоб з грудий своїх
кобзї сили удїлити міг,
тої сили, що несла на море,
тої сили, що борола горе,
що з ярма визволювала всїх.

У волиньскій тихій сторонї
в церквї кобза висить на стїнї;
сотню лїт вже висить сумно,
мов не кобза, але трумно:
встаньте з трумна давнії пісні!

Василь Щурат.

10. Чи можна означити в приближеню час і місце подій у переказах? а в казках?
11. Уложити всї знані перекази в хронольоґічнім порядку.
12. Виказати споріднене переказів з казками.

Міти.

1. Геракль на розпутю.
2. Филимон і Бавкида.
3. Зачарований скарб.

5. Дедаль і Ікар.

В давних-давних часах жив у Греції в місті Атенах різьбар Дедаль. Неабиякий був він мистець у своїй штуці. Атенці говорили про него, що статуї людий, які він вирізьбив, були неначе живі: очи так і дивили ся, як у живої людини, а нога — лиш дивись, як піднесе ся до ходу і камінна статуя оживе і заговорить.

Та що з того! Атенці були в тих часах ще на пів дикі і не розуміли ся на штуках. Хати були у них низькі і не гарні, бо будували їх з каміня самі з невільниками; в домашнім обходї вдоволяли ся найзвичайнїйшими посудинами, до яких не треба було аж знаня штуки, а й хат своїх не прикрашували нїякими непотрібними предметами.

То й невеликий гаразд був у Дедаля. Нераз приходило ся єму голодувати, бо часом і місяць минув, заки що продав тай то за безцїн.

Але наш різьбар, от як кождий мистець: не богато робив собі з нужди. Голова була в него все повна всїляких нових гадок, як би то се зробити, а тамто направити, бо щось оно не гарне, а от так булоб лїпше та красше. Цїлими днями сидїв у своїй робітнї і не дуже й тямив вечером, чи тої днини що їв. Така вже вдача у кождого артиста, що лиш тїло тримає ся землї, а гадками линуть все в якісь незбагнені країни, шо їх лиш самі знають.

І бувби Дедаль може й вік цїлий прожив серед своїх мрій та гадок, якби не жінка Арета. Она не хотїла нїяк погодити ся з тим, що бувають і бідні люди на сьвітї. Все їй захочувало ся то сего то того: то красшої одежи то дорогих прикрас до волося то знов лїпшої хати і паньскої їди. А ще як уродив ся Дедалеви син, то й просьвітної години не стало бідоласї.

Дедаль мав у себе на вихованю сина помершої сестри, Тальоса. Хлопчина виявляв уже змалку великі спосібности винахідника. Не минуло й дня, щоби не повело ся єму зладити щось незвичайне: то молоток, що сам підносив ся і опадав, то колесо, яке підставлене під струйку води крутило ся, то інші річи, які сьвідчили про великий хист у хлопчини. Дедаль тїшив ся дуже, що має такого понятливого ученика, але Арета зовсїм не так приязно дивила ся на Тальоса.

Львівська державна наукова бібліотека

— Ти гляди, — говорила Арета, — щоб часом Тальос не виріс тобі понад голову. Вже тепер Атенці більше подивляють єго, чим тебе, а що буде, як виросте!

Дедаль не зважав спершу на пересторогн Арети; за добре було в него серце, щоб мало комусь завидувати. Але де далі став і він побоюватись за себе, бо справді слава молодого винахідника росла все більше. Атенці приходили до робітні Дедаля не за тим, щоби щось у него купити, але щоби надивити ся на винаходи Тальоса.

Се зачало непокоїти і такого добрягу, як Дедаль. А до того і слова Арети все більше єго переконували так, що помалу зненавидів свого соперника.

А Тальос став уже робити не лише забавки, але й усїлякі знаряди потрібні в господарстві. От раз найшов десь у горах щоку змиї з острими зубами і се піддало єму гадку, зробити пилку з зелїза. Такий знаряд показав ся дуже пожиточним і відтоді слава Тальоса була вже забезпечена. По цїлих Атенах говорено вже про єго винаходи і кождий Атенець давав собі робити пилку на взір Тальосової.

Арета не знала, що робити з досади.

— Ось маєш подяку за свою доброту! — говорила. — Годував, одягав і пестив єго більше чим свого сина, бо мовляв сирота, а от що той сирота не дїє. Богато тепер заробляєш? А сироту годуй та ще й добре, щоб не нарікав! За якийсь час нїхто й не подивить ся на твої вироби, бо всю славу забере тобі Тальос. А ти ще тїшиш ся, що такого мудрця маєш у хатї! А той мудрець не лиш нас обїдає, але й зачинає обкрадати. От учера повимикував моїм гусем що найкрасші пера. Я дивлю ся, що мої гуси щось не такі, як були, і в голову заходжу, котра то сусїдка заподіяла менї таку кривду. Аж вечером заходжу в твою робітню, а той злодій злїплює мої пера і звязує шнурками і вже зробив з них одно велике крило. Я до него з криком, а він ще визвірив ся, що єму твердо спати і що хоче собі мякше постелити. Ще й неправду говорить! Бо певно щось там нове придумує і хто знає, чи лїтати не хоче. У него всьо можливе! Ще сего бракувало, щоб Атенців научив лїтати! Я тобі кажу, прожени того злодія, поки час, а нї, то сама прожену.

Дедаль вже й сам видів, що годї буде з хлопчиском вийти на лад, але як тут проганяти сироту без батька-матери? А ще сестра умираючи так просила єго, щоб не дав сиротї кривди зробити! І він обіцяв їй, що буде ним опікувати ся як рідним. Але хто міг надіяти ся, що таке з него виросте!

Щоб успокоїти ся по тій розмові з Аретою, пішов Дедаль перейти ся і зайшов аж на гору Лїкабет близько Атен. У тих часах був там ще густий лїс і рідко хто туди заходив. Але з вершка гори був чудовий вид на рівнину і на подальші села і горбки. Тому любив Дедаль ту гору і нераз утїкав сюди, коли клопоти житя чи Арета надоїли єму так, що й робота не ймала ся його рук.

От і тепер сїв на камени в тїни старої смереки і дивлячись на свої рідні Атени на долинї, призадумав ся над своїм дотеперішним житєм. І стали єму нагадувати ся давні лїта, коли то повний надїї закладав свою робітню і привів у дім молоду подругу. Сподївав ся, що дійде до майна і слави, що щасливою зробить свою родину, а тим часом... По стілько лїтах не лиш став біднїйший, як був колись, але ось і ту дрібку слави, яку собі придбав, відбирає єму молодий чоловік.

І під напором досади і недавних слів Арети така ненависть загоріла в душі Дедаля до Тальоса, що аж проклін вирвав ся з єго грудий.

Але ось почув нечайно якийсь шум недалеко, немов би орел лопотав поволи крильми. Обережно посунув ся Дедаль в напрямі, відки чути було шум; спершу не міг нїчого добачити, бо гущавина закривала вид, аж коли її минув, остовпів з дива: на скалї стояв Тальос; до рук мав привязані два крила, на котрих видко хотїв підлетїти в гору, поволи рушав руками так, як роблять птиці, а цїлим тїлом подав ся наперед, щоб лекше було пороти воздух. Але штука не удавала ся. На почервонїлім з напруженя лици хлопця було видко злість і жаль, що не може підлетїти. По кількох безуспішних пробах зняв крила, привязав їх інакше до рамен і знов став ними рушати. Сим разом штука повела ся. Тальос піднїс ся помалу в гору і легко став лїтати понад скалою.

Серед того кипіло в серци Дедаля. Аж тепер бачив, що довше годї терпіти хлопця. І така лють обхопила єго, що не тямлячи, що дїє, вхопив камінь і, коли Тальос спустив ся знов на землю, кинув ся на него немов дикий звір і одним ударом в голову поклав єго трупом. Відтак зірвав з него крила, завинув у плащ і як несамовитий утїк до дому. Аж тут отямив ся і побачив свій злочин. Та Арета не видїла в тім нїчого злого.

— Чого тут плакати і жалувати! — заспокоювала мужа. — Ти зробив лиш те, що інший на твоїм місци вже давно був би зробив. Тальос стояв тобі на дорозї, отже ти єго усунув. Аж тепер може лїпше тобі буде.

Та не так легко було Дедалеви забути. Страшні привиди мучили єго по ночах, а в день стояв єму заєдно перед очима окровавлений труп невинного Тальоса.

— Треба єго похоронити, — думав. — Нехай дикі звірі не розносять єго костий по лїсї. Може тодї і я стану спокійний.

Ще тої самої ночи пішов на гору. Коло Тальоса застав лиш лисів, що вже зачинали розтягати частки тїла по лїсї. Дедаль став копати яму, але заки скінчив роботу, зробив ся день і надійшли два камінярі, котрим сюди випала дорога. Наляканий Дедаль утїк до дому, полишаючи трупа в лїсї. Кілька днїв укривав ся в хатї, але коли довідав ся, що за ним шукає вже суд, постановив утечи. В тім намірі підтримувала єго ще й Арета, котра потайки тїшила ся, що раз бодай мусить Дедаль піти в чужину, де певно заробить чимало золота.

— Ти мусиш утїкати, — говорила єму, — скоро тобі житє миле. Таж не будеш тут ждати, аж тебе убють.

Але Дедалеви серце краялось на згадку, що мусить покинути Атени і малого Ікара.

— То возьми з собою й Ікара, — згоджувала ся Арета. — Нехай і він побачить сьвіт. Обом вам буде відраднїйше, а й менї буде лекше самій вижившти ся.

В ночи вибрав ся Дедаль в дорогу. В одній руцї нїс завязані крила, а другою вів малого сина. Як дві тїни посували ся швидко по темних уличках, а за ними ішло в далекий сьвіт прокляте за невинно пролиту кров Тальоса.

* * *

По довгій подорожи заїхали вкінци фенїкійским кораблем на остров Крету. Крета була тодї дуже могучим королївством, а володїв нею король Мінос. Мешканцї вели торговлю з сусїдними островами і збогачували ся, а в слїд за добробутом ішло також замилованє до штук. Тому міста їх були добре забудовані, доми повні всїляких прикрас.

Король мешкав у величавій палатї окруженій городами і тїшив ся любовю і поважанєм своїх підданих. Але нещастє і до него найшло приступ. Недавно уродив ся єму син дивної породи: на людскім тїлї мав величезну голову бика і від першої днини виявляв незвичайну лютість. Занепокоєний король післав послів до пророчнї з запитом, яке нещастє віщує се чудо. Пророчня відповіла, що ся потвора, коли дорослe, знищить цїлий остров, а короля убє. Щоб до сего не довести, радила умістити

єго в такій будівлї, щоб анї не був звязаний анї замкнений, бо інакше знищить Крету землетрясенє. Також заборонила єго убити, бо тодї потонув би цїлий остров у морю.

Король шукав як раз будівничого, що вибудував би таку будівлю, але не міг доси найти.

Дедаль довідав ся про се і порішив спробувати щастя. Прийшов до короля і розповів єму свій намір.

Король утїшив ся дуже.

— Добре, — сказав, — будуй, коли вмієш, а нагороду будеш мати велику. Одно лиш кажу тобі наперед: як вибудуєш будівлю непридатну, то згинеш.

Сего Дедаль не сподївав ся. Зажурений вийшов з королївскої палати, бо — правду сказати — таки не знав ще, чи щось доброго придумає.

— Може оно й лїпше було би, — думав, — поки час утїкати з острова. Ануж не удасть ся менї робота і згину марно.

Кілька днїв думав Дедаль і думав, а гадки не приходили до голови. Відтак пішов за місто, щоби відітхнути на самотї і роздивитись, куди найлїпше утечи. В задумі йшов просто в недалекі гори і не стямив ся, як опинивсь серед скель Іди. Кретенцї нїколи сюди не заходили, бо боялися злих духів.

Тим часом настав сумерк. Грізні шпилї скель стали прибирати рїжні постати: страшних птиць з довгими дзюбами, велитнїв, що немов держали в руцї грубезні булави, то знов смоків з розпростертими крилами. Чим більше темнїло, тим страшнїйше ставало Дедалеви.

Подумав, що пора вертати. Завернув назад, відки прийшов, але по якімсь часї побачив, що заблудив. Метнув ся йти в другий бік, але тут заступила єму дорогу висока скеля, а далї знов пропасть. Тим часом запала темна нїч. Йти кудинебудь було небезпечно, а ще голод і змученє знемогли єго так, що на пів мертвий ляг на моху і уснув.

Аж на третий день вернув Дедаль до міста, але перед брамою опустили єго сили і зімлїв. Оттак найшли єго слуги, яких король вислав шукати Грека і занесли до дому. Аж по кількох днях отямив ся Дедаль. Цїлий день над чимсь думав, то знов, неначе божевільний, крутив ся по кімнатї, вертаючи разураз в те саме місце. Аж вкінци розяснило ся єму лице. Не кажучи нїчого синови побіг до короля.

— Я найшов, королю, те, чого бажаєш, — сказав, — вертепи і пропасти Іди навчили мене всього.

— Виявиж менї свою гадку і зачинай роботу, — урадував ся король.

— Добре, але перше скажи менї, пане, яка нагорода жде мене за труд; у нас Атенців все йде по купецки.

— Назначи сам заплату, а дістанеш її, — відповів король.

— Дай менї тепер один мішок золота, а по скінченю роботи даси другий і відошлеш мене до вітчини.

— Добре, — згодив ся король. — Ось два мішки, а потім і корабель дістанеш.

— Ще одно скажу тобі, королю, коли не прогнїваєш ся. У нас кажуть, що кождий Кретенець говорить неправду, а прецїнь і ти Кретенець. Деж запорука, що не обманиш мене?

Король усьміхнув ся.

— Золото вже маєш, — сказав, — а що потім буде, про се вже не турбуй ся. Нїчого злого тобі не стане ся.

Така відповідь була що правда дуже неясна, але Дедаль бачив, що сяк чи так може король з ним зробити, що хоче. Розповів королеви свій плян.

— Ти сказав, що потвора — чи, як ти єго називаєш, Мінотавр — не може бути ані скована ані замкнена. Я побудую єму палату, що буде мати незапертий вхід, але кімнати і коритарі будуть у нїй так поплутані, що до суду віку не найде з неї виходу. Буде в нїй блудити, але вийти не зможе, так як я не був би вийшов з пропастий Іди, наколиб був не показав менї дороги лис. А єму хиба нїхто не покаже, куди вийти.

— За те маєш ще два мішки золота, — сказав урадований король, — а по скінченю всего жде тебе корабель.

* * *

Коли будівля-лябіринт була скінчена і впущено до неї Мінотавра, пішов Дедаль розпрощати ся з королем, бо хотїв зараз вертати домів. Золота мав досить, чогож більше єму бажати? В Атенах прецїнь побудує собі величаву палату, украсить її золотими статуями і заживе собі щасливо. Вже й Арета буде певно вдоволена, бо сповнить всї єї бажаня.

Але добре казала атеньска пословиця: „Обманює як Кретенець.“ Коли Дедаль зажадав обіцяного корабля, король і чути про се не хотїв.

— Як менї пускати від себе такого зручного будівничого, — сказав, — от лиши ся в мене, побудуєш менї ще одну палату, декілька сьвятинь, а потім уже й пущу тебе. Така була зрештою

наша умова, що аж по скінченю всего дам тобі корабель, а ти лиш одно до тепер зробив.

Дедаль аж заплакав з досади, коли прийшов до дому і розповів Ікарови, що стало ся.

— Але не діжде мерзенник того, щоб я єму ще будував щонебудь! — відгрожував ся Дедаль. — Не хоче мене пустити по добрій волї, то втечу, а таки на своїм поставлю.

Та не так легко було втечи. Король поставив здовж берега сторожів, а ті й малої лодки не пускали, не роздивившись, хто їде.

— Тут нам прийде ся мабуть і умерти, — бідькав ся Дедаль, — лиш одним воздухом моглиб ми хиба утечи, але як?

— О, колиб ми могли лїтати, як птиці! — відозвав ся Ікар. — Нехай би собі король стеріг берега!

— Над сим треба буде подумати, — сказав Дедаль. — Може оно буде й можливе. Завоювали люди землю й море, чому не моглиб підбити й воздуха?

В ночи, коли вже Ікар спав, пішов Дедаль у лїс. Там закопав був золото і крила. І одно і друге було на своїм місци. Золото лишив Дедаль у землї, а взяв лише крила. На вільнім місци спробував лїтати, нагадуючи собі, як то робив Тальос. Проба удала ся і над раном вернув Дедаль урадований до дому.

— Бачиш, що я через ніч зробив! — сказав Ікарови. — Тепер зроблю ще такі самі крила для тебе і полетимо до Атен на злість королеви. Тож то будуть в Атенах дивувати ся, коли немов птиці прилетимо собі до дому!

Зараз таки взяли ся до роботи і третого дня були вже готові малі крила для Ікара.

Коли ніч запала, привязав Дедаль крила собі і Ікарови, показав єму, як махати руками, і пустили ся в далеку дорогу.

— Будь обережний, сину! — наказував Дедаль, — не лети ані за низько ані за високо, лиш тримай ся середньої дороги. Коли підлетиш за високо, стопить тепло сонця віск і крила розлетять ся; а за низько знов не спускай ся, бо моглаб вода замочити пера і зробити їх тяжкими. Лети в слїд за мною і тям, що тобі тепер кажу.

Ікар був дуже урадований, що летить. Спершу бояв ся трохи, особливо коли покинули вже Крету і побачили під собою безмежне море. Але поволи минув страх, а з ним забув Ікар про пересторогы батька і зачав лїтати своєю дорогою. Дедаль зразу озирав ся за сином, але коли видїв, що летить за ним, перестав

ним журити ся і дивив ся вже лиш перед себе, щоби не збити ся з дороги.

Тим часом Ікар забажав підлетїти троха висше в гору. Лїтати вже умів добре, то й чого бояти ся? А там у горі так гарно мусить бути! Легко як жайворонок пурхнув у гору — та тут ждало єго лихо. Сильний вітер, який там віяв, вхопив єго зі собою і поніс ще висше, ще близше сонця. За пізно пожалував Ікар, що не послухав батька. Лучі сонця стали вже топити віск і Ікар чув, що зачинає швидко опадати в долину. А там лиш вода і вода. Смертельний страх захопив хлопця.

— Тату, поможи менї! — крикнув, стрепенув голими вже руками і за хвилю впав у воду.

Дедаль почув крик сина, але коли оглянув ся, не було вже єго у воздусї, лиш на долинї по водї пливали розкинені пера. Догадав ся бідний батько, що стало ся зі сином. Спустив ся на поблизький остров, чекаючи, чи не викине вода трупа на беріг. Був се дикий шмат землї серед моря, замешканий лише дикими гусьми і орлами. Кілька днїв ходив Дедаль по березї, аж филї наднесли тїло Ікара. Дедаль похоронив єго на березї, висипав високу могилу і на памятку назвав остров Ікариєю, а море Ікарийским. Відтак взяв свої крила і кинув їх у море.

— Пливи, дурна гуско, по водї! — сказав, — холи не вмієш лїтати.

Морскі филї схопили їх на свій хребет і понесли далеко від берега. Дедаль гонив їх довго очима.

— Отсе утїкає від мене моє щастє і мої рожеві надії, — думав. — Злочин дав їм початок, а із злого початку не вийде нїколи нїчого доброго.

І нагадав собі невинно убитого Тальоса.

Іван Демянчук.

13. Пригадати собі міти знані з науки історії.
14. Які постати є предметом мітів?
15. Найти схожости між казками, переказами і мітами.

1. Смерть.
2. Вайдевутіс.
3. Недобрий брат.
4. Початок сьвіта.
5. Каменяр Евлогій.
6. Великодна Пятниця.
7. Київска Лавра.
8. Фока.
9. Скарбничка цїсаревої.

6. Богатий Марко.

I.

Се було давним-давненько,
Ще маленьким був наш мир;
Жив тоді купець богатий,
Звав ся Марко Богатир.
І у власнім господарстві
Стілько мав купець добра,
Що кував із злота стелї,
Слав помости із срібла.
Він не знав межі у полї
І не знав кінця ланам,
Не було числа отарам
І великим табунам.
Співи, танцї та музики
День і ніч гули в дому,
Всюди Марка люди знали,
Всюди кланялись єму.
Отже гордому купцеви
Ще не так схотїлось жить,
Забажав він до господи
Бога в гості запросить.
Наготовив Марко страви,
Вин заморских, дорогих,
Нарядив у шовк та злото
Всїх прислужників своїх;
Позапрошував у гості
Тілько певних богачів,
Та приятелїв найкрасших
І вельможних паничів.
Позїзжались любі гості,
Багатнеча все сама —
Визирають з вікна Бога,
Визирають... та нема!
„Може Бог і не прибуде“ —
Гість до Марка проказав.
„Як, не буде?!“ — навіть гнївно
Гостю Марко відказав.
Та і знова до віконця,
На дорогу позира,
Чи не їде Бог у гості
До єго таки двора?
Чи не сяє в позолотї
Добрих коний довгий круг,
Чи не видко круг берлини
Більше сотнї вірних слуг?
Він бо думав: Бог прибуде
У обставах не простих,
А з прислужниками, пишно,
На колесах золотих.
Так і гості всї гадали.
Тількож Бога не було,
І купцеви від досади
Аж печінку підвело.
Відбува гостий він швидше
Та спішить відпочивать,
Щоб самому ще про Бога
Одинцем поміркувать.
Увійшов у почивальню,
Ще в віконце погляда:
„І чогоб то не приїхать?“
Так про Бога він гада.
„І чогоб то“ — теж питанє
Думка в голову веде;
А тим часом дїд старенький
До купця у двір іде.
От наблизивсь до віконця,

Уклонив ся, шапку зняв
І впустить заночувати
Він дозволу попрохав.
— „В людску йди, а тут не місце!“ —
Мовив Марко Богатир.
І дїдусь пішов помалу
Від вікна на другий двір.
Попросив ся там у кухню;
Вийшла наймичка стара
І ввела дїдуся в хату
З неохайного двора.
Зараз сьвітло засьвітила,
Хлїба, борщику знайшла
І дїдусеви старому
Повечеряти дала.
На постїль внесла перину
І ряденце — все як слїд;
Тількож нї — рядна й перини
Не схотїв старенький дїд:
— „Буде з мене і солімки“ —
Став він наймичцї казать
Тай прилїг собі смирненько
На соломі спочивать.

II.

Ніч. На небі нї хмарини
Тихо, любо, як в раю,
Сяють тілько зірки-очи
У небесному краю;
То одна одній всьміхнеть ся,
То по небу пробіжить,
То промінєм потихенько
Раз за разом миготить.
А між ними місяць-батько
Із зморщками на чолї,
Позира на церков Божу,
Що красуєть ся в селї;
Позирає і на цвинтар,
Де старенький сторож спить
І не бачить, як до церкви
Троє ангелів летить;
Мають в блакитї їх крила,
Вють ся кучері густі
І привітом та любовю
Сяють очи їх сьвяті.
Опустились біля церкви,
Обійшли її кругом
Тай пішли у двір до Марка
Через улицю селом...
А чи знають же селяни,
Хто в село до них прибув? —
Нї, не знають, їх так любо
Сон обняв і пригорнув;
А тут ангели сьвятії
Вже до Марка в двір ідуть
І розмову між собою
Так любісенько ведуть.
Ще хвилина — і до кухнї
Божі ангели дійшли,
Де ночує дїд старенький,
І в пекарню ту пішли.
В нїй ще наймичка не спала,
Не хотїлось бабі спать;
От і чутно їй, що в хатї
Почина хтось розмовлять.
Розплюща бабуся очи —
Перед нею — Боже мій!
Сяє в соняшному сьвітї
Подорожний той старий.
Коло него на колїнах
В ряд три ангели стоять
І один із них покірно
Дїдусеви став казать:
„Боже наш! сїєї ночи
Народили ся на сьвіт
Троє хлопчиків-близняток;
Дай їм долю і привіт!“ —
Бог промовив: „Старший хлопець
Завтра свій сконає вік;
А підстарший буде кріпкий
Довговічний чоловік;
Третий хлопець буде жвавий

Та прегарний із лиця
І наслїдує богатство
Марка, гордого купця,
Що бажав мене побачить,
А побачив — згордував,
І в убогому, старому
Виду Бога не пізнав."
Тілько сї слова почути
Бабу щастє довело;
Далї в хатї стало тихо...
Вже нїкого не було.

III.

Встала наймичка з постелї.
Все шептала Божу річ,
Прибирала ту соломку
І не спала цїлу ніч.
А як тілько розсьвінуло,
Нічка Божая пройшла,
Зараз наймичка до Марка
До богатого пішла
Тай давай єму казати,
Хто у кухнї ночував
І кому і як богатство
Він купцеве призначав.
Не повірив Марко зразу,
А як далї став гадать,
То запевнився і злякав ся...
Жаль богатства віддавать!
І зачав купець гадати,
Як бідї запомогти —
Тай надумавсь: треба хлопця
З сьвіту білого звести —
От тодї нехай пильнує,
Щоб добро моє забрать;
Так надумавсь він і зараз
Хлопця виїхав шукать.
Довго їздив чи недовго
Скрізь по селах наш купець,
А семейку ту що треба,
Він знайшов таки вкінець;
І зачав просить, щоб хлопця
Продала сїмя єму,
І за него став давати
Превеликую суму.
Не схотїли батько й мати
(Та чи й можнаж? — Бог
[храни!)
Хоч і вбогі-преубогі
На селї були они.
— „Коли хочте," — так нарештї
Стали Марку говорить —
„То без гроший, без усього,
А за сина заберіть;
Бо дїтий у нас богато,
А убогі ми кругом,
Продаватиж, крий нас Боже!
Не покусуйте гріхом!"
Радий Марко, задля него
Як би дїло не пішло?!
Чи за гроші чи без гроший,
А дитятко щоб було.
Взяв хлопятко він од рідних,
Гроший так уже їм дав
Тай поїхав веселенько,
Що наслїдника злапав.

На дворі зима лежала,
Снїг, морози — аж тріщить,
Маркож коний серед лїсу
Здержать візнику велить.
Припинає візник конї,
Марко хлопця розгорнув,
Розгойдав єго й далеко
В кучугуру зажбурнув.
— „Оттепер моє богатство
Скілько хочеш поживай" —
Приказав він тай добавив:
„Швидше коний поганяй!"

Їде Марко та радїє,
Що наслїдника нема,
Що живого вже не пустить

З гаю лютая зима.
Сам він сам своє богатєтво
До останку проживе!
А тим часом заверюха
Стогне, свище та реве;
То неначе заголосить,
Мов оплакує дитя,
Що єго згубили люди
Злі, недобрі без путя.
Сумно-сумно завиває,
Та купцю не до сього.
Він бо радий та веселий
І не думає сього.
Приїздить до дому Марко,
А навстріт єму купці:
— „А! здорові! помагай-Біг
Пани-братя, молодці!“ —
Тай почав богатий Марко
З тим купецтвом розмовлять
Та запрошувать і далі
До господи завертать.
— „Добре,“ мовило купецтво,
„Гостювати раді ми!“ —
Тай поїхали спочивши,
Продавать свої крами.
Їдуть купчики помалу;
От і гай чорніти став,
Той, де Марко наш дитину
В снїг глубокий поховав;
Та купці того не знають,
Про торговлю річ ведуть:
Споминали і минуще,
Де і як хто продавав. —
— „Диво! диво! — подивіть
Хтось відразу закричав. [ся!
„Що там? — Де там?“ — за-
[питали;
Коли глянуть... Боже мій!
У снїгу лежить дитятко,
Хлопчик маленький-малий;
Біля него снїг протаяв,
Відтопила ся земля,
І само себе хлопятко
Там квітками забавля.
Навкруги бо, наче лїтом,
Скрізь травиця поросла
І квітками запашними
Мов весною зацвила. —
Здивувало ся купецтво,
До хлопятка підійшло,
А оно собі сьмієть ся,
Рученята подало.
Узяли купці малого
Тай поїхали опять,
І вже стали всю дорогу
Про хлопятко розмовлять.

IV.

От і ярмарок клекоче.
Загадались крамарі,
Бо спізнились, нїде стати...
Стали з боку на горі.
Щоб було деньком ранїйше!
Починають жалкувать,
А тепер... купців аж хмари,
Шкода-шкода! що й казать!
Але щож робити маєм?...
День постоїм, та і в путь!...
І купці товар виймають,
Та на вид єго кладуть.
Розкладають — та невдача
Аж журбу на них веде;
Коли зирк — до них помалу
І народ уже іде.
Далї-далї і людий тих
Стало прямо напливать:
Не вспівають краму мірять,
Гроші здачі віддавать.
Так іде година... друга,
Ось товару вже й нема,
Тілько гроший у кишенях
Превеликая сума!
— „Слава Богу! Се Спаситель
Щастє нам таке післав“ —

Так купець один одному
Веселенько промовля.
Аж один і догадав ся,
Як до хлопчика прийшли
До того, що на дорозї
У снїгу они найшли:
— „Се за него Бог поміг нам
Дивно так уторгувать
І за день в такому місци
Крам до ниточки продать.“
— „Так і є! — Ну, славаж
Так поїхали назад, [Богу!“
А що хлопцеви... так Боже!
Кождий був мов сину рад!

V.

Дуже Марко счудував ся,
Як на завтра опівднї
Стрів купецтво коло двору
Без товару в порожнї.
Та і як не здивуватись?
Фір трийцяток краму мать
І єго за день єдиний
Весь до ниточки продать!
Усьміхнуло ся купецтво
І казати зачало,
Що їм скоро так продати
Всї товари помогло.
Розказали, як дитину
У снїгу они знайшли,
Де спинились, як журились,
Як товари з рук пішли.
Аж поблїд богатий Марко...
Він відразу догадавсь,
Що за хлопчик на їх щастє
У гаю тому спіткавсь.
Догадавсь... та мов байдуже;
Щоб в знаки того не дать,
Угостив купців, а потім
Став дитя у них прохать.
Довго-довго не згожались
Віддавать хлопця купцї,
Та за гроші превеликі
Віддали таки вкінцї.
Загадав ся Марко знова,
Щоб то видумать, зробить,
Щоб таки хлопя нелюбе
З сьвіту білого згубить!
Так надумавсь: У корито
Він малого положив
І на море на безкрає
Пізно в вечері пустив. —
Бушувало синє море,
Гоготїло та ревло
І з дитиною корито
Геть по филях понесло.
Заспокоївсь Марко знова,
Бо тепер запевне знав,
Що у руки геть то добрі
Він наслїдника віддав.
Море живого не верне,
А малого й положив;
Заколише, загойдає.
І на сьвітї мов нежив.

VI.

Тиждень... місяць... рік прохо-
[дить,
Так хлопяти й слїд пропав!
Радий-радий Марко ходить,
Бо зробилось, як бажав!
Задає собі бенкети;
Кипить злото та срібло,
І росте-росте ще більше
Несчислимеє добро.
Так щось років з вісїмнайцять
Марко жив, бенкетував,
Про наслїдника малого
Вже й не думав, не гадав;
А щоб гріх свій замолити,
За дитя не відвічать,
Він до церкви став ходити
Та убогим помагать.
Їздив скрізь на богоміля,

Щедро гроші подавав,
Образи, хрести, хоругви
В кожду церкву купував.
От і чує від людий він
Про далекий монастир,
До котрого неупинно
Плавма пливе Божий мир.
Забажалось і купцеви
В тім побуть монастирі,
І поїхав він до него,
Вставши рано на зорі.
Днів з чотири був в дорозї
Богомільний наш купець,
Аж на пятий, куди треба,
Він приїхав у кінець.
Дуже Марко чудував ся,
Розглядавши монастир,
Бо нїколи ще не бачив
Стілько дива богатир.
І запевне несчислиме
Всяке тут було добро;
Самоцьвіти миготїли,
Сяло злото та срібло;
На дворі сади розкішні,
Досить всього їсти, пить,
Ще до того й синє море
Проти саду гомонить.
Надивившись на богатство,
Марко йде до чернеця
І розпитує поважно
Монастирского вітця:
„Розкажіть будь ласка, отче,
Вельмиб знати я хотїв,
Від чого так несчислимо
Монастир забогатїв?“ —
А чернець перехрестив ся
І відповідь так почав:
„Сам Господь монастиреви
Все добро отсе післав.
Монастир був наш убогий;
Мушу правду вам сказать,
Так лучалось, що і хлїба
Не було за що куплять.
І довгенько так вело ся,
Коли... як би вам сказать...
Раз приходжу я до моря,
Став водицю набирать,
Придивляюсь — синя филя
Мов колиску колиха;
От стою я, дожидаюсь,
Аж корито приплива,
У коритїж на соломі
Манюсененьке хлопя
Усьміхаєть ся, а гука...
Счудував ся дуже я
Тай біжу скорійш до дому:
Так і так зачав казать...
І зійшлись ми, помолились
Тай забрали годувать.
Доглядали те хлопятко,
А оно собі росте,
А за ним житє і наше
Вже зробило ся не те:
Стали зараз богомольцї
Помолитись прибувать
І на церков, хто що зможе,
Не скупились подавать.
Рік проходить, другий, тре-
[тий...
Плавма пливе Божий мир
І богатство полило ся
В наш убогий монастир.“ —
Похилившись богатий Марко,
Він відразу угадав,
Що за хлопчик у коритї
До їх берега пристав.
Уклонившись чернецеви
Марко став єго прохать,
Чи не можна те хлопятко
Привести та показать.
„Можна, можна! я покличу“ —
Відповів єму чернець
Тай пішов шукати хлопця,
Дожидає наш купець.

Незабаром увіходить
Парубіка із чернцем
І чернечу темну келю
Мов засяяв він лицем;
Бо лице єго вродливе
Ніби ангельске було,
Пишне, сьвіже та румяне,
Ще й веселостю цвило.
Позирнув купець на хлопця
Аж від ніг і до плечий,
Тай мовчить, уперши очи,
Не находячи річий.
В темній келії чернечій
У нахмурій та смутній
Парубіка Марку здав ся
Більш як дійсно чарівний.
— „Як зовуть тебе?“ — наш
Перегодом запитав. [Марко
Хлопець весело озвав ся:
„Я Павло...“ єму сказав.
Почув голос Марко й очи
Другим сьвітом занялись:
— „Забере моє богатство“ —
Думки зараз пронеслись;
І вже нехотя питав він,
Слухав нехотя одвіт,
Через силу усьміхав ся
І показував привіт.
Тількож вийшов парубіка,
Марко зараз до сього
Чернеця, почав прохати
Та вговорювать єго,
Щоб Павла за годованця
Той на вік єму віддав,
А вже він за те на церков
Силу гроший обіцяв. —
„Нї, не хочу!“ — не згожав ся
Віддавать Павла чернець;
Та свого таки добив ся
Богатир Марко купець.
Превелику силу гроший
Чернецеви він віддав
І у той же день до себе
Він наслїдника забрав.
Заспокоївши ся Марко
Зараз лист зачав писать
І звелїв Павла до себе
Не гаявшись присилать.
Увійшов Павло в кімнату,
Марку весело вклонивсь
І ввічливо, сумирненько
Край порога зупинивсь.
Марко глянув, усьміхнув ся,
Лист в ковертик заховав,
Запечатав, подивив ся
І Павлу єго віддав:
— „На... сей лист і яко мога
Хутко ти єго неси
У мою господу, жінці
В власні руки віддаси:
Та гляди менї, не гай ся,
Поспіши ся з ним скорій,
Принеси єго у пору,
Будеш ти коханець мій.
Чуєш?“ — „Чую!“ Павлик Мар-
Уклонивши ся сказав [ку
І за пазуху гарненько
Лист закритий заховав.

VII.

День минає, ніч приходить,
А Павло не спочива,
Поспіша з листом купцевим,
Щоб не випало гнїва.
А чи знаєж бідний Павлик,
Що купець в листу писав? —
Нї, не зна; колиб довідавсь,
Можеб так не поспішав.
Там написано, щоб жінка,
Лист узявши від Павла,
Зараз же єму отрути
В чарці меду подала.
Не вдогад про се Павлови,
Він скоренько поспіша,

Не віщує єму смерти,
Смерти наглої душа;
Знемагає тілько втома
Від невпинної ходні,
І гадає він про себе:
— „Час спочитиб і менї."
Хоч гадає, алеж далї
Не спиняючись іде.
Так і знова день проходить,
Нічку темную веде.
Вже від сонечка промінє
Ледви-ледви миготить
І вже вечір тихий, любий
Сьвіжиною пахотить;
Скрізь голівоньки по полю
Вся ростина підійма.
Мов на сонечко зиркає:
Чи на небі, чи нема?
Після куряви та спеки
Знов ожити все спішить.
Сїв і Павлик на обніжку,
Щоб хвилину відпочить.
Вітерець Павлу в очиці
Став ласкаво повівать,
Став і щічки загорілі
Лоскотати, цїлувать;
І у пазуху добрав ся,
В ушко щось прошепотав,
Нїби втомленого хлопця
Він приспати забажав.
Та Павло наш не дасть ся,
Але вітер... чарівник
Все шепоче, все витає...
Павлик слухає... поник.
Нахилила ся голівка,
Звисли кучері густі;
Вітерець лоскоче, віє,
Гонить снища золоті...
Не займайтеж, най спочине,
Бо богато ще ходнї,
Ще спішить Павлови треба
Не годину — цїлі днї!

VIII.

От і Марко вже в дорозї,
Їде він з монастира,
Та веселі геть то думки
В голові перебира.
Як приїду, дума Марко,
Жінка зараз на зустріч,
Привітаєть ся любенько
І таку промовить річ:
Вже я, скаже, те зробила,
Що у листї ти писав...
І Маркови любо стало,
Аж сьміяти ся він став.
— „Хоч багато й клопотав ся,
А позбувсь таки вкінець" —
Шепче сам собі в берлинї
Про наслїдника купець.
Приїзжа купець до дому.
Жінка, правда, ще здаля:
„Все зробила, як писав ти!"
Веселенько промовля.
„От і добре!" каже Марко,
Коли зирк! — Павло іде
І єго дочку під руку
Вже повінчану веде.
Стали рядом на колїна,
Щоб Марко благословив,
А купець — дивитись [страшно —
Зблїд увесь і жив не жив...
— „Як се? що се?" він питає.
Жінка лист єму дала,
— „Як писав ти, так і сталось" —
Потихенько додала.
Взяв купець свій лист, читає
Тай не вірить ся єму,
Сам писав, та тілько друге
Вже було в листу тому.
Бо як сїв Павло спочити,
І вітрець єго приспав,
Зараз ангела із неба
Бог до сонного послав.

Ангел взяв письмо купцеве,
Повертів єго в руках
І в листї вже друге стало
Марку гордому на страх.
Замість клятої отрути
Там такая річ була:
„В сей же день з дочкою, жінко,
Повінчать менї Павла;
Поки я назад прибуду,
Щоб усе як слїд було.“ —
І звінчались і весїля
Пишне, гучне прогуло.
Прочитав купець, подумав,
Подивившись на молодих
І в нему, здало ся зразу,
І досада й гнїв утих;
Бо неначе на малюнку
Пара любая була,
І весела і щаслива
І пишалась і цвила.

IX.

Втихло в Марку, та не зовсїм,
Хиже, люте почутя;
Знов оно збудилось в серцї
Мов недобреє дитя,
Знов пішло вередувати
Та спокою не давать:
„Забере твоє богатство!“
Стало Маркови шептать,
„Забере почоти, славу;
Згине все на вік-віків,
Не зустрінеш більш поклонів
Від панів та мужиків;
Всї і все тебе забуде,
Мов нїчого й не було,
І подумай, хто сплюндрує? —
Зять твій, зять, Павло, Павло!“
„Нї, не буть сему нїколи!“ —
Шепче люто богатир
Тай клене, не знає за що,
Сам себе і Божий мир.

Проклинає та гадає,
Як би дїло повести,
Щоб наслїдника і зятя
Знова з сьвіту ізвести!
І прийшов єму на думку
Той нещасний чоловік,
Що закляв єго зміюка
Править човном цїлий вік
Та возить людий за річку,
Де зміюка проживав
І зїдав людий там зразу,
Хто на той бік попадав.
От, заклятого згадавши,
Марко зятя призива
І казать єму лестиво
Починa такі слова:
„Любий зятю, я надумавсь
Про богатство про своє
І менї схотїлось знати,
Що, чого і скілько є.
Скілько маю самоцьвітів,
Злота всякого, срібла,
Поля, лїсу і худоби
І усякого добра;
Тілько от біда — нема тут
Чоловіка й одного,
Щоб здолав він долїчитись
До всього добра мого.
Тілько й знає все богатство,
Несчислимість всю мою
Змій один, що тут живе він
За рікою у гаю.
І тебе, мій любий зятю,
Я просити загадав,
Щоб якнебудь ти у змія
Те, що хочу я, узнав.“ —
„Добре, тату!“ — зять купцеви
Веселенько проказав
Тай пішов шукати річки,
Де заклятий човноправ.
Розшукав ту річку, дїда,
Сїв на човничок єго,

Тай поїхав по тихеньку
Аж до берега того.
Їде човен, а тим часом
Дїд Павла питати став:
Як і що, куди він їде,
Хто за чим єго післав? —
Розказав Павло старому;
Загадав ся дїд на мить
І такую річ журливо
Став Павлови говорить:
„Жаль менї тебе, небоже,
Мабуть згине твій і слїд,
Бо живих не випускає
Той зміюка-людоїд.
Як же Бог тебе заступить,
То й мене не забувай,
Про мою ти гірку долю
У зміюки запитай;
Він про сеє добре знає
І запевне дасть одвіт,
Чи на довго я заклятий,
Чи діжду ся вольних лїт?
А моє велике лихо
Сам, небоже, бачиш ти,
Сорок лїт уже із човна
Я не можу ізійти.
Бачу землю, бачу волю,
Сльози капають гіркі,
Бо не можна кинуть човна
І весельця із руки.“ —
Тай замовк дїдусь старенький,
Щось журливо думать став,
А тим часом легкий човен
Вже до берега пристав.
Встав Павло, пішов до гаю,
Округ себе позира,
Бачить — сяє самоцьвітів
Превеликая гора.
Підійшов Павло до неї
Та і віри не дойма,
В нїй таке було каміня,
Що й цїни єму нема.
Не було нїде такого,
Нї в купців анї в царів,
Бо найменшенький камінчик
Так як зірочка горів.
Взяв Павло один камінчик,
У кишеню заховав
Та і знов таки в дорогу...
Змія він шукати став.
Довго йшов, коли ось бачить
Пишний терем визира;
Повернув Павло до него
Тай спинивсь коло двора.
Сумно Павлику зробилось,
Бо де гляне — навкруги
З людских кісток високії
Змій поскладував стоги.
Стрепенув ся згодом Павлик
Тай у терем він пішов,
Став шукать там людоїда —
Скрізь побув, та не знайшов.
„Певно десь блука по сьвіту“ —
Наш Павло розміркував
Тай зістав у тих палатах,
Дожидати змія став.

X.

Свище буря, гай ламає,
Вітя гнеть ся, аж тріщить,
То до дому змій крилатий
Наблукавши ся летить.
От наблизив ся до двору
Тай гукає на ввесь гай:
„Чую, людским духом пахне,
Хто прибув менї у гай?“
А Павло єму в одмову:
„Не на гай, а по дїлам,
Із тобою, людоїде,
Побалакать треба нам!“
„Ха-ха-ха!“ Зміюка в регіт,
Як слова такі почув,
Коли зирк... тай зупинив ся:
„А, се ти, Павло, прибув?“ —

Каже змій: „З тобою рад я
Що завгодно толкувать!
Здоров, витай!“ Тай давай тут
Гостя вúнами витать.
Випивають, розмовляють,
Павлик змія все питав,
А зміюка без одказу
Все, що треба, повідав.
І Павло наш незабаром
Повертав ся вже назад,
І того, що справив дїло,
Надзвичайно був він рад.
Він знав і яке богатство
І про дїда про того
Все довідав ся, як красше,
Що і як і до чого.
От Павло й на перевозї;
Дїд зрадїв, аж іздрігнувсь,
Бо за сорок лїт се перший
Павлик живим повернувсь.
„Розкажиж менї, будь ласкав,“
Дїд Павла зачав прохать,
„Чи зосталась ще надїя,
Любу воленьку дождать?“ —
— „А, зосталась! не журіть
[ся!“ —
Павлик дїдови сказав
І про теє, що довідавсь,
Так розказувати став:
„Хто найперший після мене
Буде в гай переїздить,
Так єго весла подержать
Ви повинні попросить;
Тілько возьме... от і воля!
Вашій карі буде квіт,
Він тодї не зійде з човна,
Поки сяє сонця сьвіт!“ —
Так Павло промовив дїду,
Переїхав тай пішов...
І вже дома незабаром
Він до Марка увійшов.
Здивувавсь богатий Марко,
Та Павлу не до того,
Зачина єму казати,
Скілько має він чого.
І розказував довгенько;
Як же все переказав,
Так і камінь самоцьвітний
Він купцеви показав.
Позирнув купець на камінь
Тай забув усю біду,
Шепче зараз: „За камінєм
Сам з мішками я піду!
Розкажи менї гарненько,
Де там саме їх шукать?“ —
„Так і так“ — Павло Маркови
Став подробицю казать.
Підхопив ся Марко з місця,
Годї навіть їсти й пить,
Та з мішком у гай скорійше
За камінями спішить.
Добіга до перевозу,
Сїсти в човен поспіша
І кричить на човноправа:
„Гей, пекольная душа!
Поспішай на той бік швидше,
Скілько сили в тебе є;
Бо там дїло нетерпляче
Дожидаєть ся моє!“ —
Перевізник скілько сили
Легкий човен розігнав
І на той бік річки Марка
У хвилину перемчав.
От біжить купець що духу,
Бачить — каменїв гора...
Він до неї, аж трясеть ся
Та скорійше набира;
І вже стілько він нагарбав,
Що на силу підійняв
І хитаючись, мов пяний,
Знов до човна почвалав.
Ледви-ледви той мішище
Він донїс на перевіз;
Перевізник ще скорійше

Знов назад єго повіз,
Доїзжають, куди треба,
Марко хекає, сидить,
А дїдусь тут звичайненько
І зачав єго просить:
„Будьте ласкаві, панотче,
Поглядїть того весла,
Поки вийду я із човна,
Щоб вода не занесла.“ —
Марко взяв весельце в руки;
Перевізник так зрадїв,
Що скорійш-скорійш із човна
І не біг, а мов летїв.
І байдуже те Маркови,
Піт втирає рукавом
Та старого дожидає,
Поки прийде за веслом.
Так проходить з-пів години,
Не вертаєть ся старий...
„Що я буду дожидати!“ —
Обізвав ся Марко мій;
Та з гнїва хотїв весельце
Геть по филї зажбурнуть,
Тількож лихо, щож то пальцїв
Не здолає розгорнуть.
Марко вийти розігнав ся,
Щоб старого погукать;
Друге лихо... ноги з човна
Він не здужає піднять.
Марко став кричать, гукати;
Нї, і се не помага,
До весла рука вкипіла,
В човнї тупає нога.
Довго він кричав, вертїв ся,
Тілько марно турбувавсь,
Так на віки човноправом
Він з камінєм і зістався.
Ще й тепер на те каміня,
Кажуть люди, позира,
Хоч покрила ся вже мохом
Голова єго стара.

Мусїй Кононенко.

7. Зарваниця.

З татарских рук приймав смерть Київ.
Чого живцем огонь не виїв,
Ішло під меч, ішло в неволю,
Втїк лиш один чернець на волю.
Степом, яром, здовж рік, лїсами,
Як заяць витровлений псами,
Біг, не спиняючись на хвилю,
Аж став на галицкім Поділю,
Аж став над Стрипою рікою.
А темна ніч над головою,
У тїлї жар, на тїлї рани,
Куди не зверне ся, не гляне,
Самотно, пусто, мертво, глухо.
Не бачить зір, не чує ухо.
Лиш у блакитї млїють зорі,
Лиш вітер з листєм плаче в борі.
Заплакав же й чернець в знесилї:
„О, Ти, що в найприкрійшій хвилї,
Ведеш усїх до Свого Сина,
Моя Провіднице єдина,
Вкажи мету моїм дорогам,
Моїм стражданям і трівогам!“
Впав на колїна, серце томить,
А сон підходить, силу ломить.
Заснув сердечний на мураві.
І бачить в снї, немов на яві:
Над ним Пречиста; коло Неї
Два ангели; в руках — лилеї.
Він руку простягає в гору,
Она край Свого омофору

Єму дає, дає й підносить...
Аж ось і небо землю росить.
Проснувсь чернець. Глядить:
[поляна
Над річкою. А річка з рана
Під ясним сонцем аж палить ся.
Зирк на траву — щось в нїй
[блищить ся.
Іде — криничку бачить чисту,
А над криничкою Пречисту
З малим Дитяточком на лонї.
Пізнав Її в сьвятій іконї.
Впав під іконою сьвятою:
„От тут зрівнав ся я з метою!“ —
Сказав,— „тут я молитись буду,
Щоб на всяк час для всего
[люду
Моя мета метою стала.
А місце, де крізь сон зарвала
Край риз сьвятих слаба де-
[сниця,
Нехай назве ся — Зарваниця.“

Василь Щурат.

8. Співак.

„Ходїть, люди, ходїть, добрі,
Ходїть, мої дїти!“ —
Каже Господь милосерний —
„Подїлю вас сьвітом.
Що видите, то і ваше,
Усьо вам дарую!“
Ох лишенько: як мурашки
Усї ворохнулись!
Гуцул вхопив полонину,
Мужик хапнув поле,
Циган клевець та ковало,
Дяк сїв серед школи;
Жид загарбав мішок гроший,
Нїмець бочку пива,
І так далї, і так далї —
Усьо розхватили...
Аж і співак шкандибає:
„А менї що, Боже?“
„Ох лишенько — а тиж де був
Дотепер, небоже,
Що не прийшов, коли інші?“
„Я був, Боже, в раю,
Щоб на Тебе надивить ся,
Послухать, як грають
Ті ангели білокрилі —
От де я був, Боже!“ —
„А щож робить, — каже Го-
[сподь, —
Я вже не поможу.
Дві річи менї остались
Й ті тобі дарую:
Рай мій сьвітлий з ангелами
І волю сьвятую.“

О. Федькович.

9. Видїнє кесаря.

Коли Август був кесарем у Римі, а Ірод королем у Єрусалимі, зійшла одного разу велика сьвята ніч на землю. Була се найтемнїйша ніч, яку колибудь видїли люди; можна було думати, що вся земля запала ся в пивницю. Неможливо було відрїжнити воду від землї і не можна було не зблукати ся на найпевнїйшій дорозї. Інакше й не могло бути, бо з неба не доходив нїякий промінь сьвітла. Всї зорі полишили ся нараз дома, а добрий місяць відвернув своє лице від землї.

Як темрява, так само глубока була тишина і мовчанка. Ріки зупинили ся в своїм бігу, нїякий вітрець не ворушив ся, а навіть листє осики перестало тремтїти. Колиб хто пішов над море, то побачив би, що хвилї не бились об беріг, а колиб хто пішов на пустиню, то пісок не шелестїв би під ногами.

Все неначе скаменїло, аби не ворушити сьвятої ночи. Трава не сьміла рости, мрака не сьміла падати, а цьвіти не важили ся видавати запаху.

Підчас тої ночи не нападав жаден хижий звір, не кусала жадна гадюка, не гавкали пси.

Якраз тої ночи в Римі вийшов маленький гурток людий із царского замку на Палятинї, прямуючи через форум на Капітоль. Саме вчорашного дня питали дорадники кесаря, чи не мати ме що проти того, аби єму на сьвятій горі Риму збудувати храм. Август не дав пізнати своєї згоди, бо не знав, чи подобає ся богам, аби він мав храм коло їхнього, і відповів, що хоче ще нічною жертвою для свого генїя-духа розвідати ся про волю богів у сїй справі. А тепер у товаристві кількох повірників був він у дорозї, щоб принести ту жертву.

Август велїв нести себе в лєктиці, бо вже був старий і численні сходи Капітоля були для него за важкі. Сам держав у руці клїтку з голубами, що їх хотїв принести в жертву. Не товаришили єму анї жерцї анї дорадники анї вояки, тілько єго найблизші приятелї. Ті, що несли смолоскипи, йшли наперед, неначеб хотїли пробити дорогу в нічній пітьмі, а за ними йшли невільники, що несли триногий вівтар, жертовну одїж, ножі, сьвятий огонь і всї інші знаряди, уживані при приношеню жертви.

По дорозї кесар розмовляв весело зі своїми повірниками і тому нїхто з них не завважав безмежного спокою і тишини ночи. Аж коли вийшли на самий вершок Капітоля і стали на пустій площі, призначеній під новий храм, пізнали, що дїє ся щось незвичайне. Се не могла бути ніч, як інші, бо на верху гори побачили они дивне явище. Спершу думали, що се старий спорохнавілий пень оливного дерева; опісля, що се прастарий камяний образ із храму Юпітера перенїс ся на сей верх. Нарештї видалось їм, що се не може бути нїщо інше, тілько стара Сибілля.

Чогось такого старезного, спорохнавілого і велитеньского не бачили ще нїколи. Та стара жінка була страшна. Колиб не було з ними кесаря, всї булиб повтїкали.

— Се она! — шепотали між собою, — она, що має стілько лїт, як зерен піску на побережу єї вітчини. Чому як раз сеї ночи вийшла із своєї печери? Що хоче звістити кесареви і країнї, она,

що свої пророцтва списує на листю дерев і знає, що вітер донесе віще слово до тих, які єго потребують?

Були такі налякані, що всї були би попадали лицем до землї, якби Сибілля була лиш ворохнула ся. Але она сидїла так тихо, неначеб була без житя. Сидїла скулена на вершку скали і, отїнивши очи рукою, дивила ся в темну ніч. Сидїла, неначеб вийшла на шпиль, щоб могти лучше видїти, що дїє ся в далекій далечинї. Такої ночи она певно не могла бачити нїчого.

Тепер кесар і все єго товариство завважили, яка глубока темрява панувала. Нїхто з них не міг бачити на долоню перед очима. А яка тишина! Яка мовчанка! Не могли навіть чути глухого шуму Тибра. А повітрє душило, зимний піт виступив їм на чоло, а їх руки були задубілі і безсильні. Думали, що мусить дїяти ся щось страшне. Та нїхто з них не хотїв показати, що боїть ся, тілько всї говорили кесареви, що се добрий знак: уся природа заперла дух, аби поздоровити єго духа.

Аде в дїйсности стара Сибілля так була захоплена одним явищем, що навіть не знала про прихід кесаря Августа на Капітоль. Єї дух витав у далекій країнї і здавалось їй, що йде через велику рівнину. В темряві попадала ногами безустанно на щось, неначе маленькі горбики. Схиляла ся і доторкала ся рукою. Нї, се не були горбики, лише вівцї. Ішла проміж великі череди сонних овець.

Завважила ватру пастухів. Горіла серед поля і она пішла до неї. Пастухи лежали при ватрі і спали, а біля них лежали довгі палицї з острими кінцями, котрими они боронили череду перед дикими звірями. А ті малі звірі з блискучими очима і буйними хвостами, що закрадали ся до ватри, чи се не були шакалї? А пастухи не кидали на них палицями. Пси спали собі спокійно далї, а дикі звірі полягали коло людий на спочинок.

Се бачила Сибілля... Але про те, що дїялось за єї плечима на верху гори, не знала нїчого. Не знала, що там поставили вівтар, запалили вуглє, насипали кадила, а кесар виняв із клїтки одного голуба, щоб єго принести в жертву. Але єго руки були такі немічні, що він не міг удержати птаха. Одним рухом голуб вирвав ся і пропав у пітьмі ночи.

Коли се стало ся, двораки поглянули з недовірєм на Сибіллю. Думали, що се она спричинила нещастє.

Ониж не знали, що Сибілля все ще думала, буцїм то она при ватрі пастухів і вслухувала ся в легенький тон, що пронизував мертву тишину ночи. Довго вслухувала ся в него, заки завважила, що він не йде від землї, а з хмар. Вкінцї піднесла

голову до гори і побачила високо в темряві ясні промінясті постаті. Се були малі гуртки ангелів, що при блаженнім співі лїтали понад землею, неначе чогось шукаючи.

Саме коли Сибілля прислухувалась ангельскому співови, кесар готовив ся до нової жертви. Обмив собі руки, очистив вівтар і велїв подати собі другого голуба. Одначе хоч напружив усї сили, аби єго вдержати, гладке тїло висунуло ся з руки і птах полетїв у непроглядну ніч. Кесар налякав ся. Впав перед порожним вівтарем на колїна і молив ся до свого ґенїя. Просив у него сили відвернути все те нещастє, яке неначе звіщала отся ніч.

І сего зовсїм не чула Сибілля. Всею душею вслухувала ся в ангельский спів, що все кріпшав. Вкінци став він такий сильний, що побудив пастухів. Они підняли ся на лікті і побачили над собою яснїючі гуртки срібнобілих ангелів, що високо в темряві маяли довгими рядами, немов перелетні птиці. Одні мали в руках скрипки, інші цитри і арфи, а їх спів звенїв так весело, як дїточий сьміх, так безжурно, як щебетанє жайворонка. Коли се вчули пастухи, повставали, аби піти до свого родинного місточка і звістити чудо. Ішли з трудом вузкою крутою стежкою, а стара Сибілля йшла за ними. Нараз на горі стало ясно. Велика, ясна зоря палала над нею, а місто на єї вершинї мінило ся як срібло в сьвітлї зір. Усї розсипані гуртки ангелів спішили туди з радісним окликом, а пастухи так прискорили свої кроки, що майже бігли. Прийшовши до міста, побачили, що ангели зібрали ся над низькою стайнею недалеко мийскої брами. Був се нужденний будинок під соломяною стріхою, а за одну стїну служила гола скеля. Якраз над сим будинком стояла зоря, а ангелів надлїтало що раз більше. Одні сїдали на стрісї або на стрімкій скалистій стїнї, інші маяли з розпущеними крилами над будинком. А від промінястого лету била ясність високо-високо.

В тій самій хвилї, коли над гірским містом заяснїла зоря, прокинула ся вся природа і люди, що стояли на вершку Капітоля, мусїли се завважити. Они почули подув сьвіжого, але лагідного вітру, довкола них розходив ся милий запах, дерева шуміли, Тибр почав гудїти, заяснїли зорі, а місяць став нагло високо на небі і осьвітив землю. Зпід хмар надлетїли два голуби і сїли на раменах кесаря. Коли се чудо стало ся, Август піднїс ся в гордій радости, а єго приятелї і невільники попадали на колїна.

— Ave Caesar! — кликнули. — Твій ґенїй відповів тобі. Ти бог, котрому будуть молити ся на вершку Капітоля!

А сей поклін складала одушевлена громада кесареви так голосно, що вчула їх стара Сибілля. Се збудило її з єї духового видіня. Опустила своє місце на краю скали і зійшла поміж людий. Неначе чорна хмара виринула з глубокої пропасти і пересунула ся через гору. Она була страшна в своїй старости. Розкудовчене волосє звисало тонкими пасмами з єї голови, сустави згрубли, а почорніла скіра покривала тїло, як кора дерево.

Одначе могутня і поважна йшла она до кесаря. Одною рукою взяла єго за руку, а другою показала далеко на схід.

— Глянь! — приказала, а кесар піднїс очи і поглянув. Сьвіт отворив ся перед єго очима і они побачили найдальший схід. І він видів бідну стайню під стрімкою скалою, а в отворених дверех кількох пастухів на колїнах. В стайнї бачив молоду матїр, що клячала перед малою дитиною, яка лежала на землї в малих яслах.

А великі, костисті пальцї Сибіллї вказували на ту малу дитину.

— Ave Caesar! — говорила Сибілля з іронїчним сьміхом. — Се Бог, котрому будуть молити ся на вершку Капітоля!

Август подав ся перед нею в зад, як перед божевільною.

А на Сибіллю найшов могучий віщий дух. Єї мутні очи почали горіти, єї руки простягнули ся до неба, єї голос змінив ся, неначе то не був єї голос, але одержав таку звучність і таку силу, що можна було єго чути в цїлім сьвітї. І она говорила слова, які, здає ся, читала під зорями.

„На верху Капітоля молїть ся до обновителя сьвіта,
До Христа, а нїколи до смертних людий.“

Сказавши се, перейшла поміж ряди переляканих людий, зійшла поволи з гори і зникла.

На другий день велїв Август строго заборонити народови будову храма для себе на верху Капітоля.

Замість него збудував храм для новонародженого Божого Дитяти і назвав єго вівтарем неба — Ara coeli.

Зельма Ляґерлеф.

16. Виказати споріднене леґенд з казками, переказами і мітами.

17. Показати на прикладах із знаних леґенд, яка нагорода дістає ся за добрі вчинки, а яка кара за лихі?

18. Що таке перекази, міти, леґенди? Що їх сполучує в одну близьку до себе громаду, а що стає причиною подїлу? Які спільні прикмети лучать сю громаду поетичних творів з казками?

III. Баляди.

1. Озеро царя.
2. Фуль, цар єгипетский.
3. Євшан-зїлє.
4. За байраком байрак.
5. На синїй Чорногорі.
6. Баляда про князя-старця.
7. Король Гуцул.

10. Тополя.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий —
Нащо зеленїє?
Кругом поле, як те море
Широке, синїє.
Чумак іде, подивить ся,
Тай голову схилить;
Чабан в ранцї з сопілкою
Сяде на могилї,
Подивить ся — серце ниє:
Кругом нї билини!
Одна, одна, як сирота
На чужинї, гине!

Хтож викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Пострівайте, все розкажу.
Слухайте дївчата.

Полюбила чорнобрива
Козака дївчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов тай загинув.
Якби знала, що покине,
Булаб не любила;
Якби знала, що загине,
Булаб не пустила;
Якби знала, не ходилаб
Пізно за водою,
Не стоялаб до півночи
З милим під вербою;
Якби знала!...

І то лихо —
Попереду знати,
Що нам в сьвітї зострінеть ся...
Не знайте, дївчата!
Не питайте свою долю!
Само серце знає,
Кого любить... Нехай вяне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червонїє
Не довго, дївчата!

До полудня, тай завяне,
Брови полиняють...
Кохайтеж ся, любіте ся,
Як серденько знає.

Защебече соловейко
В лузї на калинї,
Заспіває козаченько,
Ходя по долинї.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати;
А він її запитає:
„Чи не била мати?“
Стануть собі, обіймуть ся,
Співá соловейко,
Послухають, розійдуть ся —
Обоє раденькі.
Нїхто того не побачить,
Нїхто не спитає:
„Де ти була? що робила?“
Сама собі знає.
Любила ся, кохала ся,
А серденько млїло:
Воно чуло недоленьку,
А сказать не вміло.
Не сказало, остала ся,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А нїхто не чує.

Не щебече соловейко
В лузї над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою.
Не співає: як сирота,
Білим сьвітом нудить.
Без милого батько, мати —
Як чужії люди;
Без милого сонце сьвітить —
Як ворог сьмієть ся;
Без милого скрізь могила...
А серденько бєть ся!

Минув і рік, минув другий,
Козака не має;
Сохне вона, як квіточка —
Нїхто не питає.
„Чого вянеш, моя доню?“ —
Мати не спитала,
За старого, богатого
Нищечком єднала.
„Іди доню!“ каже мати:
„Не вік дївувати.
Він богатий одинокий,
Будеш панувати!“
— „Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму!
Нехай попи заспівають,
А дружки заплачуть;
Легше менї в трунї лежать,
Анїж його бачить.“

Не слухала стара мати,
Робила що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла в ночи до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сїм сьвітї
Без милого жити?
„Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько;
Скажи менї щиру правду:
Де милий серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув, покинув?
Скажиж менї: де мій милий?
Край сьвіта полину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза —

Серце не навчити,
Пішлаб же я утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб до дому не вернулась...
Тяжко менї, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажиж мою долю!"
— „Добре, доню; спочинь
[трошки!
Чиниж мою волю!
Сама колись дївувала,
Теє лихо знаю;
Минуло ся, навчила ся:
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зїлячка
Для того придбала."

Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
„Ось на тобі сього дива!
Пійди до криниці;
Поки півнї не співали,
Умий ся водою,
Випий трошки сього зїля,
Все лихо загоїть.
Випєш — біжи, яко мога;
Щоб там не кричало,
Не оглянь ся, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Відпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде —
В третє випить треба.
За перший раз — як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий — серед степу
Тупне кінь ногою,
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.
А за третїй — моя доню,
Не питай, що буде!
Та ще чуєш, не хрести ся!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подиви ся
На торішню вроду."

Взяла зїля, поклонилась:
„Спасибі, бабусю!"
Вийшла з хати: „Чи йти, чи нї?
Нї, вже не верну ся!"
Пішла, вмилась, напила ся,
Мов не своя стала;
В друге, в третє, та мов сонна
В степу заспівала:

„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все в гору та в гору!
Рости тонка та висока
До самої хмари;
Спитай Бога: чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подиви ся
За синєє море:
По тім боцї — моя доля,
По сім боцї — горе.
Там десь милий чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, лїта трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, моє серце,
Що сьміють ся люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати...
А хтож єї головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,

На старість поможе?
Мамо моя, доле моя!
Боже милий, Боже!
Подиви ся, тополенько!
Як нема, заплачеш
До схід сонця ранїсїнько,
Щоб нїтхо не бачив.
Ростиж, серце тополенько,
Все в гору та в гору!
Плавай, плавай лебедонько,
По синьому морю."

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала.
Зїля дива наробило —
Тополею стала.
Не вернула ся до дому,
Не діждала пари;
Тонка, тонка та висока —
До самої хмари.

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

Тарас Шевченко.

II. На золотих пісках.

На золотих пісках,
Над Нїля берегами,
Дрімає горда Сфінкс,
Вколисана віками.

Оподаль в тїни пальм
Там Соліман блукає.
Похилений, сумний;
Чи на кого чекає?

Мов загробова тїнь
Між пальмами він блудить.
Весь мир глубоко спить,
А він тут сьвітом нудить.

Цїле своє житє
Він посьвятив науцї,
А нинї сам на сам
Тут віддаєсь розпуцї.

Коби одну хоч з тайн
Був зміг він відслонити —
Лиш змарнував житє,
А міг так гарно жити.

Нараз він задрожав,
І мов ранена птиця
Побіг, де горда Сфінкс,
Судьби мовчазна жриця.

І до грудий єї
Холодних припадає
І мов розбитий дзвін
Безнадїйно питає:

„Скажи, скажи менї,
На що живу на сьвітї?
Чим є той бідний сьвіт,
Ті зорі на блакитї?

Скажи!..." Та Сфінкс мовчить —
Коби бодай моргнула,
Неначе слів отсих
Не слухала й не чула.

І мовчанєм отсим
Доведений до шалу
Ухопив Соліман
За рукоять кінжалу.

У Сфінкси білу грудь
Кінжалом ударяє:
„Скажи!..." Та Сфінкс мовчить
Вдививши ся в безкрає.

— — — — — — —

Зі сходом сонця йшла
Пісками каравана
Й у Сфінкси стіп знайшла
Мертвого Соліймана.

Мелетий Кічура.

12. Мірамаре.

В ніч під замком Мірамаре
Море плеще і шумить,
Блиснув місяць ізза хмари,
Срібне плесо мерехтить,
Плеще і шумить.

Серед замку у городі
Йде царівна молода, —
Чути ляк у дивнім ході,
А на личеньку блїда,
Ох, така блїда!

Йде на кручу, ручку білу
Приложила над чолом —
Дійсно видить: зайснїло,
Гейби грав ся хто веслом!
Грав ся хто веслом!

Серед моря човник лине,
А в нїм лицар молодий —
А що місяць сьвітлом кине,
Блисне панцир золотий,
Цїлий золотий!

„Максимілїян, ти вільний?
Ти приїхав? преціньраз!“ —
Крик вірвав ся божевільний
І той лицар щез нараз,
Щез, як дух, нараз!

І пішов по морю голос,
Серед моря зняв ся шум;
Побілїв царівнї волос,
Потемнїв царівнї ум —
Що за дивний шум?!

З тої ночи в ніч блукає
Та царівна і глядить:
Срібний шлях по морю сяє,
Ясне плесо мерехтить,
Плеще і шумить.

Василь Пачовский.

19. Пригадати собі зміст пізнаних доси баляд.
20 Вказати схожости між балядами, казками, переказами і лєґендами.
21. Який є підклад баляд і їх зміст? веселий чи сумний?
22. Що таке баляди?

IV. Сьміховинки (Анекдоти).

1. По щирости.
2. Заяць та жаби.
3. Хвалько.
4. Скупий.
5. Чом богато води в морі.
6. Рак і ворона.
7. Чумак і пан.
8. Драбина.
9. Вчений син.
10. Два розумні.
11. Мачоха.
12. Собака на містку.
13. Голодний.
14. Мужик та писар.
15. Школяр на мандрівці.
16. Добрий кравець.
17. На празнику у Бойка.
18. Мантило.
19. Татари і селяни.

13. Наївний.

Захотів один пан післати свому приятелеви в дарунку раків. От післав він своїх слуг, щоб налапали їх, всипав у мішок і разом з листом передав їх слузї, щоб той віднїс їх, де треба.

Наймит мішок на плечі тай почвалав. Дійшов до воріт, здіймає мішок, а він порожний: він узяв був дїравий мішок, а по дорозї раки до одного повипадали.

— Треба хоч лист віддати, коли раків нема, — подумав наймит і справив ся у двір.

Пан отворив письмо й читає голосно: „Дорогий приятелю! Посилаю тобі дві копи раків...“

— То они т а м? — перебив наймит урадований, — а я думав, що я їх по дорозї погубив! Народня сьміховинка.

14. Липова паска.

Було двох братів: один богач, а другий бідний. Під Великдень богач напік пасок богато, а бідному й на одну не стало. От він пішов у лїс, зрізав липу, відрізав малий ковбаник і обтесав

єго зовсїм на подобу паски. Жінка помастила ще її яйцем і вложила в піч, щоб присмалила ся трохи.

Взяв бідак липову паску і понїс її сьвятити.

Вподобав собі богач братову паску й позавидїв єму, бо єго паски щось порозтріскувались були в печи.

— Поміняймось ми з собою, — каже до брата, — я тобі за твою гладеньку дам дві своїх. Тобі однаково, а у мене гості будуть дивитись, не годить ся...

Помінялись. Богач запросив гостий. Усї дивують ся, що паска така гарна вдала ся, а далї взялись краяти її. Та ба! Нїякий ніж не полїзе в неї. Мусїв богач аж сокирою розрубувати й тодї виявило ся все.

Стидно було богачеви признати ся, що так помилив ся, він і каже:

— Ну й видите люди добрі, які чуда на сьвітї дїють ся? З паски в одній хвилинї зробилось дерево, мабуть хтось урік...

Народня сьміховинка.

15. Тягар.

Їхав раз мужик дорогою, а жінка йшла до міста й несла на плечах добру вагу усячини.

— Сїдайте, кумо, — каже до неї мужик, коли зрівнав ся з нею, підвезу вас трохи, бо й я до міста.

Сїла жінка тай далї держить клунок на плечех.

— Та скиньте бо з себе се! — каже мужик. — Таже тяжко держати...

— Е, дай вам Боже здоровлє, що мене везете, а ще такий тягар класти на фіру.

Народня сьміховинка.

16. Як Каньовский пробував дїдів.

Раз пан Каньовский побачив на відпустї богато дїдів і казав закликати їх до себе. Бачить, що є між ними старі й молоді, хорі, каліки й здорові, подумав собі: Чекай, я вас випробую. Казав слугам викопати на вигонї рів сяжень широкий і сяжень глубокий, а потім мовив дїдам:

— Слухайте, дїди! Мусите всї один за одним скакати через сей рів. А памятайте собі: Хто перескочить, дістане дуката, а хто впаде до рова, дістане двайцять пять буків.

То вже кождий дїд силує ся, як може. Ну, певно, котрі були слабі, каліки, ті попадали до рова, а котрі були здорові нероби, ті поперескакували. То Каньовский тим, що попадали, дав по дукатови:

— Ви, — каже, — видно, що слабі, не годні й робити...

А до тих, що поперескакували, й каже:

— А ви драбуги, нероби, дармоїди, скакати годні, а робити ні? Хлопцї, дайте їм по двайцять і пять канчуків, а потім беріть їх до цїпа і вилів, нехай роблять!

Народня сьміховинка.

17. Рідня.

Пішов господар в лїс і вирубав граба і несе домів. Узрів побережник і зачав за ним бігти. А той не слухав єго, тілько йшов, бо гадав, що побережник єго не догонить. Як побережник уже був близько, той кинув граба, обернув ся до него тай каже:

— Стій, брате!

А побережник здивований питає:

— Я який тобі брат?

— Слухай, — каже господар, — твоя мама тобі мама, а моя мама менї мама і були собі рідні.

Побережник каже:

— Іди живенько, аби нїхто не видїв.

І відійшов і став думати над тим, яка то може бути рідня: моя мама менї мама, єго мама єму мама. Як догадав ся, господар уже пішов з грабом.

Народня сьміховинка.

23. Які пригоди з житя є основою знаних нам сьміховинок?

24. Які моменти в них викликують наш сьміх (виказати се на поодиноких сьміховинках).

25. Стиль сьміховинок.

V. Нариси й оповіданя.

1. Історія осла.
2. Сьвітова подорож каплини [роси.
3. Перший снїг.
4. Калїчка.
5. Звертай.
6. Верба і зірка.
7. Зелені сьвята.
8. Гірка праця.
9. Бунтар Моті.
10. Сьвятий вечір на далекій [півночи.
11. Хуртовина.
12. Гусїй.
13. Рідна землиця.
14. Князь-лицар.
15. Оборона Києва.
16. Визвіл невольників.
17. Марш Сагайдачного.
18. Нічний похід.
19. Олеся.
20. Похорон матери Собєского.
21. Як цїсар Йосиф орав.
22. Бузьок.
23. Орлиця.
24. Китайска яблінка.
25. Вітрогон.
26. Дїдусь.
27. Бузьки.
28. Уратувала.
29. Дурисьвіти.
30. Сестра жалібниця.
31. Візник.
32. У полонинї.
33. Піраміда Хеопса.
34. Цар Менефта.
35. Реґуль.
36. Пустельник з Путни.
37. Дорош.
38. Кому труднїйш працювати.
39. Кому зозуля кувала.
40. Підбрехач.
41. Мудра дївчина.
42. Старий Максимець.
43. Лїнива.
44. Цьвіт щастя.
45. В долах.
46. Мій злочин.
47. Жебрачка.
48. Книга.
49. Упадок Новгорода.
50. В Чернівцях на перевозї.
51. Лїсовий брат.
52. Останний лицар на престолї.
53. Степовий гість.
54. Чиста біла сорочка.
55. Гляди, отсе мої дїти.
56. Король у гостинї.
57. Гірняк-герой.
58. Смерть Андрія Гофера.
59. Почутє обовязку.
60. Остання лєкция.
61. Два сини.
62. Пропало.
64. На винограднику.
63. Катеринка.
65. Щастє Пейсаха Лейдер-
66. Старий Охрим. [мана.
67. Гейже до сонця!
68. Св. Юрий на Гуцульщинї.
69. Батієвщина.
70. Буря.
71. Ранок у лїсї.

18. Орися.

I.

Співають у пісні, що нема найкрасшого на вроду, як ясная зоря в погоду. Отже хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той би сказав може, що она красша над ясную зорю в погоду, красша й над повний місяць серед ночи, красша й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі і звіря в дуброві і мак у городї.

Може й гріх таке казати: де таке видано, щоб дївча було красше від сьвятого сонця й місяця? Та вже мабуть так нас мати на сьвіт породила, що, як споглянеш на дївоцку вроду, то здасть ся тобі, що вже нї на землї нї на небі нема нїчого красшого.

Гарна, дуже гарна була сотниківна! І знали її по всїй Украіні; бо в нас на Вкраіні, скоро було в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було чи треба кому з молодого козацтва чи не треба чого у Війтовщі, їде за сто верст, аби тілько побачити, що там за дочка в сотника Таволги, що там за Орися, що всюди про неї мов у труби трублять! Та небогато з того виходило користи. Якось не було козацтву приступу до неї з залицянєм. Чи батько був дуже гордий, чи дочка дуже пишна, того не знаю; а знаю, що було верне ся інший крутиус із Війтовець тай ходить мов неприкаяний. Спитає єго про Орисю товариш...

— Шкода, — каже, — брате, нашого повабу й залицяня! Не для нас зацвила ся квітка! Може хто й застромить її собі за високу шапку, тілько той буде не з нашого десятка.

А товариш похитає мовчки головою тай подумає:

— Отже занапастила козака!

II.

А Орися була вже не дитина, вирівнялась і викохалась як та біла тополя в левадї. Подивить ся було на неї старий сотник, подивить ся на єї пишний зріст і хорошу вроду, порадує ся батьківским серцем, що дождав на старість собі такої дочки, а часом і посумує:

— Доспіла єси, моя ясочко, як повний колос на ниві! Та чи знати ме женчик, яку благодать бере собі від Господа милосерного! Єсть богато людий, що залицяють ся до тебе, та не хотїлось би менї віддавать тебе в руки сивому дїдови: звялить тебе ревнуючи, як вітер билину в поли. Ой, не хотїлось би віддавать тебе й за молодого шибай-голову, що не поживе довго без степу та коня, поляже в поли буйною головою, а тебе зоставить горювать з дїтоньками!

Так собі думаючи та гадаючи, старий Таволга часом тяжко-тяжко засумує, аж сльоза покотить ся єму з ока.

А Орися росла собі як та квітка в городї. Повна та хороша на виду, маяла то сям то там по господї в старого сотника, похожала як по меду бжілка і всю господу звеселяла.

III.

Приснив ся раз Орисї предивний сон. Здавалось, прийшла до неї з того сьвіту покійна панї-матка, стала над нею в головах тай каже:

— Дитино моя, Орисю! Не довго вже тобі дївувати: що день благаю Господа милосерного, щоб послав тобі вірну дружину.

Встала Орися нї смутна нї весела, іде до пан-отця в сьвітлицю, зачервонїлась як та квіточка тай каже:

— Пан-отченьку! Позолили мої дївчата платє. Нехай запряжуть нам коний; поїдемо ми до Трубайла під Турову кручу: там вода чиста як скло рине по каміням.

А пан-отець рече:

— Чогож тобі, Орисю, так далеко їздити?

— Хибаж то вже, пан-отченьку, й далеко?... на пів години ходу; та тудиж усе їхати лугом та левадами, що й не счуєш ся, як вода заблищить і зашумить під горою.

А пан-отець:

— О, я вже знаю, що, аби чого забажала, то вмієш випросити. Поклич же менї старого Гриву!

Поскочила Орися до дверий, не довго шукала Гриви, зараз привела єго перед пан-отця.

А той Грива був старий, дїдизний чоловік. Знав він пана сотника ще змалечку, випестив єго на руках; вивчив і на кони їздити. Потім виходив з сотником у походах ледви не всю Польщу, був з ним і в Криму, був і на Чорному морі; та вже на старість не схотїв би й паньства, аби тілько при ньому дожити віку. Старий уже був дуже той дїдуган Грива; брови на очи єму понасовувались і борода сива до пояса.

Увійшов у сьвітлицю, склонив ся пану сотнику тай каже:

— Добрий день, добродїю!

А сотник єму:

— Здоров, добродїю.

Бо они один одного звикли добродїями величати.

— Запряжи, — каже, — добродїю, пару коний, візьми хоч той віз, що було сухарі в походї возим, та повези наших прачок до Трубайла.

А той єму:

— Добре, добродію, запряжемо. Чому не запрягти?

І ото зараз іде, бере двох хлопців, викочує зпід повітки віз, довгий і широкий, добре єму знакомий, що нераз у лихій годині, засівши за нього, відбивавсь від Ляхів або від Татарви, нераз приняв через нього й нужди чимало, часом як трапить ся було із ним утїкать по корчах, по болотах, по багнах, щоб вихопити ся манівцем із залоги. Викочує старий Грива той віз на іншую потребу: запрягає пару коний, що вже лїта давно погасили в них той огонь, що кипить у серцї, пашить з очий і з нїздер і кидає коня сюди й туди, на страх жінкам і дїтям, а доброму козакови на втїху. Смирнії тепер тії два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно відвик від козацкого герця.

Отже дївчата Орисині несуть сорочки, шитії рушники, настїлники і всяке добро і наклали повен віз, і самі посїдали усї в стяжках та квітках — Орися поміж ними — і як мак у городї всї квітки закрашає, так она сидїла поміж своїми дївчатами. Сивий Грива сїв зпереду; хлопята кинулись відчиняти ворота. Виглянув у вікно пан сотник:

— Не бари ся там, Орисю!

А она:

— Нї, пан-отченьку!

Ляснув погонич пугою: конї заржали, почувши лугову пашу: потюпали і зникли з очий і з возом і з погоничем і з дївчатами.

IV.

От уже й луг перед ними. І сюди зелено і туди зелено. Було се саме на веснї, як ще трава сьвіжа та молода, тілько що вкриє землю. Скілько в горі синього неба, стілько в низу зеленого лугу. І так як ясна зоря в ночи покотить ся, палаючи по небу, так тая Орися проїзжала широким лугом із своїми дївчатами.

Аж ось — шумить, реве Трубайло за левадами. Як розступить ся дерево, а сонце як заблищить саме в тім місци, де вода рине через камінє, то тиб сказав, що то не вода, а саме чисте скло, самий дорогий криштал рине з гори і бє ся на дрібнії склянки об камінє.

Над річкою Трубайлом стоїть висока круча. Вся обросла кучерявим вязом, а корінє повисло над самою річкою. Дикий хміль почепляв ся за те корінє і колише ся кудлатими жмутками. А в низу вода рине та рине! Отсеж тая й Турова Круча.

Дивлять ся на неї дівчата тай питають ся старого Гриви, чого она прозвалась Туровою?

— На що вам знати? — каже Грива.

— Атжеж ти на щось знаєш? Так і нам скажи!

— Ой мої голубята! Сказав би я вам, та тілько більше не поїдете сюди на річку.

— Щож там таке? Скажи бо таки нам, дїдусю!

Як узяли просити, не видержав старий, сїв на камені перед річкою тай почав глаголати:

— Колись то давно, єще до татарского лихолїтя, правив Переяславом якийсь князь. Тай був собі той князь стрілець такий, що аби зуздрів на око, то вже й єго; і кохав ся він у польованю. Отож раз поїхав той князь на польованє, тай відбив ся у пущі від своєї челядї. Іде та іде пущею, колиж дивить ся, аж на лощинї[1]) пасе ся стадо турів.

— А щож то, дїдусю, за тури? — спитала ся Орися.

— То, моя кришко, були дикі бики з золотими рогами; тепер уже їх нїде не зуздриш. Бачить князь тих турів; тілько не дивує ся на їх золоті роги, а дивує ся, що при них стоїть дївчина, така, що усю пущу красою осьвітила. Поскочив він до неї; а від неї так сяє, що й приступити не можна. Забув князь і про свою челядь і про те, що заблудив у пущі: вхопила єго за серце тая чудовная краса.

— Дївчино! — рече, — будь моєю жоною!

А она рече:

— Тодї я буду тобі жоною, як Трубайло назад верне ся.

А князь їй знову:

— Як не згодиш ся на моє проханє, то я твої тури постріляю.

— Як постріляєш мої тури, то вже більше нїчого не стріляти меш.

Розсердив ся князь, взяв лук з плеча і почав стріляти золоторогі тури. Сунулись тії тури в пущу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою. Прибігли над Трубайло... а Трубайло тодї був не такий вузенький як тепер — прибігли над високу кручу і всї шубовсть у воду! тай нї один не переплив, усї каменем лягли по дну, аж річку загатили.

Сплеснула тодї дївчина руками:

— Потопив єси моїх золоторогих турів, блукай же тепер по пущі по всї вічнії роки.

Отже й блукає, кажуть, той князь до сего часу по пущі і нїяк не знайде свого Переяслава? А Переяслав був уже і в та-

[1]) долина, переліг.

тарских руках, був і в ляцких — чого вже не було з тим Переяславом? А він не знайде єго тай не знайде. А дівчинині тури лежать і доси камінями в воді, і от прислухайсь: то не вода реве, а ревуть тури глухо зпід води. Отже, кажуть, буде таке время, що князь приїде на Турову Кручу, повстають тури і підуть шукати собі диких пущ по Вкраїні.

V.

Слухають дівчата, та аж сумно їм стало; слухає Орися, та вже боїть ся і глянути на камінє, що простяглось купою через річку. Вже їй здає ся, що то справді не камінє, і вода шумить якось не так, як вода...

Засмутив зовсім дівчат старий Грива. Не знають уже, чи прати би то їм чи до дому вбиратись; сором тілько старого Гриви; поглядає бо на них та тілько всьміхає ся. То було люблять прати на самій бистрині, положивши кладку з каміня на камінь; а тепер відійшли дальше від кручі, де вода ще не дійшла до каміня і пливе тиха та чиста, хоч виглянь ся як у зеркало. І справді мов у зеркалї видно в воді і небо і кручу з тими кудлатими корінями, що переплутались із хмелем, і кучерявії вязи, що повибігали на самий край і попростягали зеленії лани над річкою.

Дивить ся Орися в воду, аж у воді на кручі щось зачервоніло, хтось ніби виїхав із пущі на сивому коні і стоїть поміж вязами. Боїть ся глянуть у гору, щоб справді не було там когось; боїть ся глянуть і на камінє: вже їй здає ся, що ось-ось заревуть і сунуть ся з річки зачаровані тури. Смикнула за рукав одну дівчину і показала в воду: дивлять ся дівчата, аж на Туровій Кручі князь на сивому коні. Так і обомлїли. Бо хтож би сказав, що то й не князь? Увесь у кармазині, а з пояса золото аж капає.

Не малож, видно, здивувавсь і козак: стоїть на коні нерухомий. Бо хтож би й не здивував ся, опинившись над такою кручею? У низу рине вода через камінє, а над водою сидить нерухомо сивий дїд на каменї, а там стоять нерухомо дівчата з прачами, з мокрими полотнищами в руках. Чи дівчата чи може русалки повиходили прати сорочки підводному цареви, що живе в кришталевому будинку під водою. Отсеж мабуть і сам він вийшов з води погріти старії кости на сонці. Ще раз погляне козак на сивого дїда, ще раз погляне на дівчат: позасукували по локоть рукави, попідтикали плахти й мережані заполочю подоли... Золото не сяє так на дорогих перстнях, як сяють у воді

і над водою їх білії ноги. Задивив ся козак і собі стоїть нерухомо; колиж гукне на нього старий Грива:

— Гей, гей! козаче! Чого се тебе занесло на кручу? Хиба хочеш пополоскати свої кармазини в Трубайлї?

І скоро промовив — зараз наче розбив які чари. Засоромились дівчата і давай бовтать полотнищами.

А козак відвітує дїдови:

— Та й за те слава Богу, що хоч на кручу вибрав ся. Скажи, будь ласка, дїдусю, як менї виїхати ік Війтовцям?

— А чого тобі треба в Війтовцях?

— Через Війтовцї, — каже, — лежить моя дорога.

— А кудиж лежить твоя дорога?

— Моя дорога — до чийогось порога, моя стежечка — до чийогось сердечка.

— Еге, — каже старий Грива, — нехай же тобі Господь у доброму дїлї помагає! Отже куди тобі виїхати: берись у низ, понад берегом; то там трохи низше буде тобі доріжка; тою доріжкою виїдеш ти на річку. Єсть через річку й кладочки; возом не переїдеш, а конем добрий козак перехопить ся.

Подякував козак за пораду, повернув коня і сховав ся поза деревом.

Як сховав ся, тодї то вже розгулялись наші дївчата: розписали козака як на папері: які й очи, які й брови, як і говорить, як і всьміхає ся. Та каже: „Се твій суджений!“ а та: „Се твій.“ А одна додала:

— Не змагайтесь дурно дївчата: чи рівняж таки вам пишний князь! Се нашій панночцї суджений!

Почервонїла Орися.

— Збожеволїла ти, — каже, — Параско! Хиба не чула, що він сказав дїдови?

І жаль їй було, сама не знала чому, що він їде сватать ся. Мякше від воску дївоче серце. Тане оно від козацких очий як від сонця...

— Щож, — каже Параска, — що їде сватать ся! Судженої й конем не обїдеш!

VI.

Попрали дївчата сорочки, зложили на віз, зеленою пахучою травою прикрили, посїдали й поїхали до дому, сьвіжі та веселі; щебечуть як ластівки. Єще далеко не доїхав віз до сотницкого двора, а в дворі вже чутно було, що вертають ся.

— Орисю, наша панночко! — крикнули дївчата, скоро розчинились ворота. — Чий же то сивий кінь у дворі стоїть?

Сеж того козака, що ми бачили, сеж твого князя, сеж твого судженого!

Гляне Орися, а в серці наче жаром запекло. Чи она злякалась чи она зрадїла, сама того не знала.

Виглянув у вікно із сьвітлиці молодий козак; їде в двір віз із старими кіньми із старим сивим погоничем; зелена трава волоче ся по боках і бє ся по колесах; а ізза сивої бороди старого Гриви, ізза білої зими, червонїє лїто — повен віз дївчат у квітках та в намистї — Орися як сонце поміж ними! Виглянув та аж руками сплеснув:

— Сеж она, сеж она!

І ото вже тодї почав на прямоту викладати свою мову пану сотникови, і хто він такий і чого приїхав. Хтож він такий, то се вже пан сотник знав давно: миргородский осауленко, отаман у своїй сотнї, хорошого й богатого роду дитина. А чого приїхав? Приїхав подивити ся, що там за Орися така, що там за дочка в сотника Таволги на всю Гетьманщину; а побачивши тай себе показавши, довідати ся, чи вже подбала шитих рушників у скриню. Про що журивсь, чого бажав пан сотник, те єму як із неба впало. Не довго думавши позвав Орисю. Ввійшла в сьвітлицю червона як калина.

— От, Орисю, тобі жених! Чи люб він тобі, чи може підождеш красшого?

Хоч би тобі слово промовила, хоч би тобі очима зглянула. Стоїть сердешненька і головку схилила.

Бачить пан-отець, що не дождеть ся від неї одвіту — бо деж таки, щоб дївчина сказала, що в неї на мислї. Очиці хиба скажуть, а сама нї. Порахував се пан-отець тай каже:

— Де вже такий козак та люб не буде! обнїміть ся та поцїлуйтесь, тай Боже вас благослови!

Обняв козак Орисю, поцїлував у тії губоньки, що наче з самого меду злїплені, і вклонились обоє низько до самого долу пан-отцеви.

Чи богатож наїхало дружини на весїлє, чи бучно відбули гостий, чи довго гуляли, се вже не наше дїло розказувати.

Бачив я Орисю саме перед весїлєм; хороша була, як квіточка. Бачив я знов її через рік у Миргородї — ще стала красша замужем і дитина в неї, як Божа зірочка. Вже я нераз думав собі на неї дивлячись:

— Се Божа слава, а не молодиця! Що, якби хто дотепний змалював її так, як она єсть, із маленькою дитинкою на руках! Щоб то за картина була!

Пантелеймон Кулїш.

19. Вільна Болгария.

Нам тяжко навіть уявити собі, як чудувались би наші батьки, дїди і прадїди, що перенесли ся на той сьвіт, заки перед їх очима могло зайснїти сьвітло свободи — яка була би їх радість, як би їх могили отворили ся і як би они могли тепер у білий день глянути на свою землю; як би їх вражало все те незнане, непонятне кругом у житю, в тім житю, в котрім они мусїли би чути ся чужими.

Але они не воскреснуть, наші нещасні предки, щоби натїшити ся чудами свободи, на котру ми, привикши до неї, дивимо ся рівнодушним оком, а котрої они навіть у найсьмілїйших снах своїх не важились надїяти ся... Нї, они не воскреснуть!

* * *

Але був один чоловік, котрий помер в передодни війни о свободу і котрий — не воскрес, але міг відчувати здивованє воскресшого, що дивить ся на освободжену Болгарию, а до того ще, не дізнавши тих розчарованъ, які переходять живучі.

Був се вісїмдесятьчотиролїтний старець, старий Йоцо.

Він жив у маленькім гірскім сїльци, що мов гнїздо ластівки причепилось до стрімкої стїни Старої Плянїни, над глубокою щілиною Іскери.

Старий Йоцо був простим, але духово ще живим старцем, котрий перейшов тяжке житє невільника зі всїми єго терпінями, єго муками, єго безнадїйностию. В шістьдесять четвертім роцї житя постигло єго нещастє — він нагло осліп. Стало ся се перед самим вибухом росийско-турецкої війни.

Він жив дальше, але помер для житя, для сьвітла. Одинокою тайною, одиноким бажанєм єго серця було бачити „болгарске“ — так називав він у своїй мові вільну Болгарию.

В єго душі жили тілько образи хмарної минувшини; в сьвіжій ще памяти старця клубив ся темний рій споминів з житя невільника — гидкі, страшні спомини. В своїй душі бачив він ясно все те, що колись бачив власними очима. Перед ним виразно виринали з туману червоні фези, турбани, дикі Турки з дикими лицями — довга ніч рабства, без проміня утїхи і надїї... в нїй родив ся і в нїй помер.

* * *

До сеї далекої пустині гірскої гамір війни долїтав лише слабим гомоном. Війна зачала ся і скінчила ся, а єї громи ледви відбились гомоном о неприступні скали іскерскої пропасти.

Болгария була вільна.

І старий Йоцо став вільним — так сказали єму.

Але він був слїпий, він не бачив сеї свободи; і він не чув її на чімсь вловимім. Понятє свободи було у него тілько в словах: „вже нема Турків!“ І він чув, що їх уже нема. Але він хотїв бачити „болгарске“, щоби ним натїшити ся.

Єго сїльскі товариші, їх розмови, їх думка, жура їх щоденного житя не давали єму нїчого нового. Все ті самі люди з тими самими бажанями і терпінями, в тім самім убожестві, як давнїйше. Він чув той самий гамір і ту саму сварку, ті самі спори сїльскі, ті самі борби з бідою і природою в тім пропащім, неурожайнім кутї далеко від сьвіта.

— Де є „болгарске?“ — питав він здивований, сидячи в тїни широкого дуба перед своїм обійстєм, посилаючи свій мертвий, задуманий погляд у далеку далечину.

Як би тілько очи єго бачили сьвіт, то він полетїв би під небо як орел і глянув би на новий сьвіт кругом, що там на нїм дїє ся.

— Ах, коби мої очи тепер видїли! — зітхнув він гірко.

Бачити вільну Болгарию — се була одинока єго думка, она прогнала всї інші думки, всї інші бажаня з єго душі. Весь гамір житя був єму байдужний. В тім житю все було таке дрібне, таке маловажне, таке пусте, таке звичайне! Він бояв ся, що вмре, заки зрозуміє, що се таке то „болгарске“, або через старість стратить розум, заки пізнасть сю чудову річ.

* * *

Раз — а від освободженя Болгариї минуло пять лїт — розійшлась по селї чутка, що Бог знає з якої причини і на що приїде староста. Ся вістка заворушила цїле село.

І старого Йоца серце стало бити живійше, єго душу опанувала горячкова нетерпеливість, якої він доси ще нїколи не зазнав був. Нарештї тепер вже побачить „болгарске!“ Так, побачить!

Він розпитував, що се за достойник — може значить тілько, що маймур? Бувалі хлопи казали єму, що се тілько, що каймакан, що баша.

— Але болгарский баша? — питав дрожачи із зворушеня.

— Болгарский, який же мав би бути?

— Один з наших? Болгарин? — спитав ще раз зачудований.

— Чи може хочеш Турка мати, старий? — відповідали хлопи, котрі вже давно бачили старостів і ще висших достойників у Враци, бо в Софії ще не був нїхто з них.

Але старий Йоцо не вдоволив ся сею відповідию. Він питав, як староста одягнений, як ходить, чи має шаблю... Єму про все те розказали.

— І шаблю носить? — зітхнув глубоко урадований.

— Побачу, коли прийде, подумав собі у своїй старій дрожачій голові.

* * *

Староста заїхав до хати Денка, бо се була найліпша хата в селї: помащена глиною, з віконцем, в котрім була лише одна шиба, з кількома вузкими сходами перед дверми. Її громада вибрала на принятє високого гостя.

Старий Йоцо пішов до Денка і гримав палицею до плетених воріт.

— Денку, чи гість у хатї?

— Певно, що гість у хатї, Йоцо. Чогож ти прийшов? Староста утомлений, лиши єго тепер у спокою.

— Але таки скажи єму, щоби на хвилю вийшов, — сказав старий і бючи палицею по земли, перейшов подвірє аж під сходки, що вели до дверий хати.

— Що тобі так пильно? На що тобі старости? — питав господар.

— Ах, нї нащо, лише так... скажи єму: слїпий старий Йоцо хоче тебе бачити.

— Ти хочеш єго видїти? — сказав Денко з усьмішкою і погадав собі: побачиш єго, як увидиш своє власне лице в керници.

Але старий впер ся. Вже вдарив палицею по першім сходї. Єго стара голова дрожала. Господар вернув до хати і сказав старостї, що здитинїлий слїпий старець прийшов до него.

— В якій справі?

— Щоби побачити тебе.

— Щоби мене побачити? Тиж казав, що він слїпий.

— Він слїпий від пяти лїт, ослїп нагло перед вибухом войни, котра нам принесла волю.

— Нехай прийде... або нї, я вийду до него.

Староста вийшов і зійшов із сходів до Йоца.

По бренькотї острогів Йоцо пізнав, що се болгарский баша і зняв шапку.

— Що скажете, дїдуню? — спитав урядник приязно.

Старий піднїс голову, звернув на него свої мертві очи, що не рухали ся, лише мускули єго лиця дрожали судорожно.

— Ваша вельможність, чи то ти, мій сину?

— Я, дїду.

— Баша?

— Він сам, — усьміхнув ся урядник.

Старий приступив до него близше, взяв шапку під лїве рамя, зловив єго руку, общупував сукно єго рукава, сягнув по металеві ґузики на грудях урядника, общупував дрожачими руками еполєти на єго рамени, а потому випрямив ся і поцїлував їх.

— Боже, я бачив! — вибовтав старий, перехрестив ся і обтер рукавом слези, що сьвітились в єго мертвих очах.

Потому поклонив ся глубоко і сказав:

— Тепер прости менї, сину мій, що я тебе трудив, — і бючи палицею по земли, пішов з відкритою головою назад.

* * *

І знов вернули єго монотонні темні днї, знов вернула темнота слїпоти, до котрої вдирався лише сьвітлистий промінь, як ясна зоря в темну нїч, се явище: болгарский староста — баша. Старому здавалось, що він перший раз від пяти лїт провидїв на хвилю, він бачив „болгарске“, хочби лише єго слабий промінчик, і він що йно тепер був цїлком переконаний, що Турків уже нема, що на сьвіт прийшла повна свобода.

Окрім сеї подїї в селї все було як давнїйше. Він стрічав ся з тими самими селянами, чув ті самі сварки. Житє кругом ішло дальше своїм монотонним ходом, в бідї і тяжкім трудї, в дрібних борбах, хоч він сам не брав у них участи, бо они були єму чужі і він сам відчужив ся від них. Одна тілько утїха лишила ся єму і улекшувала єму єго мрачне житє: сьвідомість, що Болгария вільна. А коли часом почув про ворожнечу і борбу в селї, він дивував ся, як люди можуть так затроювати собі житє, коли они повинні бути веселі, радувати ся „болгарским“ і свободою. І они мали очи! Які они мусять бути щасливі!

— Гадав би хто, що всї они слїпі, а я видючий, — думав він собі.

І він сидїв під дубом і прислухував ся шумови Іскери в глубинї і думав собі, що він у далекій подорожи та побачить ще богато дивних річий — і тїшив ся тим. І плив єму час...

* * *

Одного дня знов забило ся серце старого Йоца в нетерпеливім вижиданю. На великдень мав вернути до села на урльоп жовнїр, одинокий з сїльця жовнїр.

— Але як він верне? у вояцкім унїформі? — питав старий Йоцо зворушений.

— Очивидно в унїформі, — відповіли єму.

— І з шаблею?

— Почуєш, як побренькує, дїдуню.

Старий побіг до сина Коля.

— Гей, молодий герою, ти тут?

— Чого тобі треба, Йоцу? — спитав старий Кольо.

— Де є аскерлї[1])? Хочу бачити єго.

Кольо викликав свого сина, щоби старий Йоцо міг єму придивитись і усьміхав ся вдоволений. Жовнїр прийшов.

Старий вхопив за шаблю і бренькнув нею об камінь. Потому стис сильно руку, котру жовнїр весело подав єму. Водив рукою по грубім плащи, ґузиках, шапцї; знов ухопив за шаблю і поцїлував ії. Потому глянув на него одушевленим лицем і своїми мертвими очима, з котрих виступили дві слези.

— Отже ми маємо тепер болгарске війско? — спитав дрожачи від щастя.

— Маємо, Йоцу. Маємо війско і офіцирів і нашого князя, — відповів гордо жовнїр.

— А чи князь коли прийде до нас?

— Що, князь? — жовнїр і старий Кольо усьміхнулись.

Але старий Йоцо випитував єго ще цїлу годину. Питав про болгарский серайль у Софії, болгарскі гармати і богато-богато інших справ... І коли чув усї ті чуда, про які розповів жовнїр, здавалось єму, що десь у глубинї єго душі сходить сонце і осьвічує все кругом. Єму здавалось, що він знов бачить свої зелені гори і вершки скал з орлами над ними і весь сьвіт Божий, так чудово гарний...

А жовнїр розпалив ся огнем і розповідав про нові, що раз нові дива.

— Ах, як би я все те міг бачити! Тепер придалиб ся менї мої очи! — журив ся старий.

* * *

Довший час жив старий Йоцо лише сими новими вражінями. В укрите в горах сїльце не заходив зрештою нїхто звідтам, з тої нової Болгарії, щоби єго душу наново порушити. В одностайнім житю села не стало ся нїчого такого, що бодай в приближеню пригадувало би бурливе житє Болгарії. В селї не було учителя анї навіть сьвященика, до села не заходили ґазети, з котрих люди могли би довідати ся, що там у сьвітї дїє ся. Навіть про болгарско-сербску війну довідали ся тілько з того, що в тій війнї погиб один жовнїр із села. І старий Йоцо жив не інтересуючись цїлим сьвітом так само як і єго село, заняте борбою о щоденний хлїб. Він старів ся, а з старо-

[1]) по турецки: жовнїр.

стию опанувала і єго духа стареча неміч. Він сидів лише під дубом мов бездушна колода і вслухував ся в глухий шум Іскери.

Здавалось, що до села не прийде вже нїяка новість, котраб могла порушити і розбудити єго повільно завмираючу душу.

* * *

Однак така новина таки прийшла.

Розійшлась чутка, що через Іскерску долину поведуть зелїзницю: інженїри вже робили поміри. Ся вість розбила мов молотом рівнодушність старого Йоца. Він пригадав собі, що колись чув, що, як би туди хотїв провести зелїзницю, то се коштувало би мілїони мілїонів.

— Що? Болгарска зелїзниця?

Він не хотїв вірити. Зелїзниця? Через сю пропасть, через ті стрімкі скали, де для кіньского копита місця нема, де коза з великим трудом ледви удержить ся на скалї?

Велике царство не важило ся на таке дїло, а ми се можемо зробити?

Але про будову зелїзниці говорено дальше, що без перерви займало уяву старого, давало роботу єго духови, котрий супроти всїх інших справ був дитинячо байдужний.

Одного дня довідав ся, що роботи коло зелїзниці вже розпочали ся. Хлопи села наняли ся за робітників: зійшли в долину Іскери.

Старий здивував ся.

— Певно спровадили звідкись учених інженїрів. Сьвіт великий... чи се знов Французи?

Сказали єму, що они Болгари.

Старий не міг прийти до себе з великого дива.

— Що? Наші? Болгарскі інженїри? Там, де турецкі баші і вчені Французи казали, що се неможливе? Отже ми і вчених людий маємо?... А мілїони, ті тисячі мілїонів, про котрі говорив богатий Мано?...

— І мілїони маємо! Хто має бороду, має гребінь!

Старий Йоцо був одушевлений. І військо і башів і гармати і князя і вчених і мілїони і чуда над чудами!

Тепер „болгарске“ представлялось єму як щось велике, могутне, безмірне. Єго бідний розум навіть не міг поняти тої всеї величи. Символом „болгарского“ були для него дотепер лише еполєти і шабля жовнїра, котрі він чув своєю власною рукою і цїлував. Але тепер се болгарске опанувало єго своєю могутностию і наповняло єго серце гордостию: болгарскі руки пробивали гори, болгарский дух творив дїла, котрі кождий мусїв подивляти!

Де тепер богатий Мано, що він тепер сказав би?

Коли почув перші удари о скалу, коли почув, як она, розбита динамітом, з грохотом котить ся в пропасть, обтер очи рукавом, бо они наповнили ся слезами.

* * *

Від сеї хвилї наймилїйшим місцем для него стала скала, коло пятьдесять кроків від єго дому, що висїла над глубокою пропастию, на котрої днї шуміла Іскера і звідки доходив до него гамір пильної роботи. Від рана до вечера стояв він там і вслухував ся в сей гамір.

Робота скінчила ся і зелїзниця була готова. Старий Йоцо дрожав цїлим тїлом, коли почув перший свист льокомотиви, гуркіт колїс по шинах... Шуміла і свистала „болгарска зелїзниця!“

Він чув, що в него вернуло нове, сьвіже житє. Кождого дня, коли тілько надходила година поїзду, він виходив на скалу, щоби чути свист, щоби „бачити“ болгарску зелїзницю, як она жене здовж пропасти. Зелїзниця сполучувалась в єго думках з понятєм вільної Болгариї. Єї гуркіт говорив єму виразно про „болгарский час“. В селї від давна не нагадувало єму про се нїщо більше, як лише єї свист. І коли сей свист наближав ся, він покидав усе і біг із своєю палицею на скалу, щоби „бачити“...

Подорожні, що стояли у вікнах вагонів і подивляли красу долини, бачили здивовані на шпилю скали чоловіка, котрий вимахував до них шапкою. Се старий Йоцо витав у той спосіб вільну, нову Болгарию. В єго уяві сей зелїзний смок, що гнав через гори, голосив сьвітови силу і славу і поступ вільної Болгариї!

* * *

Одного вечера Йоцо не вернув до хати. Син пішов просто на скалу над пропастию. Старий Йоцо лежав на скалї, з шапкою в руцї.

Він віддав душу, витаючи вільну нову Болгарию.

Іван Вазов.

20. Борис Граб.

Борис Граб був хлопска дитина. Батько єго, заможний господар у підгірскім селї Д. коло Добромиля, віддав єго, свого найстаршого сина, спершу до Лаврова до Василиян, а потім до Перемишля до гімназиї. Борис учив ся дуже добре і вчасно почав заробляти собі на хлїб лєкциями. Батько бажав, щоб син

скінчивши ґімназию йшов до духовної семинариї, але Борис упер ся і пішов до Відня на медицину.

Ще в ґімназиї Борис займав видне місце серед товаришів, ба й учителї глядїли на него як на головну оздобу закладу. Обдарований незвичайними здібностями, величезною памятию, бистрим і ясним розумом, він із тими вродженими дарами лучив велику пильність і працьовитість, замилованє до порядку і точности і вироблене ґімнастикою та фізичною працею здоровлє та сильну будову тїла. Свій час умів він роздїлити так, що на всяку роботу, на всяку науку знаходив час і пору.

Ще в ґімназиї він з власної охоти вивчив ся кількох европейских язиків, прочитав з кождім із них чільні твори лїтератури, які лише міг запопасти в такім непросьвітнім городї, як Перемишль — але крім того, живучи два роки у столяря, вивчив ся столярства, відтак у токаря токарства, а ще в семій клясї не побояв ся насьмішок товаришів, ба й деяких учителїв і перейшов на кватиру до одного шевця та в заміну за підучуванє єго сина вивчив ся й того у школярів так погордженого ремесла. Лиш один учитель Міхоньский хвалив Граба за те, заохочував і інших учити ся ремесла і обік духової працї не занедбувати й фізичної, хоч, розуміє ся, на дармо. Отсе намаганє сполучити науку з фізичною працею звело Бориса до купи з Міхоньским, який сам закликáв єго до себе до хати, часто розмовляв з ним і старав ся по змозї дати єго думаню й науцї живий напрям.

Борис Граб відразу, ще в третій клясї низшої ґімназиї, звернув на себе увагу Міхоньского. В ту пору се був дикий, валоватий і неохайний хлопець, який між усїми ученикáми своєї кляси визначував ся нечищеними по кілька неділь чобітьми, брудною сорочкою, подертим сурдутом, нечесаним волосєм і — першою льокацією. Наука в двох перших ґімназияльних клясах вимагала лише памяти, а не працї думок; для того Граб, обдарований такою незвичайною памятию, що всї виклади вчителїв запамятував відразу в школї, не вчив ся дома нїчого, але поробивши писемні роботи, коли були позавдавані, і відбувши двї-три години приватних лєкций (учив звичайно своїх товаришів однокляснúків і то так, що один або два платили єму по два ґульдени місячно, а на науку сходив ся весь „сїрий конець“ кляси) втїкав із гурту і забавляв ся по свойому. Жив він у дуже поганій части міста над невеличким потоком, обставленим по двох боках поручями. Граб вилазив на те поручє і ходив по нїм визувши чоботи. Поручє було невисоке, півтора ліктя понад улицею, але стояло на самім березї потока, а берiг був високий

і стрімкий і стіною здіймав ся в гору на яких три сяжні. Не було нічого лекшого, як гримнути з поручя в потік, якого дно було або болотяне або вистелене грубим камінєм. Понад оту пропасть ходив Борис цілими годинами; іншим сьвіт крутив ся, коли лише з противного берега глядїли на него, а єму байдуже. Тай поліція нїколи майже не заходила в ту часть міста, щоб була могла заборонити єму тої гімнастики.

Раз якось Міхоньский переходив туди і побачив Бориса на тій еквілїбристиці. Думав, що хлопець побачить єго і втече, але Борис ішов спокійно, рівно, не змигаючи оком із поручя і нїчого більше не бачив. Він був подібний до люнатика. Міхоньский наблизив ся аж зовсїм до него і кликнув:

— А ти що робиш?

Борис оглянув ся, змішав ся. Міхоньскому бачилось, шо він ось-ось захитає ся і впаде, тож прискочив і вхопив єго за руку.

— Що се ти робиш? — повторив учитель.

— Про... про... про... — лепотїв хлопець і мов прикипівши стояв на місцї, на поручю.

— Злїзь на землю і говори порядно! — остро промовив Міхоньский.

Борис зіскочив з поручя, але на учителеві запити не умів відповісти нїчого порядного.

— А лєкциї вмієш на завтра?

— Вмію.

— А вправи, препарациї маєш?

— Маю.

— І чогож ти ходиш туди?

— А щож маю робити? — простодушно запитав Борис.

— Алеж тут можеш вязи зломити.

— Нї, не зломлю.

Міхоньский зацїкавив ся занедбаним хлопчиною. На годинах альґебри він мав з ним муку: ані стати, ані крейду взяти, ані писати, ані говорити порядно Борис не вмів, але за те в єго відповідях учитель бачив розум і проблиски власної думки.

— Де ти живеш? — запитав Міхоньский Бориса.

Той показав.

— Ходи, хочу подивити ся.

Борис попровадив єго.

— Як тут вогко! як тут тїсно! який тут галас! яка тут задуха! — раз по разу викрикував Міхоньский. — Ну, і не диво, що ти волиш по поручю лазити, нїж тут сидїти. Тут сидїти, то смерть! Чому тебе батько не помістив деінде?

— Бо сей господар єго знайомий.

— Як маєш вільний час, то приходи до мене, — мовив учитель. — Ти знаєш, де я живу?

— Знаю.

— Прийдеш?

— Прийду.

Але Борис не йшов до Міхоньского. Сей жив у гарнім домику над Сяном. Переходячи поуз того домика, Борис нераз бачив гарне, паньске уряджене в єго середині і стидав ся йти туди. Минув тиждень. Міхоньский немов і забув про Бориса, хоч три рази мав години в єго клясї. Аж за четвертим разом викликав Бориса до таблиці. Живо забилось серце у хлопця, він увесь спаленів, але напружуючи усї сили духа й тїла, старав ся зручно вийти з лавки, стати при таблиці, взяти в праву руку крейду а в лїву губку, словом, робити все так, як любив Міхоньский. А Міхоньский стояв з боку і пильно дивив ся на него, не кажучи анї слова. Тілько всьміхав ся зза своєї густої, чорної бороди; та Борис не бачив того.

— Але з него може вийти славний хлопець! — сказав він нїби сам до себе, але так, що цїла кляса вчула; вчув і Борис. Єго серце заметало ся, затріпоталось якоюсь радістю; він почув сором, що не заслужив на таку добрість учителя, що не додержав даного єму слова. Міхоньский подиктував єму якесь завданє. Борис написав і по короткім розмислї спокійно, не поспішаючись, за порядком узяв ся розвязувати єго. Міхоньский ходив на пальцях по клясї і любував ся.

— Добре! — сказав він, коли робота була зроблена. — Добре, дуже добре. Сїдай на місце!

Борис поклав крейду і губку і сїв.

— Чекай! — скрикнув нараз Міхоньский, немов нагадавши собі щось. — Борис Граб! А скажи но ти менї, хто найбільший дурень у сїй клясї?

— Я, — сказав Борис не надумуючись.

— Для чого?

— Бо дав слово прийти до пана професора, а не прийшов.

— А чому не прийшов?

— Бо... бо... бо...

Борис запняв ся, почервонїв по самі уха — і розплакав ся.

— Ага, бачиш! — сказав Міхоньский. — А на другий раз не будь дурнем і приходи.

— Прийду.

Від того часу Борис почав вільними хвилями ходити до Міхоньского. Той зразу мусів освоювати єго, добротою і ласкою єднати собі єго повне довірє, а потім узяв ся „цивілїзувати“ сего дикуна. Почав від того, що навчив єго порядно ходити, просто, не перевалюючись з боку на бік, з піднесеним лицем, навчив кланяти ся, сїдати, навчив тої акуратности й економії у всїх рухах, словах і поступках, що, як він говорив, повинна цїхувати розумного і практичного чоловіка. Він узяв ся робити хатню гімнастику (тодї се ще була у нас нечувана новість), аби призвичаїти єго до скорости, прецизиї й граціі в рухах. Він постарав ся і винайшов для него інше, здоровійше помешканє, як раз у столяря, і велїв Борисови у вільних хвилях учити ся столярства. Книжок поки що не давав єму нїяких.

— Досить з тебе й шкільних, — говорив він. — На інші прийде черга потому. Тепер роби на варстатї!

І Борис робив. Аж у пятій клясї Міхоньский бачучи, що хлопчина і фізично виробив ся, став здоровий як дубчак, моторний та цїкавий, і що дух єго доволї зміцнїв і привик до методичної працї, почав давати єму книжки до читаня із своєї бібліотеки. Зачав, розуміє ся, від азбуки людскости та цивілїзациї, від Одиссеї, яку дав читати хлопцеви в польскім перекладї. Борис перечитав безсмертну поему одним духом за кілька день і принїс Міхоньскому книжку назад з подякою.

— А що, прочитав?

— Прочитав.

— Ну, розкажи менї, що ти прочитав?

Борис був приготований на се питанє. Він розповів Міхоньскому зміст поеми, дитячим звичаєм підносячи більше чудесні та фантастичні пригоди, а поминаючи побутові картини.

— Ну, добре, — мовив Міхоньский. — Але знаєш ти що, се тілько одна половина Одиссеї, оте все, що ти менї тут розповів.

— Одна половина! — скрикнув здивований хлопець.

— Еге, одна половина.

— Значить, є ще й друга?

— Є й друга.

— А де? можна просити пана професора?

— Тут она. В тій самій книжцї. Возьми її і прочитай ще раз, а тодї розкажеш менї й другу половину.

Борис був троха розчарований, узяв книжку, але кілька день не мав охоти брати ся на ново до читаня.

— А що, знаходиш другу половину Одиссеї? — запитав єго Міхоньский.

— Нї, не знаходжу.

— А читаєш ще раз?

— Читаю.

Не бреши, Борисе! — на пів лагідно, а на пів якось жалісно скрикнув Міхоньский. — Ти не зачинав другий раз читати, а тоб певно знайшов і другу половину. Правда, що не зачинав?

— Не зачинав, — сказав засоромлений Борис.

— То то й є! Атже я знаю, що такий розумний хлопець як ти, як прочитає таку розумну книжку як Одиссея, то мусить знайти й другу єї половину.

Ся розмова глубоко шпигнула Бориса. Він постановив собі нїколи не говорити неправди і зараз же взяв ся другий раз читати Одиссею. Тепер, знаючи єї зміст, він читав її помалу. Живі побутові картини насували єму на память рівно живі картини того сїльского житя, яким жив єго батько, серед якого й сам він виростав від малечку. Чим дальше вглублював ся в поему, тим більше блїдли в єго памяти фантастичні пригоди та мітольогічні дивогляди, а за те тим яркійше визначували ся картини сїльского віча, возової подорожи полевими дорогами серед родючих нив, сїльского празника, дївчат, що перуть шматє на річці, гостини, саду, ігрищ, житя пастуха в полї і т. і. Другий раз він прочитав поему з далеко більшим інтересом, як перший раз, і розповів сим разом Міхоньскому зовсїм інший зміст, як першим разом. Живі спомини з власного житя додавали єго оповіданю ще більше сьвіжости, ясности та виразу.

— А видиш! — сказав Міхоньский, стараючись не надто сильно показати свою радість. — Правда, що ся половина рівно цїкава, як і тамта, яку ти менї розповів першим разом?

— І ще цїкавійша! — мовив утїшений своїм відкритєм Борис.

— А чому цїкавійша?

— Тому... тому... — Борис хвилю вагував ся, немов шукаючи слів, щоб вияснити те, що не зовсїм єще ясно зарисовувалось у єго душі. — Я думаю... менї представляє ся цїла Одиссея як дім. Отсї малюнки з житя, то фундамент, то зруб, а тамті чудесні пригоди, то гарні різьблені та мальовані оздоби, ганки, галєрийки...

— Браво! — сказав Міхоньский. — І не правда, хто перший раз оглядає дім, той насамперед зверне увагу на ті побічні

річи, стовпчики, вікна, мальовила по стїнах, драперіï. Треба вже тямучого чоловіка і уважного оглядача, щоб звернув увагу на розклад будинка, на весь єго плян, на тривкість фундаментів, уставленє дверий та печий. А для тих, що живуть у домі, се далеко важнїйше нїж ті оздоби, які іноді стають навіть завадою, які з певним накладом праці треба оберегати та шанувати, а які властиво не приносять нїякого пожитку. Ну, але тепер скажу тобі ще один секрет. Те, що ти доси бачив у Одиссеї, ті обі половини єї змісту, то властиво лиш одна сторона річи. Поза тим, що ти бачив тепер, криє ся інша, ще далеко цїкавійша історія.

Борис витріщив на вчителя заіскрені цїкавостию очи.

— Бачиш, то так, — мовив Міхоньский. — Читаючи її перший раз ти перебіг немов по одній лїнії через єї зміст, немов вузенькою стежечкою через поле. Ти любував ся лише бігом та закрутами тої стежки, не богато зважаючи на цїле поле. Правда?

— Правда.

— Читаючи другий раз ти вже бачив, що ся стежечка то не головна річ. Ти звернув увагу на цїле поле, на єго ґрунт, на те, що на ньому засїяно. Так?

— Здає ся, так.

— Бачиш. Та доси ти студиював Одиссею, що так скажу, плянїметрично, як одну площу, на якій стоїш і сам. Ти не пробував — і не міг — піднести ся висше, над неї, оглянути її не як площу, а як річ відрубну, заокруглену в собі, як окремий сьвіт наділений власним рухом, власним житєм. Се був би, що так скажу, стереометричний погляд. Ну, та на се ти ще за молодий. Маєш час. Колись, по матурі або ще пізнїйше, як війдеш у своє власне, практичне житє, як попробуєш і для себе сотворити свій власний материяльний і духовий сьвіт, тоді попробуй також єще раз прочитати Одиссею. Тоді побачиш ту нову єї сторону. Даси менї слово, що зробиш се?

— Дуже радо.

— Міхоньский стиснув хлопцеви руку.

— А не забудеш?

— Нї, не забуду.

— І затям собі моє бажанє: при читаню всякої книжки від плянїметричного способу бачення доходити до стереометричного. Я знаю, се тобі не зовсїм зрозуміле, але прийде пора, зрозумієш. І не думай собі, що се вже все, що, осягнувши той ступінь, ти вже мати меш ключ до цїлковитого зрозуміння творів

людского ґенія. Ні, сину (се перший раз Міхоньский назвав Бориса сином і перший раз Борис почув якесь незвичайне зворушенє, якусь дивну мягкість у єго голосї); ні, се все лиш один ступінь, лиш початок, так само, як плянїметрия й стереометрия, то лише початки, азбука математики. Далї забажаєш пізнати внутрішню структуру, так сказати, механїку твору, потім складники, з яких єго скомпоновано, немов єго хемію; далї схочеш пізнати сам процес єго твореня, єго звязок з тодїшним часом, дізнати ся, що єго автор узяв із минувшини, а що взяв із своєї сучасности, далї дійдеш до оцїнюваня самих основних ідей, так сказати психольоґії єго твору, а потім ще далї розшириш горизонт і будеш питати: відки у тодїшних людий і в отого таємничого Гомера взяла ся думка складати такі твори? І в такій формі? І такою мовою? І тисячні, тисячні подібні питаня насунуть ся тобі, і тоді побачиш, як такий твір, частка житя великої нациї, веде нас до студиованя того житя і виявляє на кождім кроці стількож безмежних горизонтів та нерозгаданих загадок, як і само житє.

— Та невже можна задавати собі такі питаня? — запитав несьміло Борис, якому шуміло в голові від тих несподївано розкритих перед ним далеких перспектив.

— Не лише можна, але й треба, — мовив Міхоньский.

— І є надїя дійти в таких річах до правдивої відповіди?

— Скажи: до якоїсь відповіди: — з притиском мовив Міхоньский. — Що значить „правдива“ відповідь? Що для нас правдиве, для інших, пізнїйших може бути вже не зовсїм правдиве. Головна річ: відповідно поставити питанє і дати на него відповідь згідну зі звісними нам фактами. Інші будуть мати більше фактів або розуміти муть наші факти не так як ми, то й відповідь їх буде інша. Ну, та годї про се. Ще маєш час на такі річи. Ти ще — він усьміхнув ся ласкаво — на плянїметричнім поглядї стоїш. Читай далї! Читай не богато, не швидко, а старай ся доходити до стереометричного погляду. Тоді поговоримо про се більше.

Від того часу Борис під проводом Міхоньского прочитав усї найкрасші твори Ґетого, Шіллєра, Лєссінґа та Вілянда. Шекспіра читав у нїмецкім перекладї, бо в Перемишлї не було нїкого, хтоб навчив єго англїйскої мови. За принукою Міхоньского він зараз у пятій клясї записав ся на француске і по двох роках дійшов до того, що міг в оригіналї читати Молїєра, Расіна та Корнеля. Знаючи латиньску та француску мову він при помочи Міхоньского легко вивчив ся італїйскої, перечитав Манцонїя I promessi sposi, та й єго тягло до Данта та Аріоста. Міхоньский

радив лишити їх собі по матурі, а тим часом поглублював єго розумінє прочитаних авторів розмовами про твори чільних майстрів усесьвітної літератури. Добачуючи в Грабових відповідях та рефератах, що він із плянїметричної — по єго термінольогії — стадиї розуміня переходить до стереометричної, він давав єму читати докладні житєписи даних авторів, збірники їх листів, мемуари їх самих та їх сучасників і тим приучував єго з одного боку розуміти всякий твір людского духа на основі того часу і тих живих людских взаємин, яких він був витвором і виразом, а з другого боку призвичаював єго розуміти історию даного часу, так сказати, аналїтично, із сьвідоцтв та настроїв тогочасних людий, а не з готових підручників. Тодї поза шкільними підручниками були в модї серед гімназияльної молодїжи більші „Всесьвітні істориї“ Роттека й Шльоссера, та Міхоньский не радив Борисови читатати їх.

— У загальних нарисах, — мовив він, — маєш усесьвітну історию в школї. По що тобі ще збільшувати той баляст і набивати собі голову готовими конструкциями, які для свого часу і їх авторів може й мали якесь значінє, а для нас не мають нїякого? Захочеш глубше увійти в студиованє якоїсь історичної доби, то йди просто до жерел, до сучасних тій добі писань, або до основних моноґрафій, а отакі сметанкарі, що нїби то збирають сметанку з усїх специяльних праць, дають по правдї тілько якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку, але для нас, особливо для молодїжи, більше шкідливу нїж пожиточну.

Так само остерігав Міхоньский Бориса перед читанєм компендий істориї літератури.

— Се не для тебе! — говорив він. — Старай ся насам перед пізнати як найбільше творів літератури з власного читаня, а тодї вже бери ся й до істориї літератури. Я би велїв попалити девять десятих частий усїх тих компендий. Се по простy деморалїзация, а не наука. Оньи виробляють цїлі ґенерациї тих премудрих людцїв, що все знають, але по верха, з чужих слів, а про все готові говорити з таким певним видом, немов они все те бачили, читали й передумали.

Обік чільних творів літератури — про твори штуки тодї в Перемишлї не було й мови — Міхоньский давав Борисови читати добрі житєписи чільних дїячів літератури та науки, деякі спомини великих людий та їх листи, приучуючи єго розуміти всякий твір того часу й тих людских взаємин, яких він був витвором і виразом. Оттак прочитав Борис Люісову біоґрафію Ґетого та Екерманові розмови з Ґетем, польскі спомини Паска, кореспон-

денцию Гетого з Шіллєром, мемуари Бенвенута Челлїнія та Гетеву Wahrheit und Dichtung. Жива основа — ось на що головно старав ся Міхоньский звернути увагу свого улюбленого ученика. І звільна зпоза артистичних і поетичних дискусий висували ся уваги про саме людске житє, про сучасні заходи і змаганя людского духа, про сучасну науку історичну, природничу й суспільну. Та тут Міхоньский звичайно задоволяв ся тим, що, сформувавши якесь питанє, додавав:

— Власне над тим, у тім напрямі тепер працюють учені люди там, у вільнїйших краях. Ну, тай ти колись дізнаєш ся про се. А тепер єще маєш час. Се вже належить до стереометричного способу задивлюваня, а для сего ти ще не зовсїм підготований.

Ми вже бачили, яким простим, натуральним способом Міхоньский розбудив у хлопячій душі постанову — нїколи не брехати. Правда, треба було довгих лїт систематичної та терпеливої працї з боку учителя та ретельного зусиля з боку ученика, щоб із сеї постанови мов із зернятка виплекати гарну ростину — чесну отвертість та правдивість характеру. Живучи в ненастанній, але ріжнородній і для того не вбійчій, все бадьорій працї, Борис привик добре обраховуватись зі силами, приступаючи до якоїбудь роботи. Він привик числити ся так само й зі словами, не обіцював такого, чого не міг сповнити, а обіцявши докладав усїх сил, щоб таки сповнити. Для того він при поєдинчім та нескомплїкованім способі житя гімназияльного ученика нїколи не попадав у таке фальшиве положенє, де би мусїв крутити, вибріхуватись, як то кажуть, милити очи. Товариші знали й високо цїнили єго словність. Коли котрий запитав єго про що будь, то міг бути певний, що Борис або скаже єму відповідь зовсїм докладну, або відповість просто, що сего не знає; тай у таких разах він, широко як на гімназияста обчитаний, звичайно вмів сказати, де можна знайти відповідь на дане питанє. Ученики зразу на пів жартом прозвали єго „Епамінондом“, вичитавши в латиньских вправах Шенкля реченє про сего старинного героя, „ut ne ioco quidem mentiretur.“ Під назвою „Епамінонда“ знала Бориса вся гімназия.

Іван Франко.

2[1]. Негайна справа.

Дїялось оно на Волиньскому Полїсї за часів минулої холєри. Пізня вже осїнь була, почалась Пилипівка.

У місточку Горбовичах, що над Припятю, ще не було холєри і сусїдні села якось крив Бог від того лиха, але з дальших

місць приходили разураз страшні вістки: у Звягелї, казали люди, сотнями народ помирає, в інших місцях бунти якісь були, розрухи: палив народ, кажуть, ті холєрні „байраки“, що їх понаставляли на лихо та на погибель людям; лїкарів кажуть, вигонили люди геть дрючками, а десь, кажуть, і вбили лїкаря; трують нїби то лїкарі народ, а хто тілько заслаб на ту холєру, того зараз живцем у домовину кладуть, вапном єго засипають і ховають живцем таки. Москалїв, кажуть, на ті бунти начальство нагонило, усмиренє робити.

Всячину розказували. Казав і староста — він що суботи у волость[1]) ходив — що там писарчуки з газети вичитували про ті бунти та що народ дуже помирає, найбільше в Саратовскій ґубернії — далеко она, аж за Києвом — а що нїби то лїкарі народ трують та живцем ховають, так се брехня. І був приказ від справника у волость, щоб людий строго глядїти, „вольненія“ щоб не давати, особливо брехень усяких щоб не розпускали; бо народ темний — попусти єму тілько, дай „вольненіе“, то й бунт зараз зроблять. Як тілько язика котрий дуже розпустить — у холодну садовить і урядникови зараз донесенє давать. А найпаче як хто, не дай Боже „неблагополучно“ заслабне — сею мінутою у волость, щоби дати знать „конним нарочним.“

Горбовичі — маленьке, глухе містечко, геть далеко у нетрях Полїся, серед віковічного соснового бору, між болотами; шляхів туди добрих нема і почта не ходить, і начальство всяке, Богу дяка, не часто довідує ся, і живуть там собі люди тихо, мирно, бунтів нїяких не знають, слабують і помирають якось „благополучно“ — як Бог дає. Тілько останнїми часами, як пішла отся чутка про холєру, почало й у Горбовичі заглядати всяке начальство: становий був аж тричі, один раз був лїкар, обходив з урядниками всї двори, заглядав у крамницї, загадував людям, щоб повивозили гній із дворів і сьмітя та помий у хатах не держали, воду щоб варили та тілько таку варену щоб пили та ще іншого всякого наговорив такого чудного, хто єго там пригадає?

Урядник то вже що тижня наїздив у Горбовичі; настановив скрізь по місточку десятидворних, „для безпорядку“, як они казали — щоб помагали соцькому і старостї не давать „вольненія“ людям і доглядати, чи не заслабне хто неблагополучно.

[1]) в Росиї кілька сїл творить „волость“ (польске „włość“, звідси „włościanin“) з одним спільним волосним урядом. Селам проводять „старости“, а волостям „урядники“. Волости творять повіти (уїзди), котрими управляють справники“ з „становими приставами“ (у нас: старости з комісарями).

Мабуть і справника треба було сподівати ся, бо урядник вигнав людий на дорогу гатить калюжі та ковбані, що дощі було порозмивали.

Одного вечера — темно вже було, дощ, вітер, негода — у Горбовичах почув ся почтовий дзвінок; щось проїхало улицею і спинилось на майдані біля розправи[1]).

Соцький і староста зараз подались туди.

Се приїхав становий. Не роздягаючись, так як був з дороги у бурці, у шапці та у кальошах, сидів він на ослонї у розправі.

Староста і соцький війшли у розправу, вклонились і стали біля порога.

— Старосто! — озвав ся становий. — Зараз менї знаряди верховця, та добрий кінь щоб був; пакет треба екстренний[2]).

— А куди гнати верховця, ваше високородіє? — спитав староста.

— У Степанків, у волость; звідтіля пошлють далї.

Староста, заклопотаний, чухав потилицю.

— Ну? Чого стоїш? — спитав становий.

— Та... де єго тепер охочого знайти у таку ніч та у негоду... Можеб завтра дозволилиб... до-дня?

— Завтра?— скрикнув становий. — Екстренний пакет завтра? Та він завтра до-дня мусить бути в руках у справника. Розумієш чучело[3]) ти горохове? — крикнув становий, стукаючи кулаком по столї. — Сію мінуту щоб менї був нарочний, я з ним сам побалакаю, то він не то що у Степанків — до чортового батька поїде залюбки. А про мене, не знайдеш охочого, сам вези. Гайда!

Староста вийшов.

— Ну, що тут у вас? — спитав становий соцького. — Не болїють люди, не помирають?

— Та... всяко буває... Але ми міркуємо, що оно „благополучно“.

— А так, що холєри не чутно?

— Крив Бог. Бодай і не знати її.

— Дороги кепско лагодять, соцький. Проїхати не можна. Разів із десять трохи не перевернувсь, поки до вас добрав ся.

— Та оно, ваше високородіє, у нас споконвіку такі шляхи, нїчого не вдієш, хоч плач: бо пісковина. Хоч ти її гати, хоч підсипуй, нїчо не поможе: обсовує ся, дощі розмивають. А під

---

[1]) канцелярия громадского уряду. [2]) поспішний. [3]) випхане звіря, страхополох (Vogelscheuche).

таку добу — темрява яка, не вам кажучи, воно й перевернуть ся не диво. Тут і у день білий не скрізь проїхать... Ночувать зволите тут?

— Нї, поїду далї. В Озерянах у волости переночую. Тут у вас холодно тай блощицї мабуть заїдять.

— Таке дїло. Бо у нас, не вам кажучи, й заведенія такого нема, як значить для благородних треба. З роду-віку не памятаю, щоб у нас начальство коли ночувало. Отсе тепер часи якісь, прости Боже, настали, що і начальству безпокойство таке і людям клопіт.

— Да-а, — зітхнув становий.

— А отсе, звинїть ваше високородіє, дозвольте допросить: там, звідкіля ви їдете — нїчого? благополушно?

— Нїчого, — відмовив становий.

— Слава Богу, — зітхнув соцький.

Незабаром вернув ся староста.

— Зараз буде, ваше високородіє. Поїдуть двоє, бо один боїть ся.

— Про мене нехай їдуть хоч і троє, аби швидко, — сказав становий. — Гукнеш їх сюди, як прийдуть.

Становий почав чогось шукати у своїх паперах. Трохи згодом у хату війшло двоє парубків.

— А ну-те, хлопцї, — сказав їм становий. — Махнїть менї з отсим-то пакетом у Степанків, та живо! У волости там зараз розбудїть писаря, нехай зараз таки пре єго далї, на Зятківцї, Босий Брід та у го́род, до справника. До дня завтра щоб там був, хоч на двоє перервіть ся. Чуєте?

— Деж ми єго, ваша милость, поспіємо на завтра на ранок у го́род? Милуйте-жалуйте. Миж і до Зятковець не добіжимо, не попасавши, хиба з коний дух випре, — змолились парубки.

— Та не вас же я, не вас, болвани́, у го́род жену, — кричав становий. — У Степанків завезїть та писареви віддайте, він уже другого дня пошле. А ви собі у Степанкові хоч луснїть, хоч рачки до дому лїзьте — менї однаково.

— О! Розумієте? — сказав староста. — Там собі, у Степанкові, попасете і підночуєте, а ранком до дому.

— Ну, з Богом! — сказав становий.

Парубки вийшли, а незабаром і становий поїхав собі своєю дорогою.

Горбовичскі післанцї о півночи добігли до Степанкова, достукались у волости до писаря. Він вийшов заспаний, у кожусї поверх одної сорочки, у кальошах на босоніж, лихий, сердитий.

— Чорти вас носять по ночах, — кляв він. — Дня вам мало?... Чого там?... Який пакет? Не могли до ранку почекать?

— Хиба ми своєю охотою сюди гнали? — озвав ся горбовичский посланець. — На́те вам отсе добро, бодай оно путя́ не знало.

Писар взяв пакет, розглядів єго.

— Від станового? — спитав він.

— А тож.

— А тиж звідкіля?

— З Горбович.

— Щож у вас там становий робить?

— А мара єго знає.

— Холєра у вас?

— Яка холєра? — здивував ся парубок.

— Бунт може?

— Бунт? — перепитав парубок і аж очи вилупив. — Нї, нас Бог крив від таких злиднів поки що. Становий тілько приїхав.

— А звідкіля, не знаєш?

— Зо Ставів. Ямщик[1]) той казав, що єго привіз.

— Ага, — протяг писар. — То мабуть там щось скоїло ся.

— Хиба я знаю?

— Микито! — звернув ся писар до сторожа, що стояв при сій розмові босий, розхрістаний. — Одягнись і біжи зараз до почтаря, щоб сю мінуту гнав нарочного у Зятківці, з екстренним пакетом, скажи. А ти можеш отправлять ся, — сказав писар горбовичскому посланцеви.

— Дозвольте, пане, тут підночувати, — попросив той. — Бо конї пристали, а ніч темна...

— Ночуй.

Пройшла може година, поки Степанківский нарочний вибрав ся з пакетом у дорогу. У Зятківці він добрав ся вже за дня, бо зблудив і до сьвіту Божого плентав ся навманя, без дороги. Вже сонце зійшло добре, коли він станув у волости, підпаливши коня зовсїм.

У волости вже були дехто з людий: староста, десяцькі. Взяли розпитувати післанця: звідкіля, що, як?

— З Горбович, — каже, — в ночи пригнали нарочного; становий там сидить. У Ставах, кажуть, холєра, тай у Горбовичах, бачить ся, не без лиха... Бо чогоб там становому сидїти?

— Егеж, еге...

---

[1]) звощик, фірман.

— До справника жене. Дух, каже, з коний нехай випре, аби „сею мінутою“ доставили.

— Пссс... — похитували люди головами, — бунт може?

Пакет вислали з волости „сею мінутою“ далі.

Зятковецкий нарочний розказав у Босому Броді, що у Ставах холєра — не дай Господи. У Горбовичах бунт... Становий там сидить з урядниками, та нїчого не вдіє. Отсе до справника пакет жене, москалїв мабуть щоб прислали. Не доведи Мати Божа.

Бособрідский нарочний добіг у город; з полудня було.

Віддав пакет справникови, а сам пішов по крамницях, бо пи́сарша загадала єму дечого купить.

Не минуло й пів години, як уже гомонїли у го́родї перелякані жиди, що у Ставах, у Горбовичах, у Степанкові холєра — не дай Боже. За вчорашнїй день померло душ 30, нї, не 30, а 50, се певно. У Горбовичах бунт. Урядника побили так, що хто єго знає, чи живий буде — везуть єго у го́род у больницю... Пристав просить справника, щоб москалїв прислав.

Справдї, всї бачили, як справник дуже затурбований, проїхав швидко на звощикови до товариша прокурора, потім до полковника драґуньского полка, а потім всї три поїхали до справника.

Потім справник послав на почту по кінного нарочного і виправив єго з пакетом знов таки на Босий Брід.

У справника сидїли: товариш прокурора, полковник і воїньский начальник і радились.

Перед ними на столї лежав той пакет від станового, розпечатаний, а в нему стояло:

„Над Припятю у Кмітовому ярі появились три дикі кабани. Я поставив вартових, щоб стежили за ними. Чи не приїхалиб ви на облаву? Може ще кого запросите? Будь ласка, сповістїть.“

Модест Левицкий.

22. На Вовчому хуторі.

Степ широкий, привільний, безмірний, кінця-краю єму нема; тілько там десь далеко-далеко, мов море хвилюючись, зливає ся він з таким же як і сам безкраїм небом. Від чудових степових голосів, від якогось незрозумілого шепотїня, що вчуває ся чоловікови в степу безкрайому, спочатку чоловік торопіє, єму робить ся страшно, бо він очевидячки бачить, який він без міри

малий проти сего простору, бачить своє безсилє; а далї отой широкий без краю степ, отой простір безмірний повертає чоловіка до думки про сьвітову безкраїсть, про волю; око єго мимохіть зупиняє ся на глубокому блакитї неба і він починає мислити про Бога, і спокійна, але глубока віра панує в єго серцї... Степ чарівний, таємний!...

Тиха, темна ніч обгорнула широкий степ; не видно було навіть маленької смужечки, котраб відрізняла небо від землї: усе чисто потонуло у темряві ночи і все мовчало. Аж ось подихнув легесенький вітрець і розігнав хмари; на небі замиготїла одна-друга зірка або як кажуть дїти „зіроньки очицями заморгали“ — і незабаром усе небо засїялось зорями. А безмірний суворий степ стоїть собі нерухомо, мовчить, обгорнувшись легенькою таємною млою. Тілько колинеколи зворушить степову тишу якийсь жалібний, незрозумілий крик, немов би заплаче мала дитина, або нечайно пронесе ся глухий, задавлений стогін — пронесе ся він далеко-далеко хвилею і замовкне... Про такий стогін люди кажуть: „то козак стогне й плаче у тїсній домовинї...“

Невеликий табун коний збив ся до купи; они поволи пасли ся, щипаючи зелену травицю, і колинеколи своїм форканєм зворушали степову тишу. Табунщики закутавшись із головою свитками лежали осторонь. Ще трохи далї у буряні так, що відразу й не запримітиш, сидить зігнувшись у двоє табунщик-вартовий.

На схід-сонця на небозводї коло самої землї зявилась сїра смуга сьвіту; зірки почали примеркати і все покрилось чудовою, чарівною півмлою...

— Пильнуй! — залунав по степу гучний несамовитий крик вартового...

Конї шарахнулись у бік і стали... Табунщики разом посхоплювались і побігли на голос вартового.... Почув ся стогін, благаня помилувати, простити...

Тим часом сїра смуга на небозводї росла, більшала і осьвітила купку табунщиків: они вели конокрада. Високий, худий, кровю заюшений ішов він хитаючись, ледви волочив ноги; руки єму були скручені за спину й міцно звязані недоуздком. В одній сорочцї, та й ту табунщики геть пошматували, поки він пручав ся, силкуючись вирватись, в коротких мокрих від роси штанях і босий — він дуже відрізняв ся своєю поставою серед купки табунщиків. Ішов він мовчки, не просив ся, бо добре знав, що не помилують, що в степах такий уже звичай: коли піймають конокрада, то живого з рук не випустять — убють і скажуть:

„собації собача й смерть". І він блїдий мов мертвий з блукаючим виразом очий корив ся без суперечки, без змаганя...

Незабаром біля табуна зісталось тілько двох вартових, а останні три посїдали на коний і поскакали на Вовчий хутір. Серед них, із скрученими за спиною руками, з перевязаними під черевом у коня ногами, хитаючись на всї боки, їхав на кони й конокрад. Він добре знає, що над ним будуть знущатись, що єму судились люті муки, немилосерна бійка, а може й смерть, і всеж таки з усеї сили стискає коня ногами, мимохіть держить ся, силкує ся сидїти рівно, боїть ся власти й відразу скінчити рахунки з тяжким нужденним безталанним житєм...

Ще не розвиднїлось гаразд, як купка верхівців була вже в дворі у старого Тараса Вовка, що перший оселив ся на сїм хуторі. Через кілька хвилин усї старі хуторяни зібрались до Тарасового двора. Они мовчки поважно слухали, поки їх сини розказували про те, як піймали злодія, а далї старий Вовк звелїв молоднечі їхати назад у степ.

— Ведїть єго у мою хату. В ночи судитимем; тепер нїколи, — промовив Вовк. І конокрада відвели у хату.

Усї розійшлись, зістались тілько Петро та Микита Утїкачі, Іван Вільний та Кузьма Перекотиполе — давні господарі Вовчого хутора.

Коло хуторских хаток заворушились люди: запрягали коний, виносили і складали на повозки клунки з харчами й усяку хлїборобску справу — збирались їхати в поле і через пів години на хуторі нїкого вже не було: всї поїхали на далекий гарман.

У Вовка в хатї мовчки сидїло в той час пятьох дїдів, а в кутку коло дверий лежав звязаний конокрад.

— Ну, хлопче, — суворо, але спокійно почав Вовк, — послухай нас, а далї й ми тебе дещо розпитаємо... Двайцять пять лїт минуло вже, як осїв я тут на хуторі; богато в мене покрадено коний — і по парі й по четверо. Було й таке, що всїх коний покрадено — все тодї попродали і знову купили... Оттаке нам робили ви, злодії. Кажу тобі, щоб ти знав, що не помилуєм: приймеш смерть таку, як заробив, а щоб му́ки тобі не було — признавай ся: з ким був, де твої товариші, до кого коні водив на продаж? Призна́єш ся — не буде му́ки...

Конокрад підвів ся на ноги, хотїв стоячи щось сказати, але захитав ся і сїв.

— Сам один хотїв украсти... Я тілько що втїк від злиднїв та неволї... нїколи я не крав, — промовив конокрад захриплим, надірваним голосом.

— Признавайсь! — несамовито крикнув Петро Утїкач і вдарив конокрада по виду; сердешний упав до долу, обливаючись кровю... Всї раптом повставали...

Тепле соняшне промінє осьвітило всї закутки безлюдного хутора; навкруги увесь степ любо та весело вилискував ся на сонцї; від усього Божого сотворіня віяло спокоєм, тихими радощами, любовю, а з Тарасової хати, де були люди, виривав ся жалібний стогін, мішаючись з диким, несамовитим людским криком...

Незабаром вийшли з хати Вовк і єго приятелї. Хату они замкнули, зіставивши там замордованого, заюшеного кровю, непритомного, але зі звязаними руками й ногами конокрада, а самі поїхали на гарман.

Вовк похмуро насупившись дивив ся кудись далеко попереред себе. Якийсь нерухомий вираз мало єго добродушне, засмалене, мов з бронзи вилите, лице... Всї они їхали мовчки і немов ухиляли ся глянути один одному в очи; очи їх блукали нї на чому не зупиняючись; они дивились і нїчого попереред себе не бачили — нї могил, котрі далеко маячіли, нї гармана, що білїв серед степу... Нарештї, неначе відказуючи на чиєсь питанє, Вовк промовив:

— А може й справдї не злодїй, утїк з Київщини... — і замовк.

Швидко перенїс ся він думкою до давних часів свого кріпацтва і ось уже бачить себе молодим утїкачем... Се було лїт 25 назад. Здоровий молодий парубок не витерпів він під тяжкою вагою кріпацкого ярма. Бійка, прикажчицкі батоги, через силу тяжка робота на сахарнї — все те приневолило Тараса покинути рідне село й утїкти в херсонскі степи. Мало не 25 років минуло вже, як викрав він свою Оксану — теж кріпачку, привіз її сюди і збудував у степі далеко від людскої оселї хатку-мазанку; се була перша хата на Вовчому хуторі. Незабаром і другі утїкачі почали селитись коло него і тепер на Вовчому хуторі вже одинайцять хат, у котрих живуть вільні чесні роботящі люди; живуть они при достатках, за землю платять справно і засїдателя, котрий колинеколи забігає до них, з голими руками не випроводжають від себе, щоби тілько не зачіпав їх. Всї они перемінили свої прізвища і Тарас Співака, а по степовому Вовк обжив ся у степі і почав забувати кріпацтво з єго батогами... А отсей злодїй, душегуб, гірш душегуба — отсей конокрад знов живо нагадав єму минулі муки, давні пригоди й радощі — і все се сердило Тараса. Він проти своєї волї почував, що й єго доля похожа на долю отсего злодія і хотїлось єму викинути сї думки

з голови, не згадувати того, що давно вже минуло ся, та не можна було відчепити ся від тих думок, бо они самі одна за другою лїзли єму в голову. Неначе жаль заворушив ся у него в серці — і Тарас ще гірше розсердив ся, навіть вилаяв ся у голос поганим словом... Приїхали они на гарман. Робота на гармані йшла жваво й они і собі щиро пристали до роботи — відгортали землю і кидали снопи. Вовк не вважаючи на свої лїта з усеї сили немов з пересердя кидав солому, він хотїв щирою роботою вигнати оті споминки із своєї голови, але й робота не помагала. Часто він ставав і спершись на вила безцїльно дивив ся в далину; погляд єго блукав нї на чому не зупиняючись; видко було, що він дивить ся і нїчого не бачить.

— Еге! видно, що дїдови Тарасови не до Великодня йде, а до Різдва; видно, що дїд наш старіє, — говорила між собою молоднеча, запримітивши, що Тарас частенько стає відпочивати. Та Тарас сего не чув, він наче жив новим житєм. Се для него була новина. Нїколи єму перше не доводилось жити чимсь іншим окрім коний, пшениці, оранки, сїянки, окрім думки про дощ та засуху, не доводилось жити незвичайним житєм, про щось невідоме клопотатись, піклувати ся й думати про те, що вже 25 років назад минуло ся: до сего він не привик і важко єму було переживати се все.

Сї незвичайні для Тараса думки так єго турбували, що аж піт єму з лоба котив ся. Витерши рукавом лоба, він перехрестив ся. Певно він і сам сего не помітив, він зробив се ненароком. Атже він разураз хрестив ся, як єму було чого важко: хрестив ся підіймаючи першого снопа, хрестив ся приймаючись витягати повозку з рова або сани з замету. Єму й тепер було важко і він перехрестив ся... Аж ось залунав по степу дзвінкий голос єго небоги, за нею підхопив другий, третїй голос; голоси ті злили ся до купи й залунала по степу жалібна, вільна українська пісня... Розлив ся єї чарівний голос хвилею далеко-далеко по рівному степу, такий же широкий, вільний як і степ споконвіку рівний, богатий, споконвіку таємний...

Пісня ллє ся і робота кипить. Тарас мов прокинув ся від сну і горячо заходив ся працювати над соломою та пшеницею.

А на хуторі у той час було тихо. Сонечко пригріло й осьвітило одинайцять біленьких, чепурненьких хаток, що розсипались по балцї. На подвірях кудкудакали кури та півень викрикував, клюючи носом якусь погань і з поважним видом скликуючи своїх подруг, котрі завжди збігали ся до него, не вважаючи на

те, що він трохи не разураз піддурював їх. У крайному подвірю метушила ся купка дітий, роблячи з глини та з кізяку хатки, загороди, то що. Они збирались сюди з усего хутора, кричали й бігали; декотрі з такою турботою клопотали ся коло коліс, неначе они й справді діло робили, а менші хлопчики тішились своїми будинками. Білоголові, босі, в одних сорочках они віддалеки нагадували собою метушенє розворушеної комашні.

У замкненій хаті старого Вовка теж було тихо. Степан — так звали конокрада — прочумав ся був, але знов стратив память і важко дихав. Нїщо не ворушило тиші, тілько цьвіркун сюрчав у кутку та на печи інколи щось зворухне ся й зашелестить. На печи між комином та стїною блищали чиїсь оченята. Придивившись гарненько, можна було побачити дівчинку років 7—8. Скоцюрбившись она залїзла у самісінький куток і притаївши дух, полохливо, але з цїкавостию дивилась до долу на звязаного Степана. Каштанове єї волосє нависло на опуклий, гарнесенький лобик і виразно відтїняло великі карі очи. Очи ті були не дитячі. Чи то страх мав на неї таке вражінє, чи може жаль безмірний, тілько они дивились кудись далеко, глубоко. Сьвяту незвичайну невинність, чистоту, щирість, велику силу жалю видко було у тій скоцюрбленій дитинячій постатї... Степан прочумав ся. Він щось прошепотів так нескладно, що нїчого не можна було розібрати; виразно він промовив тілько слова: „води... пити!...“

Дївчинка здрігнула і хутко злїзла з печи.

Она подала Степанови кухоль з водою і він з жадобою припав до него пересмаглими устами.

Перший страх пройшов і Оленка присїла недалеко звязаного Степана. Він був у забутю. Богато разів він мов би прокидав ся і прохав пити і дівчинка з охотою подавала єму води. Нарештї він зовсїм прийшов до памяти, тихо підвів ся... Оленка полохливо відбігла.

— Не бій ся мене, — промовив Степан... — І у мене є дїти... Дома у мене такаж дівчинка... як і ти... тепер... тепер она сиротою буде... — І замовк.

Що він ще говорив, про що йшла розмова у злодія з ненароком полишеною у хатї дівчинкою — ми не знаємо; але увечері, як повернув ся Вовк з товаришами із степу, Степан сидів розвязаний у кутку на лаві, а зза печи блищали очи — тіж добрі, повні жалю оченята.

Вовк сів край стола на покутї, а навколо посідали обидва брати Утїкачі, Вільний і Перекотиполе. Мовчки, поважно сидїли

дїди. Каганець помалу блимав і єго червоноватє сьвітло осьвічувало суворі лиця дїдів; але очий їх зпід навислих брів не видко було, бо они не дивились один на одного, не дивились они й на Степана.

Як би хоч один з них глянув на него, то може й відійшлоб у них запекле серце: Степан був блїдий як смерть, очи єго полохливо, оторопіло, з благанєм у погляді перебігали з одного лиця на друге... Та дарма... лиця ті були мертві.

Вовк дістав з кишенї коротеньку люльку, не хапаючись набив її тютюном і запалив. Дістав і Утїкач свій гаманець, набив люльку і замисливши довго-довго кресав огонь. Губка давно вже горіла, а він не вважаючи на те уперто цокав кресалом об кремінь.

— Ну, годї! — промовив Вовк збентеженим голосом. Серед тиші, яка тодї панувала в хатї, голос єго здавав ся дуже жорстоким. Всї здрігнулись, а Степан увесь затремтїв і щільнощільно притис ся до стїни.

— Умів красти — умій і вмирати... Пора... Як же буде, панове-громадо? — запитав Вовк.

— А так і буде: собацї собача й смерть.

— Вивезти та кийками забити, — промовили судиї і всї замовкли.

Вовк виняв з рота люльку, повагом постукав нею об закаблука, витрушуючи золу і помалу не хапаючись устав, обернув ся до образів і перехрестив ся... Всї єго товариші вчинили теж саме...

— Ну, молись і ти, поїдем у степ, — забалакав Вовк до Степана й почав вилазити зза столу. Мовчки піднялись і єго товариші...

Але в сей мент раптом несподївано щось зашелестїло і гупнуло з печи... Всї здрігнулись і обернулись: коло печи блїда мов нежива стояла Оленка; очиці єї огнем палали й пильно дивили ся на Вовка.

— Дїду! простїть єго! у него дїти є... Маленькі дїти... простїть!... — несьміливо, зупиняючись, промовила Оленка.

Вовк здрігнув ся, вхопив ся рукою за стіл, сердито насупив брови й мовчки, мов стративши силу, присїв на лаву...

Усї сїли.

Тихо-тихо стало в хатї...

Усїм стало нїяково і всї довго мовчали.

— Щож, панове?... — стиха, через силу промовив згодом Вовк. — Хиба?...

— Егеж...

— Усе від Бога! Він про те знає... — загомонїли судиї.

— Так пустити? — запитав Вовк якось несьміливо.

— А тож! пустити, пустити!... Нехай єго Бог простить!... Молись Богу!... — весело заговорили судиї.

Щось важке бебехнулось об землю і всї замовкли: долї лежав змлїлий Степан.

Пройшов рік і Вовчий хутір жив усе тим же тихим, мирним житєм степовиків-хлїборобів, тілько замість одинайцяти хат, їх було вже дванайцять. Дванайцята нова притулилась край балочки над самою кручею. Треба ще додати, що наперекір звичаю самою дорогóю гóстею в тій хатї була завжди Тарасова онука — Оленка. Тарас Вовк і досї такий, як і був: любить він як і перше послухати і пісню, що співає молодїж, і оповіданє своїх сивоусих товаришів, тілько частїйш почав він хитро та мудро всьміхати ся, а зустрінувшись з хозяїном нової дванайцятої хати Степаном безпремінно скаже усьміхаючись:

— А щоб тебе Бог любив!... Здорово я тодї упрів...

Дмитро Маркович.

23. Битва.

Буковиньскі Карпати.

Гора біля гори стоять разом в нїмій величи, одягнені в смерекові лїси.

Ріжно сформовані, вганяють ся під небеса, стоять так нерухомо тисячі лїт; кепкують собі з кождої зміни, що перед їх очима відбуває ся, розкошують ся у власній красї, сьвідомі своєї довічної тривкости.

Богато пасем гір Кімполюнгского повіта є ще вкриті пралїсами. Темно-синьою зеленю миготять з далечини, а оглядані з сусїдних вершин здають ся в синаво-синих мраках недоступними.

В околиці Рускої Молдавиці зійшли ся два пасма рівнобіжних гір так близько з собою, що долина, яка їх дїлила від себе, могла бути вигідним місцем ігри хиба лиш для бутного потока. Де та долина ширшала або ставала ще вузшою, де губилась цїлком, не знав нїхто докладно. Не було тут видко нїякої дороги, нїякої стежки, нїякого найменшого слїду людского житя. Долина тягнула ся закрутами розпираючи гори і бережена на право і на лїво залїсеними вершинами губила ся враз із весело біжучим потоком поміж стїнами гір, що неначе їй на перекір десь не десь майже доторкали ся себе.

Тут панувала всюди таємна тишина. Царювала розкіш у вегетації, краса в барвах фльори, а на горах таке богатство зелени, що якось аж пригноблювало чоловіка.

Зелено-брунатний, високий по коліна мох буяв, ніколи нетиканий, лагідними филями у мокравій землї праліса. З него не надто густо виринали сосни, котрих вік мож було вгадати, але красу і обєм годї було змалювати. Їх пишні корони пестили ся з облаками і зносили над собою лиш сяєво сонця.

Десь недесь лежали на земли дерева-великани, підриті і поборені віком або і розколені громом. Спочиваючи в траві, були зверхи оброслі мохом, а в серединї порожні і порохнаві. Біля них буяла молода деревина, в долинї широкогалуза, а в горі струнка і повна молодечої гнучкости. Спів птахів — рідко чути.

Зате частїйше голосний у тишинї, немов церковній, виразно чутний шелест і тріск, немов ломанє зсохлого гиля і майже завсїди сумовитий, далеко сягаючий шум...

Рідко коли вітер піднимав галузє. Ледви при найсильнїйшім вихрі хитались корони.

Здавалось, що сум прибув десь із далекої площини, ловив ся в галузю, розходив ся важким зітханєм по лїсї і боров ся з густим гилєм знов о вихід на простір.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Коли свист льокомотиви розтяв по раз перший воздух схованої між гірскими стїнами долини, прошибло щось столїтні дерева на горах немов блискавиця.

З льокомотивою появилась горстка людий. Они ледви важились ступити через недоступний беріг праліса в єго глубінь.

Тут і не виглядало буденно.

Навкруги панувала незвичайна тишина.

Воздух був холодний, вогкий. Текуча живиця з потрісканої кори дерев твердла на воздусї і наповняла єго своїм запахом. Високий мох не давав легко ходити. Корінє дерев, грубе немов рамена, виринало гадюкою з моху, тверде і упряме, сплетене одно в друге, тягнулось дивоглядними перстенями в глубінь лїса, котра сповита в зелену темінь дишіла неприязністю.

Один з прибувших вдарив зелїзним топірцем по старій смерецї, на котрої пни росли гриби мов великі ластівячі гнїзда.

Она здрігнула ся. Відколи жила, не чула ще на собі топора. Удар той розляг ся по цїлім лїсї і всї дерева здержали віддих; беззвучна тишина, повна ожиданя, розстелила ся і почуло ся звільна і виразне слово: „Зрубати!“

Неначе церквою пробігло лїсом: „Зрубати!“ „Зрубати!“ задзвенїло недалеко і заразом в тій самій хвилї в найдальшій далечинї. Оно відзивало ся немов проснувші поклики, оживило цїлий лїс і розбігалось трівожно по всїх єго кутах не завмираючи...

„Зрубати!“ Оно перейшло в шемранє. З того повстав стрівожений шепіт, зітханя, врештї підняв ся шум немов від вихру, наповнив далеко-високо воздух, як шум моря, що аж ставало лячно, збив ся під хмари, а наостатку зашуміла буря.

Небо затьмило ся грізно-чорною барвою, а відтак почала ся она — гірска буря.

Тяжкі краплї дощу стали падати.

Зразу поодинокі і такі тяжкі, що листки під їх вагою задрожали і зашелестїли; а відтак частїйші, а врештї скісними струями.

Блискавицї летїли в смереки, розколювали без милосердя найкрасші пнї, а грім пробував розсаджувати гори. З таким лоскотом і гуком потрясав ними, неначеб хотїв їх присилувати виступити зовсїм із свого непохитного супокою. Здавалось, що горами котились великаньскі кулї, викликувані від часу до часу золотисто миготячими блискавицями...

Відтак утихло і дощ падав без упину. Голосно і хлипаючи падав він.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

В лїсї стемнїло.

Нерухомо, із здержаним віддихом стояли старі дерева, прислухуючись сїй появі, а тим часом молоді похитували ся злегка неустанно. З кущів, що росли на краю лїса, капали пильно величезні краплї дощу в мох, а потік у долинї розігравши ся метав брудно нескладними филями по каменю вперед, голосно пінячись і пориваючи все з собою: цьвіти, пструги, сухе гилє, тут і там зірвані кусні землї мчать ся в зовсїм негамованій, безумній, доси нїколи не виданій розпущї.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Одного хмарного поранку почала ся битва. В вузкій долинї збудованою зелїзною дорогою, котрої шини немов срібні змиї вили ся около потока, що коло них біг, прибув тягаровий поїзд.

Ворожий сик, прошибаючий, пронизливий свист оповістив єго приїзд.

Недалеко кінця тої зелїзної дороги станув він, сопучи та викидаючи люто чорні перстенї диму в гору.

Привіз ворога.

Він висїв.

З грубим обличем, в подертій, замащеній одежи. З неповоротними, від тяжкої праці майже нефоремними руками: узброєний лискучими топорами, тяжкими зелїзними ланцухами; сам собою зовсїм поганий на вид; такий прибув він.

Один орел, що сидїв недалеко на стрімкій скалї і приглядав ся тому всему з наїженим пірєм, розмахнув нараз своїми широкими крильми, вдарив ними уражено і люто і збив ся в гору. Кружив довго над тою околицею немов зворушений, відтак як би на наглий внутрішний приказ спустив ся блискавкою в скіснім напрямі в долину, задержав ся тут на хвилину, підняв ся опісля наново в гору, сим разом уже цїлком повільним летом, і щез у сивих хмарах мов на віки пропав... Несказаний сум розстелив ся горами, якийсь передсмертний настрій...

Все ждало; дерева не кивали ся. Найстарші стояли уоружені в гордість і недоступність і не вірили, щоб який напад був можливий. Атже стояли тут тілько років — цїлі столїтя! Бачили, як богато умирало і виростало, прожили чи одну весну, чи одну зиму; бачили так часто схід сонця, прекрасного золотом сияючого сонця, в котрого жарко-червонім сьвітлї ранком купали ся, а вечером оно їх благословило; оперли ся чи одному вихрови — а тепер мали би полягти іншою смертию нїж їх предки, що повалились самі від старости або від блискавиць?

Сьмішно!...

Але они не хотїли кивнутись; не хотїли навіть найлекшим шумом показати свого счудованя! Лише молоді... Колиб лише молоді не хитали ся так легко!

Почав ся напад.

З диким криком „гурра“ почали єго наємники. Они вдерли ся з котячою зручністю на першу гору; один хотїв другого випередити, неначеб се мало бути геройским вчинком на цїле житє бути тим, котрого рука приложила перша сокиру до праліса. Та ба! они натрафили на опір. Обманчивий, брунатно-зелений мох піддавав ся під їх грабіжливими руками і они ховзали ся в долину. Кремениста земля роздроблювалась під їх ногами і они ранили собі руки хапаючись чогонебудь, щоб не провалити ся в низ. З вириваного при корени вогкого моху вилїзали уникаючі сьвітла гидкі комахи і розбігали ся їм по руках.

Коли розохочені до борби кинули ся на якесь спорохнавіле дерево на землї, щоб єго скотити в безодню і їм удало ся лиш легко ним захитати, виховзло зпід него сполошене гадє і роз-

сичало ся на них. Деяких наємників, що мали лиш легку обуву, покусало.

Колючі кущі дикої рожі, котрої галузє вибуяло великими різками луковато, сплетені з другими корчами і нерозривними блющами, повоями і тернєм, стояли мов непроходимі стїни. Буйна ясно-зелена папороть розкинула ся вахляровато в своїй розкішній красї вширш і здовж, а їдовиті гриби червоної краски показували ся на сьвіт і звертали на себе увагу. Молоді ялинки стояли так густо, простягали так відпорно галузє від себе, що дальший хід був майже неможливий. Они кололи в лице, рвали волосє і чіпали ся ворожо одежі.

Гидкі, горбаті павуки почіпляли від дерева до дерева сїти, що укладали ся немилим серпанком на очи, а муравлиска, збудовані з сухої червоної соснової чатини, піднимали ся з землї гладкими горбами і нога зсувалась по них немов по скляних баньках.

Але они пхали ся силоміць вперед.

Глубоко в лїсї і де вже земля розстелювала ся рівниною — заблисло против них у темно-зеленого тла лїса щось блискуче. Оно було обведене розлогими соснами, з котрих звисав серпанковато довгий блїдо-сивий мох майже до землї, буйними круглолистими багонними ростинами і широкою тростиною.

Се було морске око.

Неначе зеркало, бережене прибиваючим богатством зелени, лежало оно тут неподвижно, сонливо, з погідною гладкою поверхнею, бездонне, нїби вічне зеркало склепіня і шпилїв дерев — кусень нетиканої краси.

Скісно на нїм і на половину в водї лежала сосна. Місцями мохом обросла, становила кладку для легконогих лїсових звірів і була місцем, де вигрівали ся ящірки і стрикізки.

Ті стрикізки кружали невтомимо над водою в блискавичній гульбі, від часу до часу доторкуючись свавільно прозоро-синими крильцями лискучої поверхні.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

„Гурра!“

Лїс задрожав.

„Тут лїс займемо!“

Розляг ся відгомін: „зай-ме-мо!“

„Тут ударити!“

Проникливий окрик жаху пронїс ся: „у-да-ри-ти!“ Топори заблисли в півсьвітлї і неначе один удар пішов гук лїсом.

Лякливо затріпотали ся недалеко пташенята і — перший раз відбились в нерухомій поверхні морского ока інші появи чим шпилї дерев і склепінє.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Вперед молоді.

Многонадійних змірено.

Тих, що були однакового росту, однако здорові і стрункі, стято і обдерто з зеленої одежі. Коли їх по обох кінцях однаково спилено, зложено з них у вузкій долині межи горами і майже поверх потока дорогу. Там, де зелїзної дороги не мож було дальше повести, мусїли они робити службу.

Один пень укладали тїсно біля другого. Таким чином робили дорогу для інших трупів. Она тягнула ся довго в скрутах межи двома пасмами гір і сумно було на неї подивити ся. По тій дорозї мали відтак перевозити столїтних великанів.

Коли їх уставлювано рядом, діставали в голову і в ноги удари сокирами, щоби приставали рівно один до другого і були мостом на земли. З них витїкала кров. Потік, що біг близько них, втиснувсь під них, витїкав лагідно зпоміж них, обмивав їх і забирав їх кров із собою. Місцями, де соняшне промінє гралось з єго перлами, осїдала ся она на єго каміню і закрасила єго на всї часи темно-багряною барвою...

— — — — — — — — — — — — — — — —

Поки наємники упорались з тим усїм, пройшов довгий час і они самі майже здичіли. Не сходили нїколи в доли і не стрічали ся майже нїколи з жінками. Свою одежу намочили в дегтю, а борода і волосє виросли в них довгі і надавали їм дикий вигляд.

Зелїзницею діставали що тижня харч і що потребували до житя, а перед вихром і студїню хоронили їх колиби, сплетені з обтятих соснових галузий, що лежали вокруги в великім подостатку.

З дерев поздирані кори, пересяклі живицею, що сушились на сонци немов величезні брунатні звитки паперу, запалювано вечером по лївій і правій сторонї на вершинах і они палахкотїли червоними жадними язиками.

Так прибирали ся они до бою з столїтними...

Врештї прийшла черга і на тих.

Нїч перед тим... се була сьвітлом упоєна нїч... місяць збільшив ся в великий матово-червоний круг.

В тишинї, що зростала з темнотою, здавали ся гори з своїми темними безмежними лїсами пристановищем для стоїчного спо-

кою. Місячне сьвітло пронизувало нїжно-синяві нічні мраки, розсьвічувало далечину і неначе удїляло ся верхам дерев, що стояли на найвисших шпилях гір. Дерева змінили ся в єго сяєві і, здавало ся, в нїм розпливали ся...

Деякі попростягали свої стрійні рамена широко до небес, нїби о що благали.

Лиш деякі?

Скілько їх тут було — а їх було так богато, що нїхто не був у силї їх счислити — всї виганялись у гору і благали о житє! Навіть воздух був повний того благаня! Він пах спрагою о „ще більше“ і здавав ся віддихом тисячок і тисячок істот, жадних житя.

Папороть заговорила пророчим шелестом; чашки найнепорочнїйших цьвітів розвинули ся в викінчені цьвіти. Страх, що они могли би завтра перестати жити, збудив у них бажанє показати ся в послїдний раз один другому в повній красї. Завтра може будуть уже потолочені їх корони, поломані і обдерті з листя. Завтра може не буде вже нїхто знати, що они були і що були гарні!...

Лїсова земля оживила ся сьвітлянками, що блистїли на єї темно-зеленім тлї немов краплї сьвітла, а безлїч свершків перекликувала ся, відповідала собі і не хотїла нїяк умовкати.

Панував настрій такий, якби всї виступили з себе і безоглядно розбуяли ся їх чутя, що їх приглушував лише глубокий супокій ночи. Сьміх самого здорового житя, змішаний з тяжкими слезами жалю, пробивав ся силоміць крізь усе, а якась туга, лагідна мов оксамітовий плащ, лежала на всїм і викликувала щораз більше бажань і любов до житя.

Чудні були звуки лїса в тишинї сеї ночи! Нїжнїйші від музики; був то радше якийсь шепіт, що зілляв ся з мягкою темнотою ночи, а серед того шепоту з листка на листок падали краплї дощу, що зросив усе ще за сонця.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Довгий, тяжкий час — і столїтні полягли. Прості, повбивані лежали умощені у власній зелени.

Пняки, що по них остали ся, і валковате, аж на верх землї вибуяле корінє, сторчали з моху покалїчені.

Ще лежали столїтні на горах, однак не поодиноко. Гори були обсїяні їх трупами на право і лїво. Лежали і скісно і поперек і рівно. Густо одні коло одних, голова об голову, громадами або одно верх другого, або як котре упало.

Здалека робив їх вид вражінє скошеного лїса!

Гори, з котрих майже до наготи здерто їх стрій, що був зимою і лїтом віками незмінний у своїй сьвіжій красї, сторчали тепер посоромлені до небес, надармо силуючись останками колишньої одежі закрити нефоремні сустави.

Зраджені орли і осиротїлі яструби пролїтали сумовито сюди і назад; лише коли орли від часу до часу по короткім летї спочивали і наїжали люто пера, чорні, ворожо блистячі очи звертаючи чигаючо в доли, тодї яструби снували ся в повільних нечутних кругах над поляглими.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Коли упавших стягано з їх висоти, вела ся борба на житє і смерть.

Богато наємників стратило житє; богато стало на віки нездатними до працї; а інші знов днями лежали тяжко покалїчені в долах.

Велитів звалювати!

Таких, що стояли на місци сотню років, котрих корінє зарило ся в найглубше нутро гори і там переплело ся з коріннями ріжнородних інших ростин на віки... Звалювати їх і не ушкодити себе, не знищити молодого поросту, і не знищити всего довкола...

Так, як нїколи невтомимі мурахи, вдирали ся наємники на найнедоступнїйші місця, уоружені ланцухами і іншим знарядєм.

Насамперед зтїсували з них кору.

Она завдала чимало працї. Заросла сильно в тїло і ствердла так, що сокира відскакувала від неї; аж по довгім рубаню розскакувала ся трісками і падала на безлїч елястичного зеленого галузя, котре віддїлене від тїла мало висихати.

Відтак сильні руки, погорджуючи всякою небезпекою і перепонами, котили тяжких великанів. З глухими рівночасно видаваними окликами, що мали додавати відваги, а пригадували скорше крики диких птахів, чим гармонїйні людскі звуки, сповнювали наємники сю працю, при чім з їх чола лляв ся струями піт, а з поранених рук текла кров.

Недалеко підніжа ограблених гір будувались на борзї з грубих бальків мости. Кочені з верхів великани спирались на тих мостах, а звідти знов потручувані наємниками падали одні по других з глухим лоскотом на рівну землю.

Тут не лежали они довго. Великі зелїзні гаки забивались їм у голову; до гаків запрягано коний і ті волїкли їх повільним

кроком з похиленою головою. Волїкли дорогою, виложеною з молодих дерев.

Кроваво-червоний огонь палахкотів по таких перемогах до опівночи по горах, а герої рубачі, умостивши ся вигідно округ него, позакурювавши люльки, обговорювали відпорну силу побіджених.

— — — — — — — — — — — — — — — —

В долинї ждав на повалених умисний поїзд.

Він складав ся з кільканайцятьох возів, зіпнятих до купи, і з льокомотиви, що нетерпеливо сопіла.

На кождий віз ладовано чотири до шість пнїв і сковувано грубими мов рамена ланцухами. Сковувано так тїсно, що зелїзо вгризало ся в їх тїло, обдерте з кори, і місцями витїкала кров. Її прятали та злїплювали в клуби і запаленою сьвітили при мрачних осїнних вечерах при перевозї.

З так скованими пнями гнав ся поїзд у низину, розтинаючи від часу до часу воздух проникливим свистом побіди.

Ольга Кобиляньска.

24. Ниви у червнї.

Мої днї течуть тепер серед степу, серед долини налитої зеленим хлїбом. Безконечні стежки, скриті, інтімні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять тай котять зелені хвилї і хлюпають ними аж у край неба. Я тепер маю окремий сьвіт, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини — одна зелена, друга блакитна — й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою. Йду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумать, що я планета, яка посуває ся разом із сателїтами. Бачу, як синє небо на двоє розтяли чорні крила ворони.

На небі сонце — серед нив я. Більше нїкого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменїв, шовк колосистої хвилї. Вітер набива́ менї уха шматками згуків, шумом. Такий він горячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівси. Йду далї — киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хоче ся сїсти на човен і поплисти. А там ячмінь хилить ся й тче — тче з тонких вусів зелений серпанок. Йду далї, все тче. Хвилює серпанок. Стежки

змиять ся[1]) глубоко в житї, їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивлять ся в небо. Они хотїли бути як небо і стали як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий безостий колос бє по руках, а стебло лїзе під ноги. Йду далї — усе пшениця й пшениця. Колиж сьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць і блищать на сонци хвилясті хребти. А я все йду, самотний на землї як сонце на небі, і так менї добре, що не паде між нами тїнь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

Врештї стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всї струни. Стою і слухаю.

Повні уха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипуваня зерна. І повні очи сяєва сонця, бо кожда стеблина бере від нього й назад вертає відбитий від себе блеск.

Раптом все гасне, вмирає. Здрігаюсь. Що таке? Звідки? Тїнь? Невже хтось третий? Нї, тілько хмарка. Одна хвилинка темного горя — і вмить усьміхнулось на право, усьміхнулось на лїво — і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба. Наче хотїло злетїти. Тодї тілько передомною стала єго безмежність, тепла, жива, непереможна міць. Вівси, пшениці, ячменї — все се зіллялось в одну могутню хвилю; она все топить, все забирає в полон. Молода сила тремтить і пориває з кождої жилки стебла; клекотить у соках надїя. Я тілько тепер побачив село, нужденну купку соломяних стріх. Оно ледви помітне. Єго обняли й здушили зелені руки, що простягли ся під самі хати. Оно заплуталось у ниві, як у павутинї мушка. Що значать для тої сили оті хатки? Нїчого. Зіллють ся над ними зелені хвилї і поглинуть. Що значить для них людина? Нїчого. Он вийшла в поле дрібна біленька цятка і потонула у нїм. Она кричить? співає? і робить рух? Нїма безвладність просторів все се ковтнула. І знов нїчого. Навіть слїди людини затерті й закриті: поле сховало стежки і дороги. Оно лиш котить тай котить зелені хвилї і хлюпає ними аж у край неба. Над усїм панує тілько ритмічний, стриманий шум, спокійний, певний у собі, як живчик вічности. Як крила тих вітряків, що чорнїють над полем: байдужно і безупинно роблять у повітрі круг, немов говорять: так буде вічно... так буде вічно... in saecula saeculorum... in saecula saeculorum...

---

[1]) вють ся як гадина.

Пізно я повертав ся до дому. Приходив обвіяний духом піль, сьвіжий, як дика квітка. В складах своєї одежи приносив запах піль, мов старозавітний Ісав. Спокійний, самотний, сїдав десь на ґанку порожнього дому й дивив ся, як будувалась ніч. Як она ставила легкі кольони, заплїтала сїткою тїний, зсувала і підносила в гору непевні, тремтячі стїни, а коли все се зміцнялось і темнїло, склепила над ними зоряну баню.

Тепер я можу спокійно спати, твої міцні стїни стануть між мною і цїлим сьвітом. На добраніч вам, ниви. І тобі, зозуле. Я знаю, завтра, з ранїшним сонцем, влетить до мене в хату твоє жіноче контральто: ку-ку!... ку-ку!... І зразу дасть менї настрій привіт твій, моя найблизша приятелько.

Михайло Коцюбиньский.

26. Які картини з житя малюють нам автори в знаних оповіданях I—IV. кл.

27. Вказати оповіданя, де зображено події одної хвилї, одного дня, кількох і більше днїв, цїлого шмату часу.

28. Вказати у знаних оповіданях на головні особи (героїв) і на побічні (епізодичні). Чим ріжнять ся одні від других?

29. Чи предмет оповіданя є взятий з дїйсности, чи се твір уяви поета? На чім основує ся зміст знаних новель? Чи подибуємо в житю знані нам з оповідань (I—IV.) особи і події?

30. Подїлити з огляду на зміст оповіданя на історичні і побутові.

31. Уложити знані історичні оповіданя хронольоґічно.

32. Котрі особи з історичних оповідань (I—IV.) знані нам з історії?

33. Що становить зміст в знаних нам побутових оповіданях.

34. Що таке оповіданє і які єго роди?

VI. Повісти.

1. З повісти:
   Захар Беркут:
   1 У вивозї.
   2. Лови на медведїв.
2. З повісти:
   До слави:
   1. Чубова редута.
   2. Сагайдачний у школї [в Острозї.
   3. Подорож Сагайдачного до [Кафи.
3. З повісти:
   Ярошенко:
   1. Напад чати.
4. З повісти:
   Чорна Рада:
   1. На прощі у Києві.
   2. Полковник Шрам.
5. З повісти:
   Тарас Бульба:
   1. На Сїч.
6. З повісти:
   Скошений цьвіт:
   1. Отець Григорий.
7. З повісти:
   Boa Constrictor:
   1. Герман Ґольдкремер.

25. Запорожский суд.

(З повісти: Чорна Рада).

Розпочав суд над Кирилом Туром батько Пугач. Вийшовши з ряду, уклонивсь він на усї чотири сторони низенько, потім єще віддав особо один поклін гетьманови та дїдам та отаманам по поклону і почав говорити голосно й поважно:

— Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики, хоробрі товариші, і ви, православні християни! На чім держить ся Запороже, як не на давних, предковічних звичаях? Нїхто не скаже, коли почалось козацке лицарство. Почалось оно ще за оних часів предків наших Варягів, що морем і полем слави у всього сьвіту добули. Отже нїхто з козацтва не покаляв тої золотої слави; нї козак Байда, що висїв у Цареградї на зелїзному гаку, нї Самійло Кішка, що мучивсь пятьдесять чотири годи в турецкій каторзї — покаляв її тілько один ледащиця, один паливода, а той паливода стоїть перед вами!...

Та взяв Кирила Тура за плечі тай повернув на всї боки.

— Дивись, — каже, — вражий сину, в вічи добрим людям, щоб була іншим наука!

— Що сей паскудник учинив? — став ізнов глаголати батько Пугач до громади. — Учинив він таке, що тілько тьфу! Не хочеть ся й вимовити. Наробив сорома товариству на всї роки. Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики! подумайте, порадьтесь і скажіте, як нам сього сорома збутись? якуб кару ледачому пакостникови здекретувати?

Нїхто не виривавсь із словом; усї ждали, що гетьман скаже. А дїди кажуть:

— Говори, батьку гетьмане; твоє слово — закон.

Бруховецкий скорчивсь у три погибелї тай каже:

— Батьки мої рідні! щож я здолаю видумати путнє своїм нїкчемним розумом? У ваших то сивих, шановних головах увесь розум сидить! Ви знаєте всї стародавні звичаї і порядки — судїть, як самі знаєте, а моє дїло махнути булавою, тай нехай по тому буде. Не дармож я вас вивів із Запорожа на Вкраїну: порядкуйте по стародавньому, як самі знаєте; судїте і карайте, кого самі знаєте, а я свого розуму супроти вашого не покладаю. Усї ми перед вашими сивими чупринами дїти і дурнї.

— Ну, коли так, — кажуть дїди, — то чогож довго міркувати? До стовпа та киями!

Гетьман махнув булавою. Вічове колесо заворушилось. Радї конець.

Горопаху Кирила Тура звязали верьовками тай повели до стовпа, що стояв недалеко. Привязали бідаху так, щоб можна було повертатись на всї боки, ще й праву руку оставили на воли, щоб можна було бідоласї дістати ківш та випити меду; бо так водилось у тих химерних Низовцїв, що коло стовпа тут же й горівка стояти ме у дїжечцї і колачів решето — раз для того, щоб, завдавши голові хмелю, не так тяжко було горопасї кінчати жизнь, а друге для того, щоб охотнїйш козаки брались за кий. Тут бо й київ лежав оберемок. Отсеж усякий братчик, ідучи мимо, зупинить ся коло стовпа, випє коряк меду, колачем закусить, возьме кий, ударить раз виноватого по спинї, тай пішов своєю дорогою. „А вже в їх таке було прокляте заведенє, — розказують було старосьвітскі люди, — що, як сїм раз відважить киякою, то хлїба більш не їсти меш.“ Рідко, рідко траплялось, що жаден братчик до ковша не доторкавсь, а проходив мимо, мов і не бачив нїчого. То було простоїть бідний тїмаха своє время, відвяжуть тай прав. Тілько, щоб заслужити таку ласку в товариства, треба було козакови не знать яким бути рицарем.

Правда, й Кирило Тур був у Сїчи не послїдущий, був козак-душа, а не братчик, тай винаж єго була дуже тяжка: більшої вини й не було, здаєть ся, в Запорожців над отте скаканє в гречку. Тимто інший братчик, хоч і жалував дуже козака, та щоб не розплодивсь такий гріх між молодиками, ішов і брався за кий. Хиба вже, зглянувши на Кирила Тура, перемагав своє жорстоке запорожске серце. Знаєте, чи раз то вже доводилось у купі яку пригоду на диких полях терпіти або один одного з біди визволяти? — так, згадавши старовину, братчик і руку опускав і мов не він від стовпа відходив.

Щеж до того беріг Кирила Тура від лихої халепи й побратим єго, Богдан Чорногор. Сей, ходячи круг стовпа, одного зупинить покірним проханєм, другому нагадає про яку небудь Кирилову послугу, а на іншого блазня, то й посварить ся; то такий, знаючи Чорногорске завзятє, і відійде мов кіт від сала, хочби й рад меду покоштувати. Благаючи іншого отамана, аж слїзми обливавсь вірний Турів побратим; а в Сїчи великого стояло таке щире побратимство.

Як ось іде просто до стовпа батько Пугач. Сього похмурного дїдугана не посьмів Богдан Чорногор нїчим попрікнути, а де вже на него сваритись? Хоч жеб єго й бажав благати, то й язик не ворочає ся. Так як молодий цуцик ховає ся під ворота, побачивши старого сусїдского бровка, так бідний Чорногорець уступивсь геть, даючи дорогу жорстокому дїдови. А той прийшов до стовпа, випив коряк меду, ще й похвалив, що добрий мід, закусив колачем, взяв у руки кий.

— Повернись, — каже, — сякий-такий сину!

Сердега повернувсь, а він єму так відважив києм по плечах, що аж кістки захрумтїли. Однак Кирило Тур показав себе добрим Запорожцем: і не зморщивсь і не застогнав.

— Знай, ледащо, як шанувати козацку славу! — сказав батько Пугач, положив кий тай пішов собі геть.

Дивлячись здалека на запорожский прочухан, молодий козак Петро поміркував, що небогато Кирило Тур видержить таких гостинців. Жаль єму стало нетяги; підійшов до него, чи не дасть якого завіту сестрі та матери.

А Богдан Чорногор думав, що він хоче попробувати, чи кріпкі у Тура плечі; заслонив свого побратима спиною, схопивсь за шаблюку тай каже:

— Море! я не попущу усякому захожому знущати ся із мого побратима! доволї й своїх братчиків!

— Багацькож мабуть і в тебе в голові мозку! — каже Кирило Тур. — Пусти єго; се добра людина: у багно тебе не втопче, як завязнеш, а хиба з багна витягне. Здоров був, братику! Бач, як гарно в нас трактують гостий? Се вже не горячі млинчики, пане брате! Випємож по коряку меду, щоб не так було гірко.

— Пий, брате, сам, а я не буду, — каже Петро, — щоб єще ваші дїди не звелїли віддячити тобі києм.

— Ну, бувайтеж здорові, братцї! — каже Кирило Тур, — випю й сам.

— Що сказати матери й сестрі? — поспитав Петро.

Згадавши про матїр та про сестру, Кирило Тур похилив голову, далї й каже з пісні:

Ой который, козаченки, буде з вас у містї,
Поклонїть ся старій ненцї, нещасній невістї:
Нехай плаче, нехай плаче, а вже не виплаче,
Бо над сином над Кирилом чорний ворон кряче!

— Се таки й станеть ся з тобою, превражий сину! — каже підходячи один Сїчовий дїд, а за ним іде ще троє. — Не вповай, — каже, — на те, що молоді тебе обходять; ми й самі тебе вкладемо, ось дай лиш випити нам по коряку меду.

Тай узяв коряк; зачернув, випив, покректав та взявшись за кий і каже:

— Як вам здаєть ся, батьки? Я думаю, дати єму раз по голові тай нехай пропадає ледащо!

— Нї, брате, — каже другий дїд, — нїхто з нас не зазнає, щоб коли небудь бито виноватого по голові. Голова — образ і подобіє Боже: гріх підіймати на неї кия. Голова нїчим невинна: „изъ серця исходять помышленія злая," а голова, брате, нїчим невинна.

— Так щож, брате, — каже третїй дїд, — коли того проклятого серця дубиною не дістанеш? а по плечах не добити вам сього вола й обухом. А шкода пускати на сьвіт такого гріховода: і так уже чорт знає, на що переводить ся славне Запороже.

— Послухайте, батьки, моєї ради, — каже четвертий дїд. — Коли Кирило Тур видержить той прочухан, то нехай живе: такий козарлюга на щонебудь здасть ся.

— Здасть ся? — каже ідучи мимо батько Пугач. — На якого біса здасть ся такий гріховодник православному християнству? Бийте єго, вразького сина! Шкода, що менї не можна більш

братись за кий, а то я молотив би єго, покиб увесь мід випив. Бийте, батьки, превражого сина!

Тодї дїди випивали один за одним по коряку меду, брали киї і давали Кирилови Турови по плечах. Сили в старих руках було в них єще доволї, що аж плечі хрумтїли. Інший давноб уже звалив ся з ніг, а Кирило Тур видержав усї чотири киї, не покривившись; єще, як відійшли дїди, і шуткував із своїм гостем.

— Добре, — каже, — парять у нас у Сїчовій лазнї, нїчого казати! Після такої припарки не заболять уже нї плечі нї поясниця.

— Що сказати твоїй панї-матцї? — питає ся ще раз Петро.

— А щож їй сказати? — одвітує Кирило Тур. — Скажи, що пропав козак нї за цапову душу, от і все. А прикмету над моїм скарбом знає побратим. Одну часть віддасть він старій ненцї та сестрі; другу відвезе у Київ на Братство: там мене спокусив гріх, нехай же там молять ся й за мою душу; а третю відвезе у Чорну Гору: нехай добрі юнаки куплять собі оловяного бобу та чорного пшона, щоб було чим помянути на лицарских герцях Турову душу.

— Кріпись, побро, — каже Богдан Чорногор, — більш нїхто не зниме на тебе руки. От незабаром ударять у казани до обіду; тодї відпустять тебе тай будеш вольний козак.

Мусїв Петро підождати до обіду, чи не потїшить матери та сестри Кирилової доброю звісткою. Ходячи по вічевому місту, постеріг він, що не один тілько Чорногорець обороняв Кирила Тура: богато братчиків, зустріваючись із другими, брались за шаблю, мов вимовляли: „Ось тілько поквап ся на мід, то виціджу я єго з тебе хутко!“ Якже вдарили казани до обіду, тодї ціла купа Запорожців кинула ся до Кирила Тура; відвязали від стовпа, обнимали і поздоровляли по банї.

— Ну вас ік нечистій матери! — каже Кирило Тур. — Колиб самі постояли у стовпа, то відпалаб охота обниматись.

— А що дияволів сину! — каже, підходячи батько Пугач, — смачні киї кошовії? Може тепер плечі болять так, як у того чорта, що возив ченця в Єрусалим? На, вражий сину, приложи отсе листє, так завтра мов рукою зниме. Бито й нас де за що за молоду, так знаємо ми лїки від сього лиха.

Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра аж мороз пішов поза шкурою, як побачив він білу єго сорочку, що сестра-жалібниця шила й мережила, усю в крови; єще й поприкипала до ран. Кирило Тур аж зуби сцїпив, щоб не стогнати, як почали

віддирати її від тїла. Батько Пугач сам приложив єму до спини широке якесь листє, помазавши чимсь липким.

— Ну, — каже, — тепер ходи здоров та не скачи в гречку, а то пропадеш як собака!

Тодї братчики з веселим гуком підняли дїжку з медом, узяли стужку з колачами тай повели Кирила Тура до обіду.

Обідали добрі молодцї на траві під дубами, усякий курінь осо́бе із своїм курінним отаманом. Дїди обідали в гетьманському курінї: тілько батько Пугач прийшов на трапезу до Кирила Тура, і то вже велика честь була усьому куріневи. Кирило Тур уступив єму своє отаманьске місце, а сам сїв коло него. Два кобзарі, сидючи напроти них, грали всяких рицарских пісень, виспівуючи про Ничая, про Морозенка, про Перебийноса, що здобули на всьому сьвітї несказаної слави; виспівували і про Берестецкий рік, як козаки бідували, та бідуючи серце собі гартували — і про степи і про Чорне море і про неволю і про каторгу турецку і про здобич та славу козацку; усе поважним словом перед товариством викладували, щоб козацка душа і за трапезою росла у гору.

Поблагословив ото батько Пугач до трапези, усї взялись за сьвятий хлїб, усяк виняв із кишенї ложку (бо Сїчовикови без ложки, що без люльки, ходити не годилось), як ось Кирило Тур, озирнувшись кругом, і каже:

— Ех, братчики! менї памороки забито киями, а в вас мабуть із роду в голові клоче. Колиж се в сьвітї видано, щоб випроводити гостя з коша на тще-серця?

— Пане отамане! — кажуть, — борони нас Боже від такої скнарости! Про якого се ти гостя глаголеш?

Колиж тут саме і йде Чорногорець із Петром.

— Ось мій гість! — каже Кирило Тур. — Се, коли хочете знати, син Паволоцкого попа.

Раді були усї братчики, побачивши Шрамового сина. Давно вже они чували про єго рицарство. Інші, уставши, обіймали єго як брата, а ще інші потїснялись, щоб було єму місце.

На обід у Запорожцїв мало подавали мясива, а все тілько рибу. Добрі молодцї, як ченцї, мяса не любили. Посуда була вся деревяна, і чарки і коряки — усе з дерева. Трапезуючи добре тягнули братчики мід, пиво, однак нїхто не впивсь, так то вже повтягувались.

Більш від усїх пив на сей раз Кирило Тур: хотїв мабуть бідака завдати собі хмелю, щоб не так болїли плечі, тай хміль не подолїв єго. Зробився тілько дуже веселий, і як устали зза

обіду і як почали братчики танцювати під бандуру, він і собі пішов навприсядки; качавсь колесом і виробляв такі викрутаси, що ніхтоб і не подумав, що сього козака бито недавно киями. Запорожці не навтішались із такої терпеливости.

Петро мій після обіду хотів іти до дому, так Кирило Тур придержав єго тай каже:

— Пострівай, брате, і я поїду. Після такої бані не довго покріпиш ся. Перед товариством сором кволитись, а дома заляжу до завтрого.

От, погаявшись єще трохи, звелів Кирило Тур осїдлати двоє коней тай поїхав з коша. *Пантелеймон Кулїш.*

26. Молодий намісник.

(З повісти: Фараон).

Єго величність Фараон Рамзес XII. вертав із двомісячної подорожи по Єгиптї назад до Мемфіс. Коли вже наближав ся до столицї, післав одного з дворян до наслїдника престола Рамзеса, щоби виїхав на стрічу батькови.

Рамзес покинув свій хутір, сїв на човен і поплив чим скорійш горі рікою.

Чим дальше посували ся в гору ріки, тим густїйше було народа на обох берегах і човнів на Нїлю, тим більше плило цьвітів, вінців і китиць, киданих під судно Фараона.

О милю за Мемфісом стояли вже з хоругвами, богами і музикою, і розлягав ся великий гамір, подібний до шуму бурі.

— А ось і єго сьвятість! — кликнув радісно Тутмозіс.

Очам видців показав ся одинокий вид. Серединою широкого закруту плило величезне судно Фараона, з передом піднесеним як лебідь, з правого і лївого боку начеб два величезні крила посували ся безчисленні човни підданих, а з заду наче богатий вахляр розвивала ся дружина володаря Єгипту.

Хто жив — кричав, співав, плескав або кидав цьвіти до стіп пана, котрого навіть нїхто не бачив. Досить було, що над золотистим човном і над китицями струсевих пер маяла червоносиня хоругов — знак, що там є Фараон.

Люди в човнах були наче непритомні, люди на березї мов шалені. Що хвиля якийсь човен потручував і вивертав інший і хтось впадав у воду, з котрої на щастє повтїкали крокодилї, сполошені небувалим галасом. На берегах пхав один другого, бо нїхто не дивив ся на сусїда, на батька, на дитину, а вліпляв непритомні очи в золотистий ніс човна і в королївске шатро.

Навіть люди тратовані, котрим розшаліла товпа давила ребра і скручувала стави, не мали іншого оклику крім:

— Жий вічно, наш володарю! Сьвіти, сонце Єгипту!

Той крик на повитанє Фараона незабаром уділив ся також і човнови наслїдника престола; офіцири, жовнїри і веслярі, збивши ся в одну товпу, кричали на перегони, а Тутмозіс, забуваючи про наслїдника престола, виліз на високий перед судна і мало що не впав у воду.

Втім з короліївского судна затрубіли, а по хвилї відповіла трубка з човна Рамзеса. Другий знак, і човен наслїдника причалив до великого судна Фараона.

Якийсь урядник візвав Рамзеса. Межи судна кинено кедровий місток з різьбленими поручами, і князь станув перед батьком.

Вид Фараона чи буря окликів, що гудїли довкола, так оголомшили князя, що не міг анї слова вимовити.

Він упав батькови до ніг, а пан сьвіта пригорнув єго до своїх божеских грудий.

Хвилю опісля піднесено бічні стїни шатра, і весь народ з обох боків Нїлю побачив свого володаря на престолї, а на найвисшім ступени клячав князь Рамзес з головою, спертою на грудях батька.

Настала така тишина, що чути було шелест хоругвок на суднах. І нарав залунав страшенний крик, більший нїж усї попередні. Поздоровляв ним єгипетский народ теперішного, а витав будучого пана.

Єго сьвятість виглядав дуже марно. По сердечнім привитаню сина велїв єму усїсти біля престола і сказав:

— Душа моя рве ся до тебе, Рамзесе, тим горячійше, чим лїпші вісти мав я про тебе. Нинї бачу, що ти не лише молодець з серцем льва, але і муж повний мудрости, що вміє оцїнити власні поступки, потрафить гамувати себе і має почутє державних інтересів.

А коли зворушений князь мовчав і цїлував ноги батька, той говорив дальше:

— Ти добре зробив, зрікаючи ся двох грецких полків, бо тобі належить ся корпус Менфі, котрого ти від нинї є вождом.

— Мій отче!... — шепнув наслїдник дрожачи.

— До того в Долїшнім Єгиптї, отворенім з трох сторін на напади неприятеля, треба менї мужа хороброго і розумного, котрий би усе довкола бачив, розважував у своїм серци і скоро дїлав в наглих випадках. З тих причин в тамтій половинї царства іменую тебе моїм намісником.

Рамзесови поплили з очий рясні сльози. Він прощав ними свою молодість, витав власть, до котрої від довгих лїт з тугою і неспокоєм звертала ся єго душа.

— Я чоловік уже утомлений і схорований, — говорив володар, — і колиб не журба о твої молоді лїта і будучність держави, то я ще нині просив би вічно жиючих предків, щоб мене відкликали до себе. Але з кождим днем стає менї тяжше і тому, Рамзесе, зачнеш уже дїлити зі мною тягар власти. Як квока учить своїх курят вишукувати зерна і хоронити ся яструба, так я научу тебе повної трудів штуки, як правити державою і слїдити обороти неприятелїв. Колиб ти з часом спав на них, як орел на полохливі куропатви!

Королївске судно і єго стрійна дружина причалили під палату. Утомлений володар всїв на лєктику, а в тій хвилї до наслїдника підійшов Гергор, найвисший жрець в Єгиптї і найстарший мінїстер на дворі Фараона.

— Позволь, достойний князю, — відозвав ся, — щоби я був першим з тих, що радують ся твоїм вивисшенєм! Доводи щасливо військом і рівнож щасливо пануй над найважнїйшою провінциєю на славу Єгипту!

Рамзес міцно стиснув єму руку.

— То ти зробив се, Гергоре? — спитав.

— Се тобі належало ся, — відповів мінїстер.

— Маєш мою вдячність і переконаєш ся, що она щось варта.

— Ти вже винагородив мене, коли се сказав, — відповів Гергор.

— Ти, достойний пане, — говорив Рамзес, — зволи приняти чудесний щит, що я дістав від мого сьвятого дїда.

— Я?... Щит Аменготепа? — відозвав ся зворушений мінїстер. — Чиж я варт єго?

— Мудростию ти рівний мому дїдови, а й становищем дорівнаєш єму.

Гергор мовчки віддав глубокий поклін. Той золотий щит, викладаний дорогими камінями, крім великої грошевої вартости мав значінє амулєту; отже був то дар королївский.

Та важнїйше значінє мали слова князя, що — Гергор становищем дорівнає Аменготепови. Аменготеп був тестем Фараона... Чиж наслїдник рішив би ся уже оженити ся з дочкою єго, Гергора?...

Була се улюблена мрія мінїстра і королевої Нікотриди. Але треба признати, що Рамзес, говорячи про будучі достоїньства

Гергора, зовсім не думав про женитьбу з єго дочкою, лише про наданє єму нових урядів, котрих було повно в храмах і при дворі.

* * *

Від того дня, коли Рамзес зістав намісником Долїшного Єгипту, зачало ся для него житє нечувано прикре, якого він навіть не догадував ся, хоч уродив ся і виріс серед королївского двора.

Єго попросту тиранїзовано, а катами були інтересенти ріжної породи і ріжних суспільних кляс.

Вже першого дня на вид товпи людий, що тиснула ся, попихалась і мимоволї витоптувала єму травники, ломила дерева, навіть псувала окружаючий мур, наслїдник до своєї віллї зажадав варти. Але третого дня мусїв утечи із свого дому до властивої палати, де задля густої сторожі, а передовсім високих мурів, доступ був для звичайних людий утруднений.

Протягом декади перед виїздом Рамзеса пересунули ся перед єго очима заступники цїлого Єгипту, коли не цїлого тогочасного сьвіта.

Найперше пускали великих. Отже приходили поздоровляти єго: архиєреї храмів, мінїстри, посли фенїкійскі, грецкі, жидівскі, ассирийскі, нубійскі, так що він не міг спамятати навіть їх одежі. Дальше йшли начальники сусїдних номів (округів), судиї, писарі, висші офіцири корпусу Менфі і властителї землї.

Ті люди не жадали нїчого, лише висказували свою радість. Але князь, слухаючи їх від рана до полудня і від полудня до вечера, чув заворот у голові і дрожанє у всїх членах.

Потім прийшли заступники низших кляс з дарами: купцї зі золотом, бурштином, заграничними тканинами, пахощами та овочами. Потім банкирі і лихварі, що позичали гроші на проценти. Дальше архитекти з плянами нових будівель, різьбарі з проєктами статуй і плоскорізьб, каменярі, фабриканти глиняної посуди, столярі, ковалї, ґісери, кожемяки, винарі, ткачі, навіть парашити, що отвирали тїла померших.

Ще не скінчила ся процесия чолобитників, а вже надтягнула армія прошаків. Інваліди, вдови і сироти по офіцирах домагали ся пенсиї; високі пани двірских урядів для синів. Інженїри приносили проєкти нових способів наводненя, лїкарі лїки на всякі хороби, ворожбити гороскопи. Кревняки вязнів подавали просьби о зменшенє кари, засуджені на смерть о дарованє житя; хорі благали, щоб наслїдник доторкнув ся їх або дав їм своєї слини.

По десятьох днях оглядання що хвилї нових осіб та лиць і вислухуваня просьб, які заспокоїти міг би хиба маєток цїлого сьвіта і всемогучість Божа, князь Рамзес цїлком знеміг ся. Він не міг спати, був так роздражнений, що гнівав єго бренькіт мухи і він хвилями не розумів, про що до нього говорять.

В тім положеню знов Гергор станув єму в пригодї. Богатим казав заповісти, що князь уже не приймає інтересентів, а на нарід, що мимо кількаразових візвань не хотїв розійти ся і ждав, вислав компанїю нумідийских жовнїрів з киями. Тим удало ся без порівнаня лекше, як Рамзесови, вдоволити людску жадобу. Бо заки минула година, інтересенти щезли з палати наче мрака, а сей і той кілька днїв окладав водою голову або іншу розбиту часть тїла.

По тій пробі виконуваня найвисшої власти князь почув глубоку погорду для людий і попав в апатию.

Два днї лежав на канапі, з руками під головою, глядячи бездушно в стелю. Він уже не дивував ся, що єго сьвятість батько проводить час перед вівтарями богів; але не міг зрозуміти, яким способом Гергор дає собі раду з натовпом подібних інтересів, котрі, як буря не тілько пєревисшають сили чоловіка, але навіть можуть єго роздавити.

— В який спосіб можна перевести свої пляни, коли товпа інтересентів звязує нашу волю, пожирає думки, випиває кров?... По десятьох днях я хорий, а по роцї я хиба здурів би. На сїм уряді неможливо робити нїяких проєктів, але по просту треба боронити ся від божевіля.

Він був так затревожений безсильностию на становищи володаря, що візвав Гергора і зі стогоном розповів єму про свою гризоту.

Державник з усьміхом слухав нарікань молодого керманича державного судна, а вкінци сказав:

— Чи знаєш, пане, що сю величезну палату, в котрій живемо, здвигнув лише один будівничий — Сенебі звав ся — що в додатку умер перед єї укінченєм? А певно зрозумієш, для чого той вічно жиючий архитект нїколи не змучив ся і завсїди мав веселий ум.

— Я цїкавий...

— Бо він сам не робив усього; не тесав брусів і каміня, не місив цегол, не носив їх на руштованє, не укладав і не споював. Він лише вималював плян та ще до сего мав помічників. А ти, князю, хотїв всьо сам виконати, сам вислухати і полагодити всї справи. Сеж над людскі сили.

— Якже я мав робити інакше, коли між тими, що приходили мене просити, були невинно покривджені або ненагороджені за свої заслуги. Атжеж підставою держави є справедливість, — відповів наслїдник.

— Кілько людий можеш, князю, вислухати на день без утоми? — спитав Гергор.

— Ну... двайцятьох...

— То ти щасливий. Я слухаю найбільше шістьох або десятьох; але се не є інтересенти, тілько великі писарі, надзорцї і мінїстри. Кождий з них не доносить менї подробиць, але про найважнїйші річи: що дїється в армії, в добрах Фараона, в справах релїгійних, в судах, в номах, в рухах Нїлю. А не доносять менї дрібниць тому, бо кождий з них, заки прийшов до мене, мусїв вислухати десятьох писарів менших. Кождий менший писар і дозорець зібрав відомости від десятьох підписарів і піддозорців, а тамті знов вислухали рапорти від десятьох низших урядників. Таким способом я і єго сьвятість, розмовляючи тілько з десятьма людьми денно, знаємо, що важнїйше стало ся в сто тисяч місцях краю і сьвіта. Вартівник, що пильнує шматка улицї в Мемфісї, бачить тілько кілька домів. Десятник знає цїлу улицю, сотник часть міста, начальник цїле місто. А Фараон стоїть понад ними всїма начеб на найвисшім пильонї храму... Та і бачить не лише Мемфіс, але ще й міста: Сохем, Он, Херав, Турра, Тетаус, їх околицї і шмат західної пустинї. З тої висоти єго сьвятість не добачує вправдї людий покривджених або ненагороджених, але бачить товпу згромаджених без занятя робітників. Не добачить жовнїра в шинку, але пізнає, чи полк відбуває муштру. Не бачить, що варить на обід якийсь хлоп або міщанин, але догляне пожежу, що повстає в дїльници.

— Сей державний порядок, — говорив далї, оживляючи ся Гергор, — є нашою славою і могучостию. А коли Снофру, один з Фараонів найпершої династиї, спитав одного жреця, який виставити би собі памятник, той відповів: „Визначи, пане, на земли квадрат і положи на нїм шість мілїонів каменїв; они зобразять нарід. На тій верстві положи шістьдесять тисяч отесаних каменїв; се будуть твої низші урядники. На тім уложи шість тисяч вигладжених каменїв; се будуть висші урядники. На тім постав шістьдесять штук покритих різьбою; то будуть твої найблизші дорадники і вожди. А на шпилю положи брилу з золотим образом сонця і се будеш ти сам.“

— Так і зробив Фараон Снофру, і тим способом повстала найстарша пірамїда сходова, справдїшний образ нашої держави;

з тої першої пішли всї інші. Є се будівлї непохитні; з їх верхів можна бачити кінцї сьвіта, а будуть они чудом для найдальших поколїнь.

— В такім устрою, — говорив дальше мінїстер, — спочиває й наша перемога над сусїдами. Етіопів було також так богато, як і нас. Та їх король сам пильнував своєї худоби, сам бив піддаиих і навіть не знав, кілько їх має, анї не умів зібрати їх, коли війшли там наші війска. Там не було одної Етіопії, тілько велика громада неупорядкованих людий. І тому нинї они є нашими вазалями. Лїбійский князь сам судить кожду справу, особливо між богатими людьми, і стілько тратить на те часу, що майже не може оглянути ся позад себе. Тому то під єго боком родять ся цїлі ватаги розбійників, котрих ми вигублюємо. Знай також і се, пане, що колиб у Фенїкії був один спільний володар, котрий би знав, що дїє ся, і розказував по всїх містах, то край той не платив би нам цїлком дани. А що то за щастє для нас, що королї Ниниви і Вавилону мають тілько по одному мінїстрови і так умучені натовпом справ, як ти нинї. Они всьо хочуть бачити самі, самі судили і розказували і через те на сто лїт позамотували державні справи. Однак коли би знайшов ся який підлий єгипетский писар, котрий пішов би там, пояснив королям їх блуди в правлїню і завів нову урядничу ієрархію, ту нашу піраміду, то за кільканайцять лїт Юдея і Фенїкія дісталаб ся в руки Ассирийців, а за кількадесять лїт від сходу і півночи, сушею і морем, звалили би ся на нас могучі армії, котрим може не дали би ми ради.

— Тому нинї нападьмо на них, користаючи з неладу! — кликнув князь.

— Ми ще не вилїчили ся з наших попередних побід, — відповів холодно Гергор і почав прощати ся.

— Абож побіди ослабили нас? — спитав палко наслїдник. — Абож не набрали ми скарбів?

— А чи не псує ся топір, котрим стинаємо дерево? — спитав Гергор і вийшов.

Князь зрозумів, що великий мінїстер хоче спокою за всяку цїну, хоч сам він є начальником армії.

— Побачимо! — шепнув до себе.

На кілька днїв перед виїздом візвано Рамзеса до єго сьвятости. Фараон сидїв на фотелю в марморовій сали, в котрій не було нїкого, а чотирох входів стерегли нубійскі варти.

Побіч королївского фотелю стояв табурет для князя і малий столик, закиданий документами, писаними на папірусї. На

стінах були кольоровані плоскорізьби, що зображали рільні занятя, а в кутках салї статуї Озіріса з мелянхолійним усьміхом на устах.

Коли князь на розказ батька усів, єго сьвятість відозвав ся:

— Маєш тут, мій сину, твої документи, як вождь і намісник. Щож, здає ся, що перші днї власти змучили тебе?

— В службі вашій сьвятости я найду силу.

— Підлесник! — усьміхнув ся Фараон. — Памятай, що я не хочу, щоби ти запрацьовував ся... Бав ся; молодість потребує розривки... Однак не значить се, щоби ти не мав важних справ до полагодженя.

— Я готовий.

— Поперше... Поперше я відкрию тобі мої гризоти. Скарб наш зле виглядає: доплив податків що року стає менший, особливо з Долїшного Єгипту, а розходи більшають.

Фараон задумав ся.

Потім похитав головою і говорив дальше.

— Мої доходи від початку панованя зменшили ся до половини, особливо в Долїшнім Єгиптї. Питаю ся, що се значить. Відповідають менї, що люд зубожів, убуло богато мешканців, море засипало якийсь простір ґрунтів від півночи, а пустиня від сходу, було кілька років неурожайних, одним словом: нещастє за нещастєм, а в скарбі що раз більша пустка. Тому прошу тебе, щоби ти менї вияснив сю справу. Розглянь ся, пізнай людий добре інформованих і правдомовних і утвори з них слїдчу комісию. А коли зачнуть складати рапорти, то не вір занадто папірусови, але се і те провір сам. Чую, що маєш око вождя; а коли так, то один погляд научить тебе, о скільо точні будуть звіти членів комісиї. Однак не спіши ся і не говори зараз, що думаєш. Кождий важний висновок, який нинї прийде тобі до голови, запиши, а по кількох днях знов приглянь ся тій самій справі і знов запиши. Се научить тебе осторожности в осудах і влучности в поглядах на річи.

— Стане ся так, як велите менї, ваша сьвятости, — сказав князь.

— Друга задача, з котрою мусиш справити ся, є труднїйша. Щось там дїє ся в Ассириї, що починає непокоїти моє правительство. Наші жрецї оповідають, що за північним морем є пірамідальна гора, звичайно вкрита зелению в долинї, а снїгом на вершку, котра має дивні звичаї. По богатьох лїтах спокою нараз починає димити ся, трясти ся, гудїти, а потім викидає з себе стілько плинного огню, скілько води в Нїлю. Той огонь кількома

коритами розливає ся по єї боках і на величезнім просторі руйнує працю рільників. Отже Ассирия, мій князю, є такою горою. Цїлі віки панує в нїй спокій і тишина. Та нараз зриває ся внутрішна буря, не знати звідки виливають ся великі армії і нищать спокійних сусїдів. Нинї коло Нининви і Вавилону чути клекіт; гора димить. Тому мусиш дізнати ся, о скільки той дим віщує хуртовину, та обдумати щось, чим би можна тому зарадити.

— Чи я зумію? — тихо спитав князь.

— Треба навчити ся глядїти, — говорив Фараон. — Коли що хочеш добре пізнати, то не вдоволяй ся сьвідоцтвом власних очий, але запевни собі поміч кількох пар чужих очий. Не обмежуй ся на осудах самих Єгиптян, бо кождий нарід і чоловік інакше бачить кожду річ і не обхоплює цїлої правди. Тому вислухай, що гадають про се Ассирийці, Фенїкійці, Жиди, Хети і Єгиптяни, та добре розваж у своїм серци, що в їх гадках про Ассирию є спільного. Коли всї скажуть тобі, що від Ассириї йде небезпека, тодї пізнаєш, що она йде. Та коли одні будуть говорити так, а другі сяк, то також май ся на бачности, бо мудрість велить вгадувати скорійше лихо, нїж добро.

— Говориш, як боги, — шепнув Рамзес.

— Я старий вже, а з висоти трону бачить ся такі рїчи, яких навіть не прочувають смертельні. Колиб ти спитав сонця, що оно думає про справи сьвіта, то оно розказало би тобі ще цїкавійші новини.

— Між людьми, котрих маю вивідати про Ассирийців, ти не згадав, отче, про Греків, — сказав наслїдник.

Фараон похитав головою з добродушним усьміхом.

— Греки!... Греки!... — сказав. — Велика будучність належить до того народу. При нас они ще дїтьми, але яка душа в них живе! Чи памятаєш ти мою статую, зроблену грецким різьбарем?... Се другий я, живий чоловік! Місяць тримав я її в палатї, та вкінци дарував храмови в Тебах. Чи віриш! Мене зняв страх, щоби сей камінний „я“ не встав із свого місця і не упімнув ся о половину панованя. Який заколот настав би в Єгиптї! Греки!... Чи ти бачив вази, які они лїплять, палати, які они будують? З тої глини і каміня випливає щось, що радує мою старість і каже забути про хоробу. А їх мова?... О боги, таж се музика і різьба і мальовило! Направду, говорю тобі: колиб Єгипет міг умерти як чоловік, то спадщину по нїм обняли би Греки, та ще вмовили би у сьвіт, що всьо то є їх дїлом, а нас зовсїм не було. А таки се тілько ученики наших початкових шкіл, бо чужинцям, як знаєш, не даємо висших наук.

— А таки, отче, менї здає ся, що ти не довіряєш Грекам?...

— Бо се особливий народ: анї Фенїкійцям анї їм не можна вірити. Фенїкієць, коли хоче, то бачить і скаже правду, мурованну, єгипетску. Але нїколи не знаєш, коли він хоче сказати правду. А Грек, простий як дитина, говорив би завсїди правду, та вже не потрафить сего. Они цїлий сьвіт бачать інакше як ми. В їх дивних очах кожда річ так блистить, барвить ся і мінить ся, як небо Єгипту і єго вода. Чи можнаж вірити тому, що они скажуть? Кождий з них скорійше віддасть житє, нїж скаже правду.

— А що менї думати про Фенїкійців? — спитав наслїдник.

— То люди мудрі, великої працї і відваги, але баришники. Для них цїле житє містить ся в зарібку, коби лиш великім, найбільшім! Фенїкієць як та вода: богато приносить і богато забирає, а втискає ся всюди. Треба давати їм як найменше, а передовсїм пильнувати, щоби не входили до Єгипту шпарами, потайно. Коли їм добре заплатиш і даси надїю ще більшого зарібку, то они будуть знаменитими аґентами. То, що нинї знаємо про тайні рухи Ассириї, знаємо через них.

— А Жиди? — шепнув князь.

— Народ бистрий, але понурі фанатики і зроду вороги Єгипту. Аж коли почують на спинах своїх підкований цьвяхами сандал Ассириї, звернуть ся до нас. Та чи не за пізно буде оно! Але послугуватись ними можна... Розуміє ся, не тут, тілько в Нинивї і Вавилонї.

Фараон був уже змучений. Тому князь упав перед ним на лице; а коли батько обняв єго на прощанє, він відійшов до матери.

Панї, сидячи в своїм кабінетї, ткала тонке полотно на сукнї для богів, а єї слуги шили і гафтували одїж або робили китиці. Молодий жрець палив кадило перед статуєю Ізиди.

— Приходжу, — сказав князь, — подякувати вам, мамо, і попрощати ся.

Королева встала і, обнявши сина за шию, говорила крізь сльози:

— Якже ти змінив ся! Ти вже мужчина!... Я так рідко бачу тебе, що могла би забути твої черти, коли би їх не видїла в моїм серци. Недобрий!... Я стілько разів з найвисшим достойником держави їздила до хутора, думаючи, що вкінци перестанеш гнївати ся; а ти...

— Простїть, простїть! — говорив Рамзес, цїлуючи матїр.

Попрощавшись з матїрю, Рамзес вернув до своїх комнат.

Болеслав Прус.

27. На баштані.

(З повісти: Хмари).

Парубок запряг коні в чималий віз, і батько з сином виїхав із двора на степ до баштана.

Сонце ще високо стояло на небі. Спека стояла на дворі, як звичайно буває в жнива. Повітрє було сухе, але здорове й тепле і таке прозорчасте, що на всї боки око захоплювало степи без краю. Синє й горяче небо стояло над степом, неначе якась кругла покришка, нїби виточена. На небі не було анї хмарочки, на степу не було нї краплї туману. Одно пишне, золоте сонце плило між небом і степом, як корабель по безодньому морю. Віз звернув із великого степового шляху і покотив ся по ледви примітних прикметах межі. Швидко й та межа пропала, і віз побіг гладеньким степом. Зза густих будяків і всякого зїля незабаром висунулись баштани з довгими рядками високих соняшників. За соняшниками зараз виступили рівні ряди остролистої кукурудзи, насадженої кругом баштанів дуже рівними рядками. Ряди пшенички перехрещували баштани здовж і поперек. Вже коні наближались до баштана, вже можна було бачити на краях баштана рямку з довгого гарбузиня, де між листом повивертались боками довгі і білі гарбузи, неначе воли на спашу. Потім відкрило ся поле, неначе застелене картатими хустками, де зеленїло дрібненьке, як тюль, кавуняче огудинє, де блищали в ясно-зеленому листї жовті динї, зеленїли й білїли здорові кавуни. Всї журбаньскі баштани сїяли люди в купі, щоб лекше було стерегти, тим то они й займали степу, скілько можна було засягнути оком.

Баштанник сидїв коло куріня і щось стругав стругом. Уже можна було бачити оком, як єго лікті разом відсовувались назад, як він тяг до себе стругом, як на руках манячіли рукави білої сорочки.

— Знаєш що, сину! Давай вивіримо, чи добре Онисько стереже баштана? Ходїмо навпростець на баштан красти свої кавуни, а погонич нехай їде просто до куріня.

З тими словами батько скочив із воза, а за ним і син. Они закрали ся поза кукурудзою і почали нїби шукати кавунів. Онисько сидїв і не обертав ся. Коли се они обидва побачили, що просто на них летить через огудинє ряба собака, аж курява підіймає ся за нею. За Рябком підтюпки біг Онисько.

— А чого вам треба, сякі-такі! Ось я вам дам, серед дня лїзти на баштан! Джий! кіс! кіс! джий! уджга! Рябко! уджга! — цьку-

вав дїд та все лаяв ся. А Рябко кинув ся прожогом на молодого Радюка і вхопив єго зубами за чобіт. Собака була люта як гадюка, і зовсїм стала дика на степу. Радюк махнув ногою, а она вчепила ся зубами в закаблук як пявка. Він махав ногою, а Рябко волочив ся слїдком за ногою по баштану, аж огудинє рвало ся кругом. Батько кинув ся обороняти, вирвав із корінєм здоровий кущ кукурудзи і лупнув собаку по спинї. Рябко гриз на шматочки бадилє своїми страшними зубами.

— А чого ви тут ходите! — крикнув Онисько і... руки спустив, пізнавши хозяїна.

— Чи се ви! Отсе, Боже мій! тілько мене втомили! І треба було йти сюдою! Господи! наче вам стежки нема! неначе маленькі! А я думав, що злодії. Тут недалечко шлях. Йде богацько чумака й москаля і всякого народу.

— Та се ми, дїду, правди вивіряємо у вас! — сказав син.

— Доконче треба було! І прийде, Господи, в голову! Чи не покалїчила де собака? — обізвав ся сивий баштанник. — Тай попсувалиж ви огудинє! Їй Богу, неначе маленькі!

— Не сердьтесь, дїду! Ми вам привезли могорича! — сказав молодий Радюк.

Всї они пішли до куріня переплигуючи через густе огудинє, неначе переходили річку скакаючи з каміня на камінь. Рябко вже лащив ся до наймита, виляючи хвостом, а на хозяїнів усе гарчав та показував їм білі зуби.

— Чи є, дїду, стиглі кавуни? — питав молодий Радюк.

— Динї вже давненько показались, а кавунчика... може й знайдемо...

З тими словами Онисько швиденько подибав на баштан і принїс здорового кавуна. Кавун був із одного боку зовсїм білий, бо Онисько закопав єго в землю, ще й зверху притрусив сухим бадилєм, щоб часом хто не вкрав першого кавуна. Взявши складаний ніж, що висїв на припонї коло пояса, Онисько розрізав кавуна на двоє. Кавун був стиглий і червоний як жар.

Онисько з гордістю подав кавуна панам, як подають трофеї, добуті на війнї.

— Спасибі, дїду, спасибі! — дякували пани.

Молодий панич порізав кавуна на скибки і розіклав на траві. Всї сїли на землї і зїли цїлого кавуна до чиста.

— Тепер, дїду, давайте динь, або що? — сказав панич.

— Е! де вже пак після кавуна та динь! Треба було їсти попереду диню, а потім кавуна, — промовив дїд і винїс з куріня велику жовту диню.

Молодий Радюк розрізав диню, насінє не вилилось, а випало довгими густими рядками — прикмета, що диня була не проста, а дубівка. На повітрі полив ся аромат. Швидко від тої динї не зісталось і шматочка.

— Тепер і до роботи можна брати ся! — промовив дїд гнївним голосом, обертаючись до панича. — А нумо зносити динї та вибирати огірки!

— Як нумо, то й нумо! — сказав панич. — Давайте, дїду, мішка, я вам поможу вибирати огірки.

— Куди вам там вибирати! То я так тілько жартую! — сказав дїд трохи мягкійшим голосом.

— Чого ви, дїду! Ви думаєте, що я незугарний до роботи?

— Сидїть та лучше люльку куріть!

— Е! Тепер, дїду, інший час настав на сьвітї. Годї вже панам сидїти, згорнувши руки! Треба й панам до роботи братись, розділяти працю із простим народом, а вам треба й до книжок, до науки. Як поділимось ми працею й наукою, то й буде на сьвітї добро!

— Може й буде! Дай Боже! А ви все таки ляжте коло куріня та куріть люльку.

Молодого Радюка вразили дїдові жарти. Він узяв мішок, привязав вірьовку до одного узиря, а другим кінцем до завязки, і накинув собі через руку на плече, як звичайно роблять вибираючи огірки.

— Та надіньтеж рукавички, бо руки поколете! — жартував дїд...

— Не бійтесь, не поколю!

— Але скиньте чоботи, бо зовсім витолочите отими закаблучками огудинє!

Молодий Радюк мусїв скинути чоботи і пішов на баштан в самих шкарпетках. Він почав перегортати огудинє, а оно жалило як кропива. Деякі огірки були вкриті колючечками і кололи єго делїкатні руки. Радюк накидав богацько огірків у мішок і вага почала нагинати єму шию. Вірьовка різала в плече, неначе острим жалом ножа. Радюк мусїв перекидати мішок із плеча на плече. А она все таки різала, а потім почала пекти огнем. Під горячим небом, на горячій як жар рілї єму було важко, як у лазнї; спина почала страшно болїти. Піт лив ся з него як вода і капав на зелене огудинє.

— Та годї вже вам вибирати! Висипте огірки на траву та лягайте у холодку! Чи бачите, кілько я навибирав слїдком за вами! — Радюк подивив ся на дїда, а в дїда у мішку було

більше огірків ніж у него. — Якже ви богацько кидаєте! Коли зігнали оскому, то цур їй, сій роботі! Лягайте на бік та читайте книжечку!

Молодий панич і справді подумав, що цур їй, тій роботі! Він у перве, жартуючи, попробував, яка то важка проста робота.

— Ой, болить спина! — крикнув він, лягаючи у холодок і кидаючи мішок на траву.

— А що би ви сказали, якби вам прийшло ся нажати копу жита у таку спеку? — спитав дїд усьміхаючись.

— Не знаю, щоб я сказав... Лучше я, дїду, піду зривати стиглі динї!

— Чи возьмете просту роботу, а віддасте менї книжки? А коли сказати правду, то се іграшка, а не робота, — казав дїд.

— Тривайте, дїду, відпочину, то поможу вам зносити динї. Але за то ви заспіваєте менї пісень. Добре?

— Куди вже менї старому до пісень? Нехай молодші співають. Я вже своє відспівав!

Молодий Радюк відпочивши пішов зривати динї. Він клав їх знов у той самий мішок, а проклятий мотузок знов зарізав єго серпом у плече. Він підложив хусточку, а мотузок жалив і через хусточку, як та оса. Він вернув ся до куріня. Спина в него тріщала. Радюк зрозумів, яка то важка чорна робота простого народа.

— Паничу! А підложіть і менї хусточку під мотузок! — крикнув дїд сьміючись.

Тим часом дїд і наймит вибрали огірки, зсипали їх на купу на траві, позривали стиглі динї і знесли до куріня. Онисько знайшов аж десять стиглих кавунів, в яких коло хвостика кучерява вязь поприсихала. Купи зелених огірків, жовтих динь, кавунів усякої масти веселили очи і старого Радюка і молодого. Кругом куріня запахло динями і огірками, і нїжні пахощі далеко розходились у теплому повітрі.

Наймит запряг конї і поклав на віз кілька кавунів і динь. Батько сам поїхав до дому, а за рештою приїхай другий наймит простим великим возом. Молодий Радюк не поїхав до дому з батьком, а зістав ся до вечера на баштанї.

Надходив вечір. Сонце вже не пекло косим промінєм; на дворі було тепло, як у добре натопленій хатї. Від кукурудзи потягла на баштан тїнь довгими рядами. Конї паслись по степу хапаючись; їм не накучали мухи. Молодий Радюк роздяг ся і роззув ся. Він навіть скинув картуз і жилєтку, неначе одежа давила єго серед вільного степу. Сонце спустилось, неначе лягло

на степ, і почало засовуватись за зелене море. Молодий Радюк провів очима сонце до останнього проміня й задумав ся... На дворі починало темніти. Онисько запалив багатя з сухого буряну. Густий дим підняв ся клубками і зігнав на бік мошку.

— Дїду! Я чув, що ви вмієте всяких пісень, та ще й дуже старих? Чи не заспівалиб ви менї, а яб і позаписував в отсю книжечку! — сказав Радюк.

— А вам на віщо те здало ся? — промовив дїд тихо, глянувши скоса на Радюка.

— Та так...

— Як так, то й нехай буде так, — промовив дїд, зирнувши сердито на книжечку.

— Я чув, що ви, дїду, вмієте всяких казок.

— Хиба я стара баба, щоб казки казав! — промовив дїд ще сердитїйше.

Дїд дуже не вірив паничеви і чогось лякав ся тої книжечки. Він бачив таку книжечку у тяжку годину свого житя, як єго сина у рекрути брали, як єго ганяли на панщину й записували панщанні днї.

— І на що, паничу, вам здали ся наші пісні й казки? Ви народ вчений, письменний...

— Ви, дїду, чоловік старий, то зрозумієте мене. Я чоловік вчений і дуже цїкавий знати все, навіть сїльскі пісні, та ще й стародавні, козацкі.

— О, я козацких пісень богацько знаю! — крикнув дїд не втерпівши.

— Бачите, дїду, тепер уже пишуть книжки сїльскою українською мовою, то й сїльска мова і сїльскі пісні стали дуже потрібні.

— Може й правда, може оно й так. Не знаю, ви більш від мене знаєте.

Уважаючи на те, що дїд трохи подає ся, Радюк витяг із кишенї кілька дрібних книжечок і знайшов між ними листки, де були Шевченкові твори. Він знайшов Шевченкову „Наймичку“ і почав читати. Не вперве він читав селянам українські твори Вовчка і Шевченка, і знав, що нї одна поема не доходить так до серця, як „Наймичка.“

— Чи ти ба! Їй Богу по нашому написано! — крикнув наймит, лежачи животом на траві, і з тим словом він посунув ся на грудях близше і почав слухати, підперши лице долонями й махаючи ногами.

Онисько не показував здивованя. Він сидів, підобгавши ноги й нахиливши голову, та все слухав та слухав. Єго люлька загасла і покотилась на траву, а він і голови не підводив та все слухав, як Марко ріс на хуторі у старого дїда й баби, як прийшла до них молодиця у найми проситись, як Марко оженив ся і пішов у дорогу, як наймичка перед смертю признала ся Маркови, що она єго мати. Вплив того читаня на Ониська був такий великий, що він неначе скаменїв, склавши руки на колїна й нахиливши сиву голову. Він не поворушив пальцем, не поворушив очима, ні разу не зітхнув, що буває знаком великої сили чутя у щирого Українця.

А парубок перестав пацати ногами, простяг їх на траві на цїлу їх довжину, роззявив рота, витріщив очи та все дивив ся на ту книжку, не змигнув ні разу очима, неначе у тій книжцї він бачив і той благодатний хутір, де служила Наймичка, бачив і саму Наймичку і того Марка, про якого читав Радюк.

Червоне полумя багатя сьвітило на ту групу, облило червоним цьвітом білу дїдову сорочку, сиву бороду і єго темне похмуре лице і сиві низько навислі над очима брови.

Радюк скінчив і згорнув книжку. Онисько все сидїв і не рушав ся з місця, а парубок усе лежав та дивив ся на ту книжку, що лежала згорнута на траві. Вплив був такий великий, як був великий Шевченків ґенїй, що спостеріг тайну народнього серця й поезиї.

Сам молодий Радюк задумав ся і сидїв мовчки, поки не згас слїд того читаня у єго душі. Онисько підвів голову і обтер рукавом сльозу.

— Я ще з роду не чув нїчого красшого від тої „Наймички“,— промовив дїд, тай знов схилив голову, неначе від великої ваги і від великого жалю.

— Чи знаєте, дїду, хоч одну думу козацку, красшу від сеї „Наймички?“

— Знаю богацько ріжних дум, але такої не памятаю.

І дїд почав сьміливо розказувати, а потім і співати думи й пісні. Радюк ледви встигав записувати їх у свою книжечку. Дїд не сперечав ся, вірив єму і навіть хвалив ся своїми піснями, бо зрозумів, що молодий Радюк не мав на думцї кривди для него. Парубок почав був собі співати, так дїд єму і не дав та все співав своїм старечим, але міцним і твердим голосом козацкі думи й пісні.

— Куди тобі, дурню, із твоїми піснями! Ви тепер співаєте все про дївчат та про улицю та про вечорниці, а про козаків

і не тямите нїчого! А кілько я переспівав їх, як був молодшим, як був ще живий мій покійний батько! — говорив Онисько.

І дїд не скінчив сеї річи і знов задумав ся.

На дворі почало зовсїм темнїти. Наймит запрягав коні, а дїд і Радюк складали на віз динї, кавуни й огірки. Всього було так богато, що треба було викидати з воза солому. Молодий Радюк мусїв сїсти на мішки з огірками. Вже висипались зорі на небі, як віз рушив від куріня і покотив ся по степу. Радюк почав прощатись із Ониськом, що стояв біля куріня ввесь білий, облитий сьвітлом багатя, а коло нього сидїла на задних лапах собака. Віз покотив ся і стукотїнє далеко розлягало ся по степу, а дїд усе стояв на тім самім місци, згорнувши руки.

Іван Нечуй-Левицкий.

28. Польова царівна[1]).

(З повісти: Пропаща сила).

На дворі весна вповнї. Куди не глянь — скрізь розвернуло ся, розпустило ся, зацвило пишним цьвітом. Ясне сонце, тепле і приязне, ще не вспіло наложити палючих слїдів на землю: як на великдень дївчина, красуєть ся вона в своїм розкішнім убранї... Поле — що безкрає море; скілько зглянеш — розіслало зелений килим, аж сьмієть ся у очех. Над ним синїм шатром розіпнялось небо; нї плямочки, нї хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне... З неба як розтоплене золото ллєть ся на землю блискучий сьвіт сонця; на ланах грає соняшна хвиля; під хвилею спіє хлїборобска доля... Буяє вона вгору, зеленїє як рута... Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, осьвіжає кожду билинку... І ведуть вони між собою тиху-таємну розмову: чутно тілько шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня: доноситься голос, як срібний дзвіночок, тремтить, переливаєть ся, застигає в повітрі... Перериває його перепелячий крик, зірвавшись у гору; заглушує докучне сюрчанє травяних коників, що як не розірвуть ся — і все те зливаєть ся до купи в якийсь чудний гомін, вриваєть ся в душу, розбуркує в нїй добрість, щирість, любов до всього... Гарно тобі, любо, весело! На серці стихають негоди, на думку не лїзуть клопоти, добра надія обгортає тебе добрими думками, бажанями. Хочеть ся самому жити й любити,

[1]) Питоменні прикмети мови письменника подано в сїм уступі без зміни.

бажаєш кождому щастя. Не даром у таку годину — аби неділя або яке сьвято — хлїбороби виходять на поле хлїба́ обдивлятись!

От такої саме пори в неділю після раннього обіднього часу тим шляхом, що звившись гадюкою пославсь від великого села Пісок аж до славного колись Ромодану, йшов молодий чоловік. „Не богатого роду! — казала проста свита, накинута наопашки, — „та чепурної вдачі“ — відмовляла чиста, біла, на грудях вишивана сорочка, виглядаючи зпід свити. Червоний з китицями пояс теліпав ся до колїн, а висока сива шапка, перехиляючись на бакир, натякала про парубоцку вдачу.

Ішов справдї парубок. На перший погляд йому може лїт до двайцяти добирало ся. Чорний шовковий пух тілько що висипав ся на верхній губі, де колись мало ся бути вусам; на мов стесаній борідцї де-де понялось тонке, як павутинє волосєчко. Ніс невеличкий, тонкий, трохи загострений, темні карі очи теж гострі: лице довгобразе — козаче; нї високого нї низького зросту — тілько плечі широкі та груди високі... Отсе й уся врода. Таких парубків часто і густо можна зустріти по наших хуторах та селах. Одно тілько в нього не аби-яке — дуже палкий погляд, швидкий як блискавка. Ним сьвітилась якась незвичайна сьміливість і духова міць разом з якоюсь хижою тугою.

Парубок ішов повагом, позакладавши руки назад себе, зазирав навкруги себе своїми блискучими очима; іноді зупиняв ся і довго розглядав зелене нивя. То знову йшов, то знов становив ся де небудь на згірку і знов оглядав поле. Ось перейшов і драний місточок посеред лук на низинї, на балцї. Під ним ще не висохли весняні калюжі — аж зацвили, позеленїли; кумкають у них жаби рано і вечір. От опинивсь він на невеличкім горбку по той бік місточка; став, обернув ся лицем до його, глянув на рудку, перевів погляд на крайнє жито. „Отже тут красші хлїби, нїж під селом, — подумав сам собі: — тут мабуть сильнїйший дощ пройшов.“ Знов повернув ся і рушив далї.

Спустившись у долину повернув з курного шляху на обнїжок і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилив ся, вирвав при самім коренї пучок жита, глянув на його, далї глянув на ниву й лице засьвітилось відрадою: „От, де моя праця, — немов казали його очи, — не марно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хозяїна!“ Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знов глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниві між собою і промовив у голос: „Бач... на нашому полї жито красше нїж

у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його — ледве від землї відлїзло — низеньке, жовте, засмоктане...“

Не вспів доказати останнього слова — чує недалеко зза жита хтось співає. Він притаїв дух, насторожив уха, слуха... Голос тонкий, гнучкий, дзвінкий, так і розходив ся на всї боки: то розлягав ся в високім просторі, то слав ся по землї, по зелених житах, то завмирав оддалеки на полях розлогих, то вливав ся в душу якимсь несьвідомим щастєм.

Парубок стояв як зачарований. Йому здало ся — він зроду не чув такого сьвіжого, гнучкого голосу. У його в очах засьвітилась відрада; лице прояснилось, наче хто збризнув його сьвіжою водою; серце затїпалось, немов хто доторкнув ся до його.

„Хтоб се“? — подумав він тай пішов на голос.

Не встиг ступити десяти ступнїв, як пісня стихла — тілько одна луна її бренїла ще над головою у його. Ще ступінь, ще... зашелестїло жито, заколихало ся, немов у йому щось борсалось, билось... Ще хвилина — і з жита заманячіла дївоча постать... Парубок став. Дївчина як перепілка знялась і майнула вподовж ниви. Низенька, чорнява, заквітчана польовими квітками, вона і трохи не схожа була на селянок, часто запечених сонцем, високих, іноді дуже неповоротних дївчат. Маленька, кругленька, швидка і жвава, одягнена в зелене убранє між високим зеленим житом вона здавала ся русалкою.

Парубок спершу мабуть таки чи й не приняв її за ту польову царівну, бо стояв як укопаний, розтягши й без того довгобразе лице, широко розкривши здивовані очи...

Дївчина відбігла трохи й собі стала. Озирнулась, глянула на його веселими очима, усьміхнулась сьвіжим молодим личком.

Тут її красше розгледїв парубок. Чорне кучеряве волосє, заквітчане польовими квітками, чудовно вило ся коло білого чола; тоненькі пасма того чорного, аж лискучого хмелю спадали на біле, румяне личко, як яблучко наливчате; очи оксамитові, чорні — здаєть ся сам огонь говорив ними... Дві чорні брови, мов дві чорні пявки, повпивали ся над очима, злегенька прикритими довгими густими віями. Сама — невеличка, метка і жвава, з веселою на виду усьмішкою. Зелена байова керсетка з червоними мушками, червона в букетах спідниця, на шиї дорогі коралї, хрести, золоті дукати — усе гарно пристало до хорошої дївоцкої вроди.

Вона стояла напроти парубка, як намальована. Не спускаючи її з очий він підходив до неї.

— Чого ти тут ходиш? — обізвалась вона перша.

— А ти чого хлїб толочиш? — не зовсїм ласкаво відмовив він.

— Хиба се твій хлїб?

— Не чий же... А що?

— Цур тобі, як мене злякав! — тай замовкла.

Парубок і собі мовчав.

— А ти хто така! — трохи згодом питає він, ковтаючи слова. — Де ти взяла ся? звідкіля сюди прийшла?...

Дївчина почула, як тілько чують дївчата, чого в його заткнув ся голос: очи в неї заіскрили, заграли...

— Навіщо тобі? — прядучи ними, вона питає в його.

— А чогож ти прийшла сюди, на чуже поле? — каже він. — Хто ти така? Чого тобі тут треба?... — Чутно, аж дух спира йому в грудях від кождого слова.

— Не ска-жу! — відмовила вона на-розтяг, усьміхаючись, і подала ся трохи личком вперед, згорнувши пухкі білі руки попід ліктями. — А прийшла сюди, бо недалечко живу... А ти хто?

— Сюди йди! — каже він, усьміхаючись. — Посїдаємо тут... побалакаємо... я тобі й розкажу, хто я.

Як стрель стрельнув у дївчину. Сплеснула в долонї, зареготала ся тай майнула буйними житами... Далї вискочила на зелену луку, що красувала ся польовими квітками; потім — повернула круто на лїво, почесала яриною; як білочка на деревину в лїсї, так вона збігла прудко на згірок, стала, перевела дух, озирнула ся, усьміхнулась та наче манячка спустила ся в низ — і скрила ся за горою.

Парубок нї з місця. Стоїть та дивить ся в слїд їй ще дивнїйшими очима, мов би переглянув через гору!... В ухах його вчував ся єї голос, сьвіжий, тонкий, єї сьміх молодий та дзвінкий; перед очима як та причуда, манячіла єї постать метка, жвава; йому усьміхало ся єї личко біле-румяне, з ясними очима, з чорними бровами; уся вона, з зеленою керсеткою, з червоною спідницею привиджувалась йому, як жива...

„Що се?“ — думав він. — „Чи справдї, чи ввижаєть ся?... І відкіляб се? Чи не москалївна? так же, казали, у москаля дочка вмерла... гм... мов бачить ся по хуторах нїкого такого й не має... Хиба Хоменкова? — так же не близький сьвіт від Хоменкового хутора сюди теліпати ся... А видко хутірска: на селї окрім попівни здаєть ся нїкого підхожого... Атже й не попівна; попівну я знаю — попівна не така тай не йде за пять верстов від села. Чияб же се?...

Не розвязавшись з такою думкою він вийшов на згірок — подивитись, куди пішла дівчина. Було вже пізно. Дівчини не видно — тілько зеленіли то там то там обложившись полями хуторскі сади як розкішні квітники, а між зеленою листвою вишняку, груш, слив та яблунь білїли чепурні хаточки. Парубок постояв на згірку, помилував ся красою околиці, задивив ся на один хутір на другий, пригадував хозяїнів їх, перебирав у памяти їх дочок та плутаючись у догадках, повернув назад до дому.

Ішов він такоюж тихою ходою, як і сюди, а може ще й тихшою, та все думав та думав... А в серци, почував він, прокидалось щось невідоме, чудне: й важко мов і легко, і сумно і весело, і хочеть ся співати й хочеть ся плакати... Сльози не ллють ся, а голос рветь ся, несподіваний сум обнимає голову, думка думку гонить, нїде пристати, ні за що зачепити ся — так і ганяє за маною. А перед очима — зелена керсетка, червона спідниця, знадний з усьмішкою погляд, червоні як кармазини уста, з котрих виглядає рядок дрібних як перли зубів... Аж морозом сипнуло його поза спиною...

— Отсе так! — промовив він у голос. — Чи не здурів бува́ я, чи не збожеволїв? Дома худоба не напована, а я блукаю тут — і думати забув.

Та підвівши голову, чим дуж придав ходи в ноги.

Панас Мирний.

35. Які є відносини між виїмками з повістий а оповіданями?
36. Чим ріжнять ся від себе пізнані доси виїмки з повістий?

VII. Віршові оповіданя. — Поеми.

1. Сьвятослав.
2. Заповіт Ярослава Мудрого.
3. Ярослав Осьмомисл.
4. Козацкий бенкет.
5. Вибір гетьмана.
6. Не мої ноги.
7. Оциганив.
8. Мати.
9. В сьвіт за очи.
10. На службу.
11. Віщий Олег.
12. Іван Підкова.
13. Гамаліїя.
14. Байда.
15. Павло Полуботок.
16. Школяр.
17. Циган в огірках.
18. Чумак з мазницею.
19. Козак і король.
20. Ворожба.
21. Чума.
22. Брат та сестра.
23. Три шляхи.
24. Сон.
25. Маврский халїф
26. Роберт Брюс.
27. Чернець.
28. Батуриньскі руїни.
29. По водї піду.
30. Окуляри.
31. Хустина.
32. Прощанє козака („Невольник“).
33. Лицар Олександер („Поема про білу сорочку“).
34. Іван Вишеньский.
35. Прощанє рідного краю („Мандрівка Чайльд Гарольда“).
36. У лїсї („Лїсова іділлія“).
37. „Старинний Галич“ і
38. „Нинїшний Галич („Скит Манявский“).

29. Циган пасїчник.

Раз богаті хозяї
Цигана приймали
І тут єму на біду
Щільник меду дали.
Розсмакував бісів син,
Та все було ходить,
Стане було під вікном
Та „меду“ й заводить.
Що не знали хозяї
Нїяк відігнати,
Ото єго до джмелїв
Здумали післати.
Питаєть ся сам хозяй:
— „Хочеш меду, враже?“
— „Чом не хочу, тату мій,
Хочу,“ — Циган каже.

— „То візьмиж собі дупло
З медом і пчолами.“
Циган єго ухватив
Руками й ногами.
— „А деж, тату, то дупло?...“
— „От там серед лїса.
Глядиж, мухи не дрочи
Та не згадуй біса!“
Побіг Циган такий рад,
Що мід буде їсти.
Серед лїса стоїть дуб —
Давай по нїм лїзти.
Прилїзає до дупла,
Мóстить ся небора,
А в дуплї джмелї-джмелї
Гудуть аж говорять.
Тілько руку до дупла —
Вони й забренїли
І як чорнеє рядно
Цигана обсїли.
І шпигнув єго один —
— „Господь, — каже, — [з вами!“
Шпигнув другий — „та підиж
До Божої мами!“
Далї кілька вже ураз
Цигана кусає —
— „Та ідїть бо до сьвятих!“
Циган промовляє.
Далї видить неборак,
Що вже пухне й губа —
— „Тепер, — каже, — к чорту [йдїть!“
Та шелéп із дуба!

Степан Руданьский.

30. Слово Іларіона.

Володимирової смерти
блаженно-памятна річниця!...
Вже того з памяти не стерти,
ким память давних дїл дер- [жить ся.

У Десятинній в сьвітлї тоне
велична княжа домовина,
а Богородиця з ікони
глядить на батька то на сина.

Над батьком тихі сльози рона сина навіває мрії; [нить,
і Ярослав чоло в низ клонить
перед іконою Марії.

Й народ схилившись, як повен [колос...
Бо із високого амвона
паде, мов з неба, сильний [голос —
могуче слово Іларіона:

„Хвалять всї землї, всї народи
своїх подвижників від давна...
Хвалїм же й ми! У наші годи
Русь теж подвижниками [славна.

„Хвалїм і ми Володимира,
потомка того Сьвятослава,
якого славить кожда лїра
і кожда пісня нелукава!

„Хвалїм дїла єго могучі,
з яких пізнали й на чужинї,
що княжив не в земли жебручій,
а в рускій славній Українї!

„Хвалїм, бо потрудивсь над [міру,
заставши ниву ще зелену;
хвалїм єго, бо дав нам віру —
віру в будучність нескінчену.

„Хваліїм єго, бо на престолї
лишив намісника по собі,
який відчув єго всї болї,
всї мрії, сховані з ним в гробі!

„Відчув і увінчав наш Київ
вінцем могучого владики,
і під сьвятий покров Марії
сам передав єго на віки.

„Бажав у хвили урочистій,
щоб з кождим вечером і сьві-
[том
архангельский привіт Пречистій
був і для Києва привітом.

„Радуй ся, — скаже ангел смир-
[ний —
обра́дованна, Бог з тобою!...
Радуй ся, граде благовірний! —
здовж гір покотить ся луною.

„Хвалаж їм днесь — отцю
[і сину!“ —
Упало голосно з амвона
і аж по нинїшню годину
лунає слово Іларіона.

Василь Щурат.

31. Мойсей у пустині.

(Із поеми: Мойсей).

Добігало вже сонце до гір
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливак,
Що знесилений тоне.

По безхмарому полї плила
Мелянхолїя тьмяна,
І тремтїло шакалїв витє,
Мов болючая рана.

Затремтїло щось людске, мягке
В старім серцї пророка,
І понизила лет свій на мить
Його думка висока.

Чиж все будь йому кар ві-
[стуном
І погрозою в людях?
І мов хоре, голодне дитя
Щось захлипало в грудях.

„О Ізраілю, як би ти знав,
Чого в серцї тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе!
Як люблю невимовно!

„Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуще моє,
І краса і держава.

„Яж весь вік свій, весь труд
[тобі дав
У незломнім завзятю —
Підеш ти у мандрівку столїть
З мого духа печатю.

„Але нї, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкрасше, найвисше, що
Я у тебе вкладаю.
[знав,

„О Ізрайлю, не тям ти сього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужше, повнїйш,
Нїж сам Бог наш Єгова.

„О Ізраілю, чадо моє!
Жаль ся Богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А про те покидаю.

„Бо вже близька година моя,
Та остання, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Канаана.

„Так бажалось там з вами
[входить
Серед трубного грому!
Та смирив мене Бог, і війти
Доведеть ся самому.

„Та хоч би край Йордана менї
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцянім краю лише
Старі кости покласти.

„Там я буду лежать і до гір
Сих моавских глядїти,
Аж за мною прийдете ви всї.
Як за мамою дїти.

І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Пана свойого кличе.

„І я знаю, ви рушите всї,
Наче повінь весною,
Та у славнім походї своїм
Не питайте за мною.

„Най наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О Ізраілю, чадо моє,
Будь здоровий на віки!“

* * *

„Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух мов вітрило єї
Подих в себе вбирає.

„О, давно я знайомий, давно
З опікункою тою!
Увесь вік, чи в степах чи
[з людьми,
Я ходив самотою.

„Мов планета блудна я лечу
В таємничу безодню.
І один чую дотик єще —
Дивну руку Господню.

„Тихо скрізь і замовкли уста,
Запечатано слово,
Тілько Ти на днї серця мого
Промовляєш Єгово.

„Лиш Тебе моє серце шука
У тужливім пориві:
Обізви ся до мене ще раз,
Як колись на Хориві!

„Ось я шлях довершив, що
[тодї
Ти вказав менї, Батьку,
І знов сам перед Тебе стаю,
Як був сам на початку.

„Сорок лїт я трудив ся, навчав,
Весь заглублений в Тобі,
Щоб з рабів тих зробити народ
По Твоїй уподобі.

„Сорок лїт мов коваль я клепав,
Їх серця і сумлїня,
І до того дійшов, що уйшов
Від їх кпин і каміня.

„Саме в пору, як нам би в землї
Обітованій стати!...
О Всезнавче, чи знав Ти вперед
Про такі результати?

„І ворушить ся в серцї грижа:
Може я тому винен?
Може я заповіти Твої
Не справляв як повинен

„О Єгово, я слїзно молився:
Я слабий, я немова!
Кому іншому дай сей страшний
Маєстат Свого слова!

„І ось сумнїв у душу менї
Тисне жало студене...
О Всесильний, озви ся, чи Ти
Задоволений з мене?“

Так ідучи молив ся Мойсей
У сердечному горі —
Та мовчала пустиня нїма,
Тихо моргали зорі.

* * *

Підіймало ся сонце над степ
Мов багровеє коло,
І промінєм мов стрілами тьму
Прошибало й кололо.

У проміню тім Небо-гора,
Мов цариця в пурпурі
Над всї гори найвисше здійма
Свої ребра понурі.

На найвисшому шпилї гори,
Висше зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть, мов [один
З предковічних гігантів.

Там високо над чвари землї
Над всї шуми і згуки
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходовому сяйві небес,
В пурпуровім проміню
Кольосальний його сілюет
Видно геть у пустиню.

І летять із геройских шатрів
Затурбовані зори
Мов гонцї до гіганта того
На осяяні гори.

„Се Мойсей!“ — одні одним [уста
Промовляють несьміло,
Та не вимовлять того, що там
У серцях защеміло.

Се Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з Богом,
І молитва та небо боде
Мов полумінним рогом.

Хоч заціплені міцно уста
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

Підіймаєть ся сонце, пала́
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий як скеля.

Вже полудневий демон степом
Шле знесилє і змору,
Та Мойсея мов руки чиїсь
Підіймають все в го́ру.

І схиляєть ся сонце у низ
Вже над Фазга́ вершини,
І ляга́ величезная тїнь
Від вершин на рівнини.

І паде величезная тїнь
Від Мойсея в останнє
Аж у низ на гебрейскі шатри
Мов батьківске прощанне.

А по таборі пострах ішов:
„Боже, щоб у сю хвилю
Не закляв нас пророк, бо [клятьба
Малаб дивную силу!

„Від такої молитви тремтять
Земляної основи,

Тають скелї як віск і дріжить
Трон предвічний Єгови.

„І як він заклене нас тепер
І як сонечко сяде,
То весь люд і весь край сей
[в ночи
Без полики пропаде."

* * *

Ходить туга по голій горі
Мов туман по пустинї,
Сїє думи й бажаня свої
По широкій країнї.

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зівяли й пожовкли,
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчера байдужне було.
Нинї любе й шановне;
Що ще вчера топтав, оплював,
Нинї сьвятости повне.

У гебрейскому таборі ніч
Проминула в трівозї;
Скоро сьвіт, всї глядять: він
[ще там
На скалистій віднозї?

Нї нема! І було те „нема"
Мов жах смерти холодний;
Чули всї: щезло те, без чого
Жить нїхто з них не годний.

Те незриме, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм змисл житєвий,
Просьвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумлїнє,
І весь табор мов чаром попав
В отупінє й зомлїнє.

Одні одним у лиця блїді
Поглядали без впину
Мов убійцї, що вбили у снї
Найдорожшу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Се Єгошуа, князь конюхів,
А за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись то спі-
[шать...
Чи де напад ворожий?
Всїх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст Божий,

Голод духа і жах самоти
І безоднї старої...
А Єгошуа зично кричить:
„До походу! До зброї!"

І зірвав ся той крик мов орел
Над нїмою юрбою,
Покотив ся луною до гір;
„До походу! До бою!"

Ще момент — і прокинуть ся
З остовпіня тупого [всї
І не знати ме жаден, щó в мить
Приступило до нього.

Ще момент і Єгошуи крик
Гирл сто тисяч повторить;
Із номадів лїнивих ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустинї пісок
На болото замісять,
Авірона камінєм побють
І Датана повісять.

Через гори полинуть як птах,
Йордан в бризьки розкроп-
[лять,
Єрихоньскії мури мов лїд
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків
Повні туги і жаху
Простувать в ході духови шлях
І вмирати на шляху.

Іван Франко.

32. Наймичка.

I.

Був собі дїд та баба,
З давного давна, у гаї над ставом,
У двох собі на хуторі жили
Як дїточок двоє
Усюди обоє.
Ще з малечку у двох ягнята пасли,
А потім побрали ся,
Худоби діждали ся,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасїку чималу,
Всього надбали.
Та дїточок у їх Бог ма,
А смерть з косою за плечима.

Хтож їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спомяне?
Хто поживе добро чесно
В добрую годину,
І згадає дякуючи,
Як своя дитина?...
Тяжко дїтий годувати
У безверхій хатї,
А ще гірше старіти ся
У білих палатах,
Старіти ся, умирати
Добро покидати
Чужим людям, чужим дїтям
На сьміх, на розтрату!

II.

І дїд і баба у неділю
На приспі в двох собі сидїли
Гарненько, в білих сорочках.
Сияло сонце в небесах,
Анї хмариночки та тихо
Та любо, як у раї.
Сховало ся у серцї лихо,
Як звір в темнім гаї.

В такім раї чогоб, бач ся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хатї?
Чи вчорашнє, задавлене
Знов заворушилось?
Чи ще тілько заклюнулось,
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може вже
Отсе збирають ся до Бога,
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коний запряже?
„А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?“

„Сама не знаю!
Я все отсе міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра сього?“

„Стрівай лишень!
Чи чуєш? щось плаче

За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш!... Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!“

І разом схопились
Та до воріт... Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом
Дитина сповита,
Та не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала
І лїтом укрила
Останньою свитиною!...
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі... І замовкло,
Неначе не плаче,
Тілько пхика.

„А що, Насте?
Я й казав! От бачиш!
От і талан, от і доля!
І не одинокі!
Бериж лишень та сповивай!...
Ач яке, нївроку!
Несиж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище.“

Чудно якось
Дїється ся між нами!
Один сина проклинає,
З хати виганяє:
Другий сьвічечку, сердешний,
Потом заробляє
Та ридаючи становить
Перед образами:
Нема дїтий!... Чудно якось
Дїється ся між нами!

III.

Аж три пари на радощах
Кумів назбирали,
Та в вечері й охрестили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де дїти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік. Росте Марко,
І дійна корова
У розкоші купаєть ся.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми просить ся.

„А щож?“ каже: „возьмім,
[Насте!“
„Возьмімо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,
Хоча воно вже й підросло,
Та всеж таки треба
Коло його піклуватись.“
„Та воно то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу,
Підтоптав ся. Так щож тепер,
Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?“

„А що дасте.“
„Е, нї! треба знати,
Треба, дочко, лїчить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лїчить,
То той і не має.
Так отак хиба, небого:
Нї ти нас не знаєш,
Нї ми тебе; а поживеш,

Роздивиш ся в хатї,
Тай ми тебе побачимо —
Оттодї й за плату.
Чи так дочко?“
„Добре, дядьку!“
„Просимож у хату!“

Поєднались. Молодиця
Рада та весела,
Нїби з паном повінчалась,
Закупила села.
І у хатї, і на дворі,
І коло скотини,
У вечері і в досьвіта;
А коло дитини
Так і пада, нїби мати:
В будень і в неділю
Головоньку йому змиє,
Й сорочечку білу
Що день божий надїває.
Граєть ся, співає,
Робить возики, а в сьвято
То й з рук не спускає.
Дивують ся старі мої
Та молять ся Богу.
А наймичка невсипуща
Що вечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко, важко плаче;
І нїхто того не чує,
Не знає й не бачить
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває;
Не зна Марко, чого вона
Так його цїлує,
Сама не зїсть і не допє,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисцї
Часом серед ночи
Прокинеть ся, ворухнеть ся,
То вона вже скочить
І укриє й перехрестить,
Тихо заколише;
Вона чує з тої хати,
Як дитина дише.
Вранцї Марко до наймички
Ручки простягає,
І мамою невсипущу
Ганну величає.
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV.

Чимало лїт перевернулось,
Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І слїз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве, ледве одволали
Трохима дїда. Прогуло
Прокляте лихо, тай заснуло.
На хутір знову благодать
Зза гаю темного вернулась
До дїда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І в осени не ночує
Нї під хатою, нї в хатї.
Когонебудь треба сватать.
„Когож би тут?“ старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівниб рада
Слать старости: „Треба Марка
Самого спитати.“
„Добре, дочко! спитаємо,
Тай будемо сватать.“
Розпитали, порадились,
Тай за старостами
Пішов Марко. Вернули ся
Люди з рушниками,
З сьвятим хлїбом обміненим.

Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана
То не сором. Оттаке то
Диво запопали!

„Спасибі вам!“ старий каже.
„Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Тай весіля! Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!...“
Тай заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок тай зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тілько наймичка шептала:
„Мати... мати... мати!“

V.

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїзжачих
У двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармідер та реготня
В хаті та на дворі,
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють...
Та все чужі. Деж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благав старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
„Ні, Марку! ніяко
Менї матірю сидіти:
То богаті люди,
А я наймичка; ще й з тебе
Сьміяти ся будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Піду помолю ся
Усім сьвятим у Києві,
Тай знову верну ся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитимусь.“
Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка, заплакала
Й пішла за ворота.

Розвернуло ся весілля,
Музикам робота
І підковам. Вареною
Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ, не спочила:
У міщанки стала,
Наняла ся носить воду,
Бо гроший не стало
На акафист у Варвари.
Носила, носила,
Кіп із вісім заробила
Й Маркови купила
Сьвяту шапочку в печерах
У Йвана сьвятого,
Щоб голова не болїла
В Марка молодого;
І перстеник у Варвари
Невістцї достала,
І всім сьвятим поклонившись
До дому верталась.

Вернула ся. Катерина
І Марко зустріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнатї Катерина
Одпочить послала.

„За що вони мене люблять?
За що поважають?
О Боже мій милосерний!
Може вони знають?...
Може вони догадались?...
Нї, не догадались,
Вони добрі.“
І наймичка
Тяжко заридала.

VI.

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала;
Тричі наймичку у Київ
Катря провожала,
Так як матїр. І в четвертий
Провела небогу
Аж у поле до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько вертала ся,
Бо без неї в хатї
Якось сумно, нїби мати
Покинула хату.

Після Пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим
Старий сидїв в сорочці білій,
В брилї на приспі. Перед ним
З собакою унучок грав ся,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і нїби йшла
До дїда в гості. Засьміяв ся
Старий і внучку привітав
Неначе справдї молодицю.

„А деж ти дїла паляницю?
Чи може в лїсї хто одняв?
Чи по просту — забула взяти?
Чи може ще й не напекла?
Е, сором, сором! лепска мати!“
Аж зирк! — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг старий стрічати
З онуками свою Ганну.
„А Марко в дорозї?“
Ганна дїда питала ся.
„В дорозї ще й досї.“
„А я ледве додибала
До вашої хати.
Не хотїлось на чужинї
Одній умирати!
Колиб Марка діждати ся!
Так щось тяжко стало...“
І внучатам із клуночка
Гостинцї виймала:
І хрестики й дукачики
Й намиста разочок
Іреночцї і червоний
З фольги образочок;
А Карпови соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Сьвятої Варвари
Катеринї; а дїдови
Із воску сьвятого
Три сьвічечки; а Маркови
І собі нїчого
Не принесла: не купила,
Бо гроший не стало.
А заробить не здужала.
„А ось ще осталось
Пів бубличка!“
Й по шматочку
Дїтям розділила.

VII.

Ввійшла в хату. Катерина
Їй ноги умила

Й полуднувать посадила.
Не пила й не їла
Стара Ганна.

„Катерино!
Коли в нас неділя?“
„Після завтра.“

„Треба буде
Акафист наняти
Миколаєви сьвятому
Й на часточку дати:
Бо щось Марко забарив ся...
Може де в дорозі
Занедужав, сохрань Боже!“
Й покапали сльози
З старих очий замучених.
Ледве, ледве встала
Ізза стола.

„Катерино!
Не та я вже стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умирати
В чужій, теплій хаті!“

Занедужала небога.
Уже й причащали
Й маслосьвятіє служили.
Нї, не помагало!
Старий Трохим по надвірю
Мов убитий ходить.
Катерина з болящої
І очий не зводить,
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі в ночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Що день, що година,
Ледве чути питаєть ся:
„Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що діжду ся, що побачу,
То щеб підождала!“

VIII.

Іде Марко з чумаками,
Ідучи співає,
Не поспіша до господи,
Воли попасає.
Везе Марко Катеринї
Сукна дорогого,
А батькови шитий пояс
Шовку червоного,
А наймичці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою,
А дїточкам черевички,
Фіґ та винограду,
А всїм в купі червоного
Вина з Цариграду
Відер з троє у барилї,
І кавяру з Дону —
Всього везе, та не знає,
Що дїєть ся дома!

Іде Марко, не журить ся.
Прийшов, слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молить ся Богу.
„Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидше,
Швидше веди в хату!
Слава Тобі, Христе Боже!
На силу діждала!“
І „Отче наш“ тихо, тихо,
Мов крізь сон читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся

Марка оглядає.
„А деж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?“
„Нї, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходїм лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає.“

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякав ся. Ганна шепче:
„Слава, слава Богу!
Ходи сюди, не лякай ся!...
Вийди, Катре, з хати!
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати.“

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилив ся
До наймички у голови.
„Марку! Подиви ся,
Подиви ся ти на мене!
Бач, як я змарнїла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...“

Тай занїміла.
Марко плакав, дивував ся.
Знов очи одкрила,
Пильно, пильно подивилась,
Сльози покотились.
„Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хатї...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!“
Тай замовкла...

Зомлїв Марко,
Й земля задрїжала.
Прокинув ся... до матери —
А мати вже спала!

Тарас Шевченко.

VIII. Епопеї.

33. Одиссей у Феаків.

(Гомерової Одиссеї — шеста пісня).

Так от в кущах спочивав неборак Одиссей богорівний,
Сном та трудами здоланий. Богиня Атена тим часом
В город пішла Феакійців, у землю народа чужого,
Що проживали колись то давно в Іперії широкій,
В близькім сусїдстві з Кікльопами, людом жорстоким і диким.
Сї їх развраз ображали, бо були далеко сильнїйші.
От задля того відсїль Навзитой богорівний їх вивів
Тай посадив у Схерії, далеко від перших сусїдів;
Город построїв, стїною обвівши, настроїв будинків,
Храмів богам, і усїм задля оранки землю відміряв.
Та вже тепер він лїтами здоланий пішов до Аіду,
І Алькіной Феаками правив, владика розумний.
От, у єго то палати пішла синьоока Атена,
Певний змисливши в серцї своїм поворот Одиссею.
Прямо пішла она в тую сьвітлицю, в котрій спочивала
Гарна царівна, красою своєю на богів похожа,
Себ Навзикая, дочка Алькіноя славетного вельми.
Спали з царівною теж дві подруги, мов Грації гарні,
Біля дверий на порозї, а двері як злото блищали;
Тихо-тихенько она підступила до ліжка царівни,
Та в головах зупинившись, промовила слово до неї,
Постать принявши й обличе дочки мореходця Диманта;
Була она єї ровесниця й з нею давно вже дружила,
От у такому обличі Атена сказала царівнї:

„Нащо тебе, Навзикайо, такую недбалу, нехарну
Мати на сьвіт породила? Не дбаєш ти зовсїм на пишне
Білє, лежить оно брудне, непране; а от і весїля

Вже недалеко, коли і сама зодягнуть ся чепурно
Мусиш і дати вдягнутись своїм поїзжанам; одежа
Добра почету дає тай родителям радість від того.
Встань же, ходімо на річку: лиш тілько займеть ся зірниця,
Піду з тобою і я — та поможу скорійше попрати,
Бо вже не довго прийдеть ся тобі дівувать, Навзикайо.
Вжеж пак до тебе отсе присилають ся за рушниками
Самі найлучші з отсеї землї, де й сама ти родилась.
Встань же, піди до отця й попроси, щоб раненько-раненько
Мулів у бричку запрягти звелів, щоб могла ти повезти
Білє й одежу свою та і іншії хусти на річку:
Тай задля тебе таки оно лучше поїхать, ніж пішки
Йти, бо до річки від города нашого дуже далеко."

Так от, сказавши, пішла синьоока богиня Атена
Знов на Олімп, де, як кажуть, госпóда богів нерухома;
Де анї вітри не віють, нїколи й дощу не буває,
Та і зима не приходить, де тілько лиш лїто та лїто;
В небі нї тучі не ходять, нї хмари, а все оно ясне.
Там то блаженні боги ввесь вік свій провадять щасливо.
І от туди то й пішла синьоока напутивши сонну.

Скоро на небі зірниця зійшла бучнотронна й збудила
Гарну, як квіт, Навзикаю, і та, здивувавши ся снови,
Зараз пішла до палати родителям сон розказати,
Батькови милому й ненцї, котрі вже давно повставали.
Мати з своїми челядками біля кабиці[1]) сидїла
Й вовну сукала червону; отцяж на порозї зустріла,
Йшов він до славних дорадників своїх на раннюю раду,
З вечера ще, бач, туди запросили єго Феакійцї.
От, підступивши близенько до батька, Навзика сказала:

„Таточку любий! Просилаб тебе, чи не можнаб простору
Злагодить бричку на добрих колесах, щоб нею на річку
Біля попрать відвезти, що лежить там у мене бруднеє;
Та і самому тобі таки лучше сидїти на радї
Серед громади почесної в чистій сорочцї й одежі.
В пишних палатах твоїх пять синів виростають у тебе;
Два з них жонаті, а три, молоді хоч, так теж на порі вже;
Хочеть ся й їм молодим на веселих бувать вечерницях
В чистій одежі, а се все спорудить одна я повинна."

Так говорила она; об весїллїж сказать повстидалась
Батькови свому; та він догадав ся вже сам і промовив:

„Я не жалїю нїчого для тебе, нї брички, нї мулів;

[1]) Огнище в землї (ватра).

Гайда їзжай! от раби тобі зараз налагодять бричку
Гарну на добрих колесах, простору, широку й високу."
Так от сказавши, він зараз приказ дав рабам своїм вірним.
Миттю раби підмастили простору на добрих колесах
Бричку, а там привели й запрягли пару мулів у дишло.
Винесла білє своє молода королівна з сьвітлиці
Тай поскладала гарненько усе на обтесану бричку.
Матиж у кошик дорожний наклала всілякої їжі,
Хліба й до хліба, а пити, — налила вина у козиний
Міх; Навзикая тим часом полізла тай сїла на бричку;
Потім дала в золотому пуздерку пахучого масла,
Щоб то, скупавши ся, доня з подругами ним намастилась.
Взяла у руки батіг королівна і віжки блискучі,
Ляснула тим батогом понад мулами, й ті стрепенувшись
Прудко побігли й повезли і білє й саму королівну.
Та не одну — поспішали за нею слїдком і подруги.
От незабаром они і до бистрої річки достались,
Де городянки развраз прали хусти і де протїкало
Стілько води, що настарчилоб бруднеє все перепрати.
Там они стали, приїхавши, й випрягли мулів із брички
Та і пустили їх берегом-лугом пастись на зелену
Мягку отаву; саміж поздіймали руками із брички,
Білє і хусти та все позносивши у темную воду,
Стали у ямах топтати проворнїйш одна від другої.
Потім, як всю кальнину ту попрали й переполоскали,
Рядом усе простелили здовж річки на жовтім пісочку
Там, де найбільше вода разураз камінцї обмивала.
Далї, скупавшись гарненько й натерши ся маслом пахучим,
Сїли на мягкій траві понад самою річкою снїдать
Та дожидались, щоб хусти від вітру й на сонцї просохли.
Після снїданя, як всї — і сама і подруги наїлись,
Грати в мяча почали, завивала з себе поскидавши,
А Навзикая співать зачала і пішла танцювати.
Як от Дияна з гори стрілоносная сходить в долину,
Чи по Тайґетї широкому чи Еримантї полює
Диких оттих кабанів та плохих скороногих оленів,
А біля неї кругом дочки Зевеса егідодержавця
Грають ся нїмфи-панянки — Лятонаж втїшаєть ся дуже,
Що межи ними дочка головою і чолом найвисша,
Й легко її розпізнати, хоч нїмфи усї дуже гарні:
Так Навзикая проміж подругами там видавалась.
Сеж, як вже треба було їм до дому назад повертатись,

Й мулів они запрягли й поскладали всї хусти на бричку,
Інше знов вигадала синьоока богиня Атена,
Щоб Одиссей от прокинув ся та дівчину гарну побачив,
Що показалаб єму ту дорогу у город Феаків.
Мяч королївна взяла та і кинула ним на подругу,
Та не попала, мячаж геть закинула в воду далеко;
Скрикнули гучно всї разом, а тут Одиссей і прокинувсь,
Сїв на листві та почав розважать собі в мислях і в серцї:
„Ох, менї горе! у землю яких отсе смертних зайшов я?
Може сї люди жорстокі та дикі і правди не знають,
Може й прихильні, гостинні і серце в них богобоязне?
Сеж пак, здаєть ся, почувсь менї голос тоненький дівочий
Нїмф молодих, що живуть там по горах високих, по пущах
Та у водї по глибоких ріках і в дубровах зелених,
Чи може справдї отсе я добивсь до людий таки справжних?
Ке-лиш устану, розвідаю ся, роздивлю ся, побачу!“
Так от сказавши з кущів виповза Одиссей богорівний.
Кинулись в розтїч панни, хто куди й як попав, понад річку,
Тілько одна Алькіноя дочка зосталась; їй Атена
Сьмілість в душу вложила і страх геть прогнала з суставів;
Стала она супроти Одиссея, а той собі думав:
Чи то просить отсю дівчину гарну обнявши колїна,
Чи таки оддалеки та ласкаво й словами мягкими?
Требаж просить, щоб одежу дала, показалаб і город.
Так він собі розважав і домислившись, шо лучше від всього
Оддалеки попросити ласкаво й словами мягкими,
Щоб, як колїна її обійме, не розсердилась панна.
Зараз узяв тай сказав їй ласкавеє й хитреє слово:
„Змилуй ся, пані! богиня яка ти єси, чи то смертна?
Як що богиня єси з тих, що небом широким владїють,
То до Дияни хиба, до дочки лиш великого Зевса,
Мушу по виду, по росту й по стану тебе прирівняти;
А як що ти хто із смертних, що все на землї проживають,
Тричі блаженні у тебе отець і шановная мати,
Тричі блаженні й брати твої; дуже десь мабуть їх серце
Завше утїхи та радощів повне таки через тебе,
Як они бачуть, що йде у танок така гарная квітка.
А від усїх найщасливійший долею буде своєю
Той, хто тебе у свій дім поведе та з богатим посагом.
Я ще нїколи такого між смертними й в вічи не бачив
Нї чоловіка нї жінки; з повагою дивлюсь на тебе!
Тілько колись то в Дельосї таку в Аполльоновім храмі

З фінїка виросшу бачить прийшло ся стрункую галузку;
Бо я ходив і туди і за мною богато народу
Йшло по дорозї оттій, де прийшлось менї бід натерпіть ся;
От саме так і галузку ввидавши отту дивувавсь я
Довго, бо нїде з землї таке дерево не виростало,
Як і тепер от дивуюсь на тебе й від страху не сьмію,
Щоб то колїна обняти твої, моєж горе велике.
Вчора, в дванайцятий лиш день, я від темного збавив ся моря:
Страшнії хвилї носили мене та бурхливі буруни,
Як я поплив із Огігії; сеж мене знов якийсь демон
Кинув сюди, щоб і тут натерпіти ся горя; як бачу,
Сьому не буде кінця, менї боги іще щось готують.
Змилуй сяж, панно, тебе менї першу прийшло ся зустріти
Після того, як біди перенїс я богато та горя;
Більше нїкого з людий, що живуть в сїй землї, я не бачив.
Город менї покажи тай одежину дай, щоб вдягнув ся,
Може ряднину яку, сюди йдучи, з собою принесла.
Хай тобі боги пошлють усе теє, чого ти бажаєш."

От Навзикая єму білорука на сеє сказала:
„Гостю! на злого або божевільного ти не похожий,
Щастє й богатство людям сам Зевес роздає Олїмпійский,
Добрим і злим, одинаково кождому, як кому схоче;
Дав він отсе й тобі, і ти повинен усе перенести.
Отже тепер, як прийшов ти в наш город і в нашую землю,
Ти нї в одежі не мати меш нужди, нї в чімнебудь іншім,
Що тілько треба подати такому, як ти, бідоласї.
Город тобі покажу і імення народу відкрию:
Городом сим і сїєю землею Феаки владїють;
Яж є дочка їх царя, Алькіноя, зичливого завше;
Ним і Феаки усї мають силу і в славі витають."

Сеє сказавши, на гарних товаришок своїх гукнула:
„Стійте лиш, мої подруги! Куди, чоловіка ввидавши,
Ви біжите? Може думка у вас, що він є який злодій?
Нї, не таківский отсей чоловік тай нїколи не буде,
Щоб хто лукавий забрав ся у землю людий феакійских
На плюндрованє, шановні ми дуже у богів безсмертних;
Тай живемо ми далеко-далеко від всїх серед моря,
І не вчащає до нас сюди смертний нїякий нїколи.
Сей бідолаха тиняєть ся й тут опинивсь ненароком;
Треба єму помогти, бо всї странники та неімущі,
Всї від Зевеса бувають; а всяке даяніє — благо!

Дайтеж єму, ви подруги, чого попоїсти і випить;
В річці най вмиє ся він, де найлучший від вітру затишок."
Так говорила она, і подруги назад повернулись.
От повели Одиссея к воді й посадили в затишку,
Як Навзикая, дочка Алькіноя царя, повелїла.
Простирало дали єму, хитон, положили й одежу,
Ще в золотому пуздерку дали і пахучого масла;
Потім казали до річки піти та скупати ся в гірлах.
А Одиссей богорівний почав обмивати на собі
Мул, що і спину єму покривав і широкії плечі;
Твань з голови сполоскав, що налїзла з безплодного моря.
Потім обмившись гарненько і маслом себе намастивши,
Став одягати одежу, що гарна царівна прислала.
Тут єго Зевса дочка, синьоока Атена, зробила
Висшим на вид і гладчійшим і кудри густії на плечі
Позавивавши єму поспускала, мов цьвіт гіяцинту.
Так от як золото сріблом красить й вимережує штучно
Майстер мастак, що навчив ся в Гефайста й Палляди Атени
Штукам усяким і гарнії дуже роботи майструє,
Так Одиссея Атена красою усего здобила.
От і пішов він на берег до моря тай сїв на пісочку;
Вельми красою він сяв. Задивилась на него царівна.
А трохи згодом сказала подругам своїм молоденьким:
„Слухайте, що я вам скажу, мої білорукі подруги!
Нї, не без волї безсмертних богів, що Олїмпом владїють,
Сей чоловік от приходить до нас, богорівних Феаків;
Спершу менї показав ся він простим собі чоловіком,
Нинїж у богів вдаєть ся, що небом владїють широким.
О, як би от і менї та попавсь такий суджений милий,
Щоб тут і жив, щоб тут таки схотїв і по вік зоставать ся.
Ну, а поки — єму дайте, подруженьки, їсти і пити!"
Так говорила она — і послухали слóва подруги,
Зараз пішли й Одиссеєви їсти і пити принесли.
Хижо почав уплїтать неборак Одиссей богорівний
Страву і пити, бо їжі давно вже не бачив і в вічи.
А Навзикая пригожа тим часом задумала інше.
Хусти згорнувши усї, поскладала на гарную бричку,
Міцнокопитних мулів запрягла і сама потім сїла,
Та, обернувши ся до Одиссея, сказала ласкаво:
„Встань тепер гостю! у город ходїм; я тебе запроваджу
Аж до господи мого пан-отця, де зустрінеш й побачиш
Самих що є найзнатнїйших і самих найкрасших Феаків.

Тілько бач от що зробім — тиж, здаєть ся менї, не без глузду:
Поки ми будем лугами широкими йта та ланами,
Ти, милий гостю, і ви подруженьки за бричкою рядом
Йдіте скоренько, а я попереду на бричці поїду.
Ми незабаром достанем ся в город; круг нього високі
Башти стоять, а по сей і по той бік затишная пристань,
Вузка дорога тудою; загнутії човни щоглисті
Геть запрудили її, бо над кождим човном є й повітка;
Там і майдан Феакійців, камінєм увесь буркований,
Винятим з моря й добутим з землї, там і храм Позейдона
Гарний, високий; поскладані там корабельнії снасти.
І паруси і канати і там же витесують весла.
Бо Феакійці нї луків не знають, й на стріли не дбають;
Їм тількоб човни прудкії та щогли на човнах та весла.
Сим всїм пишаючись геть по безкрайому морю вганяють.
Від поговору людий сих я й хочу сховатись, щоб потім
Не насьміявсь хтонебудь, а богато з них є язикатих.
Гостю! Глядиж не забудь отсих слів моїх, щоб найскорійше
Провід від мого отця ти дістав і діждавсь повороту.
Біля дороги найдеш ти діброву Атени зелену
З чорних високих топіль, криниця в нїй є і левада;
То бач держава є мого вітця і цвитучая нива,
Стілько від города, скілько, як крикнуть, луна досягає.
Йдиж от у тую діброву, сюди й дожидай ся, аж поки
Ми не приїдем у город, до дому отця не прибудем.
А як собі розміркуєш, що вже ми достались до дому,
Зараз у город іди Феакійців, іди і розпитуйсь,
Де ото двір і палата є мого отця Алькіноя.
Та єго легко пізнати; до него дорогу покаже
Й хлопчик маленький; нїхто бач з усїх Феакійців не має
Гарного дому такого, як дім пан-отця Алькіноя.
В двір увійшовши ти маєш комори й челяднї хати,
Потім скоренько пройди і передню сьвітлицю, то й стрінеш
Неньку шановну. Сидить она біля кабиці із жаром,
Та до стовпа притулившись тонкую, що любо й дивитись,
Вовну червону сукає, а ззаду сидять покоївки.
Там же таки при кабиці стоїть і стілець панотцевий,
Де Алькіной разураз, немов Бог той, винце попиває.
От і минувши єго, обійми ти руками колїна
Неньки моєї, щоб день повороту на втїху і радість
Як найскорійше побачив, а ти відсїля далеченько.
Як що ласкаво она тебе прийме і буде прихильна,

Мати меш певну надію — і рідних своїх привитати
І у палати високі та в рідную землю вернутись."
Так от сказавши она батогом понад мулами знову
Ляснула, й ті за собою далеко покинули річку.
Мули собі підтюпцем тупотїли ногами об землю,
А Навзикая віжками їх здержує, щоби за нею
Піші могли поспішать, Одиссей і її всї подруги.
Сонце спочило й они у сьвящену діброву Атени
Славную вїхали, де Одиссей і зостав ся чекати.
Сїв тай почав так молитись дочщї Олїмпійця Зевеса:
„Вислухай, дочко Зевеса егідодержавця, молитву!
Сей раз бодай ще почуй, коли перш мене чуть не хотїла,
Як потопав я, як гнав мене славний землї потруситель,
Дай же, щоб були Феаки прихильні до мене й ласкаві!"
Так він моливсь, і почула молитву Палляда Атена;
Тілько єму не являлась, бо дуже бояла ся дядька.
Сей же сердитий развраз вельми ремствував на Одиссея
Богоподобного, поки він в землю свою не вернув ся.

Переклад Петра Кїщиньского.

34. Похід Ігоря Сьвятославича на Половцїв.

Заспів.

А якби нам по старому
заспівати пісню, братя,
про Ігоря, єго війско,
про воєнні їх завзятя!
Заспівайможе, як бувало,
як чували і як знаєм,
бо співати по бояньски
вже хиба не є звичаєм.

Боян майстер був до пісні.
Боян знав на пісню чари.
Прийде гадка, а він гадку
орлом пустить аж під хмари.
Прийде друга, а він другу
пустить вовком по долинї.
Гадка третя з него скаче
соловейком на калинї.
Він згадає давні годи,
свари давної години,
і соколів десять пустить
в луг на стадо лебедине.
А що сокіл до лебеді —
вже она співає славу
то старому Ярославу,
то хороброму Мстиславу —
тому, що в очах Касогів
заколов Редедю-хана.
Інша лебідь заспіває —
славить Красного Романа.
Не соколів на лебеді
Боян, братя, слав зпід неба:
віщі пальцї клав на струни —
грайте, струни, кому треба!
Почнем, братя, нашу повість
від Владимира старого,
від Владимира старого
а про Ігоря нового.
Кріпостю натяг він ум свій

й поострив єго завзятєм,
що у серци накипіло.
Запалав воєнним жаром
і дружину молодецку
враз навів за землю руску
на країну половецку.

Затьмінє сонця.

То було — на сьвітле сонце
подивив ся Ігор власне,
подивив ся і побачив,
що оно над військом гасне.
Й мовив Ігор до дружини:
„Братя, — каже, — і дружино!
Лучшеж датись порубати,
нїж в неволю на годину!
Всядемо на борзї конї,
а на синїй Дон поглянем!“
Переважила охота
над страховищем поганим.
„Або нинї, — Ігор каже, —
йти на Дон або нїколи!
Хочу копє проломити
в крайнім половецкім поли;
хочу голову зложити,
з вами, Русичі, умерти,
або з Дону вже шеломом
ясної води зачерти!“

Гей, Бояне, соловію
сьвітлої доби старої!
Коб то ти ощебетав нам
нинї Ігореві вої!
Коб ти скочив соловієм
по дереву гадки-мисли,
або зняв ся орлом в гору
ген, де облаки нависли,
і оповив вінком слави
подвиг нашої години,
линучи слїдом Трояна
через доли на вершини!
Ти повинен би співати
Ігореви пісню радо:
То не буря в степ широкий
занесла соколів стадо —
то біжить на Дон великий
гайворонє препогане!
А чи так би заспівати,
внуку Велесів, Бояне!

Прихід Всеволода з Курска.

Іржуть конї за Сулою,
в Київ слава йде на гори;
труби трублять в Новгородї,
у Путивлї ждуть прапори.
Ігор каже свого брата
Всеволода дожидати.
Буй-Тур Всеволод говорить:
„Ігорю, єдиний брате,
сьвіте сьвітлий мій — ми оба
Сьвятославові синове!
Сїдлай, брате, свої конї,
бо у мене все готове.

Конї сїдлані ще в Курску.
А Куряни славні в мене:
все під трубами сповите,
під шеломами пещене
й годоване конець копя.
Всї дороги перебули;
напружені у них луки,
отворені у них тули.
Скачуть сїрими вовками
в чистім поли без обави,
щоб собі добути чести,
а князеви свому слави.“

Грізна ніч.

Гей вступив князь Ігор в стремя,
в княже стремя щиро-злоте
і по чистому по полї
він поїхав для охоти.
Сонце путь єму затьмило.
Ніч збудила птахів стоном.
Свиснув звір. І Див озвав ся
верхи дерева над Доном.
Кличе Волгу і Посулє,
степ незнаний поморяньский,
Корсунь, Сурож — тебе кличе,
бовване тьмутороканьский!
Навманя на Дон великий
мчать ся половецкі сили.
Як розпужені лебедї
в північ вози заскрипіли...
Князь на Дон провадить вої.
В лозах ждуть біди вже птахи.
По яругах вовки виють,
ширячи грозою страхи.
Орли клекотом на кости
кличуть звірів у розгонї.
З поля лисиці озвались,
брешуть на щити червоні.
Прощавай же, руска земле!
Ти і так вже за горою.

Меркне ніч. Зоря палає.
Криють ся поля імлою.
Мовкне щебет соловіїв,
говір будить ся галками.
Русь поля загородила
здовж червоними щитами,
щоб собі добути чести,
а князеви свому слави.

Побіда над Половцями.

Рано в пятницю Русини
Половців нагнали
і полки їх поганії
прахом потоптали.
І розсипались стрілами
по вражому полю,
красних дївок половецких
гнали у неволю.
Брали злото й паволоки,
брали оксаміти,
а лишкою мости собі
почали мостити.
І мостили по болотах
та по грузовинах
опанчами, кожухами
зрочам Половчина.
А червоний стяг і гілку,
білую хоругку
і срібнеє стружа — дали
Олегову внуку.
І Олега гнїздо храбре
подрімати сїло;
о, далекож оно бідне
в поле залетїло...
Нїби оно й не родилось
само для обижі
нї соколу, нї кречету,
нї звіринї хижій.
Нї соколу, нї кречету,
нї орлову сину,
анї тобі, чорний ворон,
вражий Половчину!
А гзак уже сїрим вовком
вибігає з дому,
Кончак єму слїди править
к' великому Дону.

Суботня битва.

А на другий день в суботу
як стало свитати,
почала зоря крівава
на небі палати;
а від моря чорні хмари
ідуть-вихожають,
на чотири ясні сонця
они надвигають;
а в них синї блискавиці
дрожать та блискають.
Ой, там бути, там греміти
великому грому,
там іти дощу стрілами
з великого Дону!
На тій річці на Каялї
копям поломать ся,
об шоломи половецкі
шаблям позбивать ся!
От Стрибогові унуки,
вітри з моря віють
і на Ігореве військо
все стрілами сіють.
Земля стогне, течуть шумно
річки засмучені;
вєть ся пил понад полями,
лепечуть знамена.
Тож від Дону і від моря
враги надвигають;
і вже наше хробре військо
кругом обступають.
Криком-гуком вражі дїти
все поле покрили;
ми червоними щитами
перегородили.

Яр-Тур Всеволоде,
наш удалий княже!
Насамперед стоїш в битві
і на військо враже
прискаєш стрілами
і гремиш мечами
об оварскії шоломи
Половців поганих.
Там, де Тур проскаче
половецким полем,
своїм блискаючим ясним
золотим шоломом —
там лежать рядами
голови погані,
і шоломи порубані
острими мечами.
Яр-Туру не страшні
нїякії рани,
бо весь сьвіт він забуває,
як до бою стане;
забуває почесть,
свій рожай удалий,
золотий престол вітцївский
і Чернигів славний;
і княгиню гарну,
Глїбівну кохану,
єї любий милий звичай
і добрий обичай.

Битва на Каялї.

Сперед сьвіта до вечера,
а з вечера до досьвіта
летять стріли каленії,
брязчать шаблї о шеломи,
тріщать списи гартовані
в степу, в незнаємому полї,
середи землї половецкої.

Земля чорна копитами
поорана, поритая;
кістьми земля засїяна,
а кровію политая.
І журба-туга на тім полї
зійшла для рускої землї.

Що гомонить оттам, зичить
у досьвіта? То повертає
той Ігор військо на пригоду
тому Буй-туру Всеволоду.
І бились день
І другий били ся;
та коло полудня на третїй
поникли Ігореві стязї.

Оттак на березї Каяли
брати різнились, бо не стало
крови-вина! Допирували
хоробрі Русини той пир,
сватів упоїли
й самі простягли ся
за землю рускую. Хилилась
і слалась плачучи трава,
високі гнулись дерева,
до долу гнули ся, журились.

Плач Ярославни.

Ой то не сива зазуленька закувала,
не дрібні пташки защебетали —
то Ярославна рано до схід сонця слїзно ридала,
словами промовляла:
„Ой полечу, — каже, — я зазулею,
та помчу ся по синїм Дунаю,
сяду-впаду край річки Каяли,
змочу свої боброві рукави
та обітру князеви кріваві
на хоробрім єго тїлї рани!“

Ой у Путивлї на мурови з рана,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Вітре, — каже, — буйнеє вітрило!
Чи то тобі мої сльози милі?
На щож вієш, вієш — завіваєш,
на що ханові стріли хапаєш,
на легкому крилї підіймаєш,
в військо мого князя пускаєш?
Чи то тобі є мало простору
віяти ся попід небосклоном,
синї хвилї в морі піднїмати,
кораблї на хвилях гойдати?
На щож мою радість розвіваєш —
на шовковій траві розстилаєш!“

Ой у Путивлї на мурови з рана,
ще й яснеє сонце не вставало,

як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Ой, ти, Дніпре, — каже, — Славуто!
Твою славу знають всі люди...
Пробив єси камянії скали
течією в землю половецку,
і на того Кобяка лихого
Сьвятослава носив хороброго...
Чомуж менї не принесеш, синій,
князя мого, єдину дружину —
щоб я єму, до схід сонця рано,
своїх гірких слїз не посилала?“

Ой у Путивлї на мурови з рана,
ще й яснеє сонце не вставало,
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:
„Ясне — каже, — трияснеє сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
добрим людям тепло розливаєш —
нащож мене слїзьми обливаєш?
На що своє горяче промінє
розсипаєш на княжу дружину?
На безвіддю — їх спрагою томиш,
сагайдаки — спекою згинаєш,
стрілешниці — тугою змикаєш?“

Утеча Ігоря.

Присло море о півночи,
з моря мраки йдуть стовпами:
Ігореви Бог путь каже
половецкими степами.
Ігореви Бог путь каже
до вітцївского престола,
в руску землю... Блїднуть зорі,
погасаючи спровола.

Ой спить Ігор, не спить Ігор!
Чи тут спати Ігореви?
Він мислию поля мірить —
поля з Дону ід Донцеви.
Аж і кінь заржав у північ.

Овлур свиснув за рікою:
чуєш, княже? — не сидїти
Ігореви самотою.
Гуком, стуком степ озвав ся,
зашуміли трави й лози,
аж порушились де-не-де
половецкі сонні вози.
А князь в трощу горностаєм,
білим гоголем на води,
і на коня й вовком босим
в луг Донця без перешкоди.
І соколом він полинув
під імлами на зарані,
сїрі гуси і лебеді

збиваючи на снїданє,
на обід і на вечерю.
Колиж Ігор линув птахом,
то Овлур тодї біг вовком,
скакав Ігоревим шляхом
і струшував з трав собою
зимні роси в раннім гонї;
підорвались бо під ними
скоропадні, борзі конї.

Ігор на Русь.

Ясне сонце в небі сяє,
Ігор в рускім краю,
і дївчата заспівали
на тихім Дунаю.
Вють ся пісні голоснії
через море в Київ,
іде к' сьвятій Пирогощи
Ігор на Боричів.
Звеселили ся країни,
городи зрадїли;
старих князїв величають,
молодим співають:
Слава Ігореви князю,
Буй-Тур Всеволоду,
Владимиру молодому
і всьому їх роду!
Многа лїта князям славним
і дружинам справним,
що бють військо бісурманьске
за мір християньский!
Слава князям і дружинам
по всїм українам.
Амінь.

Український лицарский епос з XII. віку — в переспівах: М. Максимовича, П. Мирного, С. Руданьского, Т. Шевченка і В. Щурата.

35. Лис на суді.

(Із звіринного епоса „Лис Микита“ V. і VI. пісня).

Пята пісня.

Гу, гу, гу! — в дворі гудїло,
Мов Бог зна, яке там дїло —
„Лис Микита! Лис приспів!“
А Микита мов не чує,
Гордо, сьміло машерує
Між рядами ворогів.

Перед троном зупинив ся,
І цареви поклонив ся,
І такі слова сказав:
„Царю наш великодушний!
Слову твойому послушний,
Я на суд твій правий став.
„Вірю в велич твого духа.
Не прихилиш свого уха
Ти поганим брехунам,
Що байками і брехнями
Радіб розлад поміж нами
Сколотить на шкоду нам.“

Але цар глядїв понуро
Й крикнув: „Підла креатуро!
Ти ще тут хвостом вертиш?
Сьмієш прав допоминать ся?
Нам ще хочеш підлизать ся?
Нї, вже нас не підлестиш!

„Глянь, ось півень у жалобі!
Кіт Мурлика ось при тобі,
І Бурмило, мій барон!
Тямиш біль їх, ганьбу, муки?
Гей, беріть єго у руки
І до трибуналу! Вон!“

„Царю,—смирно рік Микита,—
Чиж так явна вже й відкрита
Що до них вина моя? —
Що Бурмило був упертий
Конче хлопский мід ізжерти,
То чиж тому винен я?

„А Мурлика, — Боже, Боже!
Він ще жалувать ся може?
Хтож на ловах не прийма
Бійки, невигід подібних?
Тай хибаж для миший бідних
Конституциї нема?

„Кажуть: злодій я, поганець!
А Мурлика, твій післанець,
Теж не менший горлоріз.
Бо чиж то не для злодійства,
Кроволитя і убійства
Він у тую шпарку влїз?

„Царю, я підданий вірний!
Як такий твій гнів безмірний —
Дай на смерть мене судить!
Дай малих злочинців вішать,
Най великих се потїшить!
Коли так — не варто й жить!“

Та цар лев не вів і ухом!
І взяли Микиту духом,
І звязали й повели
Стражники у трибунали;
В трибуналах засїдали
Старі цапи і осли.

Став Микита тай балака,
Та найстарший пан осляка
Вже пять років як оглух.
Присудили: „На галузцї
Лису висїть на мотузцї,
Поки з него вийде дух.“

Вовк, Бурмило і Мурлика
Як почули се, велика
Радість обняла їх ум.
Зараз за катів обрались.
І Микитї похвалялись
Причинить до смерти глум.

Лиса вивели. Бурмило
Трах єго прилюдно в рило!
„Се за сапянцї мої!“
Вовк для гіршої ще муки
Взад скрутив Микитї руки:
„Не уйдеш тепер гилї.“

Кіт Мурлика вже на гильку
Вилїз і міцную сильку
Мотузяну засилив.
Крука ще гукнув навмисне,
Щоб Микитї, як повисне,
Зараз очи з лоба пив.

Хто лиш жив, глядїть зійшли ся,
Як то будуть вішать лиса:
Стала страж кругом як мур.
Лис іде як мокра курка,
Вовк Неситий ззаду штурка,
А медвідь веде за шнур.

„Не лякайсь, — сказав Неси-
Ми від разу задусити [тий, —
Не гадаємо тебе.
Будеш дригав ще лапками,
Поки крот під дубом ями
У твій ріст не вигребе.“

Обернув ся лис до нього:
„Щож то, — каже він, —
[міцного
Шнура не знайшлось у вас?

Міг вам кіт дістати, любко,
Того, що на нім так цупко
Сам у війта дригав раз."

„Замовчи! — ревнув Бурмило. —
Щоб язик тобі сціпило!
Ще не кинув жартів ти?
Глянь, жде шибениця грізно!
Кай ся, щоб не було пізно,
Грішну душу очисти!"

Привели єго під гильку
Завдали на шию сильку,
На драбину лис вступив,
І звернувши ся до миру
Він царю вклонив ся щиро
І ось так проговорив:

„Наступає вже година.
Ох, для звірів всіх єдина:
Швидко вічним сном усну.
Царю наш, тебе благаю,
Ти по давньому звичаю
Просьбу вволь менї одну.

„Тут в обличю смерти й гробу
Хочу виявить всю злобу,
Сповідать ся всіх гріхів,
З всіх провин заслону здерти,
Щоб нїхто по моїй смерти
За моє зло не терпів."

Так сказав, усїм вклонив ся,
І тяженько прослезив ся,
Зрушив душі всїх хижак:
Цар задумавсь на хвилину,
Берло похилив в долину
І сказав: „Най буде так."

Лис Микита бєть ся в груди:
„Православні, чесні люди!
Много, много я грішив!
Чи є хоч один між вами,
В когоб дїлом, чи словами
Добру память я лишив?

„Від дитиньства сам собою
Я привчив ся до розбою,
Хоч отець картав не раз.
Бідні кури, гуси, утки!
Серце рветь ся мнї ось тутки:
Як то шарпав, гриз я вас!

„Був я штучка невеличка,
Та „від личка до ржемичка"
Щораз далї й далї лїз.
Вже ягнята й козинята,
Що відбігли геть від тата,
Я хапав і в яму нїс.

„Біг до зла я шляхом битим!
Спобратимав ся з Неситим:
Він учитель мій у злім.
І коли я нинї стою
Під смертельною вербою,
То єго заслуга в тім.

„Раз ото на переднівку
Ми таку злодїйску спілку
Завязали: я дрібне,
Вовк велике має красти,
А що з :ск — по рівній части;
Нинї кара бє мене!

„Але як прийшло дїлить ся,
То нїколи, як годить ся,
Половини вовк не брав:
Загарчить — не сьмій і писнуть!
Сам же, хоч би мусїв тріснуть,
До крихітки все зіжрав.

„А як часом грубшу штуку
Нам вдалось спіймати в руку,
То Неситий як ревне,
Вже вовчиця тут з синами!
Мясо мало не з кістками
Хавкнуть — хвиля не мине.

„Атжеж тямлю так як нині:
У одної господині
Нічю вилїз я на під;
Висїв тамка у димарни
Солонини полоть гарний —
Ну, єго й дістати слїд.

„Кажу: вовче, ти дри стріху,
Яж сей полоть нам на втїху
Живо з вішалки здійму.“
І поліз я на бантину,
Довго мучився, поки скинув
Полоть просто в рот єму.

„Вовк мясиво хап — і драла!
Та мене ще хіть зібрала
На вечерю курку взять:
А у тої господині
На близесенькій бантині
Спав курий довгенький ряд.

„Підіпхавши ся по платві,
По бантині мов по дратві
До курий я вже підліз.
Серце беть ся... тихо... темно...
От в такі то хвилї певно
Найлюбійш жартує біс.

„Вийшлаж і менї ярмурка!
Я гадав, що з краю курка,
А то був крепкий індик.
Я на курки шийку мірив,
Індика в крило і вцїлив —
А індик як здійме крик!

„Я зубами хап за тепле,
А індик крилом як стрепле!
Даром, що я старий лис —
Сьвіт менї заморочив ся,
Я схитнув ся, поточив ся,
З індиком гегеп у низ!

„Ну, тай мав я тут пригоду!
Полетїв, та не до поду,
А на тік у сїни впав.
Гепнув так з цїлого маху,
Думав: кожду костомаху
Мов у ступі зопихав.

„Не конець тут моїй лазнї!
В сїнех був я мов у казнї,
Вийти не було куди.
От запхав ся я в куточок
І стулив ся у клубочок:
„Тихо! Лихо пережди!“

„Та даремну мав надїю!
Чую голос: „Гей, Андрію!
А поглянь но до сїний!
На подї щось там кричало,
І у сїни щось упало!
Ну, Андрію, встань но, гей!“

„Чути! наймит щось воркоче,
Встав, щось шкряба і стукоче—
Сьвітло він сьвітив мабуть;
Далї двері відчиняє,
Каганець в руках тримає:
„Що за дїдько гримнув тут?“

„Глип! Індик по сїнях ходить.
„От хто крики тут заводить!
З сїдала індик упав!“
В тім в куток зирнув нечайно...
„Ай! Хозяйко! Уставай но!
Гість до нас тут завитав!“

„Що за гість?“ „Та лис Ми-
[кита!“
„Бий, Андрію!“ „Чим же бити?
Встаньте радше з подушок!
То обоє ми без труду
Сю поганую приблуду
Живо зловимо в мішок.“

„Поки она там збираєсь,
Наймит з близька призираєсь
Знай до мене з каганцем.

Яж сиджу, тремчу, все чую,
Тай усе собі міркую,
Як би тут втекти живцем?

„Ось хозяйка лїзе в сїни;
Того й ждав я, як відчинить
Двері в комнату она:
Шусть їй прудко попід ноги,
В хату вскочив тай з порога
Просто скачу до вікна.

Шибку висадив з розгону,
Стрічку не одну червону
Я на шкірі здряпонув,
Ну, та вирвавсь я на волю,
Тай садком, відтак по полю
Мов безумний в лїс махнув.

„Довго бігав без уговку,
Поки врештї в нетру к вовку
Ледво дишучи добіг.
„Ой вовцуню! Я аж гину!
Дай же мяса одробину,
Що для мене ти зберіг!“

„О, зберіг! — сьмієсь Неситий,—
Тим ти певно будеш ситий:
На, і знай дар щедрий мій!“
І — зміркуйте підлу штуку! —
Дав менї дубову клюку:
Полтї вішають на нїй.

„Оттаке сказати мушу:
Тілько гріх я брав на душу,
Що із ним до спілки крав,
А й за гріш не мав пожитку,
І без власного прожитку
Був би з голоду пропав.

„Але я не дбав нї троха!
Славний скарб царя Гороха
Я у своїх мав руках!
Скарб безмірно так богатий,
Що ледви би міг забрати,
На сїм возів у мішках.“

Лев про скарб такий по-
[чувши,
Насторожив пильно уши.
„Лисе, що се ти верзеш?
Про який ти скарб гадаєш?
Чи се й доси скарб той маєш?“
Лис сказав на те: „А вжеж!

„Царю, каже, пане милий,
Перед входом до могили
Я душі не обтяжу!
І чого нїяким сьвітом
Не сказав би жінцї й дїтьом,
Се тобі я розкажу.

„Знай же, царю, скарб той
[грубий
Стать ся мав твоєї згуби
І нещастя жерелом.
Не вкради єго Микита,
Кров твоя булаб пролита,
Став сяб страшний перелом!“

Лев неначе ужалений
Скочив, рикнув, мов шалений:
„Що, що, що се ти сказав?
Що се за смалені дуби?
Перелом? Нещастя? Згуби?
Все розказуй, щоб я знав!“

Каже лис: „Я царску волю
Рад сповнити, тілько молю,
Вислухай мене ти сам.
Лиш тобі й твоїй княгинї
Важну річ відкрию нинї
І Гороха скарб віддам.“

„Гей, здійміть із нього пута,
І ведїть єго ось тута!
Крикнув гучно лев катам.
Ті нерадо розвязали

З пут Микиту й розважали,
Що то він набреше там!

А Микита волю вчувши,
Свобіднїйше відітхнувши,
„Слава Богу!“ — прошептав.—
„Ну, коли не рад здихати,
Наострись гаразд брехати!“
З тим перед царем він став.

„Ну, — цар каже, — сядь Ми-
[кито,
Сьміло все кажи й відкрито,
Але з правди не змили!
Бо як збрешеш, то їй Богу,
Не за шию, а за ногу
Будеш висїв на гили!“

Шеста пісня.

Слухайтеж, як лис Микита
Цупко, наче кінь з копита,
На брехню пустив ся й лесть!
Щоб лиш на гилї не згинуть,
Не задумавсь камінь кинуть
І на батька свого честь.

„Царю і весь чесний зборе!
Превелике, люте горе
По заслузї бє мене!
За злодїйство дам я душу,
Та одно злодїйство мушу
Розказати вам страшне.

„Парканайцять лїт вже тому,
Як мій батько — де, в якому
Місцї, хто се зна — напав
Славний скарб царя Гороха.
Та добра єму нї троха
Скарб той клятий не придбав.

„Батько мій був горда штука.
Фінансовая наука
Був єго любимий фах.
Льстив царю, міняв все фарбу,
Щоб лиш стать мінїстром
[скарбу,
Він на се острив ся страх.

„Та ти, царю, хитрість скриту
Проглядїв, прогнав Микиту,
А мінїстром став пан рись.
І пішов мій батько в пущу
І поніс він думу злющу —
Відомстить тобі колись.

„В пущі скарб знайшов за-
[клятий,
І почав він міркувати,
Щоб великий бунт піднять,
Щоб царя зіпхнути з трону,
Славнуж царскую корону,
Щоб медведеви віддать.

„Спілку він зібрав велику.
З листом шле кота Мурлику
До Бурмила: так і так.
Льва ми хочем скинуть з трону;
А як ти єго корону
Хочеш взять, пришли нам знак.

„Ну, на вість таку Бурмило,
Начеб що єго вжалило,
Схопив ся і сам прибіг.
„Братя, — каже, — я все
[з вами!
Або ляжем головами,
Або льва завяжем в міх!“

„Батько мій і кіт Мурлика,
Вовк, Бурмило і велика
Їх рідня, усї зійшлись,
І на бунт, на чорну зраду,
Братобійчу, люту звaду
Всї врочисто сприсяглись.

„Із околиць чужоземних
За Горохів скарб наємних
Мали військ навербувать.
Я підслухав всю їх змову,
Про страшну її основу
Став я пильно міркувать.

„Я Бурмила хитру злобу
Добре знав, єго особу
Непочесну і сьмішну
Став рівнять з тобою, пане,
І кажу: „Сей опуд стане
Нам царем? Ну, батьку, ну!“

„Знав ти скарб знайти великий.
Та біда, коли владики
Лїпшого знайти не вмів!
Де Бурмило — цар народа,
Там пропала честь, свобода,
Голос правди занімів.

„І неначе голос з неба
Звав на мене: Треба, треба
Завязати зраді рот!
Хоч той зрадник — батько твій,
При царю ти вірно стій!
Будь, Микито, патріот!

„Так розміркувавши гладко,
Дожидав я, аж мій батько,
Як була умова знай
Там у зрадників тих темних,
На вербунок військ наємних
Рушить у сусіднїй край.

„Вже давнїйше, в переднівку,
Вислїдив я ту криївку,
Де мій батько скарб сховав;
Нуж тепер безпроволічно
Виносити денно й нічно!
Все до чиста я забрав.

„Невеликий час минає,
Аж мій батько повертає:
Вже готове військо жде!
Лиш вербунок заплатити,
Ґенералів назначити,
Хоч в огонь оно піде.

„Не витав рідню, домівку
Батько мій, лиш у криївку
Просто шасть — і обімлїв!
Препуста-пуста печера,
Що була ще повна вчера!
Скарб увесь мов хто замів.

„Що він біга, шкряба, нюха —
Скарбу нї слїду, нї духа!
Тут старий ума лишився!
Заскомлїв, немов на зуби,
Далї шнур найшовши грубий
На гиляцї задусився.

„А Неситий і Бурмило
Зрозумівши, що постигло
Батька мого, подались:
Страх льояльні поробились,
І служить тобі пустились —
Зрадником остав сам лис.

„Днесь они — підпори трону!
Яж, що спас царя й корону,
Батька свого погубив —
Під гилякою тут стою
І смерть бачу над собою.
Ну повісьте. Я скінчив.“

Так то лис в брехнї був сьмілий!
Всї присутні остовпіли,
А сам лев аж затремтїв.
„От оно що тутка скрито!
Дякую тобі, Микито!
А... той скарб... де ти подів?“

„На високій Чорногорі,
Де Черемош води скорі
По каміню в низ жене,
У Говерлї просто серця

Коло третього реберця
Є леговище скальне.

„Там лежить той скарб не-
[ткнутий...
Царю, твій він мусить бути,
Я тобі єго зберіг!
Жалко тілько що нїкому
Не сказав я стежки д ньому,
Щоб по моїй смерти міг...“

Лев не дав єму скінчити.
„Хто тут сьміє говорити.
Ще про смерть якуюсь днесь?
Царске право є — прощати.
Зараз з нього шнур сей зняти!
Ми касуєм весь процес!

„Більше маєш ти заслуги
Між звірями, нїж хто другий!
А гріхи сї, що за них
Мав ти висїть, правду рікши
Всї не варта торбу сїчки
Супроти заслуг цїнних.

„Тілько слухай: в добру пору
Ти зо мною в Чорногору
Завтра рушиш скоро сьвіт:
Лиш я сам до того льоха,
Де є скарб царя Гороха,
Буду знати тайний хід.“

„Царю, — лис сказав маркіт-
[ний, —
З радої душі охітний
Я з тобою йти в ту путь.
Та в предсмертнюю годину
Шлюбував: коли не згину,
За гріхи покуту збуть.

„Пішки до сьвятого Риму,
Відтам до Єрусалиму
Шлюбував ся я піти.
Як поверну, ясний пане,
Скарб відразу весь твій стане,
Найбогатшим будеш ти!“

„Щож, — лев мовив, — річ
[побожна!
Шлюбував — ломать не
[можна —
Тож іди й здоровий будь!“
Далї возних зве на згоду,
Щоб они всему народу
Вибубнили царский суд:

„Всїм, кому на сїм залежить,
Відати про се належить:
Цар по силї своїх прав
З лиса званого Микити
Зволив всю вину здіймити
І до ласки знов приняв.

„Хтоб сьмів лиса попрікнути,
Лапою єго діткнути,
Чи позаочно хулить
На такого патріота,
Тому цар язик із рота
Вирізати повелить.“

Ой, як вчув медвідь, Мурлика,
Вовк той засуд — страх велика
Їх досада обняла!
Зараз почали бурчати,
Далї рушили кричати,
З ними їх рідня цїла.

Але вже було за пізно!
Лев із трону крикнув грізно:
„Хто там сьміє ще бурчать?
Га, то ви, поганцї кляті,
Що мене у власній хатї
Сприсяглись замордувать?

„Бач, які сьвяті та божі,
А в душі думки ворожі,
Лис вам на завадї став?
Але годї вже мантачить!

Будете тепер ви бачить
Справедливість наших прав.

„Гей, беріть Бурмила тута
І закуйте в добрі пута!
Вовка в диби прикрутіть,
І кота звяжіть і прямо
Засадіть в тюремну яму,
Де не блима сонця сьвіт!“

Так то доля грає з нами!
Хто ось-ось був близкий ями,
Раптом на вершку став! Ох,
А хто гордо дувсь, пишав ся,
У кайдани враз попав ся
І пішов в тюремний льох!

Іван Франко.

36. Трояньскі посли у Латина.

(З перелицьованої Енеїди).

Ходили там чи не ходили,
Як ось вернулись і назад,
І чепухи нагородили,
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: люди тут бормочуть,
Язиком дивним нам сокочуть,
А ми їх мови не втнемо;
Слова свої на ус кінчають,
Як ми що кажем їм, не знають:
Між ними ми пропадемо.

Еней тут зараз взяв догадку,
Велів побігти до дяків,
Купить піярскую граматку,
Полуставців, октоїхів;
І всіх зачав сам мордувати,
По верху, по словах складати
Латиньскую тму, мну, здо,
[тло;
Трояньске племя все засїло
Коло книжок, що аж потїло,
І по латиньскому гуло.

Еней від них не відступав ся,
Тройчаткою всїх приганяв;
І хто хоч трохи лїнував ся,
Тому субітки і давав.
За тиждень так латину взнали,
Що вже з Енеєм розмовляли
І говорили все на ус:

Енея звали — Енеусом,
Уже не паном — Домінусом,
Себеж то звали — Троянус.

Еней, Троянців похваливши,
Що так латину поняли,
Сивушки в кубочки наливши,
І могорич всї запили.
Потім з десяток що мудрійших,
В латинї що найрозумнїйших,
З ватаги вибравши як раз,
Послав послами до Латина
Від імени свого і чина,
А з чим послав, то дав приказ.

Посли прийшовши до столиці,
Післали до царя сказать,
Що до його і до цариці
Еней прислав поклон оддать.
Із хлїбом, сіллю і другими
Подарками предорогими,
Щоб познакомитись з царем,
Як паньскої добєть ся ласки
Еней сподар і князь трояньский,
То прийде сам в царский терем.

Латину тілько що сказали,
Що од Енея є посли,
Із хлїбом, сіллю причвалали,
Та ще й подарки принесли,

Хотять Латину поклонить ся,
Знакомитись і подружить ся —
Як тут Латин і закричав:
„Впусти! Я хлїба не цураюсь
І з добрими людьми братаюсь;
От на ловця звір наскакав!“

Велів тут зараз прибирати
Сьвітлиці, сїни, двір мести,
Клечаня по двору сажати,
Шпалєрів ріжних нанести
І вибивать царскую хату;
Либонь покликав і Амату,
Щоб і она дала совіт:
Як лучше, красше прибирати,
Де, як коврами застеляти
І підбирать до цьвіту цьвіт.

Послав гінця до богомаза,
Щоб малюваня накупить
І также ріжного припаса,
Щоб що було і їсти й пить.
Вродилось реньске з курди-
[моном
І пиво чорнеє з лимоном,
Сивушкиж трохи не із спуст;
Де не взялись воли, телята,
Барани, вівцї, поросята:
Латин прибравсь, мов на запуст.

Ось привезли і малюваня,
Роботи первійших майстрів:
Царя Гороха пануваня,
Портрети всїх богатирів;
Як Александр цареви Пору
Давав із військом добру хльору;
Чернець Мамая як побив;
Як Муромець Ілля гуляє,
Як бє Половцїв, проганяє,
Як Переяслів боронив;

Бова з Полканом як водив ся,
Один другого як вихрив;
Як Соловей харциз женив ся,
Як в Польщі Залїзняк ходив,
Портрет був Француза Кар-
[туша,
Против його стояв Гаркуша,
А Ванька-Каїн в передї.
І всяких всячин накупили,
Всї стїни ними обліпили,
Латин дививсь їх красотї!

Латин так дома спорядивши
Кругом все в хатах оглядав,
Сьвітелки, сїни обходивши,
Собі убори добирав:
Плащем з клейонки обвер-
[нув ся,
Циновим гудзем застебнув ся,
На голову взяв капелюх;
Набув на ноги кинди нові
І рукавиці взяв шкапові,
Надувсь мов на огнї лопух.

Латин, як цар, в своїм нарядї
Ішов в кругу своїх вельмож,
Которі всї були в парадї,
Надувшись кождий з них як
[йорж.
Царя на дзиґлик посадили,
А самі мовчки відступили
Від покутя аж до дверий.
Царицяж сїла на ослонї
В адамашковому ішушонї,
В кораблику із соболий.

Дочка Лавися чепуруха
В нїмецкім фуркальцї була,
Вертїлась як в окропі муха
В верцадло очи все пяла.
Від дзиґликаж царя Латина
Скрізь прослана була ряднина
Аж геть до фіртки і воріт;
Стояло військо тут зальотне,

Волове, кінне і піхотне,
І весь був зібраний повіт.

Послів ввели к' царю з пихою,
Як водило ся у Латин;
Несли подарки пред собою:
Пиріг завдовжки із аршин,
І соли кримки і бахмутки,
Лахмітя ріжного три жмутки,
Еней Латину що прислав.
Послиж к' Латину приступи-
[лись,
Три рази низько поклонились,
А старший рацию сказав:

„Енеус ностер магнус
[панус
І славний Троянорум князь
Шмигляв по морю як циганус,
Ад те, о рекс! прислав
[нунк нас.
Рогамус, доміне Латине,
Нехай наш капут не загине:
Пермітте жить в землї
[своїй,
Хоч за пекунії, хоч гратіс,
Ми дякувати будем сатіс
Бенефіценциї твоїй.

О, рекс! Будь нашим Мецє-
[натом
І ласкам туам покажи,
Енеусу зроби ся братом,
О, оптіме! Не відкажи!
Енеус прінцепс єсть мо-
[торний,
Формозус, гарний і про-
[ворний,
Побачиш сам, інноміне!
Вели акціпере подарки
З ласкавим видом і без сварки,
Що прислані через мене.

Се килим самольот чудесний,
За Хмеля виткав ся царя.
Лїта під облаки небесні
До місяця і де зоря;
Та можна стіл ним застеляти
І перед ліжком простеляти,
І тарадайку закривать.
Царівнї буде він в пригоду,
І то найбільш для того году,
Як заміж прийдеть ся давать.

Ось скатерть шльоньская не-
[шпетна,
Її у Липску добули;
Найбільше в тім она при-
[кметна:
На стіл як тілько настели
І загадай якої страви,
То всякі вродять ся потрави,
Які на сьвітї тілько є:
Пивце, винце, медок, горілка,
Рушник, ніж, ложка і тарілка.
Цариці мусим сю піднесть.

А се сапянцї самоходи,
Що в них ходив єще Адам,
В старинній пошиті годи,
Не знаю, як дістались нам;
Либонь дістались від Пендосів,
Що в Трої нам утерли носів,
Про те Еней зна молодець;
Сю вещ, як рідку і старинну,
Підносимо царю Латину
З поклоном низьким на ра-
[лець."

Цариця, цар, дочка Лавина
Зглядали ся проміж себе,
Із рота покотилась слина,
До себе всякий і гребе,
Які дістались їм подарки;
Насилу обійшлось без сварки.
Як ось Латин сказав послам:

„Скажіте вашому Енею:
Латин із цїлою сїмєю,
Крий Боже, як всї раді вам!

І вся моя маєтність рада,
Що Бог вас навернув сюди;
Мнї мила ваша вся громада,
Я не пущу вас нїкуди.
Прошу Енею покланятись
І хлїба-соли не цуратись,
Кусок остатнїй розділю.
Дочка у мене одиначка,
Хозяйка добра, пряха, швачка,
То може і в рідню вступлю.“

І зараз попросив до столу
Латин Енеєвих бояр;
Пили горівку до ізволу
І їли бублики, кавяр;
Був борщ до шпундрів з бу-
[ряками,
А в юшцї потрух з галушками,
Потім до соку каплуни,
З отрібки баба-шарпанина,
Печена з чісником свинина,
Крохмаль, який їдять пани.

В обід пили заморскі вина,
Не можна всїх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать;
Пили сикизку, деренівку
І кримску вкусную дулівку,
Що то айвовкою зовуть.
На віват з мужчирів стріляли,
Туш грімко трубачі іграли,
А много лїт дяки ревуть!

Іван Котляревский.

Б. Лїрична поезия.

І. Пісні і думки.

1. Страшний косар.
2. В задушні днї.
3. Гріб у чужинї.
4. Тихо, легко і спровола.
5. Заверуха.
6. Зимової ночи.
7. Моя любов до Украіни.
8. Пісня сироти.
9. Татарский попас.
10. З Новим Роком.
11. Татарский напад.
12. Веснївка.
13. Дивувалась зима.
14. У Страстний четвер.
15. Рідний край.
16. Де срібнолентий Сян пливе.
17. Буковина.
18. Волинь.
19. Наша слава.
20. Згадую про Вкраїну.
21. Червона калино!
22. Смереко, смереко.
23. Похвалка берези.
24. Громом розбита ялице
25. Коломийки I—XIII.
26. І досї снить ся.
27. Осїнь.
28. Кобзар.
29. Ікар.
30. Сипле снїг.
31. Пташки.
32. Колядка.
33. Щедрівка.
34. Христос воскрес.
35. Тямлю, як на сьвята Ве-
36. Украіна. [ликодні.
37. Труби трублять.
38. Вечірна пісня.
39. В неволї.
40. Переселенцї.
41. Самотою на чужинї.
42. Туга за рідною землею.
43 Ходить вітер по житї.
44. Обжинкові пісні.
45. Здибав ся місяць.
46. Ой у садоньку.
47. Там у садочку.
48. Ремез.
49. Горішок зелененький.
50. Усе жило.
51. Стогне вітер.
52. Зимою.
53. День і ніч падуть снїги.
54. Над Днїпровою сагою.
55. Ой діброво, темний гаю.
56. Я плакав у снї.
57. Ой вийду я з хати.
58. Огнї горять.
59. Прірвав ся гарний спів.
60. Добро, у кого є господа.
61. І золотої і дорогої.

37. Ой здаєть ся — не журю ся.

Ой здаєть ся — не журю ся, такиж я не рада,
чогось менї тяжко-важко, на серцї досада.

Ой кину я ту досаду геть на бездоріжя,
зійшла моя досадонька, як мак серед збіжя;

А я той цьвіт позриваю та сплету віночка,
кину його червоного в воду до поточка:

Пливи, пливи, мій віночку до самого моря,
може буря тебе втопить, чи не збудусь горя.

Ой розбила вінка буря, такиж не втопила,
а від нього синя хвиля геть почервонїла.

Гірка вода в синїм морі, гірко її пити;
чом я свою досадоньку не можу втопити?

Леся Українка.

38. На чужині.

Ой, чого ти, тополенько,
Не цвитеш,
Чом пожовклу головоньку
Хилиш-гнеш?
Чом з вітрами-парубками
Не шумиш?
А змучена-засмучена,
Мов з нелюбом заручена,
Все мовчиш?

Тілько часом до хмароньки
Скажеш ти?
„Ой хмаронько, ой чаронько,
Не лети.
Зірви з мене се листячко,
Се листячко — намистечко
Без краси,
У рідную родиноньку,
На милую Вкраїноньку
Віднеси.“

О. Олесь.

39. Над колискою.

Люлї, синку! Сонце скрилось,
Потонуло в темний бір;
Темне небо заяснїло,
Запінилось морем зір.
Спи, дитинко! люлї, люлї.

Люлї, синку! Най повіє
Над тобою легіт мрій;
Усьміхни ся наче сонце —
Ясна зоре, раю мій!
Спи, дитинко! люлї, люлї.

Спи, пахуча, яра квітко!
Дише легіт, дощ крапить;
Набирай ся росту, сили —
Бо пізнїйше так жарить...
Спи, дитинко! люлї, люлї.

Петро Карманьский

40. Самому чудно.

Самому чудно, а деж дїтись,
Що дїяти і що почать?
Людий і долю проклинать?
Не варт, єй Богу! Якже жити
На чужинї, на самотї,
І що робити в запертї?
Як би кайдани перегризти,
Так гриз помалуб. Так не ті,
Не ті їх ковалї кували,
Не так зелїзо гартували,
Щоб перегризти. Горе нам,
Невольникам і сиротам
В степу безкраїм за Уралом!

Тарас Шевченко.

41. Ой гляну я.

Ой гляну я, подивлю ся
На той степ, на поле,
Чи не дасть Бог милосерний
Хоч на старість волї?

Пішов би я в Україну,
Пішов би до дому,
Там би мене привитали,
Зрадїлиб старому.

Там би я спочив хоч мало
Моливши ся Богу,
Там би я — та шкода й гадки,
Не буде нїчого!

Як же його у неволї
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

Тарас Шевченко.

42. Не для людий.

Не для людий, тієї слави,
Мережані та кучеряві
Отсї вірші віршую я,
Для себе, братія моя!
Менї легшає в неволї,
Як я їх складаю;
Зза Днїпра мов далекого
Слова прилїтають
І стелять ся на папері
Плачучи, сьміючись,
Мов ті дїти, і радїють
Одиноку душу,
Убогую. Любо менї,
Любо менї з ними,
Мов батькови богатому
З дїтками малими.
І радий я і веселий
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх дїток
В далекому краю.
А іноді нагадаю
Мою Україну

І заплачу. Боже милий,
Нехай я загину
У сій прóклятій пустині,
Та не пусти димом
Дітий моїх безталанних
В широкій пустині!
Нехай летять до домоньку
Легенькії діти
Та розкажуть, як то тяжко
Було менї в сьвітї!...
І в сїмьї веселій тихо
Дітий привитають,
І сивою головою
Батько покиває;
Мати скаже: „Бодай тії
Діти не родились!“
А дівчина подумає:
„Я їх полюбила!“

Тарас Шевченко.

43. Сонце заходить.

Сонце заходить, гори чорнїють,
Пташечка тихне, поле нїміє;
Радїють люди, що одпочинуть.
А я дивлю ся і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю
І нїби серце одпочиває.
Чорнїє поле і гай і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре! — і сльози кануть —
Чи ти зійшла вже і на Украйнї?
Чи очи карі тебе шукають
На небі синїм, чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули!

Тарас Шевченко.

44. Як почуєш в ночи.

Як почуєш в ночи край свойого вікна,
Що щось плаче і хлипає важко,
Не трівож ся зовсїм, не збавляй собі сна,
Не диви ся в той бік, моя пташко!

Се не та сирота, що без мами блука,
Не голодний жебрак, моя зірко,
Се розпука моя, невтишима тоска,
Се любов моя плаче так гірко.

Іван Франко.

45. Дай менї руку.

Дай менї руку. Поза гори, ріки
Їду далеко від тебе й на віки.

А їду з болем великим, бо знаю,
Що більше видїти тебе не маю,

Що розійдем ся, як гомін по лїсї,
Зівянем, зжовкнем, як лист на орісї,

І розпливем ся як дві филї в мори —
За ріки їду від тебе, за гори...

Богдан Лепкий.

46. Часом у вечірню годину.

Часом у вечірню годину,
Як сонце зайде і як роси
Упадуть на сьвіжі покоси,
Як склонять ся цьвіти в долину,
Як з вітром похилить ся колос —
Здає ся, що чую твій голос.

Здає ся, що чую то слово,
Як квітка пахуче, пещене:
— Верни ся, мій милий, до мене,
А жити пічнемо на ново! —
Як срібло, так слово то ллє ся:
— Верни ся, верни ся, верни ся...

Богдан Лепкий.

47. Коли в садї.

Коли в садї листок останнїй зжовкне,
І цьвіт останнїй у городї звяне,
Коли остання пісня в поли змовкне
І осїнь пізна а глуха настане —
Тодї згадаєм всьо, що було миле
І від житя сховалось до могили.

Тодї згадаєм тії перші цьвіти,
Що так несьміло весну зустрічали
А ми в городї, як невинні дїти

Весело граючись квітки зривали
І в білу вазу клали їх, як в трумно...
Тоді згадаєм — і буде нам сумно.

Тоді згадаєм кожде наше слово,
Що з серця вийшло, а в болото впало;
І хоть так пахло і цвило чудово,
І хоть любвою як росою сяло —
Ми попри нього перейшли байдужно...
Тоді згадаєм і буде нам тужно.

Богдан Лепкий.

48. Пісня.

Гей піду я в ті зелені гори,
Де смереки гомонять високі,
Понесу я жалї одинокі,
Тай пущу їх у гірскі простори.
Кину свої жалї
На зелені галї,
Пущу бором свою тугу,
Чи не знайде другу...

Леся Українка.

49. Тямиш?...

Ти тямиш? Місяць плив спокійно,
Жемчужний блеск голубив очи;
Несли ся з ца́рин чародійно
Містичні шепти духів ночи.
Ти тямиш?

З далеких піль росою ринув
Тужливий напів пісні-думи;
Зітхали квіти, з гаю линув
Любенький легіт мрій, задуми.
Ти тямиш?

Петро Карманьский.

50. Нічлїг.

Звізди по небеснім градї
І по одній і в громадї
Як то любо засияли,
Де жовняри спочивали.

А як збліднуть тихо зорі,
Сьвітле сонце зійде д горі,
Хто тодї нам бідним скаже,
Де котрий з нас нинї ляже?

Де хто ляже, Божа воля —
Є де спати, много поля,
Є де голов приклонити,
А зірницї ймуть сьвітити.

Осип Федькович.

51. Як шумно филя грає.

Як шумно филя грає,
Як бистро в діл біжить!
Весельце филю крає,
А плесо мерехтить,
Як жемчуг.

Весельце филю крає,
З човна несеть ся спів.
По берегах лунає
Мельодия без слів —
На весь луг.

Керманичу, соболю!
Звідкіля ти і хто?
„Я, — каже, — сум, син болю,
Я знав тебе давно,
Я твій друг.“

Як шумно филя грає,
Як бистро в діл біжить!
Усьо, що є — минає,
Мінить ся, мерехтить,
Як жемчуг.

Лиш смуток не минає
І не кінчить ся сум,
Над сьвітом так лїтає,
Як над рікою шум,
Смутку дух.

Богдан Лепкий.

II. Описова лїрика.

1. Українське село в осени.
2. На Сьвятий Вечір.
3. Пороги.
4. Весна.
5. Поділє.
6. Село на Українї.
7. Вечір на Українї.
8. Погідна ніч лїтна.
9. В жнива.
10. Ніч у степу.
11. Степ.
12. Тиша в морі.
13. Там липа стоїть вже по-[хила.
14. На небі сонце гасне.
15. І рідний гай і рідний лан.
16. Як в тихім гаю.
17. Серна.
18. По тучі.
19. Степ.
20 Три деревини.
21. Лани веснянії.
22. Лїтнїй вечір.
23. Ніч на Адриї
24. Рано в ранцї.
25. Не грає безкрає.
26. Сади окув спокій задуми.

52. Цвинтарок.

Веселий, тихий цвинтарок
уквітчаний немов гайок,
в калину, тернє й дикі рожі.
Ряд курганочків при дорозї
дрімає в тїни край села.
Збиточний вітер розстила
з могил тих порох, розсипає,
слїди мертвецкі затирає;
то шелестить у бурянї,
то в пісковому туманї
сховаєсь, люлечку закурить,
і сипне, що аж сьвіт захмурить.
Гуляє буйний по могилах,
пустує на легеньких крилах.
Ах ті хрести! Ах ті хрести!
Нїяк їх з думки не звести!
Лягли дїди перед батьками,
і ми поляжем під хрестами,
І знов гуляти будеш ти,
буйненький вітре, по могилах.
наш порох будеш розсипать,
з туманом в піжмурочки грать
пустуючи на легких крилах.

Олександер Козловский.

53. Конвалія.

Очи розкрила конвалія біла
І в дивуванні застигла, зомліла...
Бо біля неї не трави шептались,
Бо понад нею не віти гойдались —
Мовчки кімната пустельна сіріла...

„Деж тії пестощі вітру летючого,
Деж тії квітоньки гаю пахучого,
Деж тії ночі сріблясто-блакитні,
Деж тії ранки рожеві, привітні,
Деж тії усьміхи сонця блискучого?“

О, не одна ти не в рідній оселі... —
Квітко! прокинувсь і я у пустелі!
Марив — мене окружати муть люди,
Глянув — чорніють, сіріють усюди
Ворони, змії та з каменю скелі.

О. Олесь.

54. Стоять зачаровані.

Стоять зачаровані, сяйвом облиті
Сади ароматні, запашнії квіти.
Візьмуж бо я лютню — і в тихій нудї
Ударю по струнах в нічній самотї.

Сріблясті потоки із місяця ллють ся,
Сріблястії звуки зпід лютні несуть ся.
Заслухались квіти, притихнув садок,
Ба, навіть фонтан журкотливий примовк.

Нарештї у пальми листки застогнали:
„Не грай, чоловіче! усохнем з печали!“
Журливо стріпнула ся рожа-краса —
Упала на мене пахуча сльоза.

Схилились плакучії верби й маслини,
Шумлять кипариси і мірти й цитрини.
Маньолія мовить: „Ой, годї! не грай,
І нашого серця на смерть не вражай!“

А. Кримский.

55. Полудне.

Полу́дне.
Широкеє поле безлюдне.
Довкола для ока й для уха
Нї духа!
Нї слїду людий не видать...
Лиш трави мов море хвилясте,
Зелене, барвисте квітчасте,
І сверщики в травах тріщать.

Без впину
За річкою геть у долину
І геть аж до синїх тих гір
Мій зір
Летить і в тиші потапає
У пахощах дух спочиває —
У душу тепла доливає
Простір.

В тім — цить!
Якеж то тихеньке риданє
В повітрі мов тужне зітханє
Тремтить?
Чи се моє власнеє горе?
Чи серце стрепало ся хоре?
Ах нї! Се з далека десь тільки
Доносить ся голос сопілки.

І ось
На голос той серце моє потяглось,
В тім раю без краю воно заридало
Без слів.
Тебе, моя зоре, воно спогадало
І стиха до строю сопілки
Поплив із народнїм до спілки
Мій спів.

Іван Франко.

III. Елєгії.

1. Менї однаково.
2. У моїй хатинї.
3. Недїля в неволї.
4. Сон.
5. На старість у рідному селї.
6. Я згадую минулеє житє.
7. Покинутий хутір.
8. В Сьвятий Вечір.
9. На сьвято

56. Молодому другови.

Чом головку ти схилив до долу,
Спер на ручку скрань ти мармурову,
А очима в дали десь блукаєш,
Наче в дали доленьки шукаєш?
Щó завис на тобі сутїнь суму?
Що задумавсь, молоденький друже?
Ой не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

З разу сяє, мов сонце весною,
Наливає сьвіт увесь красою
І красує твоє серце й очи,
Наче любка у весїльнім строю,
Наче зірка моргає з дна ночи,
Наче пчілка мід з квіток громадить:
Та як того меду покоштуєш,
Жар незнаний в серденьку почуєш,
І тодї вона тебе ізрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле,
В цьвітів барві вкаже страсть кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпуки,

У погоді вкаже скриту тучу,
У розкоши вкаже скриті муки,
В кождій перлї на красавиць шиї
Вкаже зсїлі нещасливих сльози,
І твої всї втїхи молодії
Мов мороз нещадний поморозить.

Ох, і зблїдне щічка та румяна,
А чоло, що добра доля з рана
Цїлувала, стратить блиск слоновий
І поореcь зморщинами живо,
А твій зір свобідний, лазуровий
Потемнїє — самому на диво.
Бо важкий колючий шлях розуму,
Кождий крок щемить у серцї, друже!
Ей, не думай, голубе, ту думу,
Бо та дума зрадливая дуже!

Іван Франко.

57. Дружинї.

Коли часом на улицї побачу
Вдову убогу, сиротя мізерне,
Що к менї руку простяга жебручу,
В нїмім благаню очи к менї зверне,

Тремтить в лахмітю, босе на морозї,
Слотою бите й гордуванєм ситих —
Огнем на серце капають ті сльози,
Той жаль голодних, низших і невкритих.

І думаєсь менї: Не довго може,
Коли мене важка прийме могила,
І ти отак підеш на роздорожє
О хлїб просить, моя дружино мила!

І зжовкне, звяне те лице, що нинї
Так любим сяйвом, щирістю яснїє,
Погаснуть очи, що сьміялись к менї,
Жура звялить тебе, моя надїє!

І дїти наші — ох, аж серце вяне! —
Слотою биті, босі, у лахмітю

На сльози й горе непросьвітно-тьмяне
Як сиротята геть підуть по сьвіту.

І тайком я тремтячою рукою
Остатній гріш їм ткну й гадаю: Може
Хтось змилуєсь і над тобою
І сиротятам нашим допоможе.

Іван Франко.

58. Заким умре.

Заким умре ще в серці творча сила
і дар пісень заглухне в тишині
немов пахуча та фіялка мила,
що вяне у пустому бурянї —

Я раз іщеб хотів простерти крила
і побуять свобідно в вишинї,
і оживить ті спомини, що скрила
ворожа доля у душу на днї.

Вони живі до нинї в тій могилї,
я чую їх як рвуть ся, як печуть...
спинити їх, здусити їх я не в силї

Та чи знайду я сили, щоб відчуть,
щоб пережить знов ті любі хвилї
і виплакать піснями їх ось тут?...

Іван Франко.

59. Як би ти знав.

Як би ти знав, як много важить слово,
Одно сердечне, теплеє слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює — як би ти знав отсе!
Ти певноб поуз болю і розпуки
Заціпивши уста безмовно не минав,
Ти сїяв би слова потїхи і принуки,
Мов теплий дощ на спраглі ниви й луки —
Як би ти знав!

Як би ти знав, які глибокі чинить рани
Одно сердите, згірднеє слівце,

Як чисті душі кривить і поганить
І троїть на весь вік — як би ти знав отсе!
Тиб злість свою неначе пса гризького
У найтемнїйший кут душі загнав,
Потїх не маючи та співчутя палкого,
Тиб хоч докором не ранив нїкого —
Як би ти знав!

Як би ти знав, як много горя криєть ся
У масках радости, байдужности і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миєть ся
До подушки горючими слїзми!
Тиб зір і слух твій наострив любовю
І в морі слїз незримих поринав,
Їх гіркість власную змивав би кровю
І зрозумів весь жах в людскому безголовю —
Як би ти знав!

Як би ти знав! Та се знанє предавне;
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказав ся сьвіт.
Тиб серцем ріс. Між бурь житя й трівоги
Булаб несхитна, ясна путь твоя.
Як Той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так тиб мовляв до всїх плачучих, скорбних, вбогих:
„Не бійте ся! Се я!“

Іван Франко.

60. Розбита гусля.

Дубовим листєм повита
Старая гусля лежала;
В нїй голосниця розбита
І струна хора мовчала.

Гей! — кличе май легкокри-
[лий —
Встань, гусле, пташка співає! —
А гуслї сьвіт вже немилий,
Холод за серце стискає.

Гей! — кличе слава блискуча —
Заграй, як перше нам гралась —
Даремно! — Струна гримуча
Либонь у неї порвалась.

„Гей!“ — кличе помста, взиває:
„До бою, гусле, до бою!
Твій нарід в ярма впрягають!“ —
І гусля зойкнула з болю.

Надходить ангел любови,
Зросив ї серця слезою,
Й ожили струни — здорові,
І ллють ся пісні рікою.

Корнило Устиянович.

61. Спів відлетних журавлів.

Як осінні вітри дунуть
І на небо хмари сунуть,
Попід хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів —
Хто з них верне, хто загине...
Чути їх пращальний спів —
Попід хмари сумно лине
Ключ відлетних журавлів!

Сумно лине, сумно грає
І на крила забирає
Тепле лїто, зелень яру
Під вирейний небосклін —
Спів несеть ся понад хмару,
В горах грає відгомін —
Забирає зелень яру
Під вирейний небосклін!

В небі хмара темна плаче,
В полї кавка чорна краче,
В хатї тесля теше трумно —
Мому серцю чогось жаль,
Чогось сумно, дуже сумно...
Очи шлють ся в мрачну даль...
На що тесля теше трумно?...
Мому серцю чогось жаль!

Василь Пачовский.

62. В країнї мертвій і безплодній.

В країнї мертвій і безплодній,
В країнї зради і пітьми,
Забутий Богом і людьми
Сумує жертвенник народнїй.

Травою слїд заріс до нього,
Віки огонь вже не горить
І ладан в гору не курить
І перед ним нема нїкого.

Деж ви в сей час страшний вмираня?!
Чому молитись не йдете
І жертв богам не кладете
І не шепочете благаня?

Чи в вас в пітьмі посліпли очи,
І ви не бачите мети,
Чи сил не має в вас іти,
Чи жити з вас нїхто не хоче?

Вам чути хід кінця страшного?
Ось він іде, біжить, біжить...
В останнє — жертвенник дріжить...
Впаде! впаде! Скорійш до нього!

О. Олесь.

63. І знов менї не привезла.

І знов менї не привезла
Нїчого почта з України!
За грішнії мабуть дїла
Караюсь я в отсій пустинї
Сердитим Богом. Не менї
Про теє знать, за що караюсь,
Тай знать не хочеть ся менї!...

А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті днї,
Що пронесли ся надо мною
В моїй Українї колись.
Колись божились та клялись,
Братались, сестрились зо мною,

Поки мов хмара розійшлись
Без слїз, роси тії сьвятої.
І довело ся знов менї
Людий на старости... Нї, нї!
Вони з холєри повмирали,
А тоб хоч клаптик переслали
Того паперу.

Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю понад морем,
Та розкажу своє горе,
Та Украïну згадаю,
Та пісоньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить і розважить,
І правдоньку менї скаже.

Тарас Шевченко.

64. Лїчу в неволї днї і ночі.

Лїчу в неволї днї і ночі,
І лїк забуваю!
О Господи! Як то тяжко
Тії днї минають!
А лїта пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забирають із собою
І добро і лихо;
Забирають, не вертають
Нїколи нїчого —
І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.

Каламутними болотами
Між бурянами за годами
Три годи сумно протекли,
Богато дечого взяли
З моєї темної комори
І в море нишком однесли.
І нишком проковтнуло море
Моє не злато-серебро,
Мої лїта, моє добро,
Мою нудьгу, мої печалї,
Тії незримії скрижалї
Незримим писані пером...
Нехай гнилими болотами
Течуть собі між бурянами
Лїта невольничі! А я —
Такая заповідь моя —
Посижу трошки, погуляю,
На степ, на море подивлюсь,
Згадаю дещо, заспіваю,
Тай знов мережать захожусь
Дрібненько книжечку. Рушаю.

І четвертий рік минає
Тихенько, поволї,
І четверту начинаю
Книжечку в неволї
Мережати. Змережаю
Кровю та сльозами
Моє горе на чужинї,
Бо горе словами
Не розкажеть ся нїкому
Нїколи, нїколи,
Нїде на сьвітї! Нема слов
В далекій неволї,
Немає слов, немає сльоз,
Немає нїчого,
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,
З ким поговорити;
Жить не хочеть ся на сьвітї,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу?..

Не варт вона твого жалю!
Ось для чого мушу
Жить на сьвітї, волочити
В неволї кайдани:
Може ще я подивлю ся
На мою Украйну!
Може ще я подїлю ся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами.
Бо не має в мене роду
На всїй Украïнї,
Та все таки не ті люди,
Що на сїй чужинї.
Гуляв би я понад Днїпром
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити, подивитись,
О Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози, бо я, Боже,
Я за неї гину!
Може менї на чужинї
Лежать легше буде,
Як іноді в Украïнї
Згадувати будуть!

Донесиж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу! Бо нїчого,
Нїчого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужинї і сї думи
Зо мною сховають
І мене на Украïнї
Нїхто не згадає!

А може тихо за лїтами
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небудь
На Украïну і падуть
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє
Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати зо мною
І може, Господи, мене
В своїй молитві помяне!

Нехай як буде, так і буде,
Чи то плисти, чи то брести!
Хоч доведеть ся розпястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

Тарас Шевченко.

65. Маєва елєґія.

Весно, ти мучиш мене! Розсипаєш ся сонця промінєм,
Леготом теплим пестиш, в синї простори маниш.
Хмари вовнисті немов ті клубочки шпурляєш по небі
І мов шовкові нитки дощ із них теплий снуєш.
Сїрую грудку з землї ти підкинеш під небо блакитне
І в жайворонкову трель грудка розсиплеть ся в мить.
Ти журавлиним ключем навертаєш нестерпную тугу,
Мрії про вольний простір, щастє далеке моє.

Ти лебединим крилом кришталевії хвилї скородиш —
Чую їх плеск аж у снї на лазуровій ріцї.
Бачу, як чайкою ти колихаєш ся над глибиною,
Як над широким Днїстром гнеш ся лозою к водї.
Весно, ти мучиш мене! Мілїонами ко́льорів, тонів,
Лїнїй і творів кричиш: воля і рух і житє!
І мов безсильне стебло в бистрину ту ти рвеш мою душу,
В серцї завялім, черствім будиш нові почутя,
Будиш бажаня, яким не сповнитись; осьвітлюєш пустку;
Нїжно гойдаєш в гильках осамотїле гнїздо.
Пильно схиливши лице, роздуваєш погасле огнище;
Свистом від гаю зовеш, наче мій друг молодий.
Нї, не менї вже гулять по тім гаю, мій друже-соколе!
Нї, не менї вже зайцем в зелень пахучу нирять!
Серце тріпочеть ся і у груди кров бєть ся живійше,
Та напосїли лїта, да́вить житя тягота.
Мрії безумні немов той табун вигравають по полю,
Гриви на вітер, іржуть, дзвінко копитами бють.
Ах, та се мрії, чутя легкокрилі, барвистії дїти —
Але тверда їх рука в поводах цупко держить.
Хвилька — і ляск батога — і жорстоке, понуре „нїколи“ —
Праця! і чар весь мине! Весно, ти мучиш мене!

Іван Франко.

IV. Оди.

66. Не хиляйте в діл прапора.

Не хиляйте в діл прапора,
Лиш держіть його високо!
І не знайте що покора,
Страх нїкчемний, думка хора;
Хоть слїзьми заходить око —
Не хиляйте в діл прапора,
Лиш держіть його високо!

По каміню, по болотї
Йдїть невпинно, без ваганя!
Хоть лице купаєсь в потї,
Не ставайте у роботї
Від свитаня до свитаня.
По каміню, по болотї
Йдїть невпинно, без ваганя!

Має беріг кожде море,
А по бурі йде погода.
Хто борбу веде — поборе.
Хто терпить лиш — тому горе!

Шкода слїз, терпіня шкода!...
Має беріг кожде море,
А по бурі йде погода.

Хоть поборе ворог тїло.
Але духа він не зможе.
Поки серце не змарнїло
Йдїм до бою бодро, сьміло,
„Ще не вмерла!“ — так нам,
[Боже!
Хоть поборе ворог тїло,
Але духа він не зможе.

Підносїм лиш свого духа
І розпалюймо до грани.
Хоть звалить нас заверуха,
Нарід обновить ся з духа
І обновлений повстане...
Підносїм лиш свого духа
І розпалюймо до грани!

Богдан Лепкий.

67. Пісня молодости.

Молодецкі лїта — то бурхливий поток,
Не страшні їм нї кручі нї гори —
Для них, повних замірів і мрій і думок,
По колїна глибокеє море!

Ось попробуй — скажи, що минеть ся усе,
Що їх серце погасне з лїтами,
Що їх мрії, як вітер, житє рознесе
І розтопче своїми ногами —

Бережись! Їхнє слово — то пуля метка,
Їхнїй сьміх — то огонь, не повірять!
Тай хто зможе безодню душі юнака
Прямим оком і міркою змірять?

Молодецкі лїта — то орел молодий,
Що досьвіта із скелї злїтає,
Тілько з далека вигляне промінь ясний,
Тілько барвами хмари вквітчає —

Він давно вже в дорозї на зустріч йому,
Він давно уже сонце витає!
Та і гріх, надзвичайна ганеба тому,
Хто з душею живою дрімає.

Хай в блакитї небес дужший ворог чека,
Хай накинеть ся битись — байдуже!
Його віра одна невимовно зляка,
А, бач, молодість вірою дужа!

Ол. Олесь.

68. Каменярі.

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна та пуста і дика площина,
І я прикований ланцом зелїзним стою
Під височенною ґранїтною скалою,
А далї тисячі таких самих, як я.

У кождого чоло житє і жаль порили,
І в оцї кождого горить любови жар,
І руки в кождого ланци мов гадь обвили,
І плечі кождого до долу похилились,
Бо давить всїх один якийсь страшний тягар.

І в кождого в руках тяжкий зелїзний молот,
І голос сильний нам з гори як грім гремить:
„Лупайте сю скалу! Нехай нї жар нї холод
Не спинить вас! Зносїть і труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбить.“

І всї ми як один підняли в го́ру руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскали ся штуки
Та відривки скали ; ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о камяне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кровавий,
Так наші молоти гремїли разураз ;
І пядь за пядею ми здобули ;
Хоч не одного там калїчили ті скали,
Ми далї йшли, нїщо не спинювало нас.

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде
Нї памяти в людий за сей кровавий труд,
Що аж тодї підуть по сїй дорозї люди,
Як ми пробєм її та вирівнаєм всюди,
Як наші кости тут під нею зогниють.

Та слави людскої зовсїм ми не бажали,
Бо не герої ми і не богатирі.
Нї, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волї стали :
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всї ми вірили, що своїми руками
Розібємо скалу, роздробимо ґраніт ;
Що кровю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове житє, добро нове у сьвіт.

І знали ми, що там далеко десь у сьвітї,
Який ми кинули для працї, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і дїти,
Що други й недруги гнївнії та сердиті
І нас і намір наш і дїло те кленуть.

Ми знали се, і в нас нераз душа болїла
І серце рвало ся і груди жаль стискав ;
Та сльози анї жаль нї біль пекучий тїла
Анї проклятя нас не відтягли від дїла,
І молота нїхто із рук не випускав.

Оттак ми всї йдемо в одну громаду скуті
Сьвятою думкою, а молоти в руках.

Нехай прокляті ми і сьвітом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівнаєм правдї путї,
І щастє всїх прийде по наших аж кістках.

Іван Франко.

69. Слово рідне!

О, слово рідне! орле скутий!
Чужинцям кинуте на сьміх!
Співочий грім батьків моїх,
Дїтьми безпамятно забутий!

О, слово рідне! Шум дерев!
Музика зорь блакитноокиx,
Шовковий спів степів широких,
Днїпра між ними левій рев!

О, слово! будь мечем моїм!
Нї, сонцем стань! в горі спини ся,
Осяй мій край і розлети ся
Дощами судними над ним!

О. Олесь.

70. Привіт тобі, мій друже вірний, гаю!

Привіт тобі, мій друже вірний, гаю,
Повірнику моїх найкрасших дум!
Все чисте, ясне, що лиш в серцї маю,
Надихав сьвіжий запах твій і шум.

На твоїх полянах в відлюднім плаю
Я розсипав свій жаль, губив свій сум;
У твоїх запахах, неначе в раю
Окрилював ся молодечий ум.

Під скрип могутніх конарів дубових
Складались першії мої пісні,
Слабії відгуки твоїх пісень чудових.

А в бурі рев, як громи навісні
Ломали твоїх велитнїв корони,
У твоїх криївках шукав я охорони.

Іван Франко.

V. Гимни. — Псальми. — Молитви.

1. Псальма L.
2. Псальма LXI.
3. Псальма CXXXI.
4. Псальма CXLVI.
5. Лиш Ти один!
6. Молитва до Ісуса Христа.
7. Молитва в полї.

71. Привіт Нїлю.

(В пору прибуваня води).

Будь поздоровлений, о Нїлю, сьвята ріко, що обявила ся на тій землї!

Приходиш в спокою, аби дати житє Єгиптови.

О боже невидимий, що розганяєш темряву, що скроплюєш луги, аби принести корм нїмим звірятам!

О дорого, що сходиш з небес, аби напоїти землю; о приятелю хлїба, що розвеселюєш хати!...

Ти є володарем риб, а коли зійдеш на наші поля, нїяка птиця не осьмілить ся діткнути жнив.

Ти творець збіжа, родитель ячменю: ти даєш відпочинок рукам мілїонів нещасних і на віки утревалюєш сьвятинї.

Єгипетский гимн.

72. Гимн в честь Озіріса.

I. хор. Слава тобі, що піднимаєш ся на виднокрузї і перебігаєш небо!

II. хор. Гостинцем твоєї сьвятости є щастє тих, що на їх лиця падуть твої лучі.

I. хор. Чи міг же би я іти, як ти йдеш, сонце, не спиняючись!

II. хор. Великий путниче просторів, що не маєш над собою пана і котрому сотки мілїонів лїт є одна мить.

I. хор. Ти заходиш, але треваєш. Множиш години, днї і ночи, а сам треваєш по власним твоїм правилам.

Єгипетский гимн.

73. Псальма LXII.

Не Богѣ ли повинетсѧ дѹша моѧ.

В одному Бозї моє серце
себе вкоїть, одпочине;
одна в мене защита певна,
спасенє в Господї єдине.

Доколї будете на мене
ледачі думки в серцї мати,
мов тин гнилий мене хитати
і під ногами рів копати?

Згадували лукаве дїло —
мене на землю повалити;
устами хвалять, прославляють,
а серцем гірко проклинають.

Душе моя! в одному Бозї
себе впокоїш, одпочинеш:
вповай на Його, Він заступить,
серед напасти не загинеш.

В Його моє спасенє, слава,
на Бога певне уповане.
О люди! — Бог защита ваша,
Він чує серця воздиханє...

Шкода!... Которі прості, — марність,
Которі значні — лжа до слова;
усї на Божій вагівницї
легкі, нїкчемні як полова.

Ой не вповайте на неправду,
добра чужого не жадайте;
коли кому тече богатство,
сердець своїх не прилагайте.

Рече Господь — у Його сила,
у Його нам відрада в тузі,
у Його милость, правосудє,
усїм воздасть Він по заслузі.

Пантелеймон Кулїш.

74. Псальма CXLIX.

Псалом новий Господеви
І новую славу
Воспоєм честним собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпанї
Воспоєм благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радують ся, славословлять,
Хвалять імя Боже.
І мечі в руках їх добрі,
Гострі обоюду
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В зелїзнії пута
І їх славних оковами
Ручними окрутять.
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобним слава!

Тарас Шевченко.

75. Молитва в терпіню.

Хто на весні житя голубить мрії,
в рожевім снї марного щастя жде,
прокинеть ся колись — і не надії,
а нагу правду жизни він знайде!

Бо се житє — то труд, не нагорода:
бо нагорода є за чин, за труд;
житє — то не побіда, не свобода;
житє — борба! Борба свободить з пут.

Тож нести дай з Тобою хрест Твій, Христе,
щоб доступити неба нагород;
погоду духа дай і серце чисте,
що родять ся в борбі з терпінь-скорбот.

Я на Твою у всїм здаю ся волю.
Без жалю буду тонути в слезах.
З Тобою хрест Твій понесу без болю —
бо біль терплю, покинувши Твій шлях.

Василь Щурат.

В. Дидактична поезия.

І. Байки.

76. Орачі і муха.

У поли орачі на ярину орали
І муха там була,
І хоч її непрохану ганяли,
Одначе крадькома і їла і пила,
Бо звикла змалечку кохать ся у чужому.
Над вечір орачі вертали ся до дому,
І муха там на розі у вола.
Зустрівсь комар на лузі край села
Тай каже сьміючись: „Добривечір, сестричко!
А ти вже тут чого, моя перепеличко?
Кума чи родичка кому?“
А та йому:
„Бов! бов! раденький, що дурненький!
Хоч довгий ніс, та розум коротенький!
Бо комарі не сіють і не жнуть...
Ти роздивись: у поли ми орали,
Раненько почали, весь день не віддихали,
Тепер до дому час, з вечерою нас ждуть.“

Ми й між людьми чимало знаєм
Брехливих прихвостнів таких;
Вертять ся скрізь, щоб бачили і їх:
І ми, мов, тут — турбуємось і дбаєм!

Леонід Глібів.

77. Пшениця.

Я бачив, як пшеницю мили:
То що найкрасшеє зерно
У воду тілько плись — як раз пішло на дно,
Половаж навісна пливе собі по хвилї.

Привів мене Госпóдь побачить і панів:
Мов простий чоловік там інший пан сидїв,
Іншіж, задравши ніс, розприндившись ходили.
І здумав зараз я, як тілько поглядїв,
Що бачив, як пшеницю мили.

Евген Гребінка.

78. Медвежий суд.

Лисичка подала у суд таку бумагу:
Що бачила вона, як попеластий віл
На паньскій винниці пив як мошенник брагу,
Їв сїно і овес і сіль.
Судиєю був медвідь, вовки були підсудки.
Давай вони його по свойому судить
Трохи не цїлі сутки.
„Як можна гріх такий зробить!
Воно булоб зовсїм не диво,
Колиб він їв собі мясиво,“ —
Медвідь сердито став ревіть.
— „А то він сїно їв!“ — вовки завили.
Віл щось почав був говорить,
Та судиї річ його з починку перебили,
Бо він ситенький був — і так опредїлили
І приказали записать:
— „Понеже віл признав ся попеластий,
Що він їв сїно, сіль, овес і всякі сласти —
Так за такі гріхи його четвертувать
І мяса розідрать судиям на рівні части,
Лисиціж ратиці віддать.“

Евген Гребінка.

79. Орел.

Широким помáхом крил дужих своїх
Високо піднїс ся орел сизокрилий,
Все висше та висше до хмар золотих,
Тай хмари високі його не спинили.

Злетїв він над хмари й гукнув відтїля:
„Гей, хто ще зо мною? До сонця полинем!“
Та поклик могутнїй хоч чула земля —
Нїхто не озвав ся за кликом орлиним.

А сам він ще висше тодї полетїв,
Аж поки зовсїм від землї заховав ся;
Він дихав повітрєм надхмарних країв,
На сонце дивив ся і в сьвітлї купав ся.

І рвав ся ще висше, але вже не міг:
Не стало нї сили, нї крилам підпори,
І смуток великий орел переміг,
І тихо спустивсь на високії гори.

Тодї зрозумів, що син він землї,
Що буде на віки до неї прикутий;
Але його небо манило здалї,
І вічно про його не міг він забути.

І в час, як нудьга обгортала його,
Як гидко ставало на землю дивитись,
Лїтав він за хмари до сонця свого,
Щоб ясним промінєм на волї напитись.

А втомлений — знову на землї сїдав,
На гору високу край темної кручі,
І другим створіням земним повідав
Про небо, про сонце, про зорі блискучі.

Володимир Самійленко.

II. Сатири.

80. Невдячний кінь.

Хто в воза коний запряга,
То гречно їх не просить.
Та добрий пан сказав, що вже
Того порядку досить.

І зануздавши раз коня,
Він став питати в його:
„Чи вас у корінь запрягти,
Чи з боку — і з якого?

„Коштовні віжки почепить,
Чи з простої сирицї?
У голу руку взять батіг,
Чи брати й рукавицї?“

Та мабуть кінь невдячний був,
А то й дурненький може,
Бо на ласкаві сї слова
Він відповів негоже:

„Язик ваш любо так бренить,
Як добрії цимбали,
Але булоб мене спитать,
Як ще не зануздали.

„Я знаю — віжки всї цупкі
Чи з шовку чи з ременю;
Батіг усякий дошкуля,
Як вам попав ся в жменю.

„Тай ще скажу: Як чорт-вість-що
Я тут возити маю,
То красшеб я не запрягавсь
Ні в корінь анї з краю.

Володимир Самійленко.

81. Гарну радоньку давали.

Гарну радоньку давали
Всї товариші менї:
„Трошечки зажди ти, друже!“
Так казали всї вони.

Ждав від них я запомоги
І без хлїба яб пропав,
Та одна людина добра,
Помогла — і жить я став.

Добрий, славний чоловіче,
Дав ти їсти, дав і пить,
І нїколи не забуду
Я тебе анї на мить.

Хтїв би я тебе, мій друже,
Міцно, міцно, обійнять
Та не можу, бо не можу
Сам себе поцїлувать.

Г. Тайне — переклав М. Славиньский.

III. Притчі.

82. Притча про правдиву вартість.

Асока цар премудрий, милосерний
До ради царскої звик був просити
Пустинників, аскетів, богомольців,
І пильно слухав, що вони казали.

Та се не в смак було його мінїстрам,
Дорадникам, вельможам, ґенералам
Сидїти поруч старців у лахмітю,
І стали нарікати на царя.

Одного дня поклав він перед ними
Дві скриньки. Перша щиро-золота
Яснїла від каміня дорогого;
Другаж була звичайна, деревляна,
А шпуги позаливані смолою.

І мовив цар: „Мої мінїстри любі,
Котра з отсих скринок вартнїйша буде?“

І одноголосно сказали всї:
„А вжеж вартнїйша сяя золота!
Як можна, царю, навіть прирівнати
До тої позасмоляної скриньки!“

То цар велїв скриньки повідчиняти.
І глянь: у золотій лежало стерво
Гидке, вонюче, так що мимоволї
Усякий аж ухопив ся за ніс.

А в смоляній лежали гарні перли
І пахощі і дороге камінє
Безмірної ціни. І дивувались
Мінїстри, ґенерали та вельможі.

А цар сказав до них: „Ну, щож тепер?
Чи справдї скринька золота вартнїйша?“
І строго глянувши на них, сказав:
„Ся скринька золота, се ви, панове!
На зверх коштовна, гарна та блискуча,
В нутріж у вас незгода, гниль і зрада.

„А ся засмолена, се ті аскети,
Ті жебраки, старцї та богомольцї,
Що зверхньої краси давно зрекли ся,
За те з душі своєї гнїв і завись
І пристрасть випололи наче хопту,
А досьвідом і розмислом глибоким
Свій ум неначе сонцем прояснили.“

Так ось вам, золоті скриньки, наука,
Не надто гордувати смоляними,
Поки не бачили тих пахощів,
Перел, клейнотів, що є в них укриті.

Іван Франко.

83. Притча про рівновагу.

Був собі раз цар могутний,
Мав гурток дружини путний,
Іще й настрій щомінутний.

Коли доля їм щастила,
Втїхи в хату напустила,
Край усьміхом навістила —

То без суму і зневіри
Всї гуляли під гук лїри
І не знали краю й міри.

А як доля іскривить ся,
Косим оком подивить ся,
Горе втїсї спротивить ся —

О, тодї по їх звичаю
Не було кінця і краю
Смуткови, плачу й одчаю.

Отже раз в такій годинї
Дїд, що просить милостинї,
У царя був у гостинї.

Раз прийшов, там танцї, крики,
Регіт, скоки і музики,
Мов безумних дім великий.

Всї вертять ся, плещуть, скачуть,
Мов ворони в гуртї крачуть,
Дїда мов зовсїм не бачуть.

Дїд постояв остовпілий.
„Чи ви всї тут поцапіли?
Розходились, аж попріли!“

Дїд склонивсь: „Мир сему дому!
Я прийду собі потому.“
І прийшов у днї шестому.

Бачить: всї немов отруті,
Мов терпілиб муки люті,
Охають у дивній скрутї.

Цар сам мов прибитий ходить,
Мов на погребі заводить,
Смутки сїє, сльози родить,

Дїд аж крикнув: „О, на Бога!
Що тут за печаль премнога?
Що за плач? Яка трівога?“

Цар знай хли́па: „Горе, горе!
Всїх нас лихо переборе!
Всїх заллє розпуки море!“

„Що за горе?“ — дїд питає,
Та нїхто гаразд не знає —
Плачуть всї, то й він ридає.

Каже дїд: „Вельможний царю,
Дам вам раду на сю чвару —
Не цурайтесь мого дару.

Ось вам перстїнь — не кош-
[товний,
З бронзи литий, не ґустовний,
Але він розради повний.

В добрій чи лихій планетї
Завше майте на прикметї
Напис на його сиґнетї.“

Цар: „Якоїж хочеш плати?
Бож не слїд, щоб цар богатий
Мав від дїда дар приймати.“

Дїд: „Візьми, ласкавий пане!
Се тобі за скарби стане.
А менї се зовсїм тане.“

Дїд вклонивсь і вийшов з хати,
Цар же напис став читати
І безмірно реготати:

„Що бувало, те маneть ся,
Що не було, ще станеть ся,
А що єсть, усе минеть ся.“

„От то мудрість!“ — закричали,
І з царем всї реготали, —
„Миж се все й без дїда знали.“

Та подумавши по хвили
Разом очи всї спустили
І носами покрутили.

Цар же, як прийшла турбота,
Або радість і охота,
Не рвавсь, мов слїпий до плота.

Лиш на дїдів перстїнь гляне
Тай згада: „Добро й погане,
Все минеть ся й знов настане.“

І де гнїв був і неввага,
Пристрасть, лютість, дика спрага,
Там приходить рівновага.

Іван Франко.

IV. Дидактична лїрика. — Епіграми.

84. Не високо мудруй.

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сьміло борись!

Не бажай ти умом
Понад сьвітом кружить;
А скорійш завізьмись
В сьвітї праведно жить.

Іван Франко.

85. Хто помилок лякаєть ся.

Дурний, хто помилок лякаючись
Не сьміє брати ся до дїла —
Так як би я не їв, лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетїла.

Іван Франко.

86. Книги.

Книги — морска глубина:
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав дóсить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко.

87. Ти на ніч не дивись.

Ти на ніч не дивись...
Якаб ніч взагалї
Не була на землї —
Прийде ранок колись!

О. Олесь.

88. Гнїв се огонь.

Гнїв се огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полумя лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій загасне.

Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влекшити,
А стихне буря, жаль їм стане страт,
Почнуть тужити —

Так і гнївний у лютому розпалї
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнїв мине — згадавши, що накоїв,
За пізно плаче.

Іван Франко.

89. Сам лицемірствує з собою.

Сам лицемірствує з собою,
Хто людским горем і журбою
Турбуєть ся з самохвальбою.

Для людскої хвали й реклями
Будує тріюмфальні брами,
А свояків пуска з торбами.

Хто при пирах або в гостинї
Богаті сипле милостинї,
Грошаж не дасть своїй дитинї.

Про справи буцїм дба народні,
Чужих вийма з біди безоднї,
Своїж і голі і голодні.

А ти про своїх дбай найблизших,
Про тих безпомічних, найнизших,
Про тих безрадних і найтихших,

Що допімнути ся не вміють
І явно зажадать не сьміють
І жаль свій лиш слезами гріють.

Про тих подбай, щоб зла трівога
Не гнала їх від твойого порога,
То мати меш заслугу в Бога.

Іван Франко.

V. Приповідки і загадки.

Приповідки.

90.

1. На Бога складай ся, розумуж тримай ся.
2. До первого грому земля не розмерзаєть ся.
3. Спасівка — ластівка; а Петрівка — голодівка.
4. Лїтом — сякий такий бурянець, а хлїба буханець тай ситий чоловік.
5. Я би дав дві зимі за одно лїто.
6. Жили наші дїди — не знали біди; стали жить онуки — набрали ся муки.
7. Де байрак, там і козак.
8. У Ляхів — пани, на Москві — ребята, а у нас — брати.
9. Доти чоловік добрий, доки єго десятником не поставлять.
10. Колись не пиріг, то й не пирожи ся.
11. Все пани та пани, а на греблю й нїкого.
12. Коли єсть хлїба край, то й під вербою рай.
13. Що було, то сплило.
14. Де лихо пристане, там і трава вяне.
15. У богатого повна піч, та горить, а у мене одно полїно, тай те не горить.
16. Піди до Кракова, всюди біда однакова; піди і за Карпати, то треба бідувати.
17. Не тодї лижи менї губи, як солодкі — тодї менї лижи, як гіркі.
18. Від ледачого поли вріж та втїкай.
19. Коли люди до тебе добрі, а ти будь лїпший.

Загадки.

91.

1. Без рук, без ніг, на дерево дереть ся? [хміль.]
2. Густий лїс, чисте поле, два соболї, два стекла, труба, бомба, а в тій бомбі лепетайло? [волосє, лоб, брови, очи, ніс, рот, язик.]
3. Скілько на небі зірок, стілько на землї дїрок? [стерня.]
4. Без дишля, без дуги: куда захочем, туда й поїдем я і ти? [човен.]
5. Мовчить, а сто дурнїв навчить? [книжка.]
6. Веселе дерево весело співає, кінь над бараном хвостом махає? [скрипка.]

Г. Драматична поезия.

92. Геростратъ.

Монольоґ у трьох сценах. Дїєть ся в Ефезї в 356. р. до Р. Хр.
Дїєва особа — *Геростратъ*.

I.

Як тихо ніч чудове покривало
Розкинула над сонною землею!
Нїде нї гуку; все кругом поснуло,
І тілько зорі високо тремтять,
Розсипавшись по дивній ризї неба,
Та дивлють ся з гори на землю, наче
Очий тих невсипущих міріяди.
О зорі — очи! Я при сяньї вашім
Нераз блукав самотний у ночи
І в двох із смутним серцем вів розмову.
Я в вас питав ся, невсипущі очи,
Питав ся сто разів, щоб відповіли
На запитаня тяжкії мої,
На котрі наше все знатє земнéє
Не мало сили відповіди дати.
І ви так саме лагідним промінєм
Сьвітили, ви тремтїли в високости.
Чудовні очи, в котрих відбивалась
Відвічня, невмируща висша думка...
І думка та менї не відкривалась,
І ви дивившись таїнý ховали...
О, хтож, о щож менї промовить слово?
О, земле пишная, тебе питаю!
О, небо, злотом затканий блаките,

До тебе я звертаю ся з питанєм!
О, все створінє дивнеє, безкрає!
Скажіть менї, на віщо ви безсмертні,
На віщо вам кінця нема й почину —
Вам, що душі не маєте, нї думки;
А я між вас розумная істота,
Я мушу вмерти, за хвилину зникнуть;
Я, що можу вас розумом дознати,
Котрий даю вам імя і названє
І розрізняю в вас добро і зло —
Я мушу вмерти, і той самий час,
Що я дїлю на роки, днї й години,
Мене в нїщо поверне... Горе, горе!...
Алеж душа моя бажає жити,
Але я хочу чути й знать до віку,
Дивитись на отсю красу створіня,
Втїшатись радістю правдивих дїл,
Болїти й мучитись неправду зрячи!
І все те довго, довго, вікóвічно.
Та нї, дарма бажаня — за хвилину
Увірветь ся житя коротка нитка,
І за хвилину вже мене не стане:
Нема очий, що бачити хотїли,
Немає розуму, що знаня прагнув,
Немає навіть самого бажаня...
Кінець... Нїщо... Нїщо, тай годї. Так!...
Але як так, нащо було родитись?
На віщо се житє тодї здало ся?
Коли на вічність, то не все одно
Хиба що рік, що десять, що нїчого?
„О, Мойра, Мойра! люта, невблагана!
Замість безсмертя людям ти дала
Даремнеє бажанє, а надїю
Лишила тим, хто розумом дитина.
О відбериж від мене розум мій,
Дай вірити тому, що буть не може:
Я без сїеї вірн не можу
Щасливим бути в сїм житю злиденнім!

II.

Нащо здалось менї моє житє?
Хиба на те, щоб дожидати смерти,

Та долю дякувать за кождий день,
Що з ряду довгого віків відвічних
Вона менї схотїла відступити?...
Але на віщо сей нїкчемний жарт?
Хиба не красше так сказати долї:
„Візьми твій дар нїкчемний — осьде він,
Не хочу я твоєї милостинї!“
Сказати — так сказати зміг би я,
Але де сила, щоб оте справдити?
Хиба зробив би я не навпаки,
Колиб прийшов час страшного сконаня,
Хибаб я не сказав: „О, підожди,
Моя ти смерте, дай іще пожити
Хоч рік один, хоч день, хоча хвилину!.“
Нї, не тому житя свого рішатись,
Хто тілько вічністю задовольнить ся.
О, щож робити, щоб і смерть самому
Перемогти і долю одурити?
Невже немає способу такого?
Нї... Кождий умира і ряд віків
Його без жалю забутєм покриє...
О, що кажу я? що кажу? Хибаж
Усїх покрило забутє собою?
Хиба таких на сьвітї не було,
Що їх імя віки переживає?
О, Ахіллесе! Гекторе! Патрокле!
О, тїни велитнїв славетних наших!
О, славнії творцї, поети вмерлі!
Немає вас, а слава ваших дїл
Пережива людскії поколїня
І йменя ваші в памяти людий
Зістануть ся на віки незатерті,
А будуть завш поверх усїх імен.
Так масло чистеє в водї не тоне
Хочаб налив на нього цїле море:
Воно спливе на верх так само чисте;
Так сонця ясного не скриють хмари;
Нехай зберуть ся скрізь на цїлім небі:
Розійдуть ся вони — і знов, як перше,
Воно засяє сьвітлом промінистим.
О велитнї-герої! вас згадавши,
Я душу смутную свою розважив.

Так, значить, можна смерть перехитрити,
І хоч не жити справдї на землї,
Та всеж себе частину тут покинуть
І частку ту, імя, зробить безсмертним.
Нехай же приклад ваших славних дїл
Навчить мене й моє імя прославить,
Щоб переживши самого себе,
Зістав ся я на віки в згадцї люду.
О, я зроблю велике щось таке,
Що буде більше над дїла героїв,
І піднесуть високо всї віки
Над всї імена імя Герострата!...

III.

Нї, не менї творить дїла славетні
І не менї прославити себе...
Чи єсть нещастє більше, як бажати
Вчинити щось велике й не могти
Найменшого вчинити дїла навіть?!
Недавно ще я думав, що зможу
Великим дїлом здивувати землю,
І вже тепер напевно я дізнавсь,
Що не зможу я вдїяти нїчого,
Що вдав ся я невдатний нї до чого.
Був час — я думав, що військова слава
У бої з ворогом мене покриє.
І щож? — У першій бійцї з ворогами
Я втїк, перелякав ся смерти: так
Нїкчемний раб від батога втїкає.
Я побояв ся, що сконаю нагло,
Не вдїявши великого заміру,
І невимовний жах понїс мене
Від бою страшного геть-геть далеко,
І вже не скоро я опамятав ся.
Я кляв себе, я з себе глузував,
Я сам себе соромив ся, та дїла
Не можна вже було вернути. Потім
Я думав ще поезиї віддатись;
Але з моєї першої поеми
Усї сьміялись тілько: скоро й сам
Побачив я, що я й на те не вдатний.
За інше все я навіть і не брав ся:

Я знав кінець єще й не починавши...
І от тепер до першого страху
Перед нїкчемністю й небутєм вічним
Ще долучила ся жадоба помсти.
Кому — не знаю: не богам Олїмпа,
Бо їм не вірю я; не іншим людям,
Бо знаю я, що неповинні люди; —
Але жадоба невгамонна помсти
За власную нїкчемність, як огонь
Пече мене і не дає спокою.
А першеє жаданє дїл великих
Не згасло теж і груди розпаляє...
О, щож зроблю я? що зроблю тепер
Я, що нїчого не можу зробити?
Чи я стерплю, щоб вічність тим досталась,
Хто навіть і не думає про неї,
Хто може й се житє вважає довгим?
Ха, ха!... тим навіть, хто не жив нїколи,
Дістанеть ся хвала людска на віки.
Безсмертні, бач! Кронїон! Гера! Феб!
І Артеміда! — всї вони безсмертні,
Хоч не були зовсїм, а Герострат,
Котрий не важить їх усїх нї за що,
Той — ефемерная істота. Навіть
Сей храм, сей сьвідок заблуду людского,
Бездушняя будова, що звели
Такіж, як я, створіня ефемерні,
І той переживе вікiв богато,
Стояти ме й тодї, коли мої
Кістки потлїють і імя погине.
О, страшно як! мішаєть ся мій розум...
Невжеж нїчого я?
Знайшов! Знайшов!
Не дїлом хвальним я себе прославлю:
Нехай страшне, нечуване злочиньство
Імя моє вікам перенесе;
Нехай усяк здрігнувши ся від жаху
Страшне імя промовить: Герострат!
Нехай дїди, розказуючи внукам
Про вчинок мій, їм скажуть: се зробив
Безумець Герострат...
Але до дїла!

Сей храм, що будував ся стілько років,
На котрий стілько сил зложили люди,
І часу стратили і скарбів всяких,
Котрий стоїть окрасою землї
І славою безсмертною богинї,
Сей пишний храм, сю сьвятощ для народів
Зруйную зараз я в одну годину.
Всї сплять кругом. Нїхто не перешкодить.
Я зараз же...

(Біжить до храму і підпалює его).

Огонь, ось хто поможе
Менї моє вчинити дїло. Нуж
Пали мерщій сю гордую будівлю;
Нехай вона скалками розлетить ся
Й розсиплеть ся. Руїною страшною
Своє імя спасу я від руїни.

(Підпалює храм).

Готове вже. Тепер нїхто не зможе
Мого страшного дїла зупинити.
Горить! горить! О, як загоготїло!
Ха! ха! ха! ха! Безсмертна Артемідо!
Ратуй свій храм. Чогож ти не ратуєш?
Атже безсмертна ти, атже могуча
А Геростратъ — нїкчемнеє створінє.
Ха! ха!... Як легко я твою величність
Нїкчемністю своєю переміг!
Ага! Шкварчить! ха! ха! ха! ха! Нехай!
Нехай ще красше розгорить ся. Потім
Коли тут камня цїлого не стане,
Піду я й обявлю своє імя.
Ха! ха! ха! ха! Чому ранійш не знав я,
Що легко так безсмертним можна стати?
Тепер безсилий час мого імя
Не зможе стерти з памяти людскої,
І скрізь, де знатимуть дїти героїв,
Згадають теж безумця Геростратa.

(У храмі починаєть ся галас і біганина. Гасять огонь).

Що гасите? нї, пізно, пізно вже:
Не загасити вам моєї слави!
Вона безсмертна! чуєте? — безсмертна!

Володимир Самійленко.

93. Предслава і Сьвятослав.

(З драми: „Сон князя Сьвятослава.“ Річ дїє ся в початку XII. віку в Києві).

ПЕРША ДЇЯ.

Спальня князя Сьвятослава. В глубинї сцени на право ліжко за котарою, на лїво на стїнї ікона Божої Матери в золотї, а перед нею горить лямпа. На передї з правого боку столик, з лїва піч з коминком. По стїнах висять мечі, панцирі, шоломи і зброя. На столї велика книга.

Вхід з переду з лївого боку. Вечеріє.

Перша ява.

Гарниш *(у дверех шемече ся, не пускаючи когось до середини).*
Не можна тут! Чого вам? Гей, ви, служба!
Се що тут за порядок?

Предслава *(за дверми).* Нї, я мушу! *(Вривае ся до спальнї з троїма малими дїтьми. Всї они одягнені в жебрацку одежу).* Я мушу до
Гарниш. Нема князя. [князя.

Предслава. То я зажду.
Гарниш. Не тут вам місце ждати.
Тут княжа спальня.
Предслава. Я хиба не знаю?
Не бій ся, ще ти в горах стадо пас,
Як я тут знала кождий кут! *(Плаче).* О Боже!
Що стало ся зо мною! До чого
Дійшла я нинї *(Тулить дїтий до себе).* Дїти, милі, дїти!
Ось тут колись бувала мати ваша.
Їй кланялись, давали честь бояри,
Сам князь із нею любо розмовляв —
А нинї що ми всї? Ми жебраки,
Нещасні, без кута, без кусня хлїба!

Гарниш. Не розумію, жінко, що ти мовиш!
Твоя одежа вказує жебрачку,
Словаж твої — — Та хто ти? І чого
Сюди вдираєш ся?
Предслава. Де князь?
Гарниш. На ловах.
Та швидко верне, ось що лиш не видно.

Предслава. Я мушу бачити єго.
Гарниш. Про мене.
Тілько не тут.

Предслава. Нї, тут! Я маю дїло
Таке до него — —
Гарниш. Се менї байдуже.
Я твому дїлу не судя. Та тут
У княжу спальню під грізьбою смерти
Не сьмію я нїкого допускати.
Предслава. Ти й не пускав мене — і будь спокійний.
Гарниш. Вступи ся жінко! Атже можеш хвилю
Заждати в сїнех.
Предслава. Нї вже! Пятий день
Чекаю я і все нїяк не можу
Князя побачить.
Гарниш. Алеж я не можу
Тебе лишити тут! Таж князь, як скоро
Тебе побачить, не захоче й слухать
Твоєї мови, а велить від разу
Тебе й мене закинути в тюрму.
Вступи ся, не доводь мене до лиха!
Предслава. Дарма! Ось тут при огнищі сьвятому
Сїдаю. Дїти, при менї сїдайте! *(Сїдають).*
Тепер не сьмієш силою мене
Відсїля гнати. Відси я не вступлюсь,
Аж князь прийде. А що потому буде,
Про се менї байдуже!
Гарниш *(заламує руки).* Жінко! Жінко!
Чи ти безумна? Господи, пропав я!
Ось князь надходить! *(В розпуцї бігає по покою, ломаючи руки).*

Друга ява.

Тї самі, князь і два слуги.

Князь *(у дверех, оберненій до слуг).* А догляньте коний!
Не зараз до води! Нехай відсапнуть.
А витріть добре. Соколи є всї?
Слуга. Усї. Я взяв їх під свою опіку.
Князь. Глядиж. *(До другого).* А ти поглянь там за хортами!
У Босого скалїчена нога.
Покличте Власа, щоб оглянув рану!
Слуга. Я вже казав покликати єго.
Чи ще що нам прикажете?
Князь. Досить
На нинї. Ви втомились. Відпічнїть!

А завтра суд у нас! Пришліть мені
Варнаву. Чи полагоджено все,
Що треба?
Гарниш. Я доглянув, пане! Все
Готове: і шатро й лавки й столи. *(Слуги відходять).*
Князь. А, ти тут! *(Оглянув ся і побачив Предславу).* А се що?
Гарниш. Карай мене
Чи милуй, княже! Се моя вина!
Не міг опертись їй. Така могуча
Що виперла плечима двері спальні,
Мене зіпхнула і війшла сюди.
Князь. Се хто такий?
Гарниш. Не знаю, пане! Жінка
З дітьми. Жебрачка з виду, та говорить
Чудне таке — —
Князь. Гей, жінко! Хто ти є?
Ходи сюди!
Предслава *(сидить).* Не встану відси я!
Ось тут при огнищі сьвятому буду
Сидіти під опікою єго,
Аж доки слова не даси менї,
Що вислухаєш річ мою.
Князь. Пек! Пек!
Якийсь знайомий голос! Темно вже —
Лиця не бачу, тілько очи чорні
Мов вуглї два там жевріють. *(До Гарниша)* Сьвіти!
Гарниш *(креше огню).* Уперта дуже! А про себе й слова
Сказать не хоче. *(Сьвітить).*
Князь *(зо сьвічкою наближає ся до неї).* І лице якесь
Немов знайоме. Встань!
Предслава. Не встану, княже,
Аж поки слова не даси — —
Князь. Се що знов?
Ти думаєш, що перепреш мене?
Предслава. Грізьби твоєї не боюсь я, княже.
Нехай боять ся ті, що мають ще
Що тратити. Я все, що тілько мала,
Все стратила. А те, за чим сюди
Прийшла я, те мене не доторкаєсь,
А лиш тебе.
Князь. Мене? А хтож ти?

Предслава. Слово
Вперед дай слово, про котре благаю!
Князь. Здуріла жінка! Ну нехай і так!
Даю те слово.
Предслава. Що спокійно все
Ти вислухаєш, що скажу тобі.
Князь. Все вислухаю.
Предслава. Сам на сам зо мною.
Князь *(підозрено глядить на неї).*
Предслава. Що, славний князь, великий наш герой
Побоює ся баби?
Князь. Чорт, не баба!
Та ну, нехай і так! А то єї
Позбутись годї! Ну, вставай, балакай!
Предслава *(встає).* А сему повели — *(показує на Гарниша).*
Князь *(сплеснув у долонї).* Ах, се Предслава!
Овлурова — —
Предслава. Так, княже, я Предслава!
Нещасного Овлура бідна жінка.
Спасибі, що пізнав мене нарештї,
А то сама я швидко вже не зможу
Себе пізнати.
Князь. Що з тобою дїєсь?
Предслава. Щож? Пропадаю! З сими хробаками
Скитаю ся поміж людьми, бідую,
Слїзьми витаю ранок і слїзьми
Постелю мочу вечером.
Князь. Де муж?
Предслава. Хибаж я знаю? Якби не те важне
І пильне дїло, що мене до тебе
Сюди пригнало, яб тебе спитала:
Де муж мій? *(Плаче).*
Князь. Жінко, я єго не маю.
Предслава. Ти засудив єго, обдер із чести,
З маєтку, з всїх заслуг, з усяких прав.
Ти пхнув єго могучою рукою
Із сонїшних вершин житя людскóго
В безодню темну, там, де вічний страх,
Де мука, ганьба. Він ізгоєм став ся,
Безправним між людьми, мов вовк у лїсї,
Без імени, без роду, без маєтку.
Все, все відняв ти в него! Мов кропиву

З города, вирвав з між людий єго,
А ще мене питаєш: Де твій муж?

Князь. Ну, бачу, горе не зломало ще
Твоєї вдачі го́рдої, Предславо!
Язик твій острий, як і був.

Предслава. Бо горе
І кривда люта все острять єго.

Князь. Про кривду, жінко, говорить не сьмій!
Твій муж убив Добриню воєводу
І заслужив на смерть. Не мій був суд,
А всіх бояр, що засудив єго.

Предслава. О, так! О, так! Князі сьвяті, безгрішні!
Они нїколи не скривдять нїкого,
Бо. як захочуть щось таке зробити,
То все знайдуть услужних, що за них
Візьмуть на душу гріх.

Князь. Безумна жінко!
Невже ти думаєш, що блюзнячи
Оттак мій суд і праведні закони
Осягнеш те, за чим сюди прийшла?

Предслава *(ловить ся за голову).* Ох, накипіло в серці моїм горе,
Немов отрута й тиснесь на язик!
Та нї! Мовчу вже! Яж не задля себе
Прийшла сюди. Пять день уже чекаю
Отам під брамою, щоб бачити
Тебе! Пять день страшенної тортури,
Непевности!... А тут нїхто не хоче
Мене до тебе завести! А дїло
Велике, важне!

Князь. Що за дїло, мов!

Предслава. Кажи отсему геть іти! *(Показує Гарниша).*

Князь. Не бій ся,
Він вірний в мене.

Предслава. О, у тебе всї
Всї вірні! Але я не вірю їм.
Як би про мене йшло, менїб байдуже,
А сеж про тебе, княже, дїло йде.

Князь. Про мене? Ну, коли про мене, жінко,
То я зажду до завтра. Що мене
Самого доторкаєсь, се для мене
Не так то важне.

Предслава. Княже! Богом милим
Молю тебе! Не відправляй мене!
Князь. Уперта ти, то й я упертий буду.
Веди її до гридниці, Гарнишу,
Кажи погодувать її й дітий
І місце дай, щоб мали де проспатись.
А завтра рано, поки суд зачнесь —
Предслава *(паде перед ним на коліна).* О, княже! Батьку! Вислухай
Се діло — не тебе лишень самого, [мене,
А всего краю доторкаєсь!
Князь. Так?
Гарнишу! Є ще Гостомисл в палаті?
Як є, поклич єго. Коли таке
Се діло, то при нім скажи!
Предслава. Ні, ні!
Ні за що в сьвітї! При слузї отім
Скорійше, ніж при нім.
Князь. Ти жінко пяна!
Або з ума зійшла. Іди, проспись!
Я втомлений і також спати хочу.
Веди її, Гарнишу!
Предслава *(на колїнах).* Княже, слухай!
Князь *(відвертає ся).* Ні слова більше!
Предслава *(повзе за ним).* Тут страшенна — —
Князь. Годї!
Не хочу слухать! Щож ти став, Гарнишу?
Веди її!
Гарниш. Ходїть, ходїть! Чиж завтра
Не буде час сказати все, що треба?
Предслава *(встає, ломаючи руки).* Пропало все! Я чую, серцем чую:
Пропало все! Добраніч, княже! Завтра —
Щож, може й завтра ще прийдесь сказати
Те, що сьогодня слїд було. А може —
Князь. Добраніч.

(Предслава з дїтьми і Гарниш відходять).

Третя ява.

Князь сам.

Князь. Тьфу! Ото завзята жінка!
Мов дикий звір із ланцюха зірвавшись
Так і она тут шарпаєсь і рвесь.

І що за діло се таке у неї?
Мене дотичить! Що там може бути
Між нею й мною? Ну, я не цікавий.
До завтра недалеко, будем знати!

(Ходить по комнаті, потім зупиняє ся коло стола і глядить у кут, де передтим сиділа Предслава).

Яка страшна она оттут сиділа!
Лиця не видно... Сірі лахи, чорний
На голові платок, лиш чорні очи
Мов вуглї два там жевріють в затінку.
І голос... голос той шпигнув мене
Відразу в серце, щось таке у ньому
Збудив... О Боже! Ізза неї в тямці
Зринає образ дорогий, коханий
Моєї жінки. Атже се она
Предславу сю любила як дитину,
Ховала і пестила і навчала
І за Овлура замуж віддала!
Яж сам її малою ще нераз
І на руках гойдав і спати клав,
Як власною дитиною втішав ся,
Бо власних Бог не дав менї дітий!
А нинї що она? Жебрачка! Жінка
Ізгоя! *(Ловить ся руками за голову).* Кілько се однїське слово
Нещастя, горя, муки в собі має!
А я й не думав доси так про се!
Забув про неї, засудивши мужа!

(Попадає в задуму).

*

[Предслава, жінка ізгоя Овлура, давного боярина, дізнала ся, що боярин Гостомисл хоче зрадити князя і прийшла повідомити про се князя. Сьвятослав дізнає ся іншим способом про зраду Гостомисла і пізнає при сій нагоді праведне серце прогнаного Овлура. Сей Овлур попав був давнїйше на слїди зради Добринї і Гостомисла і убив Добриню але потім, не знаючи, чи не помиляв ся, не хотів кидати на вбитого підозріня зради. Тому то рада присудила єго на прогнанє. Тепер князь Сьвятослав пізнає усю правду, бачить, що »ізгой« Овлур ратує єго перед новою зрадою Гостомисла, замикає сего зрадника до вязниці, а Овлурови дає Гостомислові маєтки і привертає єго до всїх боярских почестий].

Іван Франко.

94. З комедиї п. з. „Ревізор з Петербурга“.

Річ діє ся в повітовім місточку в Росиї в першій половинї XIX в. Случайного подорожного Хлестакова приймають в місточку за визначного сподіваного високого ревізора із столиці.

ДРУГА ДІЯ.

Маленька кімната в гостипниці; ліжко, стіл, сакви, порожна фляшка, чоботи, щітка для одежі і т. і.

Перший вихід.

Йосиф, слуга Хлестакова.

Йосиф *(лежить на пановій постелї)*. А! хай єму чортяка, як хоче ся їсти! У животї так гурчить, немов би цїлий полк заграв у труби.... Таки не доберемось до дому тай годї! Щож робить! Другий місяць минає, як покинули Петербург! Проциндрив у дорозї гроші, а тепер і сидить підобгавши хвоста і не турбує ся. А булоб вистарчило на дорогу, ще й як! Нї, кудиж пак! єму заманулось показать себе в кождому містї! *(Передражнює пана)*. „Гей, Йосифе, біжи, напитай де кватирю, та неабияку! І обід замов як найсмачнїйший... Я не можу їсти недоброї страви. Менї треба доброго обіду“. Ще хочби щось путнє, а то мізерний регістратишка! З подорожними знайомить ся, а тодї в карти! От тобі й дограв ся! Ех, осточортїло вже менї таке житє. Вже в селї красше: хоч нема паньства, так за теж і турбот менше!... Але всеж таки, як піде на правду, то житє в Петербурзї найкрасше. Аби тілько гроші були, а житє делїкатне і полїтичне: театри, собаки тобі танцюють, і все, чого душа забажа́. Розмовляють усї так делїкатно, як тілько дворяни уміють. Підеш бувало на Щукин — купцї кличуть тебе: „Пане!“ На перевозї на човнї сїдаєш собі поруч з чиновником... Не почуєш нїколи нечемного слова: кождий на тебе каже: ви... Очортїло ходить — береш візника, їдеш, мов пан, а не хочеш заплатить — гаразд: у кождому дворі є другі ворота — чкурнеш за браму, а там і нечистий тебе не знайде. Одно тілько погано: раз наїси ся добре, а в другe — трохи з голоду не луснеш так, як отсе й тепер наприклад. А все він винен. Що з ним вдїєш? Пришле батько гроші, так він не те, щоб зберегти; куди там! Пішов гулять: їздить повозками, що дня біжи купуй єму білєт до театру; минув тиждень, а там дивись — посилає продавать новий фрак. Інколи прогайнує все до останної сорочки. Далебі, правду кажу! А яке сукно дороге, англїйске... Сотнї півтори са-

мий фрак коштує, а продасть тобі на базарі за двайцять... А про штани нема що й говорить — за дурно йдуть. А через що? Через те, що він ділa не робить. Замість щоб іти на службу, вештає ся по проспектї, в карти грає... Ой, колиб довідав ся про се старий пан! Не подивив сяб на те, голубе, що ти чиновник, а закотив би сорочку та всипав би тобі таких горячих, що днїв чотири чухав сяб. Коли служи́ть — так служи! От і тепер сказав реставратор, що не дасть нам їсти, доки не заплатимо за давнє. Ну, а як не заплатимо? *(Зітхає).* Ох, Господи Боже мій! Колиб хоч якогонебудь борщу! Здає ся цїлий би сьвіт проковтнув!... Щось стукає... мабуть він. *(Зіскакує хутко з ліжка).*

Другий вихід.

Йосиф і Хлестаков.

Хлестаков. На, возьми. *(Дає ему капелюх і паличку).* А ти знов качав ся на постелї?

Йосиф. Та чого я мав качатись. Не бачив я постелї, чи що?

Хлестаков. Брешеш, качав ся: дивись, як усе покуйовджено?

Йосиф. Та нащо оно менї? Хиба я не знаю, що таке постїль? Я маю ноги, я й постою. Нащо менї ваша постеля?

Хлестаков *(ходить по кімнатї).* А подиви ся лишень, чи нема там тютюну?

Йосиф. Та звідкіля єму взятись? Атжеж ви ще чотири днї тому останнїй викурили.

Хлестаков *(ходить і на всякий спосіб копилить губи. Нарештї говорить голосно і рїшучо).* Слухай... Гей, Йосифе!

Йосиф. А що там?

Хлестаков *(голосно, але вже не так рїшучо).* Біжи туди.

Йосиф. Куди?

Хлестаков *(зовсїм нерїшучо і не голосно, майже притихаючи).* На долину, до буфету... Скажи там, щоб дали менї обідать...

Йосиф. Та нї, я і йти не хочу.

Хлестаков. Як ти сьмієш, дурню?

Йосиф. Та так. Чи піду чи не піду, нїчого з того не буде... Хозяїн сказав, що не дасть більше обідать...

Хлестаков. Як він сьміє не дать? От раз дурниця!

Йосиф. „Ще“, каже: „і до городничого піду; третий тиждень не платите гроший. Ви обидва з твоїм паном“, каже: „шахраї, а пан твій дурисьвіт. Ми“, каже: „таких пройдисьвітів та поганців бачили!“

Хлестаков. А тобі, дурню, зараз треба усе те менї переказувать!

Йосиф. Каже: „Так може всяке приїхать, осістись, набрать набір[1]) так, що потім і вигнать трудно. Я“, каже: „не жартувати му, а прямо жалобу та в тюрму.“

Хлестаков. Ну, ну, дурню, годі! Біжи, біжи та скажи єму... Якаж дурна худоба.

Йосиф. Та вже красше я покличу сюди самого хозяїна.

Хлестаков. Нащо хозяїна!? Іди сам скажи.

Йосиф. Та, їй Богу, паничу...

Хлестаков. Про мене, чорт з тобою! Клич хозяїна. *(Йосиф виходить).*

Третий вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Страх, як хочеть ся їсти. Пройшов ся трохи, думав, чи не перехоче ся; нї, хай єму біс, не перехотїлось. Ох, колиб я не проциндрив гроший у Пензї, булоб з чим доїхати до дому... Отой капітан від піхоти здорово обчистив мене. Посидїв усього чверть години і все забрав. А все таки дуже кортїлоб ще хоч раз з ним зійти ся. Тілько не довелось. Ну, який же поганий городок! У крамницях нїчого не дають набір. Се просто таки погань... *(Починає свистати нї се нї те).*

Четвертий вихід.

Хлестаков, Йосиф і слуга.

Слуга. Хозяїн велїв спитать, чого вам треба?

Хлестаков. Здоров був, приятелю! Ну, що, як здоровлє?

Слуга. Дякую, хвалить Бога.

Хлестаков. Ну, що, як у вас у гостинницї, чи все гаразд?

Слуга. Та, хвалити Бога, усе гаразд.

Хлестаков. Богато подорожних?

Слуга. Та таки досить.

Хлестаков. Слухай, голубе! менї й досї не приносять обідать, так прошу тебе, будь ласка, скажи там, нехай швидше несуть. Бачиш, менї зараз після обіду треба буде дещо зробить.

Слуга. Та хозяїн сказав, що більше не дасть. Навіть хотїв іти сьогодня жалїть ся до городничого.

Хлестаков. Ет, що там жалїть ся! Ти, голубе, сам поміркуй, що се таке? Менїж треба їсти! Бо інакше я можу зовсїм охлянути. Менї дуже хоче ся їсти... і я се кажу не в жарти.

---

[1]) на борг, без гроший; на позичку.

Слуга. Егеж. Та він казав: „я не дам єму обідать, доки не заплатить менї за да́внє“. Так він і сказав.

Хлестаков. А ти піди та розтовмач єму, умов єго.

Слуга. Щож єму сказать?

Хлестаков. Ти єму розтовмач, як слїд, що менї справдї треба їсти... Грошї само по собї... Він гадає, що як єму, мугиряцї, нїчого не стане ся, як не попоїсть який день, так і иншим теж. Ото раз вигадка!

Слуга. Добре, я єму скажу. *(Слуга і Йосиф виходять).*

Пятий вихід.

Хлестаков сам.

Хлестаков. Одначе се погано буде, як він зовсїм нїчого не дасть їсти. А страшенно хоче ся, ще нїколи так не хотїлось... А можеб із одежі що небудь пустити на торг?... От хочби штани або що продать. Е, нї, красше поголодувати та приїхать до дому у петербурскому одязї. Шкода, що Йохим не позичив карети. А гарно се булоб, їй Богу, гарно: приїхать до дому в каретї, підїхать таким чортом до якого небудь сусїда поміщика перед ґанок, з лїхтарями, а Йосифа посадовить позаду у лїберії... Уявляю собі, якби всї заметушились! „Хто се, що се?“ А лакей входить *(витягає ся й удає лакея).* „Іван Олександрович Хлестаков з Петербурга; зволите принять?“ Они тюхтїї і не знають, що то значить: „Зволите принять“. До них як приїде який гусак-поміщик, то так як медвідь і пре ся просто в витальню. Підійдеш до гарненької донечки: „Панно, як я...“ *(Потирає руки і притупує ногою).* Тьфу! *(Плює).* Аж нудно, так їсти хоче ся.

Шестий вихід.

Хлестаков, Йосиф, опісля слуга.

Хлестаков. А що?

Йосиф. Несуть обідать.

Хлестаков *(ляскає в долонї і трошки підскакує на стільцї).* Несуть! Несуть! Несуть!

Слуга *(із тарілкою і серветкою).* Хозяїн дає отсе вже в останнє.

Хлестаков. Ну, хозяїн, хозяїн... Начхати менї на твого хозяїна! А що там таке?

Слуга. Зупа й печеня.

Хлестаков. Тілько дві страви?

Слуга. Еге.

Хлестаков. От, дурниця! Я сього не приймаю. Ти єму скажи, що се таке справдї? Сьогож мало.

Слуга. Нї, хозяїн каже, що сього навіть богато.

Хлестаков. А сос де?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Чому нема? Я сам бачив, як ішов попри кухню — там богато варилось. І в їдальнї сьогодня вранцї два якісь куценькі чоловічки їли сьомгу і ще богато дечого...

Слуга. Та оно і є... і нема.

Хлестаков. Як то нема?

Слуга. Бо нема.

Хлестаков. А сьомга, а риба, а котлєти?

Слуга. Се для красших.

Хлестаков. Гей, ти, дурню!

Слуга. Егеж!

Хлестаков. Порося ти погане!... Чому они їдять, а я нї? Чомуж, побий їх чортяка, і я не можу так? Хибаж они не такі подорожні, як і я?

Слуга. А вжеж не такі.

Хлестаков. А якіж?

Слуга. Та які! Они, звичайно, гроші платять.

Хлестаков. А я з тобою, дурню, і балакать не хочу. *(Наливає зупи і їсть).* Що се за зупа? Ти просто налив води у миску — нїякого смаку, ще й тхне чимсь. Я не хочу сеї зупи, дай менї іншої.

Слуга. Добре, візьму. Хозяїн сказав, як не хочете, то й не треба.

Хлестаков *(захищає рукою тарілку).* Ну, ну, ну, не руш, дурню! Ти звик поводитись так з іншими... Я брат не такий! Зо мною не раджу... *(Їсть).* Боже мій, що се за зупа! *(Їсть далї).* Я думаю, що ще нїодна людина на сьвітї не їла такої зупи! Якесь пірє плаває замість масла... *(Крає курку).* Ай, ай, ай, що се за курка! Давай печеню... Там зупи трохи зосталось, візьми, Йосифе, собі! *(Крає печеню).* Що се за печеня! Се не печеня!

Слуга. А щож?

Хлестаков. А чорт єго знає, що таке, тілько не печеня. Се сокира печена замість телятини. *(Їсть).* Розбійники, каналії! Чим они годують! Аж щелепи болять, як зїси один такий шматок. *(Колупає пальцем у зубах).* Поганці! Зовсїм як та деревляна кора, нїчим не витягнеш і зуби почорнїють від таких страв. Злодюги! *(Витирає губи серветкою).* Більше нїчого нема?

Слуга. Нема.

Хлестаков. Каналії! Поганці! І хочби сякий-такий сос або щось солоденьке... Ледащо! Тілько деруть з подорожних.

(Слуга з Йосифом забирають зі стола тарілки і виносять).

Семий вихід.

Хлестаков, потім Йосиф.

Хлестаков. Так, неначе й не їв нїчого, тілько дужше розохотив ся. Колиб дрібні, послав би на базар купити хоч булку або що.

Йосиф *(входить).* Там чогось городничий приїхав та розпитує про вас...

Хлестаков *(перелякано).* Ось тобі й на! Що за бестия отой реставратор, встиг таки пожалїтись. А що буде, як справдї впакують мене до тюрми? Щож? Якби чесним способом... То я можеб... Нї, нї, не хочу. Та що він таке?... Як він сьміє справдї?... Що, хиба я єму купець або ремісник який? *(Бадьорить ся випрямляє ся).* Та я єму просто скажу: „Як ви сьмієте? Як ви...“ *(У дверях ворушить ся клямка; Хлестаков блїдне й трусить ся).*

Осьмий вихід.

Хлестаков, Городничий і Добчиньский.

Городничий *(увійшовши, спинив ся. Обидва злякано дивлять ся кілька хвилин один на одного, витріщивши очи).*

Городничий *(заспокоївшись трохи і витягнувши руки по швах).* Добрийдень!

Хлестаков *(кланяє ся).* Моє поважанє!...

Городничий. Вибачте...

Хлестаков. Нїчого...

Городничий. Моя повинність як городничого сього города дбать про те, щоб подорожним і всїм благородним людям нїяких прикростий...

Хлестаков *(зразу зупиняє ся трохи, а потім говорить голосно).* Щож робить?... Я не винен... Я справдї заплачу... менї пришлють з дому... *(Бобчиньский заглядає в дверї).* Більше винен він... таку тверду дає телятину, як дерево... А зупа... чорт зна чого до неї всипав, я мусїв вилити її за вікно. Він мене голодом мучить цїлї днї... чай такий поганий, тхне рибою, а не чаєм. За щож я... От ще вигадка!

Городничий *(злякано).* Вибачайте, я справдї тому не винен. На базарі у мене телятина завжди добра. Привозять холмогорскі купцї... Люди тверезі і поведеня чесного. Я не знаю, звідки

він бере таку. А як що не так, то... Можеб ви переїхали зо мною на іншу кватирю?[1]).

Хлестаков. Нї, не хочу. Знаю, що се значить на іншу кватирю: се значить, у тюрму. Та яке ви маєте право? Як ви сьмієте?... Я... я служу в Петербурзї. *(Сьміливійше).* Я... я... я...

Городничий *(на бік).* Ох, Господи, який же сердитий! Про все дізнав ся, все розказали прокляті купцї!

Хлестаков *(бадьорійше).* Та ви хоч із усїєю командою, то... не піду! Я просто до мінїстра. *(Стукає кулаками до столу).* Що ви? що ви?

Городничий *(витягнувшись і тїпаючи усїм тїлом).* Помилуйте, не губіть. Жінка, дїти маленькі, не робіть нещасним!

Хлестаков. Нї, я не хочу. Ото раз! Що менї до того? Через те, що у вас жінка та дїти, я маю йти в тюрму? Се менї подобає ся! *(Бобчиньский виглядає в двері і злякано ховає ся).* Нї, щиро дякую, не хочу!

Городничий *(трусить ся).* Через недосьвід, їй Богу, через недосьвід, через убожество... Самі звольте подумать — казенної плати не вистарчає навіть на чай і цукор. А як що і були які хабарцї... то дуже невеличкі: щось там з їжі та на одежину. Щож до унтерофіцерскої вдови, перекупки, котру я нїби вибив різками, так се брехня, їй Богу, брехня. Се вигадали вороги мої: се такі люди, що готові мене в ложцї води утопить.

Хлестаков. Та що таке? То зовсїм не моє дїло... *(Роздумавши).* Одначе я не знаю, на що ви говорите про ворогів та про якусь унтерофіцершу вдову. Унтерофіцирша то зовсїм інша річ... а мене не сьмієте вибить, до того вам зась... Дивись, який знайшов ся! Ото раз! Я заплачу, заплачу грошї. Я через те і сижу, що у мене нї шеляга.

Городничий *(на бік).* Ой, хитраж личина! Ось! якої загнув! Якого тумана пускає! Розбирай, як хочеш. Не знаєш, з якого боку й підступить. Ну, та спробую... Що буде, то буде, а спробувать можна. *(Голосно).* Коли вам справдї треба гроший або чого іншого, то я ладен зараз допомогти. Мій обовязок допомагать подорожним.

---

[1]) Городничий, який має на своїм сумлїню богато гріхів, дізнав ся, що має приїхати ревізор з Петербурга. Нараз дають єму знати, що якийсь незнайомий сидить уже три тижнї у готели. Він думає, що се ревізор, іде до него і хоче єго запросити до себе. (В сїй сценї Хлестаков і Городничий не розуміють один одного). Бобчиньский і Добчиньский — се горожани, що прийшли разом з городничим витати ревізора, але Бобчиньский стоїть за дверима.

Хлестаков. Позичте, позичте мені. Я зараз розплачусь із реставратором. З мене буде двісті карбованців або навіть і менше.

Городничий *(даючи гроші)*. Як раз двісті карбованців, не турбуйтесь і перевірять.

Хлестаков *(беручи гроші)*. Дякую, дякую. Я вам негайно пришлю з села... У мене се швидко... Я бачу, ви благородна людина. Тепер інша річ.

Городничий *(на бік)*. Ну, хвала Богови, гроші взяв. Тепер, здає ся, гаразд піде. А я єму замість двох сот та чотири вкрутив.

Хлестаков. Гей, Йосифе! *(Входить Йосиф)*. Поклич сюди слугу. *(До городничого і Добчиньского)*. Чогож ви стоїте? сїдайте, будь ласка. *(До Добчиньского)*. Сїдайте, будь ласка.

Городничий. Нїчого, нїчого, ми постоїмо.

Хлестаков. Прошу, сїдайте, будь ласка. Я тепер бачу вашу просту вдачу і вашу щирість. А то, признаюсь, я вже думав, що ви прийшли, щоб мене... *(До Добчиньского)*. Сїдайте! *(Городничий і Добчиньский сїдають. Бобчиньский заглядає в двері і прислухує ся)*.

Городничий *(на бік)*. Треба бути сьміливійшим. Він хоче, щоб єго уважали інкогнїтом. Добре, пустимо й ми тумана. Удамо, що ми зовсїм не знаємо, що він за особа. *(Голосно)*. Ми, ходячи по службі ось із Петром Івановичем Добчиньским, тутешнїм поміщиком, зайшли навмисне до гостинниці довідатись, чи добре тут подорожним, бо я не так, як інший городничий, котрому про все байдуже... Я окрім служби маю в душі християньску людяність, хочу, щоб кожду людину добре витали і ось немов у подяку за се доля послала мені таку приємну знайомість.

Хлестаков. Мені самому дуже приємно. Без вас я, признаюсь, довгоб ще сидїв тут... Зовсїм не мав чим заплатить.

Городничий *(на бік)*. Ну, ну, говори своє! Не мав чим заплатить! *(Голосно)*. Насьмілюсь спитать, куди і в яке місце зволите їхать?

Хлестаков. Я поїду в Саратівску губернію, у власний хутір.

Городничий *(на бік, іронічно)*. В Саратівску губернію. Ого! І не почервонїє... О, з ним треба держатись обережно. *(Голосно)*. Добре дїло задумали. А от що до подорожі, то одні кажуть, буває прикро, що коний часом нема, а іншому — се розривка для ума. Атже ви мабуть їдете більш задля власної розваги?

Хлестаков. Нї, батько мене кличе. Розсердив ся старий, що я й досї нї до чого не дослужив ся в Петербурзї. Він думає, що, як тілько приїхав, так зараз і Володимира тобі почеплять. Нї, я послав би єго самого потертись трохи по канцеляриях.

Городничий *(на бік)*. Чи бач, як баки забиває, ще й старого батька приплів. *(Голосно)*. І на довго зволите їхать?

Хлестаков. Напевно не знаю. Мій батько упертий. Я єму просто скажу: як собі хочете, а я без Петербурга жить не можу. За щож справді я маю троїть своє житє з мужиками? Тепер не ті бажаня, душа моя жадає просьвіти.

Городничий *(на бік)*. Гарно завязав узлика! Бреше, бреше й не спіткнеть ся. А так на взір непоказний, низенький: здавалось би нігтем роздавиш єго. Ну, та пострівай. Ти у мене таки пробалакаєш ся. Я тебе приневолю більше розказать! *(Голосно)*. Справедлива увага. Що можна зробить в глушинї? Ось хоч би й тут: ночи не досипляєш, сили свої покладаєш для вітчини, не жалуєш нїчого, а нагорода невідомо коли ще буде. *(Оглядає кімнату)*. Здає ся сей покій трохи вогкий?

Хлестаков. Поганий покій! А блощиці такі, яких я ще нїде не бачив. Як собаки кусають.

Городничий. Дивіть ся, такий поважний гість і терпить — від когож? Від якихсь паскудних блощиць, яким і на сьвіт не слїд було родитись. Здає ся й темно трохи в сїм покої?

Хлестаков. Ще й як! Зовсїм темно. Хозяїн узяв моду не давать сюди сьвічок. Хочеш іноді щось зробить, прочитать, або прийде фантазия написати щось — не можна: темно.

Городничий. Чи не міг би я просити вас... але нї, я не достойний того...

Хлестаков. А що?

Городничий. Нї, нї, недостойний, не вартий.

Хлестаков. Та щож таке?

Городничий. Я насьмілив сяб... В мене дома прегарний для вас покоїк, сьвітлий, тихий... Але нї, я почуваю сам, се занадто велика честь для мене... Не гнївайтесь, їй Богу, я так, по щирости запросив...

Хлестаков. Навпаки, я з приємністю. Менї приємнїйше у приватнім домі, нїж у сьому шинку.

Городничий. Ой, який же я радий! А як моя жінка зрадїє. В мене така вже вдача: гостинність з самого дитиньства, особливож як гість — осьвічена людина. Не думайте, що я кажу се з лукавства: нї, я не з тих, мої слова йдуть просто з душі!

Хлестаков. Дякую дуже. І я теж не люблю лукавих людий. Менї дуже подобає ся ваша прямота і щирість, і я, признатись, нїчого більше не вимагав би, як тілько — виявляй менї прихильність і поважанє, поважанє і прихильність...

Девятий вихід.

Ті самі і слуга разом з Йосифом.

(Бобчиньский зазирає у двері).

Слуга. Велїли кликать?

Хлестаков. Еге, дай рахунок.

Слуга. Яж недавно подав вам другий рахунок.

Хлестаков. Я вже не памятаю твоїх дурних рахунків. Скажи, скілько там?

Слуга. Ви зволили першого дня взять обід, другого дня тілько закусити сьомги, а опісля усе брали набір.

Хлестаков. Дурень! Ще заходись вилїчувать! Скілько там усього слїд?

Городничий. Та не турбуйтесь прошу — він підожде. *(До слуги).* Геть відсїль! Тобі пришлють!

Хлестаков. Та й то правда. *(Ховає гроші. Слуга виходить; в двері визирає Бобчиньский).*

Десятий вихід.

Городничий, Хлестаков і Добчиньский.

Городничий. А чи не бажалиб ви тепер оглянути деякі заклади в нашому го́родї, от шпиталь, то що?

Хлестаков. А щож там таке?

Городничий. А так, подивитись, як веде ся, який лад...

Хлестаков. З великою охотою, я готовий. *(Бобчиньский висуває голову в двері).*

Городничий. А як забажаєте, поїдемо до повітової школи; подивитись, як викладають у нас науки.

Хлестаков. Добре, добре.

Городничий. Опісля, як забажаєте, відвідать острог і міскі тюрми — подивитись, як у нас держать злочинців.

Хлестаков. Та навіщож тюрми? Вже хиба красше оглянемо шпиталї.

Городничий. Як хочете. Як ви бажаєте їхать — у своєму екіпажі, чи разом зо мною в бричцї?

Хлестаков. Та вже красше з вами у бричцї.

Городничий *(до Добчиньского).* Ну, Петре Івановичу, для вас тепер немає місця.

Добчиньский. Нїчого, я й так...

Городничий *(тихо до Добчиньского).* Слухайте, ви біжіть бігом, що духу, і занесїть дві карточки: одну у шпиталь до

Земляники), а другу жінці. *(До Хлестакова).* Чи можу просити дозволу написать у вашій присутности кілька слів до жінки, щоб она приготовилась принять шановного гостя?

Хлестаков. Та навіщож се? А проте, тут і чорнило, тілько паперу — не знаю... Хиба на отсій карточці.

Городничий. Добре, я тут напишу. *(Пише і разом говорить до себе).* А от побачимо, як піде дїло після снїдання. А є у нас ґуберска мадера, не показна на позір, але і слона звалить з ніг. Аби тілько дізнати ся, хто він такий і до якої міри єго треба боятись. *(Написавши, віддає Добчиньскому, котрий підходить до дверий; але в ту саму мить двері обривають ся і Бобчиньский, що підслухував під дверима, летить разом з ними на сцену. Всї скрикують. Бобчиньский встає).*

Хлестаков. А що? Не вдарились части де небудь.

Бобчиньский. Нїчого, нїчого все гаразд, тілько на носї невеличка ґулька. Я забіжу до Християна Івановича, у нього[2]) є такий пластер, то оно й загоїть ся.

Городничий *(роблячи Бобчиньскому докірливий знак, до Хлестакова).* Се нїчого. Уклінно прохаю, будьте ласкаві. А слузї вашому я сам скажу, щоб перенїс пакунки. *(До Йосифа).* Перенеси, голубе, все до мене, до городничого — се тобі кожда дитина покаже. Будь ласка! *(Пускає поперед себе Хлестакова і сам іде за ним, але обернувшись говорить з докором до Бобчиньского).* Вже й ви! Не найшли іншого місця упасти! І простяг ся, як чорт знає що таке! *(Виходить; за ним Бобчиньский).*

Завіса спадає.

Микола Гоголь.

---

[1]) управитель шпиталя. [2]) повітовий лїкарь.

II. ПРОЗА.

I. Спомини.

1. Прогулька до Яремча.
2. На Чорногорі.
3. Осінна прогулька.
4. Христос воскрес.
5. Прогулька на Синяк.
6. Полониньскі спомини.
7. На Тарасовій могилї.
8. На Запорожу.
9. Цїсар Франц Йосиф [в Єрусалимі.
10. В Гімаляйских горах.
11. Прогулька з Пекіну.
12. Прощанє Япану.
13. В Лїбійскій пустинї.
14. Перед битвою.
15. Великдень в Атенах.
16. Вечір у Венеції.
17. Біля моря — між Басками.
18. День в Остендї.
19. З подорожи по Норвеґії.
20. Мручок.
21. Пороги на Днїпрі.
22. Ялта і околиця.

95. На Сокільскім.

О семій годинї рано їхали ми жидівскою бричкою найпоганїйшими улицями Кут.

Конї скрутили в бік, віз скотив ся в долину і нараз перед нашими очима розкрив ся зовсїм інший сьвіт.

Гори!

Синьо зелені стіжки, вкриті серпанками прозорої мраки, обсипані жемчугами роси, обкаджені кадилом живиці і запахом цьвітів — се передова сторожа Зелеменя, Шпиць і Говірлї.

А долом Черемош! Невеликий, а який жвавий, який дужий! Скілько у ньому житя, нїчим не приборканого, якогось первісного житя, як свобідно переливають ся єго хвилї долиною поміж горами, як шумно і гучно ревуть по камінях, що прийшли з гір і лягли їм посеред дороги...

Віз котив ся понад сам беріг і здавало ся, що могуча сила води тягне єго до себе і пустити не хоче. То так здавалось, а в дійсности туди вела дорога, коли дорогою мож звати збір

всілякого каміня, починаючи дрібним, гладко виточеним як заячий шріт, а кінчаючи таким як бохонець хліба, голова або гарбуз. Та ще як би оно було рівно розміщене, то най там, а то лежить собі лавами, скиртами, порогами, як оборонні вали на границі гірского царства.

Тою дорогою йшли або їхали напроти нас менші і більші ватаги жінок та мужчин з бесагами на торг.

Мужчини рослі і стрункі як ялиці, жінки звичайно богато низші, понад вік старі, з лицями, що нагадують жінок Сходу. Та зате, як лучила ся гарна, то хоч пиши! Струнка, гнучка, з палкими очима, певна своєї принади. Їдуть на коніках-гуцулах, курять люльки і в своїх одягах живописних на тлї прекрасного краєвиду виглядають як живі образи, як малюнки до оповідань Федьковича.

І можна би забути ся, задивити ся, заслухатись у ту безконечну симфонїю красок і звуків, що розливають ся по землї і по небі, над тобою і довкола тебе, якби — якби віз не гуляв разом з тобою по каміню конвульсийного танця св. Віта.

— Що то нинї! — потїшає візник, — то давно сюди їхати була чиста кара. Тепер тут гостинець. Єго вибудував небіщик пан староста. За то єму фіґуру на Сокільскім поставили.

— Мали за що! — гадаю собі в дусї.

— Будемо їхати попри Сокільске, то пани побачуть. Вже недалеко... Вйо-о!

І бричка скрипить, скиглить і стогне, перевертає ся з боку на бік і перевалює ся крізь той гостинець Цикльопів.

Ось і Сокільске!

Я нераз чув про нього, читав, а навіть видїв на нашій сценї якусь Сокільску дебру, але щоби она в дїйсности так сильно мене вразила, того я нїяк не сподївав ся.

Стїна, висока стїна, якої людским рукам не здвигнути, відбила сьвіт. Луком нагнутим стоїть похилена над Черемош і дивить ся у воду. Дивить ся віками віків і немов щось читає.

А той Черемош припав до неї, обіймає її і цїлує. Нараз відобє ся, кине собою і зареве як ранений медвідь. Грізно і завзято валить на тую гать муровану, що нею люди скували єго і віддїлили від Сокільскої, єго, свобідного, сильного, безсмертного сина гір!

Заждіть! Він має час. У него хвилина, у вас віки! Побачимо, хто кого переможе!

І потїшений і втихомирений вертає в русло і переливає ся усїми красками розтопленого олова, срібла і опалїв, усїми зало-

мами лїнїй, усїми відтїнками тонів. Грає ся з каменями, що мов дїти вскочили до нього, щоб скупатись, обливає їх, оббризкує піною, сипле росою дрібосеньких капель, дихає парою синявої імли. Любить ті бідні, безсильні крушини великих гір. Як дїдусь грає ся з дїтьми. Інша річ — люди! Лише перед їх розумом уступає, лиш їх відвагою любує ся. Вважай керманичу! Веди дарабу вправною рукою, бистрим зором слїди кождий камінь, помічуй кожду струю, хитро та вміло та складно та в час відбивай на право та на лїво, бо як нї, то він тобою як дїточим млинцем закрутить і фурне мов мізерною іграшкою! І не почислиш своїх ялиць, не позбираєш костий, не побачиш тої Сокільскої, що стоїть дужа і висока, як княгиня в киреї шовкової імли, в коронї золотого сонця...

А до Сокільскої на право приставлено як сходи до престола, велике камінюче, поскладане одно на друге, завбільшки скринь, скринок і будинків. Віки помалювали їх на сїро і до сонця блищать як зо стали. А зпоміж тих безобразних, рукою природи тесаних брил білїє одна висока і тонка як стовп. То фігура пана старости.

І дивне диво! На найширшій границї, на білому каменї колюмни я прочитав великими чорними буквами витесані незабутні слова:

„Схаменїть ся! Будьте люди,
Бо лихо вам буде!
Розкують ся незабаром
Заковані люди,
Настане суд!“

Не знаю, чи можна було вибрати красше місце для оттих слів. Той вічний Черемоша рев, та Сокільска скеля і зміст сих слів — то щось одно. Здає ся, що Черемош не шумить і не гуде, лиш грізно лякає сьвіт судом, здає ся, що зверху Сокільского якийсь могутний голос кличе: „Схаменїть ся!“ — здає ся, що цїла розгукана природа звіщає хвилю, коли розкують ся заковані люди — настане суд!...

І на хвилю чоловік забуває себе, тратить сьвідомість часу і місця і всїх тих дрібниць, що путають єго свобідне „я“, та цїлим своїм єством вслухує ся в той шум, в той рев, в ту незвісну бесїду природи, щоби дізнатись, щоби дослухатись, чи хвиля суду не надходить.

Заслуханий не бачить хмари, що зпоза Сокільскої скали як сукно висуває ся і вітром та стужею дише. Перша блискавиця будить нас із задуми.

Робить ся темно і студено. Вода чорніє і рудіє, на скали лягають тіни, а ціле небо як зелізний панцир. Тремтять цьвіти, дріжать листки, хиляють ся дерева до долу. Їх прошибає трівогою якась передсмертна дрож.

Чим скорше добігли ми воза і пустили ся в дальшу дорогу — коні розуміючи небезпеку, дерли зо шкіри. За нами гонила буря. На щастє ми скрились перед нею до Розтік.

Подали снїданє. Бриндзя, масло і гірска вуджена шинка. За снїданєм ішла весела розмова, як звичайно по перебутій біді.

Нашу розмову перервав град, що товк до вікон немов кулаками. Здавало ся, що всї вітри з цїлого сьвіта збігли ся в гори та взяли ся за чуби. А громи били так гучно, якби на кождім верху стояла осібна батерия гармат. От-от, і цїлу кітловину, у якій лежить село, затопить вода, занесе камінє, закине град і спалять блискавиці...

Забрало овес на покосах, понесло дараби сьвітами, поторощило ялиці, а що найкрасші цьвіти в городци змішало з болотом.

* * *

А на Сокільскім на скелї стояла старостиньска фіґура і якась незрима рука писала на нїй:

„Схаменіть ся, будьте люди,
Бо лихо вам буде!“

Богдан Лепкий.

96. Море.

— Далеко море? Куди дійти до моря? — Отсе перше наше питанє по приїздї в Одесу.

— Прямо Преображеньскою, на углї звернете на Рішелієвску, зійдете на Катериньску площу, а там уже й Николаївский бульвар над морем.

Ідемо спішно. Широчезні улиці з пишними палатами, вікна вистав повні золота, шовків, цьвітів; городский сад із цвитучими живими коврами, масами розцвилих пахучих рож та кришталевими водограями. Нїщо нас не задержить по дорозї, все єство опанувала нетерпелива жадоба — побачити море.

Дорога спускає ся злегка вниз. Сьвіжий подув вітру охолоджує жару. День погідний, ясний, а небо таке чисте і голубе, якого у нас і не видати. Чим дальше сходимо в долину, тим більше, здає ся, того неба; в горі оно неначе зблїдло, але в низу чудове, ярке мов величезна плахта оксамітна блаваткової

краски, усіяна шафірами, смарагдами, брилянтами, денеде біла хмарка чи перлина, а все те якесь неспокійне, нїби незначно дрожить, рухає ся, неначе свавільні дїти для іграшки безнастанно гойдають оксамітною скатертю та пересипають ті дорогі скарби з місця на місце. Якеж оно чудово синє, розкішне, блискуче! Сходимо на бульвари — ах, сеж не небо на долинї — то море...

Тїнисті алєї бульварів повні запаху цвитучих акацій. Гарні доріжки, живоплоти, штучні скелї — а далї двістї ступнїв широких камінних сходів спускає ся до пристани. Тисячі щоглів мов густий непроглядний лїс стріляють у гору, маса пароходів, яхтів, лодочок, усе купить ся при березї неначе береже приступу до сих незмірних скарбів.

Стаємо в захватї і довго мовчки глядимо перед себе ; чуємо, як той чудовий образ западає нам глубоко в душу, записує ся в нїй незатертими красками. Якіб не були дальші наші вражіня — гарні чи погані, веселі чи сумні, то все таки там у глубинї душі на самім єї днї остане оно — безкрає, таємне, гарне як сонна мрія море...

І не тілько наші очи оно так манить до себе; хто йде чи їде попри нього, кождого погляд тоне у ньому. Он на лавочцї недалеко памятника Пушкина молодий батюшка із цїлою сїмєю, жінка і дїти і нянька — всї дивлять ся на море. Старі військові інваліди з трудом волочать ноги за собою, але в очах їх зичливий привіт морю. Понизше за сосновим кущем нужденні бродяги розложили свій харч — між одним і другим вкушенєм чорного хлїба зір свій звертають на море. На краю муру стара, поморщена бабуся вивела погуляти паньскі любимцї-собаки, але від них погляд єї змучених очий утїкає заєдно до моря.

Майже пусті доси бульвари враз із заходом сонця починають оживлятись — ріжнородний люд заливає доріжки, естраду займає військова музика, уставляють величезні інструменти, розгортають на пультах ноти. Палочка капельмайстра дає знак і чудова музика огортає нас своїми мельодийними звуками мов мягкими білими крилами. А внизу вечірний вітрець захвилював морем — на шафіровий оксаміт заходяче сонце посипало своїми золото-червоними блисками. Мішають ся шафіри, смарагди із топазами й рубінами, то наче западають у високий пух оксаміту, то знов, потрясені таємною рукою, виринають. Ізпоміж лїса щоглів та коминів помалу маєстатично виринає на блакитне поле величезний пароход. Єго кольосальний кадовб безцеремонно поре своїм дзьобом наші скарби, мішає їх, розтручує на всї боки, суне вперед, лишаючи по собі довгу, довгу срібнаву дорогу.

Закітлувало довкола, гнівні занепокоєні хвилї все далї й далї одні другим шлють звістку про сьмілість корабля, який перервав їх свавільну іграшку. Та помалу гнів утихає — пароход чимскорше утїкає, суне вперед, вже тілько облак білого диму на овиді значить шлях, яким сьмілі моряки повели єго в далеку дорогу.

Хвилї заспокоюють ся, але перервана забава не повтаряє ся; помалу гаснуть блиски одні за другими, оксаміт темнїє, переходить із голубого в гранатовий, майже чорний — велитень хоче спочити.

Та на сю хвилю мабуть лиш і ожидано. Сотнї ріжнобарвних елєктричних сьвітел займають ся скрізь по кораблях, човнах: великий маяк починає далеко на море кидати снопи червоного сьвітла, яке стелить ся на чорних водах крівавою дорогою. Напроти нього блїде сьвітло зірок мерехтить немов крапельки роси на безмежному степу.

Довго в ніч глядимо на сї чуда...

Біля нас тисячна публика снує ся по бульварах; гомонять, здає ся, всї мови сьвіта. Жінки в дорогих легких уборах, огорілі від морского вітру моряки, в живописних костюмах у високих баранкових шапках Черкеси, Турки й Араби в білих завоях, якась знатна муриньска дама в гарному повозї усьміхає ся зпід величезного білого капелюха — але все те, хоч інтересне й нове, не в силї відірвати на довше наших очий від величного, незрівнаного своєю красою моря...

Олена Кисїлевска (Галичанка).

97. Із Крети.

Дїяло ся се 1890-го року, коли я перший раз навістив сей остров. А нагода була така:

Був собі чоловік, жив та умер і похоронили ми єго на Кретї.

„Був дїд Монька, мав ся з легонька...“

Казка.

Казка та не цїлком.

Се був мій товариш і плавали ми разом на однім суднї. А що то значить „плавали,“ розуміє достоту лиш той, хто сам ходив по морю.

Ми вертали ся вже в Европу.

Порт-Саід, се нїби то Африка — а для нас уже віяло Европою по довгім бурлакованю по „чорних землях.“ Се вже майже дома.

— Слухай, товаришу, — каже він до мене, — я вже післав телєґраму до дому. Мама і сестра приїдуть стрічати нас. Я тебе познакомлю з ними. Сестра була ще підростком, як я прощав ся з нею... Який я радий, який я радий!

І пішов на міст службу держати.

— За тиждень будемо дома! — відкликнув ся він до мене з моста.

— Держи лиш „курс“ домашний[1]) та „роби“ вітер, — відказав я єму.

На вартї зробило ся єму недобре.

Кріпив ся він, не давав ся — та не міг додержати своєї чотирогодинної служби.

Трясла єго та пропасниця, що набрав ся єї в Африцї.

Чотири днї лежав хорий.

Чотири днї? Що се? А які они довгі, коли сидиш при постели дорогого товариша.

Боже! Боже, змилосерди ся!

Одної передпослїдної ночи підняв ся він.

Очи єго заблисли.

Невжеж переломила ся та зловіща хороба?

Він такий молодий, такий крепкий, такий здоровий! Всего двайцять пять років.

— Ах, як темно, всюди темно. Мамо, дорога мамо! Невжеж умирати менї?!

До памяти не прийшов уже більше.

Над ранком закликав трубач усїх людий на поміст.

Вийшов і командант із своєї каюти.

Стяг поставлено на пів машта.

— Умер наш товариш, котрого ми всї любили; помер не побачивши землї рідної, а до неї так близько. Помолїм ся за упокій душі єго!

І всї матрози, що стояли рядом на палубі, почали хрестити ся і вознїс ся „Отче наш“ до неба на всїх язиках, кілько їх є в австрийскій імперії.

І нарядили ми єго на палубі під стягом, а на домовинї поставили шаблю й капелюх — і завернули на остров Крету та похоронили єго там на християньскім кладовищи. І цїлий полк турецкого війска виступив віддати воєнну честь помершому товаришови.

А за кілька день прибули ми до дому.

Там рідні ждали єго повороту з довгої дороги.

[1]) в напрямі до дому.

Ждали — не діждали ся.

Я мусїв передати їм сумну вістку.

Серце менї стискало ся. Я, хоч невиновний, чув ся проступником, коли застукав у двері їх мешканя, щоби передати їм сю вість.

* * *

І знов я на Кретї.

Пішов я на християньске кладовище, щоби помолити ся на могилї товариша і вінець там положити.

Все на сьвітї проходить.

І вінець мій дурниця — се лиш спомин товариша.

Усї ми „прах," як стоїть в Письмі сьвятім.

А поруч могили моєго товариша стоять нові могили.

„Johann Kralj, Gefreiter des 87. Infanterie Regiments." — „Николай Гринченко, рядовой житомірскаго полка" — і таких могил із написами і без написів стоїть тут поруч пятьдесять, коли не більше.

Усї они померли в силї віку.

І за ними плачуть сестри і матери.

За що? По що?

Европейский концерт! *Ярослав Окуневский.*

98. З Фочі до Калиновика.

— Sie führen morgen 8 Uhr früh die Transportkolonne gegen Kalinovich!

Такий дав менї приказ наш оберстляйтнант і комендант, коли я о 5. годинї пополудни вернув з якоїсь експедициї заболочений і обтрісканий як собака по ловах.

Та новина о стілько утїшила мене, що я, маючи такий розпорядок на завтра, був певний, що хоч одну ніч буду мати спокій, а то я вже три ночи не роздягав ся і не спав за той час цїлих чотири годинї. Одної ночи служба, другої алярм, третої штрайфунг[1]) по горах. Я був такий умучений, що не міг устояти ся на ногах. Мною оволодїла була така апатия, що сьвіт менї обрид.

Прийшовши на свою кватиру, не застав я там уже своїх річий; в моїй комнатї крутив ся якийсь угорский офіцирский слуга, з котрим я не міг нїяк розмовитись. Я зміркував, що на моє місце закватирували когось іншого, тож, не надумуючись дальше,

[1]) перешукуване околиці.

пішов я розвідатись за новою своєю кватирою, бо менї страх хотїло ся спати.

Тут і явив ся мій Іван і завів мене на вартівню, де я мав стояти кватирою. Я чим скорше роздяг ся, зїв трохи мясної консерви, напив ся чаю, перебрав інше білє і ляг та накрив ся комісьним коцом.

— Не забудь, Івасю, збудити мене о 7-ій рано! Ідемо до Калиновика з транспортом.

По сих словах я заснув мов убитий, а як твердо я спав, можна уявити собі з того, що менї було тодї 26 лїт, я був здоровий і смертельно утомлений.

Я й не стямив ся, коли другої днини збудив мене Іван.

— Прошу вставати! вже пів до осьмої, — каже.

Я схопив ся, умив ся чим скорше і став снїдати.

Потім забрав ся я поглянути за своїм транспортом. Збирав ся він біля марморної мошеї, котру перетворено на магазин. Коло тої мошеї за річкою Чеготіною побачив я безлїч народу і вояків та тяглових звірят, котрим накладали на хребет всяку всячину. Була се дуже гарна картина, як Боснаки в білих і червоних турбанах снувались поміж коний, мулів і ослів, накладаючи товар. Виглядало се здалека як ріжноцьвітний мак, колиханий вітром.

Довгенько я дивив ся на ту роботу пакованя. Се дїялось так: Приводять конину чи осла перед магазин і тут привязують єму по обох боках два мішки або два барила або дві паки так, щоби була рівновага; привяжуть добре мотузками і гайда! Ладували тут всяку всячину: цукор в різаних кусниках, чай у кірцевих мішках, бохонцї хлїба, рум, вино в бочках, тютюн, мясні консерви, сухарі і т. п. Кілько було того на міру, я не знаю, досить, що наладовано сего добра на 150 коний. До того пригнали ще 20 живих волів круторогих — і те називає ся транспорт. Ось, думаю, було би з чого гарненько справити празник хоч би і на цїле село!

Коли вже все було готове, зголосило ся до мене вісьмох вояків, що мали піти зі мною. Кромі того відкомандовано до мене пів компанії ческого полку, що мала стерегти мене по дорозї.

Цїлий похід рушив наперед. Що два коні провадив один Боснак за поводи. Половина війска пішла наперед. Моїх вісїм вояків розмістили ся по серединї, доглядаючи порядку, а ззаду ішов капітан з другою половиною свого віддїлу.

По дорозї зараз за містом треба було перевезти ся човном на другий бік Дріни. Се ріка бистра і досить широка, а човен такий, що помістив не більше двайцяти людий.

Не маючи нїчого лїпшого до роботи, заки всьо поперевожено на другий бік, я сїв собі під берегом і став читати „Енеїду“ Котляревского. Я іменно порівнював Харона, котрого так по майстерски змалював Котляревский, з тим Турком, що стоячи на човнї веслував по ріцї і перевозив нарід на той бік. Був се величезний дїдуган, костистий і сухий, з сивою запачканою бородою, беззубий, чорний, з розхрістаною пазухою, в подертій старій свитинї — справдїшний Харон. Не дочитав ся я ще кінця, коли на березї почув ся гарматний вистріл — один, другий, третїй...

Ось і війна! — думаю. — Хиба подивлю ся, бо се щось так, якби менї над головою. Драпаю ся на беріг — нїчого не видно. Деж се? хиба за горою? Питаю якогось вояка, а він каже, що за горою під Бродом Фочаньским бють ся. Ну, нехай їм легенько ікнеть ся, — думаю, — а я піду за своїм дїлом, бо ось уже останню конину забирає Харон на човен.

Прийшла невдовзї черга на мене плисти по боснацкім Стиксї. Вода була дуже рвуча і ми два чи три рази обкрутили ся з човном, заки причалили до другого берега. Потім пішли далї своєю дорогою.

А дорога наша — була се вузенька стежечка на пригірку якоїсь височезної, густим лїсом вкритої гори. Відтак ішла яругами, дебрами, потім знов пригірком і т. д. Всї такі боснацкі дороги подібні одна до другої так, що, хотячи затямити собі дещо, треба переходити кілька разів.

А що в сих місцях два днї тому назад була баталїя, то можна було ще й тепер побачити єї слїди. Осьтут лежить зломана боснацка пушка, тут якась зелїзна шабля турецка. Оттам простяг ся убитий Боснак сердега, котрого нїкому було похоронити.

Зрештою нїчого замітного. На хребтї одної гори побачив я якийсь симетрично отесаний камінь. Приглядаюсь близше — щось нїби букви зложені з патичків. Приглядаюсь ще близше, ще з одного, другого боку, щось оно нїби по латинї — привидїв ся менї якийсь „Антонїюс“ чи щось подібного. Се вже хиба не турецкий гріб. Саме надійшов до мене капітан Чех і пояснив менї, що се старинний римский гріб, ще з часів, як Герцеговина підлягала Римлянам. Римляни полишили тут памятки по собі — мости й дороги камінні, котрі несьвідомий нарід називає турецкими.

Цїкава річ приглянути ся близше сим мостам. Се монументальна будова. Від одного берега до другого простягає ся мурований з тесаного каменя лук, досить стрімкий, без нїякої підпори, з камінним поручем по боках. Чим ширша річка, тим висше пнеть ся лук у гору. Ті мости стоять тисячу лїт, та хочби тобі один камінь рушив ся зі свого первісного положеня — усе стоїть мов закляте. Тут дві можливі причини такої тревалости: або цемент, котрим камені споювали, або штука інженїрска в тім, що у властивім місци винайдено точку тяжкости і задержано випробоване відношенє між довжиною а висотою лука. І ті римскі дороги перестоюють віки. Они будовані з круглих каменїв, вбиваних один коло другого острим кінцем в землю. Така дорога широка не більше як 1 метер 25 центиметрів. Сама дорога така нерівна, що не дай Боже грішному чоловікови їхати нею возом. Умер би напевно без покаяня, але за те для худоби як раз. Худобина ступає собі безпечно, бо анї ноги не скалїчить, анї не поховзне ся, а що Римляни не їздили туди возами, то поклали такі дороги як раз для себе.

* * *

Ми з капітаном умовили ся так, що будемо ночувати в якійсь „кучи“ (хатї), що стоїть при тій самій дорозї і де бівакує один баталїон ческого полку. Зараз по заході сонця ми прийшли ! там. Була невеличка полянка між лїсами, а з одного боку під лїсом стояла одна-однїсїнька хата і в нїй містив ся цїлий штаб баталїонний.

Я заповів наперед цїлому транспортови, що станемо на сїм місци на нічлїг. Вже стало смеркати, заки останні коні притяглись сюди. Ті, що прийшли скорше, вже познимали тягарі зі своїх коний, розклали огонь і почали годувати коний. Я тим часом прийшов здати справу підполковникови.

Входжу до хати зложеної з сїний і одної лиш комнати. В комнатї стілько офіцирів, що нїде помістити ся, та задуха така, що нїчим дихати. Коли я представив ся підполковникови, він каже до мене.

— Ви Поляк?

— Нї, я Русин.

— Сеж все одно.

— Нї, не все одно, — кажу я, — се дві окремі народности.

— Ну, поки що не будемо в тім перечити ся, нема часу, бо ви йдете зараз дальше. Коло Панїци маєте догонити бригаду ґенерала Далєна... Завтра єго вже там не буде...

— Тепер ніч, пане підполковнику, — кажу, — я не можу ризикувати... Під моїм доглядом усяка всячина... Не зможу усего гаразд допильнувати на такій лихій дорозї.

— Се вже ваше дїло, не моє, але я приказую вам зараз таки йти дальше!

— Коли так, то прошу о приказ на письмі, — кажу.

Підполковник глянув на мене грізно.

— Хочете конечно, добре, будете мати. — Звернув ся до адютанта: „Пишіть!“

Адютант написав указ, підполковник підписав, а я, сховавши єго до торби, вийшов з хати. Менї ще темнїйше стало, коли я вийшов зі сьвітла на двір, де вже зовсїм смеркло ся. По дорозї я таки добре чоломкнув ся з якимсь ординансом, що як навіжений летїв до підполковника.

Приложив я долонї до губи і закричав що сили:

— То-ва-рі! Гайді упред!

В моїм таборі зробив ся заколот. Мої вояки наганяли Боснаків до роботи, а тим не хотїло ся покидати теплої ватри. Але вкінци мусїли таки рушитись. Інше дїло, що годї було доглянути, чи весь табор забраний, чи чого не полишено, але за доброї пів години ми рушили з місця. Тим часом другий капітан, що мав мене дальше супроводити звідси, анї пальцем не кивнув, щоб помогти менї.

Він стояв із своєю півкомпанїєю на боцї і заєдно кричав, щоби вже раз рушати, бо він піде сам, а мене лишить.

— Та йди до мари! — гадаю собі, бо менї вже осточортїли ті ненастанні крики, а тут не можу дати собі ради.

Бігаючи помежи Боснаків я так утомив ся, що аж зіпрів і засапав ся, заки все рушило в дорогу.

Тим часом на блакитному нічному небі показав ся білолиций — такий потис мороз, що аж губи мерзли. Від того морозу дорога, що за дня розтаяла від сонця, замерзла, як скло, а через те стала для людий і коний дуже утруднена. А треба ще знати, що боснацкі конї, хоч підкуті, та такими підковами, що красше було би без них. Боснацка підкова — се одна одноцїльна гладка зелїзна плитка, нї одного на нїй цьвяха. З такою підковою худобина не може зробити кроку, щоб не поховзнутись, а відтак і впасти. Колиж боснацкий кінь упаде, то хоч колача єму наставляй, не встане, доки не здоймеш з него тягару і не піднесеш єго. З того можна уявити собі, якого тяженького труду ми зазнали в тій дорозї. Що хвилї падав якийсь кінь;

треба було бігати з одного кінця в другий, кричати, сварити ся, пильнувати, щоби чого не покинули.

Так тревало зо дві години, а в тім часі я так змучив ся і зіпрів, що ледви дух переводив. Відтак я не мав уже сили бігати, тож лишивши все на Божу волю йшов нога за ногою, до нїчого вже не мішаючись.

Але з одної крайности попав я в другу. Поки я був у руху, менї було горячо, тепер, коли втомив ся, мене переймало морозом. Думаючи, що розігрію ся, напив ся я горівки, але з того стало менї ще зимнїйше. Робив я, що міг, аби розігріти ся — все надармо. Менї дуже захотїло ся спати, а тут нїде прилягти на хвилину. Транспорт тягне ся межи горами мов довжезний узловатий посторонок.

Тим часом прийшли ми над якийсь римский міст. Перед мостом лежав величезний гладкий камінь. Ось на сїм камени приляжу та спічну трошки.

Підклавши кулак під голову, я положив ся, звернений лицем до доріжки, котрою йшли боснацкі коники з тягарами. Нїчого докола не чути, хиба накликуваня боєнацких погоничів. Місяць сьвітив менї просто в очи. Я не хотїв заспати, бо нагадав собі, що сон на морозї — то поріг смерти.

— От лиш трохи відпочину, — думав собі. — Як надійде остання конина транспорту, я зараз встану.

Щоб не заснути, я старав ся занятись чим небудь і оглядав усе, що попало під очи. Докола гори і лїси, височезні дерева, якось нїби клонять ся до себе, нїби ходять одно поза друге — ба, тож бо не дерева, лиш великани якісь, люди машируют. Може се духи тих римских легіонів, що колись туди ходили за тим самим, що й ми. Попереду якийсь одинокий, махає чимось... Чи се шабля? Здоровенна шабля. Та що се за мара причепилась до мене? Сьвят Господи! Де тут взялись Римляни? Се якийсь привид. От встану та піду дальше, вже відпочив... Та ба, не можу нї ногами нї руками рушити. Тай на що? Менї тепер стало теплїйше... менї так любо... Добре я зробив, що спочив трохи. А місяць? Він продовжує ся в якусь чудовижну елїпсу — довгу, довгу. О, а тепер заокруглює ся. Тепер се якесь лице з очима, з вискаленими зубами... Пек єму! Ось бігає з одного кінця неба в другий. Се либонь чи не маятник якогось годинника великого? Красше замкнути очи і не дивитись на ту огиду.

Я замкнув очи та про те я довго ще видїв і великанів і той чудовижний маятник. Тепер я в Галичинї у Львові в своїй ком-

натї при Пекарскій улиці. Чую виразно, що хтось дзвонить до брами і мій товариш хропе на другім ліжку. Ну, славаж Тобі Господи! Се менї все снило ся. Який поганий сон! Бодай не приснило ся вдруге! Треба чим скорше заснути, бо завтра рано о осьмій годинї виклади Огоновского... Сплю.

— Де пан лейтнант? де пан? Ти не бачив? Чуєш комшіо! ни си ти відео моґа ґоспóдіна?

— Евоґа! евоґа! — кричить Боснак коло мене?

Що се? Знов сон?

Мене хтось сильно сїпає.

— Пане! Бійтесь Бога! Що се ви робите? Вставайте!

Се голос мого Івана. Але я не можу рушити ся.

Він підвів мене і посадив на камени.

— Дай менї спокій, Івасю! Я хочу трохи спочити. Уступи ся, прошу тебе.

— Не уступлю ся, бігме, мусите йти! Таж то смерть спати на морозї. Аби я вас мав на плечах нести, не лишу вас тут.

Договорюючи ті слова, сїпнув мене за руки так, що я став на ноги. Мене проняло зараз морозом. Отямившись трохи, я став протягати закостенїлі руки і ноги, а при тім мої зуби видзвонювали дрібненько.

— Нема в тебе, Івасю, трохи горівки?

— А нехай їй чорт! Я вже чотири роки не пю її тай жию.

— Колиж я не годен іти, так чогось ноги зомлїли.

— Се нїчого, зараз буде кінь, а ви тим часом ідїть поволи наперед. Лиш не лягайте знов на той камінь!

Я розпростував ся на силу і став іти помалу. Менї в голові заєдно морочилось і я сїк зубами як у пропасниці.

— Далеко ще де Полїци? — питаю одного Боснака.

— Єдан сад (ґодина дороги), ґоспóдіне!

Не дуже я сим утїшив ся, бо знав з практики, як у Босняків виглядає година дороги. То щось таке, як у нашого чоловіка „добра миля.“

Невдовзї привів менї Іван якусь конину, я на силу вдрапав ся на неї і взяв поводи в закостенїлі пальцї. Іван дав менї напитись трохи руму тай, ідучи коло коня, усе щось балакав. Я на половину дрімав, а він що хвиля питає:

— А не спите, пане? Не спіть, нї! Ось уже недалечко.

Як довго ми так машерували горами-долинами, не тямлю; я чув лише дзвінки коний, накликуваня погоничів, дивив ся на якісь тїни і не міг нїяк отямити ся, куди йду і що зо мною робить ся. Такої замороки я не зазнав, як жию.

По якімсь часї побачив я великий огонь. Слава Тобі Боже! Ось ми уже у мети. Тут бівакує наша бригада... тож то будемо солодко спати! Але коли ми приблизили ся до огню, нїкого там уже не було: табориско пусте. Здає ся, що недавно єго покинули, бо великі колоди горіли сильним полумєм і всюди розстелена була сьвіжа солома.

Коли ми прийшли на місце, сказав менї Іван, що тут будемо спочивати три годинї. Я віддав свій револьвер Іванови, а сам як довгий положив ся на соломі коло найблизшої ватри.

— Роби собі Іване, що хочеш, я вже не годен.

З тими словами я заснув.

Менї здавало ся, що я спав усего пять хвиль, коли мене Іван збудив.

— Пане лейтнант! Ідемо дальше. Вставайте!

Я отворив очи і подивив ся навкруги. Коло мене догаряла велика колода і зі всїх боків обступили мене Боснаки-погоничі. Я цїлком отверезїв, побачивши, в якім місци находжу ся.

— А ти спав, Іване?

— Нї крихітки. Годї було вас так лишити між тими людьми, — і показав головою на наше окруженє.

І справдї, ті люди могли скрутити менї вязи як воробцеви і когут би за мною був не запіяв. До того всего я мав при собі 2000 гульденів, котрими я мав виплачувати погоничам їх поденне.

— Тепер будемо їсти. Насамперед дай менї трохи чорної кави з румом.

Гадаєте може, що в Боснї о чорну каву так трудно? Там чорна кава так, як у нас тютюн. Куди обернеш ся, всюди дістанеш її, а йдучи в дорогу, пакуєш у торбу подовгастий млинок і мідяну бляшаночку. Те саме зробив Іван — і кілько разів ми виходили в дорогу, він усе брав із собою прилади до вареня кави і гербати.

Напившись сего добра, що пішло менї огнем по всїх жилах тай голови не заморочило, я зїв пів пушки мясної консерви і напив ся чаю.

Ті мясні консерви — то найбільше добро, яке коли хто для вояка видумав. З одної невеличкої пушки поживить ся добре двох хлопів. Колиб тілько вугликів, а обід готовий. Пробиває ся баґнетом верхнє дно — а се дуже легко, бо бляха тоненька — відтак ставить ся до жару, а коли трохи пригріє ся, їда готова і дуже смачна, особливо для голодного.

По такій поживі я прийшов цїлком до себе.

— Ну, спасибі, тобі брате! — кажу до мого Івася, що не дав менї загинути, і стиснув єму руку проти усяких приписів військової дисципліни.

Тим часом капітан дав уже приказ до дальшого походу. — Задзеленькали дзвінки, закричали по свому Боснаки і ми рушили з місця, прощаючи ся з любенькою ватрою.

Місяця вже не було видно і в воздусї трохи потеплїло.

Ми зближали ся до якихсь хат, коли в однім вікнї заблимало сьвітло і два стріли майже рівночасно випали на нас. Кулї засвистїли, а одна з них трафила одного санїтетского жовнїра, що йшов з нами; трафила в дручки, що їх нїс на плечах. Були се ноші для ранених.

Менї годї було щонебудь тут розпочинати, бо се було дїло капітана, що сторожив транспорту. Але він не робив собі нїчого з того.

Я їхав на кони. Аж мій Івась підступає до мене і каже стиха:

— Злїзьте, пане, з коня! Хто зна', що ще буде, а на кони видно вас здалека.

— Ну, то хиба сховай мене в кишеню...

— В кишеню не в кишеню, але на що непотрібно наставляти ся? Тут не битва, анї ви не комендируєте, пощож без потреби виставляти себе на небезпеку? Стереженого Бог стереже!

Я послухав Івана, злїз із коня і йшов суміш із другими.

Ми перейшли попри тих кілька хат. Там не було вже сьвітла і нїщо не ворухнулось.

Стало свитати. Перед моїми очима простяглась рівнина не покрита нї одною деревиною, лиш денеде росли корчі. Цїлий той шмат землї був колись вкритий густим лїсом. Як я опісля довідав ся, промислові Венецияндї вирубали тут усї лїси і забрали дерево на кораблї. Господарили гарно! — тепер тут пустиня, з котрої ледви чи буде який пожиток.

— А то виголили лїс! — кажу до одного вояка.

— Або у нас, прошу пана, так не буде? Незадовго і в нас так повитинають лїси, що не буде патика на дишель.

Гористий терен для тих, що ведуть зачїпну війну, є дуже невигідний. Тут на Балканї я не чув себе нї одної хвилї безпечним. За кождою купкою дерев могли сидїти повстанцї, готові привитати мене сальвою, як се нераз в тім часї лучало ся. Тож я відітхнув свобіднїйше, побачивши себе при сьвітлї дня на місци просторім і рівнім, де можу добачити свого противника на 500 або й більше кроків.

Хто живе на тім верховиннім степу, не знати. Куди глянеш, не видно ні хутора, ні деревини. Ледви після години ходу побачили ми великий хутір обведений довкола муром. З одного боку стояла височезна башта або по тамошньому „куля.“ Є се рівнобічний чотирокутник, високий з на два поверхи з малими вікнами до стріляня.

Коли ми зблизились до сего хутора, побачили ми в брамі величезного Турка бега з папіроскою в зубах, властителя хутора. Тут ждав уже на мене капітан зі своїми людьми. З бегом я привитав ся по їхньому, а капітанови сказав, що сеї ночи стріляли до нас коло Полїци.

— Я чув се, — каже.

Ну, коли чув, — думаю собі, — то видихай здоров, а моє дїло було сказати тобі се.

Заки ми пішли далї, я мав нагоду оглянути один цїкавий оказ турецкої культури. Був се господарский віз, що варто єго близше описати. Віз сей зроблений був після моделю дїточих візочків, що їх продають у нас на ярмарках. Чотири великі колеса вирізані з грубого бруса, оси сполучено прямово вбитим до них дручком замість нашої розвори, так само вбитий дишель, а на верху сторчать чотири прямі ручиці. Таким возом то раз їхати! не повернеш ним ні в одну ні в другу сторону.

Мої Бойки приглядали ся сему возови цїкаво і з насьмішками.

— А то моспаненьку коляска! — каже один підсамбірский шляхтич.

— А який легенький! — каже другий. — Мази бідняка не видав, як вродив ся.

— А колиб ви чули, як він їде! Скрипить так, що певно до Турки чути...

Тим часом сонце піднесло ся високо в гору і осьвітило цїлу сю пустиню.

Ми йшли далї. Вже було геть з полудня, коли ми побачили місточко Калиновик, а на двох протилежних горбах виднїлись шатра нашої бригади.

Ну преціньраз знайшли своїх! — подумав я і потис коня, щоби скорше дібратись до табору.

Андрій Чайковский.

99. З подорожи по Єгиптї.

Шлях зелїзничої дороги веде із Суезу до Ізмаїлиї здовж суезского каналу. Був колись із Суезу до Каїра шлях навпростець, та біда, що тут чоловік у своїй культурній роботї зависимий дуже від обставин природи. Пісок пустинї Сагари завівав шини так, що кождої хвилї треба було розмітувати сї піскові завали, наче снїжні замети у нас на півночи. І 1868 р. покинули сю просту лїнїю, що в чотирох годинах лучила море із серцем Єгипту. Зрештою, що в Орієнтї значить час? Тут не примінює ся американьске „time is money“[1]). Що кому залежить на тім, чи він приїде до Каїра в чотири чи в дванайцять годин? Атжеж росийский генерал Анненков поставив шлях через пустиню середноазийску аж до самого Самарканда, коли сего конечно вимагала заборча полїтика росийскої імперии.

Зелїзниця в Єгиптї їде собі поволеньки, повагом, як подабає вірному ісповідникови пророка. На стациях кондуктор жде, щоби побалакати із знакомими; жде, щоб закупити собі дешевого провіянту; жде, бо припадком не прибули ще на стацию заповіджені пасажири-робітники, що набрав їх якийсь підприємець до державних робіт.

В купе́ разом зо мною їде Англичанин із своєю жінкою, Нїмець професор та ще кілька уфезованих, але впрочім по европейски одягнених Арабів, єгипетских урядників.

Стация Тель-ель-Кебір!

Коло стациї ще і тепер стоять могили всякої всячини: розбиті фляшки, порожні коробки бляшані і т. і. Се слїди і останки табору англїйских вийск 1880-их років. Там дальше гарно удержане кладовище із кипарисами та пальмами, з гарними хрестами та памятниками. Тут за сею гарною огородою в тїни сеї зелени спочивають останки англїйских полків, що тут під Тель-ель-Кебіром звели рішучий бій з Арабі-пашою.

Недалеко від сего кладовища ледви запорпані кости борців за єгипетску национальну ідею, войовників Арабі-паші.

„Єгипет для Єгиптян, а не для Европейців!“ — був оклик сего национального руху. Розуміє ся, що сей оклик був не до сподоби Европейцям, а особливо Англичанам. Туди через Єгипет іде дорога до Індиї — треба було конечно знївечити сю национальну язву. І знївечили: декого грішми, що тут зветь ся „бакшішем“ (себто подарунком), а дурних ідеалїстів багнетами. Ке-

[1]) читай: тайм іс ма́ні (час — то гроші).

дивови Тевфікови веде ся дуже добре під охороною Англичан, а сам Арабі-паша живе собі в гарній віллї, інтернований на Цейльонї. Тель-ель-Кебір прозвали Єгиптяни „Тель-ель-Бакшіш...“

„Ой біда, біда чайцї небозї, що вивела дїток при битій дорозї,“ співали наші козацкі гетьмани, сумуючи над долею свого любимого краю і свого народу. Біда чайцї небозї і в Єгиптї! Єгипет то „бита дорога“ з Европи в Африку, в Азию, в Австралїю. Хто лиш колинебудь мав силу і значінє в Европі, той добивав ся панованя над Єгиптом. Добивали ся Греки, потім Римляни, відтак Араби, а опісля по порядку всякі Европейцї, починаючи від хрестоносних походів, а кінчаючи Англичанами.

Для Англичан конечно треба Єгипту. Се річ ясна. Єгипет — то одно звено того великого ланцюха, що починає ся Гібральтаром, а кінчить ся Індиєю та Австралїєю. І они мусїли добитись до того і сидять тепер твердо в Єгиптї не дбаючи о протести французкої републики і будуть сидїти, чи кедив буде звати ся Тевфік, чи Аббас, чи який небудь другий Мегемет...

На дворі стояла спека. „Хамсин“ несе жгучий свій дух із пустинї Сагари і засипає ним очи та запирає віддих. Вікон у купе́ не можна отворити. В купе́ задуха, а на дворі ще гірша. Пісок продирає ся крізь усї щілини. В кількох годинах їзди ми усї чорні, як вуглярі, на нашій одежи лежить груба верства піску та пороху.

Вїзджаємо до Заказик. Нам на зустріч вибігають всякі голодранцї та предкладають до покупу всякі старо-єгипетскі Ізиси, Озириси, скарабеї (сьвяті хрущі з каміня або з паленої глини) і таке інше. Торговля се дуже видатна. Попит за єгипетскими старинностями такий великий, що в Єгиптї завели ся фабрики, котрі пречудним способом підробляють та фалшують старих богів.

На улицях, по полях стоять машини всякі. Всї поржавіли та поснїтились, колеса їх уже від давна не обертають ся. Підчас американьскої війни (1861—1864) хибло було в Европі бавовни: Америка не могла єї продукувати. Промислові европейскі капіталїсти підбили кедива Ізмаїла, щоби завів у своїй землї культуру бавовни. Проба удалась прегарно: пішли бариші Европейцям та Ізмаїлови. Війна скінчилась, культурні та економічні обставини змінили ся і машини заржавіли, а на бавовняних культурах оре своїм передвічним плугом феллах (селянин-хлїбороб) і порпає намул під кавуни.

Село феллахів — то могила гною та бруду. Хати — коли їх так можна назвати — малі лїпянки із сушеного намулу Нїлевого. Дїра при входї служить за двері та вікна, дах з пальмо-

вого листя. Перед хатою в болотї або в глубокім поросї сидить і орудує і забавляє ся вся родина: голі дїти з надутими животами та з цїлим роєм мух коло каправих очий, нехарні жінки в брудних темно-синих сорочках, одинокім своїм строю, та мужчини, покриті лахманами. Все те кричить та гармідерує, біжить назустріч зелїзниці, обганяючи віхою уперті мухи, що обсїдають роєм їх голе тїло, мов би проклін Мойсея ще й до тепер сповняв ся на сих малих потомках славних фараонів.

Се іменно останки того народа, що дав нам т. є Европі культуру. Сї раби феллахи — потомки того народа, що побудував пишні сьвятинї і піраміди, котрі й тепер у нас, людий нового столїтя машин і телєграфів, викликають щирий подив задля своєї величавости — потомки того народа, що в той час, коли про наших предків і слїду і слиху не було, витворив із себе пречудну теософію, астрономію і інші науки — народа, котрий вірив у безсмертність душі і стояв у науцї і культурі так високо, що Греки і Римляни могли обома руками черпати з того бючого жерела.

А тепер? Тепер — то робучі воли, лиш образи чоловіка, що разом із буйволом і навзаводи з ним черпають горшками воду з Нїлю та поливають без тямки, у вічнім забутю, поля своїх панів-Арабів... Все они затратили, навіть бесїду свою старосьвітску забули і аж треба було Нїмців, щоб доказали своїм научним дослїдом, що мова захована під давними гієрогліфами то та сама бесїда, що доховала ся ледви в церковних книгах християньскої секти Коптів та ледви в деяких виразах феллахів. І Копти лепечуть свою „службу Божу“ не розуміючи ні слова з того величного історичного забутку, і магомеданьскі феллахи обходять деколи „релїгійні“ — коли так можна назвати — звичаї, що стоять у звязи з старо-єгипетскою релїгією та культурою...

Так то мстить ся над народом історична Немезіс, коли висші верстви, що несуть культуру, не дбають про свого „меншого брата“ і не старають ся подвигнути єго д собі і звязати єго з собою звеном культури — коли висші верстви дивлять ся на мужика, як на „худобу.“ Фараони-владики гнали батогами своїх підданих до панщизняних робіт, до робіт коло пірамід, палат, сьвятинь. Феллах слухав, бо нагайка свистїла. Тій верстві, що її в наших віках назвали „висшими тисячами“, жило ся знаменито... Та звіялась буря — і змела ті тисячі з лиця землї, з цїлою їхньою кастовою культурою. Пропала в Єгиптї культура, бо не стояла на широкій підставі народа, а остав ся бідний мужик із своїм передвічним ралом з часів фараоньских ще,

із своїми передвічними „сакіями“, котрими він із поконвіку до тепер черпає воду на поливанє чужої рілї. На щож єму бесїди тої, в котрій він чув лише прикази та проклони? Прийшли другі пани, з іншою бесїдою, то й приняв він для свого обходу кількадесять слів та зворотів — кілько єму треба, аби порозуміти ся з паном та виразити свої незложні почуваня.

* * *

Ми в Каїрі.

Ранним ранком поспішив я на базар Хан-Галїль в народ. Муеззин закликав із високого мінарета до утренної молитви. Хто міг, спішив до мошеї, а хто розстелив свій коверець, де попало, і відбивав свої ранні поклони. „Не годить ся, щоб сонце сьвітило на голову сплячого музулманина,“ — каже арабска пословиця. Араби ідуть скоро на спочивок, але зі сходом сонця они при роботї. Голос муеззина розносив ся на утренній зорі, голос грудний, широкий: „Аллаху акбар! ла іллаха іл Аллах! ва Магемет рассул Аллах!“ (Бог всемогучий, нема іншого бога, як він один, а Магомет єго пророк!). „Гам алас салла!“ (Спішіть на молитву!). Кождий, хто колинебудь читав який опис із Орієнту, безперечно здибав на першій картцї сї слова. Они майже стереотипні. Та все таки нїхто не міг позбутись того вражіня, яке они викликають в душі подорожного. За кождий раз, коли я їх чув, настроювали они мене поважно.

На улицях почав ся рух все більший та більший. Склепи та магазини відчиняють, люди товчуть ся по улицях та площах. Льондоньска city[1]) є осередком торговлї та пристановищем капіталу. Лиш у ранні години дня жене усе до city в однім напрямі, а відтак відпливає все в противнім: правдива вандрівка народів! А поза тим city пуста все, мертва, без мешканців.

Базар в Орієнтї — се склади, склепи, а одночасно мешканє людий та звірят. В одну мить відчиняють ся ворота і житє кипить, якби на знак чародїя. Тут верблюди, кози, пси і віслюки. Коло них в одній масї товче ся та глотить ся товпа голих та на пів голих постатий людских всякої фарби і раси, все з криком та гармідером. Тут треба довшого часу, щоби упорядкувати в своїм мозку вражіня, що притьмом накидають ся на чоловіка. „Акль ез снуну!“ (пожива для ластівок) — кричить один, величаючи своє печиво. „Чудні дївчата пустинї!“ — горлає другий, вихвалюючи свої дактилї. Нарід глотить ся коло уличних трак-

[1]) читай: сіті (середмістє).

тирів і, прикучнувши на пяти серед улиці, споживає свої ласощі з мяса, що варить ся таки тут на улиці, та жує свої кавуни, огірки, цибулю і т. і. „Аллах є всемогучий — бережи свої зуби!“— закликає водонос, захвалюючи сьвіжість свого напитку. Посеред тої глоти та метушні біжить саїс із палицею поперед свого пана, що їде верхом або повозкою. Поміж нарід просуває ся каравана верблюдів навючених всяким добром. Нераз то почуєш над головою пару горячого віддиху верблюда або удар єго хвоста по лици. „Далал“ — лїцитатор розносить свої товари на голові та викликує їх цїни, розхвалюючи своє повірене добро. За ним цїла юрба, що добиває ся торгу. Те все снує ся і товче ся по тих вузких уличках та заулках із глотою та криком на всяких можливих бесїдах людских. Чисте вавилоньске столпотвореніє!

Тут видно Нубійця з цїлою родиною, майже цїлком голою. Але чорна їх скіра не робить вражіня наготи. Навпаки, менї самому здавало ся, коли я раз був у купели з темно-кожими людьми, що я вдвоє нагий, і таке саме вражінє мали, здає ся, чорні споглядаючи на мене.

З якимсь гордовитим самопочутєм поступають бедуїни із Лїбійскої пустинї. Лиця їх виразисті з орлиним носом, з чорними жгучими очима, цїла їх постать, здає ся, лише з жил та костий. За мужчинами ступають їх жінки. Они не криють свого лиця, як те приписує коран; їх темні очи і гнучка стать нагадує наших циганок.

В малих, темних магазинах, по котрих із верху нїхто не пізнав би, які в них криють ся богатства, сидять Перси. Пізнати їх по гарних, мужеских енергічних лицях, окрашених лише вусом, а без бороди, та по високих войлокових шапках у родї цилїндрів без крис. У сих краях студия костюму є заразом студиєю народностий. Все рівняюча европейска культура зі своєю нївелюючою модою ще не сягла в сї окраїни... Перси тут торгують славними коверцями та вишиванями і мережками. Чудо, що за гарні тканя криють ся в сих магазинах! На безладних купах лежить тут мілїоновий капітал! Се не те, що в Европі, де все садить ся на виставу і кождий купець виставляє за елєктричним сьвітлом своє добро на покуп та на покусу пішоходів. Ми Европейцї — уроджені чваньки.

Перси найфанатичнїйші ісповідники ісляму. В день смерти пророкового внука Гассана збирають ся они на площі Румелї перед мошею Гассана і відбувають свої кровні фанатичні процесиї. Не дуже то безпечно важити ся невірному гяврови на

близьку участь у сих релїгійних обходах. Цїлою лавою суне ся процесия в рядах по чотири люда. Геркулеві їх груди та плечі обнажені. „Гасан! Гасан!“ — добуває ся з їх грудий оклик мрачним, густим голосом. За кождим окликом спадає вістрє меча і ранить голову та плечі. Кров точить ся... Улиця червонїє... Тут то там паде один знеможений убігом крови, але він щасливий тим, що міг скатувати, збичувати своє тїло в честь пророка. Музулманьский правовірний народ горлає, реве і впадає в демонїчну екстазу на вид проливу крови і тих обявів віри.

Нераз серед білого дня на базарі можна бачити дервішів на пів голих із здичілим фанатичним видом, як брязчать ланцухами і в релїгійній екстазї катують себе дротяними нагайками або острими кинжалами пробивають собі лице та руки. Або нераз зберуть ся і починають кружляти на однім місци, витаючи імя бога-Аллаха. „Гу! гу!“ (він один!) добуває ся з їх задиханих грудий, аж піна точить ся їм з рота і на смерть знесилені падуть на землю. Такий обморочений дервіш — то сьвята особа, бо в туж мить — після віри магомеданьского народа — душа єго покидає тїло і лучить ся з богом. Або знов коло мошей подибати можна на пів збовванїлих дервішів, що постановили собі в честь бога не рухати ся з місця і до нїкого не говорити слова, крім одного магомеданьского трапістичного „memento mori...“

В конторах великих магазинів та в державних урядах можна часто подибати типи, що здає ся так і зняті із староєгипетских статуй та портретів. Се Копти, християньскі потомки давних тубольців, що через своє релїгійне віддїленє найчистїйше доховали признаки своєї старо-єгипетскої раси. Пізнати їх по темній одежи і темно-червоному фезї. А що пануючі Магомеданцї зборонили ісповідникам інших вір одягати ся в сьвітлі шати, то і Копти дотепер придержали сей темний убір і носять єго з якоюсь гордостию, так як гордо називали себе „жебраками“ нідерляндскі революционери, прозвані так своїми королями. Копти нераз гордо покликують ся на своє фараоньске походженє, але по правдї се дуже слабі потомки своїх великих предків. Історичні обставини та довголїтний утиск витиснули на їх характері печать, що робить їх не дуже симпатичними. Они уперті, скриті і завзяті. Взаїмна ненависть і недовірчивість характеризує відносини інших народів до Коптів. По мові Копти вже цїлком Араби, коли мову можна брати за мірило народности, тількож, як дуже рїжнять ся они від Арабів — гордих, бутних, але не без благородних поривів!

Пануюча раса в Єгиптї — Турки або їхні потомки від усяких білих невольниць. Сам кедив походить із східної Румелії з міста Каваля. Від Турків або взагалї з білої раси походять усї висші урядники в єгипетскій службі. Хоч приняли арабску бесїду за свою, они все таки уважають себе за щось лїпшого. До недавна були ще в мошеях два колодязї, що служили до релїгійних обмивань, один для Турків а другий для Арабів.

Лиш недавно, від яких двайцяти лїт почав у полїтиці урядовій брати верх принцип национальний єгипетско-арабский. Повстанє Арабі-паші було одним із таких проявів волї народа. Тількож богато ще води уплине, поки з тої мішанини — що так відділює ся й відокремлює ся від себе релїгією, характером і походженєм — сотворить ся якась одноцїльна раса зі своїми окремішними прикметами, як наприклад сотворили ся Американцї із сполученя усяких европейских кольонїстів ріжних язиків, ріжних вір та ріжних народів.

* * *

У чужій землї годить ся представитись заступникови своєї держави, так я й вибрав ся до нашого австрийского конзуля.

Як мило вразило мене, коли я по кількох словах сказаних на нїмецкій мові довідав ся, що наш конзуль — з роду Галичанин, а єго панї походить з бучацкого повіту. Чужина зблизила нас до себе. В їх родинї провів я хвилї, котрі зачислюю до наймилїйших своїх споминів із єгипетскої подорожи. Чолом бю перед патріотичною матерю, котра на чужинї в бурлацкій конзулярній службі, що то перекидає урядника з одного кінця сьвіта на другий, уміла своїм власним дїтям, малим хлопчикам, вщепити патріотизм і любов до свого народа. Серед оригінальної обстанови та гарного умебльованя, зведеного умілою рукою з виробів цїлого сьвіта в одну гармонїйну цїлість, при вечері, при котрій служили нам чорні дїти Африки, говорили ми про наші народні справи, про минувшину та будуччину.

У сего паньства довідав ся я, що до австрийскої кольонії належить дуже поважаний в Каїрі аптикар п. Б. Зараз таки поїхав я на улицю Мускі — поздоровити земляка. Pharmacie hellenique[1]) — стояло на вивісці гарно удержаної аптики. Пана Б. не було дома. Я вийшов поки що на улицю, щоби пройти ся і придивити ся уличному житю в тій найголовнїйшій жилї каїрскої торговлї.

---

[1]) читай: фармасі гелєнїк (грецка аптика).

До тепер ще не можу пояснити собі, як то стало ся, що я, побачивши перед собою одягненого по европейски молодого чоловіка, в туж мить подумав собі: се пан Б. — „Здорові, пане Б.!“ — кличу до него по руски. Се він і був. Духом пізнав я земляка серед глоти народа, хоч з роду не бачив я єго на свої очи. Пан Б., переїхавши перед 6—7 роками, доробив ся тут на чужій земли поважного становиска.

При нашій стрічи пану Б. зразу тяжко приходило говорити по руски. Язик якось не складав ся. Мимоволї сунулись на тямку арабскі та французскі слова. Останнїй раз він говорив по руски, коли п. Теодор Білоус у своїй подорожи до сьвятої землї перебував якийсь час у Каїрі. Та се було вже перед роком чи двома.

Довго ми з п. Б. говорили про наших спільних знакомих і про всяку всячину з нашого далекого краю. Жаль, що я сам уже давно не бував на рідній землї, то і не міг ві всїм заспокоїти великої цїкавости свого земляка.

П. Б. був менї милим товаришем і провідником по Каїрі. Однаковий наш вік зблизив нас ще більше до себе. Ми розмовляли і зрозуміли ся. Коли прийшла година прощаня, ми якось не могли розстати ся. І у п. Б. заблисло в очах і мене щось сцїпило в горлї. Чи побачимо ся ми знов коли в житю?...

Вечером були ми в театрі. Театр збудований на европейский лад.

На сценї давали Аїду у французкій мові.

Які то гарні часи були для всїх, яка то шаленість опанувала всїх у Єгиптї, коли то перший раз давали на сїй сценї сю саму оперу в честь відкритя суезкого каналу, коли то Ізмаїл витав і по королївски гостив у себе стілько коронованих голов! Сам композитор Верді управляв орхестрою до сеї опери, котрої тему відчитав у гієроглїфах Маріет (Mariette) у сьвятини Готори в Тебах. У головній льожі сидїла гарна цїсарева француска Евгенїя із своїм пречудним профілем і рудаво-золотим волосєм. Она усьміхала ся радо до Ізмаїла, щасливого тим, що сьмів їй подарувати ново-збудовану палату — дїло з „Тисяч і одної ночи“, палату Джезірег і сказати памятні слова: „Vous êtes chez vous, madame![1]) (Ви у себе дома пані).

Єгипет розширив свої границї аж на полудне від екватора. Там на чолї екваторияльної провінциї стояв Гордон-паша, потім Джессі-паша, а опісля Емін-паша. То була кульмінацийна точка. А тепер? Ізмаїл на вигнаню коло Неаполю, а Евгенїя, осиротїла вдовиця, в Англії.

[1]) читай: ву-зе́т ше-ву́, мада́м.

У першій льожі розсів ся sir Grenfell[1]), сірдар (головний командант) єгипетскої армії, а там дальше англійскі офіцири в evening dress[2]), дарма, що у них на голові червоніє турецкий фез. Усюди чути їх бесіду. Они панами ситуациї.

* * *

Мій драгоман узяв повозку і перед сходом сонця рушили ми на лівий берег Нїлю до села Джізег (Gizeh). Сегодня зібрав ся я дивитись на Єгипет історичним оком на Гака-птаг — дім слави бога Птаг — на арабске Маср та на біблійне Мізраїм.

Шлях пречудний, рівний, мурований в тїни галузистих сикомор. Се аллея Шубра, місце прогульок Каїрскої haute volée[3]). Потім губить ся той шлях у піску Лїбійскої пустинї. Піскова метелиця засипує дорогу так, що для охорони треба було провести мур.

Вже здалека побачили нас бедуїни. Харкотливим голосом витають они нас. З усего їх харкотаня чує Европеєць лише слово „бакшіш“ (заплата). Се перше слово, яке Европеєць почує ступивши в Орієнт, і се чародїйне слово жужчить і бренить в ухах як завзята комаха всюди, де тілько поступиш ся. Сї бедуїни мають привілей на провідників. У них треба конечно окупити ся.

Недалеко від того місця, де тепер стоїть Каїро, славилась перед шістьма тисячами років столиця Мемфіс. Тут панували могучі фараони. Сьвітлі учені, котрих трактати фільософскі, астрономічні та медициньскі ми тепер уміємо читати і розуміти, від коли Шамполїон та Лєпсіюс відкрили тайну гієрогліфів, мали тут свої унїверситети.

Великі фараони управляли звідси своєю землею, подїленою на 24 повітів, котрі розмірювались наново після розливу Нїлю. Над берегом Нїлю стояв державний мірник, що показував, як за високо прибув Нїль. Після вижини повени, виказаної на мірнику, судили фараоньскі уряди, як далеко розлилась благодатна вода, після того розкладали податки. Зі всїх повітів, у котрих намісниками були звичайно фараоньскі свояки, мусїли в означені днї року зявлятись губернатори з чолобитним поклоном. Фараон у великій парадній одежі з тиярою на голові, окрашеною білими струсовими перами, символом правди, та головою змиї урсуса, як символа мудрости, із жезлом та канчуком у руках, знаками

[1]) читай: сер (пан) Ґрінфел. [2]) читай: івнїнґ-дрес (балевий одяг).
[3]) читай: гот-волє (аристократия).

власти, приймав їх сидячи на престолї, в головах котрого сьвітилось лїтаюче сонце.

Із старого города Мемфіса не остало нї слїду. Тілько денеде можна принагідно найти забудовані в мошеях або приватних домах останки давних сьвятинь, капітелї і т. і. Остало ся в цїлости лиш одно — кладовище міста Мемфіс, пірамиди в Джізег. Нї захланність калїфів, що глядали в пірамідах золота та маєтків, нї нове житє, що бачило в обтесаних гранїтах лише добрий материял будівляний, не були в силї розлучити того, що споїла рука фараоньских робітників.

Описувати пірамід не стану. Кождий знає їх з рисунків. Поетичні душі описували їх стихами, вплїтаючи тут усякі більше або менше поетичні роздумуваня — кождий більше або менше до того покликаний виливав при сїй нагодї свої почуваня. Я скажу хиба, щоби читачам дати понятє про розмір пірамід, що цїлий храм св. Стефана у Відни може сховати ся в середину піраміди, коли би она була порожна; висока она така, як катедральний храм у Кольонїї. Подібні величні нагробні памятки бачив я лише на Цейльонї над мощами Будди. З того самого релїгійно-культурного сьвітогляду повстали і наші українські могили по степах... Культ померших предків був одною з головних частий старо-єгипетского віруваня. Безсмертна душа лучила ся з тїлом, коли суд богів признав помершого праведником. Звідси то і заходи: доховати тїло в добрім станї аж до того часу, коли душа злучить ся з тлїнними останками. Фараони і великі пани ставили собі величні нагробники у видї пірамід.

У Джізег стоять дотепер три піраміди фараонів: Хеопса, Хефрена та Микеріна. Кождий з них славить ся „господарем-самодержавцем горішнього та долїшнього Єгипту, сином такої то матери, потомком бога Аммона, втїленєм бога Горуса."

Недалеко пірамід-нагробників стоять тепер розвалини каплиць, в котрих збирали ся свояки та приятелї відправляти молебнї за душу усопшого. Недалеко відкрили також гроби та мумії бідаків-пролєтарів із Мемфіс, погребаних у спільних гробах. Тілько не богато їх тлїнних останків найдено в цїлости. Засушені мумії рубали бедуїни на кавалки та вживали на топливо...

На піраміду Хеопса, найвисшу, без труду можна вилїзти за пів години при помочи бедуїнів-провідників, що тягнуть чоловіка і сїпають на всї боки. При сході сонця вид із сеї піраміди пречудний. Срібна стяжка Нїлю вєть ся серед сочистої зелени, окружена якби золотими рамами пісковою пустинею Лїбійскою та Арабскою. На границї житя і смерти, зелени і піску, стоїть ще

який двайцяток пірамід, усяких сьвятинь та ріжнородних памятників.

Тут то, на сих місцях, розіграла ся битва між Наполєоном І. а Мурадом-беєм о пановане над Єгиптом 1798-року. Тут мав Наполєон, загріваючи своїх вояків до бою сказати памятні слова: Songez, que de haut de ces monuments quarante siècles vous contemplent![1]) (Памятайте, що з висоти сих памятників глядить на вас сорок столїть!).

Ярослав Окуневский.

100. Ворота Італії.

Семерінг із своїми кількананйцятьма тунелями й безконечними закрутами — чудо інженїрскої штуки середини XIX. віка замикає собою віденьскі околиці.

Тут граница Австриї й Стириї, вододїл Литави й Мура — початок туристичних подорожий. Сьогодня неділя і не вважаючи на ранню весну купа туристів приїхала нашим поїздом, щоб полазити по сусїдних горах...

Поїзд біжить долиною Мурця, потім Мура, серед долів з розкиданими місточками і селами і горбів вінчаних замками і монастирями. Їдемо по словяньских костях, серед останків західньої Словянщини, залитої й задавленої пізнїйшим нїмецким походом. Сї сїрі мури замків і монастирів — мовчазні памятки сеї боротьби й побіди лїпше орґанїзованих і витревалих приходнїв над партикуляризмом і непорадністю тубильців.

На зелїзниці і скрізь навколо сама нїмецка стихія. Можна переїхати десять разів сю країну не підозріваючи, що під нею лежать словяньскі кости, ще живі, ще не зотлїлі зовсїм. Зрідка тілько можна натрафити на них.

На маленькій стациї купуємо якісь дрібнички у старої жінки. Она говорить по нїмецки; але зачувши, як ми з жінкою розмовляємо по українськи, зачинає говорити до нас по словіньски. Се Словінка. Ми в Хорутанії (Kärnten). На вивісках сусїднього місточка читаємо словяньскі, більше або менше знїмчені імена.

Останнїми часами сї словіньскі кости рухають ся сильно. Але они вже так міцно поломані, залиті нїмецким елєментом, обросли нїмецким мясом, що з них уже не буде одноцїльного територияльного орґанїзму. Сї останки словіньскі добють ся певних культурних і национальних засобів, але не будуть уже панами своєї землї. Не мати муть своєї хати...

---

[1]) читай: Сонжé, ке де-гó де-се-монюман карант сієкль ву контампль.

Перерізуємо долину Драви. Нїмецкий сьвіт кінчить ся, даючи місце італїйскому. Зараз граница. Pontafel і Pontebba — два маленькі місточка по двох боках річечки, дві зелїзничі стациї роздїлені мостом, репрезентують собою дві полїтичні системи — нїмецку й італїйску. Ріжниця замітна і порівнанє виходить не на користь Італії. Безперечно менше солїдности, порядку, дисциплїни; більше нехлюйства, бруду і бідности. Зелїзнича служба виглядає на босяків, що покупили собі старі зелїзничі мундури і доношують їх. При всякій нагоді простягає ся до вас якась умундурована рука, щоб узяти кілька сольдів[1]).

Сольди роздані. Куплені солодкі помаранчі і кругленька оплетена тростиною „фіяска“ (наша фляшка) з терпким темночервоним „кіянті“ від малого рознощика. Італїйский поїзд мчить нас далї сточищем глубокої долини „Таляменто“ і єго притоків, від тунеля до тунеля, від віядукта до віядукта, серед гарних диких краєвидів, високих скал над рвучими потоками, і сїрих камінистих долин, ледви замаєних зеленню. І вивозить нас на венецку низину, рівну, зелену, засаджену винницями з їх симетричними, безконечними рядами лоз і вязів, а характеристичні кампанїлї (дзвінниці) в видї чотирогранних стовбуватих островерхих мінаретів кажуть нам, що ми вїхали вже в сферу венецкої культури і венецкого житя. Інший край і інше житє.

Звечеріло. Далекі снїгові верхи Альпів гаснуть і тратячи останні рожеві відблиски зливають ся з сїрявим тлом неба. З широких низин залитих часто водою, з сочистої зелени тягне вогким холодком. Западає ніч. Утомлене дводенною дорогою тїло жадібно просить спочинку. Нетерпляче чекаємо Венециї. Але поїзд за невеликий переїзд від границї вже встиг порядно спізнитись — на те він італїйский поїзд, що не може нїколи йти після пляну.

Нарештї вже побереже. Поїзд звертає з твердої землї й біжить на зустріч морю через ствердїлі маси намулу; далї по мостї через плитки затоки лягун. Над темною поверхнею їх блищать усе близше і близше огнї Венециї. Venezia! Утома і знудженє покидають нас від сього слова. Йдемо скорійш на дворець, на широкі сходи, що ведуть з нього на канал, і за кілька хвиль ми вже пливемо вузенькими, темними, вогкими уличками поміж закратовані вікна, поміж темні двері, що на їх порогах хлюпає ся вода каналу. Денеде серед пітьми добачимо ясне вікно з жіночою головою в типовій венецкій фризурі, із спуще-

[1]) мідяна монета: 5 сотиків.

ними на чоло і виски хвилями ясно-каштанового волося. Стрінуть ся відчинені двері винарні й веселий спів вилетить відти. І знов темні, вогкі, безконечно високі стїни мов мертвого города. І раптом із сих темних катакомб гондоля легким ударом весла вилїтає на широкий простір Canale Grande, повного сьвітла, житя і руху. Ллєть ся чарівний спів з барки музикантів; ріжнокольорові лямпіони блищать ся, відбиваючи ся в водї; до них тягнуть ся з берегів ясні течії сьвітла від побережних лїхтарень, дріжачи й розбиваючи ся на хвилях. Чорні гондолї з приглядачами хитають ся тихо як великі морскі птахи навколо поблискуючи своїми сталевими гребнями, і безконечні ряди палат в гордій задумі придивляють ся чарам теплої ночи і сїй феерич-ній красї людского житя.

Не можна нїчого більш гарного, більш чарівного уявити собі, як сей вїзд до Венециї теплої весняної чи лїтньої ночи. Здаєть ся, вїздиш в якийсь інакший сьвіт, де спить горе й нужда, а живе щастє й краса; де люди живуть тілько на те, аби виливати сї повні краси тужливі пісні чи веселі хорові співи.

* * *

Прощай Венеціє!

Скрутивши з лягун на полудне, поїзд наш пролїтає низькою низиною в порічях По і Адижі, утвореною намулом рік. На памяти історії они урвали цїле побереже від моря, все посуваючи наперед територию наносів так, що приморске місто Адрия, яке надало своє імя морю, давно опинило ся на сухому і до моря від нього тепер цїлих 25 кільометрів; а за римских часів було оно ще приморске.

Минаємо сим разом Ферару з єї традициями блискучого двору д' Есте й нещасливого поета — дворака Аріоста. Минаємо Падову і Больонїю з їх старими унїверситетами, де набирав ся премудрости неодин з наших земляків. Насуває ся в гадках славне імя Франца Скорини, „ученого мужа з славного города Полоцка," доктора падуаньского унїверситету, перекладчика сьвятого письма „своєму прироженому рускому языку к науце всего доброго."

Се один з небогатьох звісних нам вихованців гуманїзму, речників нових ідей про культурну працю для своєї суспільности, „для посполитого доброго" (pro publico bono), що з горячим пієтизмом для культури, нової европейскої цивілїзациї, лучить непохитну вірність старим свійским культурним і национальним традициям і стає проповідником нового культурного, сьвідомого патріотизму. „Не только самимъ собе народихомъ ся на светъ,

но болеє по службе божиєй і посполитого доброго," пише він в одній із своїх передмов до випусків своєї біблії і мотивує свою працю мотивами гуманїтарно-патріотичними: „Ми, братя, не можемъ ли во великихъ (чимсь великим) послужити посполитому люду руского языка — сиє малыє книжки праци нашоє приносимо имъ".

Нема причин думати, що не було таких вихованців нової культури і більше у нас на Україні.

За Больонією врізуємо ся в гірский хребет Апенінів. Гори сухоребрі, голі піднимають ся наоколо нас відкриваючи на згірях рівні сточища як витесані з каміня величезні таблиці. Поїзд що хвиля скаче в середину гір і з темних тунелїв вириває ся на хвилю на сьвітло й повітрє, щоб знову пірнути в пітьму, і краєвид міняє ся як у калєйдоскопі то зникаючи з очий то виринаючи знову — як дитина, що кукаючи то ховає ся за материну шию, то знову виставляє зза неї своє розвеселене лице. Між Больонією й Пістоєю, що лежить уже по другім боці хребта, ми нарахували щось 50 тунелїв без одного чи двох. За те поїзд майже простою лїнією проходить через гори з долини По в долину Арно, не уступаючи, не обминаючи, а врізуючи ся в самі глубини їх. Все низше і низше пінить ся ріка під нами. Далї за провалом починаємо знову зближати ся до єї рівеня. І нарештї з подібним гуком, як розярений дракон з темної нори, вилїтає наш поїзд з темних тунелїв в зелені долини Тоскани.

Чудова панорама розкриває ся наоколо нас. Рання весна — найкрасший час в Італії. Пізнїйше она терпить від недостачі вогкости. Ще не просохла земля вкриває ся тепер буйною зеленню. Групи пінїй і кипарисів не сїріють сиротливо закурені порохом на рудих згірях, а творять тілько темнїйші й виразнїйші плями на розкішній зелени краєвиду. Оливи не мають ще свого безнадійно-сїрого кольориту. Великі кілька-поверхові тосканьскі двори, щось середнє між замками і віллями, розкинені відокремлено серед нив і городів, скілько сягне око, незвичайно оживляють сей краєвид, нагадують про сильне інтензивне людске житє серед сеї богатої природи.

Михайло Грушевский.

101. Вибух Везувія.

Рано 9. цьвітня 1906. р. побачили ми Везувій сповитий в хмари, зпоза котрих не можна було нїчого розпізнати. Програма нашого кружка обнимала на сей день їзду возом з Сор-

рента до Амальфі, а відтак до Салєрна, а в Салєрнї мали ми всїсти на зелїзницю о год. 6. вечером, і вернути о год. 8. вечер до Неаполю. Дорога зелїзницею була та сама, якою ми переїхали сюди, т. є. між морем а Везувієм через Помпеї, Торре-Анунцията, Торре-Греко і Портічі. Що до повороту сего були ми безпечні, бо бачили 8. цьвітня рано, що тор сеї зелїзниці лежить кілька кільометрів від ляви, та що він віддїлений від гори місточками і селами, які би мусїла перше всї забрати лява, заки би знищила тор. Та не передвиділи ми одної річи, а іменно, що комунїкация може бути знищена або перервана не лиш самим заливом ляви.

Переїхавши рано на другий бік півострова на берег салєрненьского заливу, ми були віддїлені цїлий день від Везувія високими горами, які закривали перед нами і Везувій і дими, що плили з єго нутра, а чудова природа полудневого підсоня розкривала тут перед нами всї свої принади і позволивши вирватись з грізного сумерку, що залягав північний бік півострова, велїла нам на хвилю забути про те, що дїє ся по тім боцї.

В Салєрнї станули ми на двірци зелїзниці перед 6. годиною вечером; але поїзд, що їхав з Бріндізі, який мав нас повезти до Неаполю, зпізнив ся маломіским звичаєм близько цїлі дві години так, що ми замість о 6. годинї, виїхали аж перед 8. вечером із Салєрна. Поїзд був доволї обсаджений, а по дорозї почало всїдати чимраз більше людий. На стациї Помпеї ми побачили величезну товпу втїкачів; великий натовп всїдаючих знов опізнив поїзд так, що до Торре-Анунцията прибули ми вже, як було зовсїм темно. Тут побачили ми на стациї кількатисячну товпу людий, які кинулись на поїзд і почали силою вдиратись до возів. Були се люди, що утїкали з поблизьких сїл. Устала вся контроля і всякий порядок; кождий вдирав ся, де міг; в нашім купе́, призначенім для 8 осіб, найшлось їх відразу 15; одні сїдали другим на колїна, або тиснулись стоячи; нїхто не противив ся і не нарікав; зрештою вигляд і постава тих людий не були такі, щоби їм можна було противитись. Ми дізнались про велику катастрофу, яку спричинив Везувій в протягу останньої доби. Із Санто Джусеппе і Оттаяно нема нї слїду — доми засипані розпаленим камінєм і знищені лявою до тла; церкви, до котрих сотками хоронились люди, завалені під тягаром саджі і камінного дощу, що покрив крівлї; сотки людий найшли страшну смерть під румовищами. Лява дійшла вже до Торре-Анунцията, де спинилась на цвинтарі, на котрім як раз тепер горять дерева і хрести; на Торре-Греко іде дальший похід ляви.

Се були вісти, з якими всїли до возів поїзду ті, що спромогли виратувати житє з того страшного пекла. Поїзд рушив, а за хвилю на стациї Торре-Греко повторилась та сама сцена з тою ріжницею, що нїхто вже майже з вижидаючих на стациї не міг дістати місця в поїздї.

Ми рушили з Торре-Греко в напрямі до стациї в Портічі, положеної в найвузшім просмику між Везувієм а морем. Не минуло більше може як десять хвиль, коли цїлий поїзд потряс ся сильно і нараз станув. Рівночасно почули ми страшенний шум, а на верхи возів посипав ся дощ піску і дрібного каміня. Отвираємо вікно, а через него влїтає до середини воза густа курява диму і темно-жовтого, дрібного піску, перемішаного з камінєм. Всїм нам стала перед очима страшна дїйсність: Ми присипані лявіною Везувія!

Стоїмо на отвертім поли — вокруг темрява страшна така, що на один крок не видно нїчого, і густа курява саджі і пороху, неначе в зимі снїгова заверуха. Чуємо крики зелїзничого перзоналу; машина робить ще раз послїдні висиленя, але поїзду більше вже рушити не в силї; зрештою не видно нїкого з перзоналу — нїхто не каже нїчого і нема навіть кого запитати, що стало ся і що стане ся. В Італиї взагалї не люблять інформувати подорожних — тепер перзонал занятий собою і пасажири єму не в голові. Стоїмо так довший час — у возах убійча задуха — дехто пробує отворити вікно, але знадвору сипле ся горяча курява; деякі пробують висїсти, але грязнуть висше кісток в поросї і саджі Везувія; зі страхом бачимо, що заспа сягає вже до половини колїс. Нараз чуємо свист машини, але по ньому не наступає рух поїзду. Що сталось? Зі всїх возів починають вискакувати люди і біжать вперед поїзду. Але перед поїздом нема вже машини, а при поїздї нема нїкого з зелїзничого перзоналу; перзонал відчіпив машину і поїхав з нею в напрямі стациї Портічі — лишаючи нас усїх на ласку Божу і Везувія. А Везувій тим часом говорить що раз голоснїйше; що кілька хвиль віддзиває ся глухий підземний гуркіт і що раз густїйшими струями паде на наш поїзд порох, саджа і густе камінє. Всї ми обмазані саджею неначе мурини, маємо єї повно в устах, очах і носї; задуха стає що раз то більша, ситуация наша що раз то більш грізна і непевна; стаємо що раз більш ізольовані від сьвіта, поміч стає що раз труднїйша і менше правдоподібна.

Пасажири, знаючи добре місцевий терен, розпізнають, що ми находимо ся 4 км. від стациї Портічі і стоїмо на териториї місцевости Резіна, побудованій на засипанім Геркулянум як раз

під нами, і ми стоїмо як раз в місци, де Везувій колись в протягу кількох годин засипав цїле місто! Сьвідомість того не причиняє ся до піднесеня нашого духа; противно, положенє наше велить бути на все готовим. В тій ситуациї пережили ми довгі, безконечно довгі три години, що видались нам цїлою вічностию; ми надслухували з запертим духом свисту машини від сторони Портічі. Вкінци по трох годинах наспіли тяжким, повільним ходом дві машини спроваджені з Неаполя. Привезли они людий, що при сьвітлї смолоскипів з закаптуреними головами принялись розрушувати поїзд. Вкінци ми рушили при помочи двох машин і, зупиняючись що хвиля, затягнулись ледво живі до Неаполя замість о год. 8. вечер — о год. 2. в ночи. По нас уже анї сеї ночи анї в слїдуючих днях нїякий поїзд не проїхав сим зелїзничим шляхом.

А Неаполь не спав мимо пізної пори; він дрожав цїлий горячковим зворушенєм. Ще перед двома днями нїхто з Неаполїтанців не припускав, щоби місту самому могла грозити якабудь небезпека; тепер застали ми місто в станї великої трівоги. Спричинив її безперечно в значній части безупинний наплив людности з сїл знищених уже або загрожених вибухом, вид блїдих, вистрашених лиць, крівавих ран, розпуки жінок, плачу дїтий. Що хвиля приходили вісти про новоотворені кратери, про нові знищеня і жертви людскі. А разом з тими вістями плили на Неаполь що раз густїйші клуби піску і диму. Скляна галя, що накриває дворець зелїзницї, перемінилась в чорну челюсть; на улицях і площах вкритий камінний поміст грубим тяжким сїро-чорним ковром, по котрім ступає ся мягко, неначе по пісковім морскім побережу. Вчера ще змітано сей засип і чищено улиці — тепер уже нїхто не пробує сего, бо Везувій в одній хвилї засипує все наново.

Їдемо з двірця засипувані сим дощем, спішимо на берег на Партенопе і тут бачимо, що лявіни диму і саджі залягли цїлу східну часть неаполїтаньского заливу; маємо вражінє, що якась гігантска, чорна колюмна сперлась горішним кінцем о вершок Везувія, а долїшною частию лягла в море. Лише на заходї видний шмат ясного блакиту осьвітлений повним місяцем, котрий крізь смугу диму пробиває ся матовим сьвітлом.

Надходить ранок; бачимо се лише з годинників, але не бачимо єго в дїйсности, бо над містом і над заливом стоїть то само сїре, оловяне небо, та сама чорна хмара пливуча з Везувія, з котрого паде дальше так само густий дощ піску і саджі. Ранком сим розпочинає ся день, який сьміло можна назвати: dies irae et calamitatis!

Около 7. години роздають ся алярмові сигнали; біжать товпи народа, роздають ся страшні, серце роздираючі крики. Алярм обнимає цїле місто, з уст до уст пробігає вість про страшну катастрофу. На торговій площи в Неаполи стояв старий великий будинок, в котрім приютились на нічлїг бездомні нуждарі, яких Неаполь має велике число. На стару крівлю сего будинку сипав ся від кількох днїв дощ піску і саджі, якого нїхто не згортав, аж вкінци крівля не видержала тягару і завалилась, придавлюючи сотки нічлїжан. Цїла їх сотка мала погибнути відразу, а безлїч ранених відвозять до шпиталю. Се перші масові жертви вибуху в самім містї. Отже Везувій дібравсь таки до самого Неаполя! Ся подія викликує в містї страшне нечуване зворушенє. Товпи народа особливо з найнизших кляс, залягають площі; всюди крики, зойки, проклони; торговиця окружена кордоном війска, що єго прориває товпа, вдираючи ся там, де витягають і розпізнають трупів. Чути погрози під адресою управи міста; товпа прибирає грізну поставу.

Положенє стає страшне — справдїшне пекло. Зовнї грозить Везувій, внутрі розрухи; будять ся всякі людскі інстинкти; назустріч ляві Везувія іде лява людскої розпуки. Місто починає зовсїм зміняти звичайний вид. Склепи починають зачиняти; школи рівнож замикають; театри відкликують вистави; готелї пустїють, чужинцї поспішно опускають місто.

Здає ся і для нас останний час — зробити те саме. Та не так легко в сїй хвилї видістатись з Неаполя. Дворець зелїзниці занятий тисячами публики, всї хочуть їхати в напрямі до Риму, бо се одна одинока дорога з Неаполя, що не йде попри Везувій, тілько в противнім напрямі. Відїздить поїзд, але в нїм знайшли поміщенє лиш ті, що вже заздалегідь залягли перон і силою здобули собі місця. На щастє заряд зелїзниць пускає що години надпрограмові поїзди в напрямі до Риму. В однім з таких поїздів знаходить вкінци з трудом місце і горстка нас Галичан. Виїздимо проводжені ще довго хмарами Везувія і аж в Римі скидаємо з себе верстви саджі і пороху, якими окривав нас через шість днїв Везувій.

Та спомини тих днїв остануть певно у кождого з нас до смерти.

Евген Олесницкий.

102. Анґлїйске домашне огнище.

(Спомини з Анґлії).

Я замешкав у старосьвітскому домі англїйскої купецкої родини на одній з подальших улиць Льондону. Від тоді починає ся моя близша знайомість з анґлїйским житєм і сьвітоглядом.

Крім щирої гостинности, яка зустріла мене чужинця в отсьому домі, ні родина ні сама хата не ріжнила ся нїчим замітним від соток тисяч інших анґлїйских родин і домів, які складають ся на західні части Льондону.

Головними гостинцями, що перетинають місто на поздовж і на поперек, суне як день так ніч навала возів, трамваїв, омнібусів, фіякрів, автомобілїв. Все те чинить глухий шум подібний до шуму повени або моря. Але кількасот метрів в бік від того гостинця той клекіт і шум губить ся в огородах, розшибає ся по старезних деревах, зливає ся з шумом їх листя і завмирає та тихне. Відійшовши в той бік між огороди, має ся вражінє затишного села або місточка, де вози належать до рідкостий і пси, надслухуючи з нуди один одного, гавкають цїлими ночами до місяця. Ще на улиці лунають стуки отвираних дверий, прохожих людий, голоси продавцїв овочів і молока. Але по огородах буває іноді так тихо, що видає ся, немов би чуло ся шелест тїний, які падуть з кріслатих вязів на траву і бігають під найлекшим подувом вітру.

Нїколи не побачиш нїкого в дверех, ні в вікні, ні перед домом, хиба що він жде перед дверми на когось, поле в огородци або підливає квіти. Двері все заперті на ключ. Хто не знає льондоньского житя, не розуміє анґлїйскої вдачі і привичок, тому найкрасші льондоньскі улиці видались би містом завмерлих. Доми не мають зі собою нїякої комунїкациї. Зверха почорнїлі від дощів, позамикані, заслонені деревами подабають радше на азилї глухонїмих або нервово хорих, як на мешканя дїяльних, запопадливих і енергічних купцїв, що розвій усїх фізичних та умових сил поклали собі ясною метою і змагають до неї сьвідомо всїми способами.

Англїйска хата, хоч якаб она була маленька, то не тілько „дах над головою“, як у нас її часто називають. Для Англїйця се дороге серцю родинне гнїздо, найкрасший, найсьвятїйший куток на цїлому сьвітї. Він будує свою хату для себе і не дбає за те, чи внїшний єї вигляд подобає ся кому іншому. Від порога зачинає ся єго домашне огнище (home) і всї гадки і всї змаганя Анґлїйця йдуть до того, аби се сьвяте огнище зробити царством

спокою, безпеки і щастя. Чужинця, що переступить поріг сього дому, вразить любо передовсім вигода в цілім нутрі хати. Певно, що материяльна вигода домівки то ще річ сама собою незамітна. Се таке природне і звичайне явище, як те, що страва поживна, піч гріє, а вікно пропускає сьвітло до кімнати. Тим часом треба віків культурної праці на виробленє того зрозуміня, що ціль хати — бути вигідною. Тим самим коштом і заходом можна покласти хату вигідну і хату таку, як у нас кладуть люди. Але тут саме показує ся культурна ріжниця між анґлійским розумінєм вигоди і нашим. Англієць називає комфортом добре припасовані вікна і двері, практичну кухню, домову лазню, прості але тривкі меблї, добрий матерац на постели, поживний кусень мяса і філїжанку доброго чаю. Невжеж прийшло би в нас кому на думку називати такі річи „комфортом“?

До мене навідав ся мій приятель Даріян.

— Чи думав ти коли, — кажу, — яка найбільш замітна ріжниця між нашим галицким домашним житєм і тутешним?

— Ще й як часто, — сказав Даріян. — Менї не сходить з гадки, що у нас, коли чоловік пошиє ся в пірє, то купить фортепян або білярд. Так само півцивілїзовані Кафри купують цилїндри і ланцушки від годинників, але ходять немиті і босі. Тут зачинають люди від ванни і кухнї. Се дїйсно насущні потреби.

Тимчасом вбігла до гостинної кімнати, де ми сидїли, наймолодша донька господарів, девятилїтня дитина. Даріян бував від давна гостем у сему домі, дїти кликали єго вуйком і незвичайно любили.

Мала Неллї сплеснула з утїхи руками і сїла безцеремонно на Даріянових колїнах.

— Дивіть ся, пане, — сказала, звернувши ся до мене. — Вуйко виглядає так як Геррі Ервін (Irving), тілько що молодший. Всї ладні люди бувають і добрі. А вуйко такий непоцтивий. Все перше брав нас із собою до парку, а тепер уже не хоче. Я сама веслувала раз здовж через цїлу серпентину[1]). Попросїть ви єго, Айвен. А потому там такі чудові конї. Які то десь щасливі ті люди, що їздять на конях по Ротенров (Rotten Row).

— Певно, що дуже щасливі, — казав Даріян, — нїхто не прозиває їх непоцтивими вуйками. Всї они мають сестріниці, що грають їм мазурки, довго, по кілька разів одну і не дають просити себе.

---

[1]) Serpentine — ставок в льондоньскім парку Hyde park.

— О, вуйку немилосерний, я також уже буду добра і послушна. Тілько возьмеш нас до парку, добре?

І поцілувавши вуйка стрибнула до пянїна заграти Дарїянови мазурку. Єї дрібна рука не мала ще ані сили ані вправи грати нервові мельодиї Шарвенки, нї удержати їх діяпазону. Але при клявіятурі на високому табуретї виглядала як олицетворенє дїточої щирости і невинного одушевленя, а єї гра ворушила серце нїжними, наївно невикінченими акордами.

Коли опісля Неллї перестала грати, Даріян умовив ся з нею, що підуть в суботу до Гайд-парку і почав розпитувати її про знайомих.

— Скажи, Неллї, що татко писали? Чи мама дуже занята? Кого найбільше любить Неллї з учительок?

Мала Неллї рада була говорити про всї дорогі для неї особи. Татко писав, що тепер у Каїрі, здоровий. Мама смажить мармоляду і зараз вийде до гостинної. А з учительок любить найбільше міс Колїнс, бо она оповідає про Шкоцию, а Шкоция — то найкрасший край на сьвітї. Коли вже буде старша, заложить фабрику, наскладає богато гроший, тодї поїде до Шкоциї і купить там коттедж[1]).

— Дуже добре, — кажу, — але як буде виглядати ся вілля?

— Буде дуже маленька, — щебетала Неллї. — Але повинна бути цїла з сїрого каміня, з черепяним дахом і обросла повоєм. У серединї буде вся вистелена такими тапетами як перла. А на вікнах будуть гарні цьвіти.

— Якіж коври будуть? Певно також темно перлові? — докинув Даріян.

— Нї, ковер буде тілько в гостинній, такої барви як сталь, а решта кімнат буде застелена лїнолєєм, бо єго можна змити і все сьвіжий.

Так говорила мала Неллї, а хоч у єї мріях було богато дитиньства, то не менше знати було і щиру любов до домашного огнища, сильнїйшу над усї інші змаганя і пориви. Її вчено від маленьку розуміти вартість власного, вигідного і гарного помешканя. Она знає докладно, як треба уладити кухню, лазню, їдальню, спальню і гостинну. Сього вчать найдокладнїйше в школї на відповідних моделях з поясненєм, які уладженя найпрактичнїйші і найтривкійші. Слово „home“ вимовляють у школї з пієтизмом таким самим, як слово „Great Britain“, або „Fatherland“. Навіть бурси, доми поправи і шпиталї, хоч уладжені без

[1]) cottage — вілля.

того тепла, яке дає батьківска хата, будовані так, аби пригадували бодай в части родинні доми. В цілій системі виховання провідною думкою являє ся засада, що підставою сили й величи Анґлії нїщо інше, як сьвяте, безпечне і здорове домашне огнище. Почутє власного достоїньства — то психічний мотив, яким користує ся вихованє. Всї рабскі інстинкти, як слїпий послух для кого будь, ідолопоклоньство в ріжних формах і лизуньство, викорінює ся сьвідомо, систематично і немилосерно, а на їх місце кладе ся ідеали моральної і материяльної самостійности, чемність для старших і для жінки, християньску етику і почутє власної гідности. Кожда дитина виховує ся в тім дусї, що незалежність — се найбільший скарб, яким може втїшати ся людина. Закон каже, що Британець не обовязаний здіймати капелюха перед нїким, навіть перед королем. І мужчини не шапкують перед собою до землї, як по деяких знайомих менї краях, анї навіть не доторкають ся капелюха. Здіймає ся капелюх тілько віддаючи поклін жінцї або королеви, коли покаже ся між народом. При підписуваню конституції пери стають перед королем у капелюхах на знак, що не думають уступити нї крихти зі своїх прав і віддають власть у короліївскі руки з виразним застереженєм незалежности. При одній нагоді мала явити ся перед Едвардом VII. депутация секти квекрів, яким релїгія забороняє виразно здіймати капелюха перед кимбудь. Їм признано в засадї право вийти до авдиєнцийної салї в капелюхах, але з чемности для короля они згодили ся, що кождому з депутатів окремий льокай здіймав капелюх з голови і держав єго, поки не скінчила ся авдиєнция. Потім ще в салї понакладано їм капелюхи і квекри вийшли, не нарушивши своєї засади.

Всеж таки рівнобіжно з сею свободою іде також пошана для інтересів ближнього. Виразом того є звичай, в цілій Анґлії заховуваний скрупулятно, що вийти до чужої хати не личить, поки не вийде хтось із тої хати і не запросить до середини. Увійти без дзвоненя до хати має право тілько домашний і нїхто інший не поважить ся нїколи того зробити. Менї доводило ся бачити вікові панї, які в найбільший дощ і студїнь дзвонили до отворених припадково на розстїж дверий добре знайомої родини і не важили ся вийти навіть на поріг, аби захоронити ся перед зливою.

Така зелїзна консеквенция і лад характеризує також родинне житє в домі. Вже сам плян кімнат так придуманий, що відповідає подїлови функций родинного житя і господарства. Крізь входові двері від улицї входить ся до сїний. Сїни передїлені від

головних дверий ще одними скляними дверми так, що, коли навіть внїшні двері стоять отвором, ще нїхто не загляне до середини дому з улиці; з малого коридора перші двері на бік ведуть до гостинної. Другі двері з коридора, глибше, ведуть до їдальні; треті двері просто входових ведуть до кухні. З того самого коридора ведуть також сходи на поверх, де містять ся спальні, окремі звичайно для кождої особи, навіть малих дїтий. Там також дістають поміщенє на ніч гості і містить ся лазня. Зрештою живуть гості разом з родиною. Служниця має також свою спальню. Між поодинокими кімнатами нема безпосередної комунїкациї. З одної тілько кухні виходить ся до пральні, а з пральні на подвірє. На подвірю, обведенім високим муром, містить ся комірка на дрова та на ріжні причандали.

Так виглядає розклад англїйскої хати. Відповідно до материяльних засобів буває в деяких домах кімнат менше або більше, напр. замість окремої гостинної, їдальні і кухні буває одна кімната, замість чотирох спалень бувають тілько дві. Але нїколи нема постелї на долинї, в кухни або в їдальні, навіть у найбіднїйших хатах пролєтарияту. Вже з огляду на сам плян наші доми являють ся в прирівнаню до англїйских примітивними шопами.

До того рационального пляну кімнат примінений консеквентно розклад меблїв та цїле домашне господарство. Через день цїла родина живе на долинї, зглядно поза домом. Спальні на горі вітрять ся тодї і прячуть. Ліжко, умивальня і комода на білє — то меблї, які стоять у спальни. Чим менше їх, тим чистїйше можна удержати спальню. Але й ще одна провідна думка видна в системі умебльованя. Меблї мають служити певним ясним цїлям. Прикраси — то річ другорядна. Тому бачимо в англїйских домах менше вистави, а більше вигоди. Меблїв мало, але они тривкі, сильні і потрібні. По робітничих домах менї доводило ся бачити комоди і столи з грубих магоневих брусів. Зате не побачиш там кривих зеркал, штучних цьвітів, сорокатого лахмітя, що називає ся у нас жіночими робітками та образів на стїнах, поза якими люблять плодити ся блощицї.

В кождій кімнатї містить ся замість печи коминок на подобу старофранцуского cheminée[1]). Огонь на тім коминку горить вільно і удержує ся цїлими днями, бо люди люблять бачити тут горючу ватру, справдїшне домашне огнище, удержуване зі щирим пієтизмом для тепла і відради. Над коминком висить

[1]) шміне.

більше зеркало, а на ґзимсї стоїть годинник. По обох боках ватри стоять вигідні фотелї.

Се був би в найзагальнїйших нарисах образ анґлїйского домашного огнища, такого, яким зробила єго довговічна культура та історія сего вільного народа. Палата князя ріжнить ся в Анґлії від хати робітника тілько розмірами і материялом ужитим на будову. Зрештою провідна думка в будові однакова: плян відповідний национальному подїлови житєвих функций родини. *Іван Петрушевич.*

103. Через Дунай.

Простояли ми тижнїв два в Копаченах і рушили до Дунаю на Зимницю.

Зимниця стоїть на сьому березї Дунаю і є границею Молдавії. А якраз насупроти неї на тім боцї турецкий город Сістово. В сьому місцї ми повинні були перейти через Дунай.

З Копаченї-Діжоє ми виступили над вечір. На дорозї, уже в ночи, нас зупинили. Обік нас пройшла гармата з якимись величезними чорними трунами — обоз. Місяць тілько що почав виявляти своє червоне коло і ще не зовсїм ясним, червонуватим сьвітлом своїм осьвічував величезну валку трун.

— Що се везуть? — цїкавив ся Гавриш.

— Хиба не бачиш, понтони![1]) — відповів суворо Іващенко. Справдї, то були понтони.

Понтони пройшли і зробили на всїх дуже важке вражінє. Вояки всї йшли мовчки. Навіть Гавриш, дуже цїкавий до всїх питань і жартів, замовк. Всякий думав свою думу. Так ми пройшли ще з годину. Ніч була тиха, тепла, сьвітла та зоряна. Кругловидий блїдолиций місяць викотив ся вже на свій широкий без краю та просторий небесний шлях і осьвітив весь краєвид. Нараз легеньким подихом вітру звідкілясь принесло прохолоду і осьвіжило наші вогкі від поту чола. Далеко, далеко мов величезна гадюка блищала на місячнім промінї ріка.

— Дунай, Дунай, братцї! Гляньте! — зашепотїли вояки один другому. (Розмовляти гучно було вже заборонено).

— Де? — розпитували інші, які ще не розглядїли.

— Он, блищить!

— Так і є, знать він, — згоджувались усї.

То був справдї Дунай. Він блищав віддаля на місячнім промінї срібно-синьою стяжкою і тихо пїс свою жовтовату воду

[1]) човни-плоти до переправи війска через ріку.

в далеке море, не звертаючи уваги ні на що. З давніх давен призвичаєний до того, що на єго берегах предковічно ллєть ся людска кров, він і тепер був байдужий. Навіть у сю мить вилискуючись на місяці, здавалось, ніби гірко усьміхав ся розмовляючи з ним і промовляв із тиха сумно: „Глянь, знов! Коли кінець сему буде? Коли они дадуть менї спокій? Коли перестануть умивати мене своєю теплою кровю і давати ховать їх тїла в мойому жовтому піску?“

А ми все йшли та йшли, наближаючись до нього. Перед сьвітом ми прийшли в Зимницю і поховали ся в кошарах.

Потомившись вчорашним ходом, ми заснули міцно і через те прокинулись пізно. Вже сонїчко піднялось височенько. Перед нами, не більше як на гони, широко розлив свою тиху воду Дунай. А на тім боцї, на крутім і високім березї єго, розкинув ся пишно на широкому, квітчастому килимі турецкий город Сістово, утопаючи в садах. Єго білі, струнке мінарети, заострені на кінцї, високо стреміли в небо швайками і здавали ся віддаля щоглами кораблїв у зеленому морі садів. Весь той берег Дунаю був заквітчаний, як дївчина в сьвято, розкішними садами і виноградниками. Я дивив ся на ту красу і пригадались менї слова величного пророка:

Рай тай годї! А для кого?
Для людий! А люди?
Не хотять на него й глянуть!
Треба кровю домалювать.
. . . . . .
Люди, люди, коли то з вас буде
Того добра, що маєте?!

І весь сей день ми майже не виходили з кошар.

* * *

— Так отсе тут будемо й переправляти ся? — розпитував Гавриш товаришів мішаючи паличкою в манєрцї, де кипів у ключ чай.

— Та хто єго знає, може й тут! — відповів Іващенко пришиваючи гузика до мундура.

— Не може бути! Тут дуже широко, — обізвав ся Гайдамака, виймаючи люльку з рота і чвиркнув через губу в огонь. Дунай в сїм місцї ширив ся на верству й три чверти; він саме розлив ся.

— Поки перепливем, наловим раків чимало! — додав Гавриш.

— Міст поставлять спершу, — замітив Бойко і поправив ранець[1]) під головою.

— Чув я, що буцїм тут будем тілько очи їм відводить, а переправляти муть ся біля Нїкополя! — почав знов Іващенко. — А про те, хто єго зна! — так утїшали себе вояки, лежачи в кошарах перед переправою.

— Пашов, вилазь там, виходи получать сухарі! — почув ся голос капраля.

Вояки позабирали торби і рушили.

Другого дня в обідню пору до нас долетїв далекий гуркіт гармат.

— О, чуєте? — промовив Іващенко. — Ото біля Нїкополя йде переправа.

Всї насторошили уха і стали прислухувати ся. Гуркіт усе більшав та більшав, немов десь далеко йшла батава[2]), і не переставав до самого вечера. У вечері гарматний гук замовк.

— Знать переправились наші вже, — промовив Гавриш, — бо гармати замовкли.

— Швидкий ти який! — відповів Гайдамака. — Се тілько що обстрілюють, а переправляти ся будуть у ночи.

Гайдамака відгадав. Переправляти ся почали у ночи, тілько не під Нїкополем, але під Сістовом. І переправляв ся не хто інший, а наша 14-та дивізия. З вечера нам уже було відомо, що переправа пічне ся тут; але хто піде в голові, наша чи перша бригада, і коли — нїхто не відав.

Проте нам усїм весело було лягати спати в амунїциї. Не спало ся нам і ми всї прислухались, коли то пічне ся переправа і хто її пічне. Як тілько стемнїло, наші понтони спустили на воду і по течії Дунаю проплили непримітно в низ. Ніч була досить темна, бо місяць сходив пізно. Се було в червнї. Гармата наша окопалась на сїм боцї і ждала.

О другій годинї в ночи волиньский, а за ним миньский полки (перша бригада 14. дивізиї) сїли на понтони і тихо відчалили від берега. Нїде нї чичирк. Передні понтони були вже трохи чи не на тім боцї, а інші в слїд, вибиваючись із сил, поспішали за ними, як у сю мить на нашому Зимницкому березї загоріла ся хата. То турецкий шпигун подав гасло до Сістова, що переправа почалась. Як тілько спалахнула хата на сїм боцї, в туж мить засурмили сурми на тім боцї алярм турецкому війску.

---

[1]) жовнїрский наплечник. [2]) баталїя-боротьба.

То не рій за роєм вилїтає з уликів і китицями обліпляє матку, що сїла на дереві, то полки чотирнайцятої дивізиї облїпили вже там темний, крутий, турецкий беріг. То не блискавка в горобину ніч що хвиля прорізує небо то здовж то поперек, то не грім невгамовно горгоче так, що уся земля дріжить мов у пропасниці слабий, то наші і турецкі гармати злились в один громовий гуркіт і загорготїли разом! Почало ся пекло!

— „В ружьо́, в ружьо́“! — почула ся команда ротних. І в мить ми всї були в рядах.

— „Ружя, воль-но“! — скомандував наш ротний і похлибнув ся на останному слові „но“.

Рушниці мигнули.

Вояки перехрестились. І хто шепочучи „Помилуй мя Боже“, хто „Богородице Дїво“, а і „Отче наш“ — рушили з кошар.

На дворі вже розвиднялось. Хоч сонїчко ще забарилось і не виглядало, але нам, коли ми йшли, все було видко. Як бульки на водї від раптового дощу з градом одні вискакують і зникають, а другі все більш та більш пузирять воду, так біленькі димки від пострілів на тім боцї Дунаю вискакували з корчів. Постріли тріщали, гармати невгамовно гуркотїли все частїйш та частїйш. Весь тамтой турецкий і тутешний берег був закутаний димом. Ми переходили місток, що поклали у ночи сапери, на остров густо порослий вербами, де нас ждали понтони. Як раз у сю мить ми побачили гарматного, так званого трубника. Він ледви стояв на ногах, блїдий, без шапки і з єго одежі бігла дзюрком вода. З ним розмовляв ґенерал.

— Гляньте, братця, виплив! — заговорив Гавриш.

— А другіж де? Невже потопились?

Ми всї дивились на трубника і дивувались тому, що він в одежі виплив. Навіть пояс із затровчатими трубками був на ньому. Але трубник похитнув ся і ґенерал підхопив єго під руку.

Ми пройшли.

Се був один тілько щасливий зо всїєї гірскої гармати, який виплив на беріг.

Як раз перед нами сїла на понтонї гірска гармата з кіньми і людьми. Коли понтони вже були на серединї Дунаю, турецкі ґранати зробили з них решето і страшенно важкі понтони-плоти з кіньми і людьми пішли як камінь на дно. Як на гріх конї були попривязувані, через те всї й потонули, бо колиб були вільні, то моглиб виплисти і люди, ухопившись за їх гриви, теж не потонулиб.

Як Бог спас сего трубника, невідомо.

— Я теж плаваю добре, — наче про себе буркнув Гавриш. — Як що, не доведи Боже, пустять понтон на дно, може як небудь випливу! От тілько отсе прокляте теля[1]) потягне! Знаєте, що я придумав, братця? Як тілько сядем на понтон, повідщіпляю всї крючки від ранця і держатиму ременя в руцї. Коли понтон почне тонуть, ранець під три чорти, шинелю теж, хай тоне. А сам ляжу на спину, чоботи як небудь скину і поплину.

Але навіть така чудова видумка Гавриша нїкого не радувала. Всї йшли сумно — звичайно, як на смерть.

Ми наближались до кінця посадки. Баталїон, рота за ротою, підходив.

— Стій! — почула ся команда. — „Рота строй ся, в право бігом“!

Рота вирівнала ся з заду верб, які густо росли на самому березї, і стояла нерухомо.

— Лїчить понтони! Сорок на понтон! — почув ся голос Драгомира[2]), що стояв на самому березї і сам назирав за посадкою і переправою. Лице єго було хоч і блїде, як то завжди бува від хвильованя, але погляд тойже сьміливий.

— Фельдфебель, лїчи понтони! — скомандував ротний.

Турецкі гармати гуркотїли, як ступи у млинї. Наші теж підчастили огонь.

У сю мить турецкий ґранат зашипів мов гадюка і біля самого Драгомира, опукою, упав на березї і зарив ся у плавунпісок, не розірвавшись, тілько заляпав єму одежу. Він глянув у той бік і гукнув єще дужше:

— Швидше лїчить понтони, ротні команданти!

Безкоровайний, фельдфебель нашої роти, блїдий як крейда, лїчив четвертий понтон.

— Четвертий понтон має в пра... — наважив ся промовить Безкоровайний, як другий ґранат пролетїв над самісїнькими нашими головами. Вся рота, а ранїйше всїх ротний, як великий покіс трави під косою широкої ручки косаря, зненацька полягла на землю.

— Смирно! — загримів на весь голос Драгомир. — Кому кланяєтесь? Знайомого побачили?

Рота знов стала нерухомо.

— Лїчить понтони! швидше кажу!

Ґранат знов пролетїв і зарив ся як раз супроти роти. Вояки тілько головами захитали.

---

[1]) наплечник з телячої скіри. [2]) головний командант.

— Смирно! — гримнув знов Драгомир. — По понтонам сїдай!

— По понтонам сїдай! — луною почула ся команда ротних.

Гранат перелетїв знов через голову. Ми рушили за верби і сїли на понтони.

— Відчалюй, з Богом! — гукнув ще раз Драгомир.

— Відчалюй, відчалюй! — загомонїли стерничі боцмани[1]) на понтонах. Весла напружились і всї понтони, тихо хитаючись, відплили від берега.

— Помилуй мя Боже по велиції милости Твоїй, — зашепотїли хрестячись вояки.

Гавриш уже держав усе реміня від ранця у руцї, а звинена шинеля висїла на шиї. Не вспіли ми відплисти і сотнї кроків від берега, як турецкі гранати уже почали булькать біля самих понтонів. То не долетить на аршин, то перелетить.

— Наляж, братця, навались! — підохочували стерничі гребців після кождого граната. Гребцї всїм тїлом лягали назад, напираючи на весла. Уключини скрипіли. Довгі, важкі весла аж гнулись.

— Жи-жи-жи-жа! — ляпнув гранат біля самісїнького носа нашого понтона і не розірвавшись булькнув у воду.

— Наляж, придави дужше, братця! — підгукнув стерничий. Гребцї зо всеї сили напружились.

— Жи-жи-жи-жа! — зашипів знов гранат і поскакав по водї, як той камінець, що дїти в „перевези-бабу“ грають.

Гур-гур!... розірвав ся він далеченько від нас, піднявши цїлий стовп води в гору. Ми сидїли зігнувшись, мов камяні.

Тим часом понтони наші підірвались до середини Дунаю.

— Ану ще, ану ще, наляж, братця! — все підохочував гребців стерничий. Гребцї вибивались уже з сили. Піт дощем капав з лиця. Вояки почали помагати гребцям, напираючи на весла з переду. А гранати як бжоли шипіли і гудїли над нашими головами. Нарештї ми добрались до мертвого місця. Себто прицїлить ся з гармати до нас уже було неможливо. Боцман, що сидїв на стернї, зняв шапку, перехрестив ся і промовив: „Слава Богу, вийшли“!

Через чверть години понтони зупинились під крутим берегом. На самому шпилї крутого берега, під яким зупинились наші понтони, ми побачили вояка, що стояв нерухомо, як стовп закопаний у землю. Він держав поперед себе рушницю в гору,

---

[1]) керманичі.

а на багнетї маяв із червоним хрестом стяг. То був перевязочний пункт. Рота хутко вискочила з понтонів і скорим кроком пішла на гору, по розробленому вже саперами шляху. Нам прийшлось іти через перевязочний пункт. Здаєть ся, нїщо в сьвітї не зможе зробити тяжшого вражіня на душу чоловіка, як перевязочний пункт. Чоловік до всього може призвичаїти ся. Але спокійно дивити ся, як сотнями несуть блїдих, закрівавлених, більш схожих на мерців, таких же як ти сам, що ще перед годиною були здорові і цїлі, а тепер безпомічно лежали на носилках ледви дихаючи, навряд! Я не буду малювати в подробицях тих тяжких картин, які менї прийшлось тут бачити, щоб не робити неприємного вражіня на нерви читача, і поставлю на сьому місцї точки...

На скільки неможливо тяжке вражінє робить перевязочний пункт на психіку чоловіка, досить сказати, що деяким воякам почало робити ся млосно. Всїм здавалось, що то вже єго несуть, бо кождий малював собі, що скоро й єму теж буде. Ся психольогія відома добре і тілько що ми зявились і остовпіли, дивлячись із жахом на все, що тут коїлось, як генерал, що ждав нас, скомандував: „Рота бігом"! Ми перекинули рушниці на праве плече і як вівцї від вовка побігли через се кладовище живих мерців.

Пробігли ми з пів гон і нас розсипали ланцюхом у корчах виноградника на правому крилї супроти Сістова. Не вспіли ми залягти, як турецкі кулї почали дзижчать, як мухи в павутинї. Ми перебігли ще трохи далї і поховали ся в корчах. Кулї перелїтали через голови. Поміж корчами виноградника, де розсипав ся наш ланцюх, росли розкішні абрикосові дерева, повні плодів. Деякі вояки не вважаючи на турецкі кулї почали багнетами збивати абрикоси.

— Ну і для чого ото? чи ви з роду не бачили їх, чи що? — звернув ся суворо до ласунів Іващенко. — Кортить, щоб куля влучила?

І не вспів сказати останнього слова Іващенко, як Ляшенко, що підняв ся збити багнетом абрикоса, упав горілиць і тяжко застогнав. Куля попала єму просто в плече, пробила ранцевий ремінь і засїла глубоко в тїлї.

Підбіг ротний фельдфебель. Незабаром десь ще одного ранило. Ми перебігли трохи далї і знову залягли.

— Гляньте! — промовив стиха Гавриш, що лежав у корчах біля мене і злегенька штовхнув мене в бік.

— Що? — спитав я ще тихше.

— Черкес!

— Де?

— Онде попереду нас у корчах!

Я потихеньку підняв голову, щоб роздивити ся, але не побачив нїчого.

— Заховавсь! — промовив Гавриш, держучи рушницю в плечі.

— О, о! гляньте, знов вилазить.

Справдї попереду нас, не дальше як палицею кинуть, щось ворушилось у корчах.

— Стій, не стріляй! — промовив я і присїв на колїно. Я приклав рушницю до плеча і ждав. Корч захитав ся і зявилась черкеска чорна шапка з червоним верхом. Я підвів мушку низше шапки і вже хотїв спустити курок, як Черкес, прочутєм почуваючи знать, що я на нього цїлюсь, повернувсь до мене лицем і махнув рукою, нїби хотїв тим сказать: „Куди ти цїлиш ся, дурню!“ і знов сховав ся в корчах.

— Що оно таке? — думалось менї. — Коли Черкес, чогож єму сидїти до нас спиною! Повинен лицем. Тай чогож він на нас не стріляє? Він же нас так само бачить, як і я єго. І чого він рукою менї махнув? — Такі питаня пробігали у мене в голові, коли Гавриш знов штовхнув мене в бік і промовив:

— Стріляйте, стріляйте! он другий. А то й сей утїче!

І не вспів я ще добре роздивити ся, куди саме показує Гавриш, і де той, за кого Гавриш так бояв ся, щоб не втїк, як він спустив курок. Постріл грякнув.

— Та куди ти стріляєш?! бодай тобі повилазило, крупа ти чортова! — гримнув Черкес по українськи. — Хиба не бачиш, що свій! — і з сими словами як ящірка шурнув у корчі.

— Чули? Вже й балакать по нашому навчивсь! От, супостат! Шкода, що не попав. А здає ся й прицїлив ся добре. Знать повисив[1]). — І Гавриш з серцем ударив рукою рушницю по прикладу[2]), немов би по щоцї.

Всї зачали стрільбу і раптом замовкли.

— Їх тут богато, він не один! — шепотїв менї Гавриш, закладаючи новий набій у рушницю.

— А можеж то й справдї наші?

— Хиба не бачите, що Черкес?

Справдї одежа на ньому була: чорна черкеска, зпід неї на грудях червонїв жупан, а на голові чорна шапка з червоним верхом.

[1]) стрілив висше. [2]) т. зв. кольба.

— От, бачите, вже нема! Пошив ся в кущах, голомозий. Ну, та ти де небудь виринеш! — втїшав себе Гавриш. — Тепер не промахну, нї.

Менї вже було й самому досадно, що не стріляв. А він ще й вилаяв!

До нас підлазить Гайдамака.

— Взводний наказали не стріляти, бо попереду ланцюх наших пластунів, — промовив Гайдамака і поліз далї.

— Слава тобі Господи, що я не стріляв, — подумав я. Гавриш засоромив ся.

— Ну, а хто єго розбере? Нїчого не кажуть! Трохи гріха на душу не взяв! Тай виж хотїли стріляти?!

— Так яж не стріляв, а тілько хотїв, а ти стрельнув.

— Добре, що хоч промахнув ся, — перехрестив ся Гавриш,— се ти моя люшенько так зробила, а ще я тебе і по пицї вдарив. Спасибі, душко! — І Гавриш поцїлував рушницю в те місце, куди ранїйш ударив. Як потім виявилось, то були справдї пластуни. Се останки колишнього славного війска Запорожского, яке заставляло колись тремтїти і Татар і Турків і всїх, кому приходилось з ними стикати ся: ще й тепер се лїчить ся найкрасше військо між усїми козаками. Про те, що они тут, нам нїчого ранїйш не сказали і ми трохи свого не вбили. Ще у нас обійшло ся якось благополучно, а на другім крилї Минцї одного полонили і привели до ґенерала. Пластун хрестить ся, що він свій, а єму не вірять. Та вже ґенерал завірив, що він справдї пластун і звелїв відпустити. Єго бідного ще й ранили в палець. Після сего випадку пластуни понашивали собі білі хрести на шапках і як ідуть попереду, шапки хрестом назад повернуть — дивись, мовляв — я пластун!

Сонце вже високо піднялось. Духота стояла неможлива. І колиб ми не лежали в корчах, то здає ся, зварили сяб як раки. Ранцї парили спину. Реміня давило груди. В ротї пересохло. І вода близько, та не напєш ся. А гуркіт ґармат і вистріли рушниць невгамовно тріщали. З лївого крила почули ся гуртові вистріли. Там Турки засїли у млинї і відстрелювались від нас. Турецкі ґранати почали лягати в корчах, де ми лежали. Велено було лїзти на гору. (Виноградні корчі, де ми розсипали ся, росли по узбічю досить крутої гори). Ми полїзли. Гора досить крута і лїзти на неї, а ще по корчах, було досить важко.

— Хай єму чортів батько, отсьому теляти, щоб я єго носив! Давайте, покидаєм! — порадив менї Гавриш. І з сими словами відчіпив від ранця чоботи і манєрку, привязав до пояса, а ранець шпурнув у корчі. Теж саме зробив і я.

— От, і легше стало! Якось дихає ся вільнїйше...

— Ура-а-а! Ура-а-а! — почуло ся на лївому крилї. Гармати почали стихати. — Ура-а! — залунав разом увесь наш ланцюх і скілько духу полїзли на гору. Турки спішно покидали позицию. Ми підняли страшенну тріскотню вистрілів. А через годину всю гору як галич укрили наші вояки. Звідсїля нам було видно, як турецке військо спішно покидало позициї. О пятій годинї полудня ми взяли Сістово.

Так переправились ми через Дунай 15. червня 1877. року.

До вечера понтонери навели міст із тих самих понтонів, що нас возили, і по нему перейшла девята дивізия, перша, гармата і обоз.

Переправа через Дунай була дїлом надзвичайним. Она здивувала весь сьвіт тим паче, що страта в людях була дуже невеличка. На переправу перейшло три дивізиї: 14-та, 9-та і 1-а; всї они повинні були перейти одна за другою. Одна другу повинні були підтримувати. Але нам так пощастило, що одна 14-та дивізия і переправилась і зробила все дїло. Все дїло в тому, що коли під Нїкополем наші почали готувати ся нїби до переправи, спустили понтони на воду і відкрили гарматний огонь, по телєграмі до Нїкополя із Сістова в той вечір виступило на підмогу 12 таборів турецкого війска. А ми в туж таки ніч переправили ся. Виходить, що переправи під Зимницею Турки собі і в голові не клали.

Не вважаючи на те, що Турки нашої переправи тут не ждали, ми все таки стратили 2000 чоловіка ранених і убитих. Крім того вся гірска гармата, як я уже казав, потонула. Наша рота не долїчилась теж двайцяти чоловіка.

Микола Садовский.

104. Спомини про Тараса Шевченка.

В 1847. р. Шевченка заслано в оренбурский корпус. Єму, як народному поетови і художникови, було заборонено брати в руки перо й оловець. Жандарм привіз єго в Оренбург у червнї 1847. р. у ночи просто до вартівнї, де Шевченко проспав ніч на голій долївцї. В ранцї командант Лїфлянд відправив єго у касарнї 3-го оренбурского лїнїйного баталїону. Тогож самого дня по Оренбурзї рознесла ся вістка, що прибув Шевченко. Земляки зараз пішли у касарнї і випросили єго до себе на кватиру. Стріча з Шевченком була памятна: і він і ті, що прийшли до нього, плакали — не знаю, чи з горя, чи з радости, що поба-

чили свого рідного поета. Увесь день він пробув посеред земляків, співав рідні пісні, читав дещо з своїх творів і був ніби-то не дуже сумний; але видно було, що він богато таїв у душі і хотів наперекір долі бути висшим над неї. В дорозі від Петербурга до Оренбурга він був усього 9 днів[1]); від такої незвичайної для нього дороги, від безсонниці, а також переміни клімату він занедужав на легку лихорадку.

Другого дня вже було відомо, що єго назначено до Орскої кріпости. Земляки радили єму як недужому записати ся до лазарету на два тижні, а тим часом сподівали ся поклопотати ся, щоб єго лишили в Оренбурскому баталіоні, де Шевченкови можна було жити хоч троха вільнійше. Але він не згодив ся на се через те, що ненавидів лазаретів, а друге через те, як він казав, що ніколи ще нікого не обдурював. Проситиж за себе він не дозволив, бо не хотів у таких обставинах принижувати своєї гідности просьбою. Днів через три єго одягли в салдатску одежу. Коли він приміряв мундур та шинелю, тоді єму уявила ся вся єго будуччина і сльоза натискала ся до очий, але він зумів здержати свої почутя в касарні. Єму на стілько бракувало знайомости житя, особливо житя салдата, що він навіть не відаючи про те, що єму принесено одежу, котра звичайно шиє ся на кошти казни[2]), запитав унтерофіцира, що коштує одежа? Унтерофіцир, не запиняючись, відповів, що 40 рублів і Шевченко зараз же заплатив гроші. Але якийсь офіцир довідавшись про се, відобрав у унтерофіцира гроші і вернув їх Шевченкови.

Через тиждень Шевченка придїлено до лїнійного оренбурского 5. баталїону і відослано в Орску кріпость, де комендантом був тоді ґенерал-майор Ісаєв, чоловік старий і доволї добрий. В Орскому Шевченко швидко познайомив ся з Поляками засланцями; один із них Фіґнер, що був учителем дїтий Ісаєва, зійшов ся з Шевченком близше, ніж інші. Завдяки єму Шевченка принято в домі Ісаєва і дозволено жити в нанятій кватирі. Через місяць після приїзду Шевченка я був в Орскому і кілька днів пробував з ним. Єго житє, дякуючи Ісаєву, було досить не погане: більшу частину часу він проводив або за книжками або в розмовах з Поляками.

Але в 1847. р. вмер Ісаєв; отодї то настав для Шевченка тяжкий час. Комендант баталїону Мєшков (з простих салдатів) виказував над ним усю силу своєї власти. Він перевів єго в ка-

---

[1]) В своїм дневнику записав Шевченко, що відбув сю дорогу в 7 добах. [2]) скарбові гроші.

сарню, де Шевченко спав і цїлїсенькі днї проводив на брудному свому ліжку, що було в касарнї в числї інших 50. Приїзджаючи туди доволї часто „по дїлам служби“, я все провідував Шевченка і бачив тодїшне єго житє в касарнї. Товариство пяних, розпустних салдатів, тяжке повітрє, сьмітє, невпинний крик — все те страшенно бентежило Шевченка; але він не відважував ся просити Мєшкова про полекші. Та сього салдата-майора богато людий просило про дозвіл Шевченкови жить на окремій кватирі; але він не любив Шевченка за єго непокірну вдачу, за те, що він не вмів і не хотїв нїкому кланяти ся, і що дня, разом з іншими, водив єго на муштру. В касарнї Шевченко богато читав, дістаючи книжки у знайомих. З особливої ласки дозволяли Шевченкови іноді провідати знайомих на годину або дві; алеж сей єго вихід рідко проходив для нього без якихсь приключок. Салдати, товариші Шевченка, користуючись з того, що єго нема, викрадуть бувало з єго шафки книгу, тай заставлять у шинку. Вернувшись до дому й не знаходячи якоїбудь книги, він уже знав, де она, і питав товаришів тілько про те, в якому шинку і за скілько книгу дано в застав, і викуповував звідтіля вже її сам.

У лїтї він часто ходив до берега ріки Ори і там поміж кущами пролежував по кілька годин, мріяв про рідний край, про минуле, але бояв ся, як казав, зазирати в будуччину. Там на самотї він виймав ізза халяви клаптик паперу й оловець і записував свої поетичні вітхненя, з якими таїв ся не тілько від начальства, але навіть від інших знайомих.

Так Шевченко жив до лїта 1848. р. В сьому роцї прибув до Оренбурга капітан-ляйтнант Олексїй Іванович Бутаков, що їхав для досліджів Аральского моря. Потребуючи художника для змальовуваня морских берегів і зачувши про те, що в Орскому пробуває Шевченко, він просив команданта корпусу Обручова, щоб придїлив до єго експедициї Шевченка як художника; але ґенерал признав се неможливим, памятаючи про заказ Шевченкови брать у руки перо й оловець, і замість Шевченка придїлив до Бутакова польских засланців Залєского та Турно. Тодї Бутаков випросив до експедициї Шевченка як матроза і відїхав разом із ним у степ 1848. р. Про подробиці сього житя менї невідомо, але Шевченко казав, що Бутаков був для них дїйсним товаришем, що час они проводили доволї весело, що Шевченко з Залєским та Турно малювали все, коли тілько для того була хоч малесенька можливість.

В осени 1849. р. они всї вернули ся до Оренбурга, де Шевченко і єго товариші жили в одній хатї і користувались повною свободою. Завдяки Бутакову житє Шевченка значно поліпшало; єго приймали у найкрасших домах; він малював і писав, та, малюючи портрети, заробляв гроші для своєї потреби. По відїздї Бутакова в сїчни 1850. р. до Петербурга, Шевченко замешкав у полковника Карла Івановича Герна, де єму жило ся, як і попереду, досить добре. Але в маю 1850. р. доля знов поглузувала над ним. Офіцир оренбурского баталїону Ісаєв (свояк колишнього команданта Орскої кріпости, що недавно приїхав із якогось петербурского кадетского корпуса), зробив Обручову донос, що Шевченко листує ся зі своїми знайомими і малює портрети. Обручов знав, що Шевченко живе в Оренбурзї на волї, що пише й малює, але хоч і який був суворий взагалї, а особливо до воєнних, якось не мав сумлїня добивати нещасного Шевченка. Та отримавши офіцияльний донос, він зараз звелїв зробити у Шевченка ревізию, а єго посадити в арешт. При ревізиї найдено кілька малюнків та листів. Обручов відослав усї листи в „III. отдѣленіе“[1]) до Петербурга, де їх, розуміє ся, лишено без уваги, окрім одного листа, в котрім писав Шевченкови один знайомий, що в Петербурзї є богато молодих людий, які живуть під доглядом полїциї, з котрими він знайомий і що всї они подїляють переконаня Шевченка. Сей лист наробив богато неприємности ріжним людям.

За два днї після ревізиї Обручов відослав Шевченка в Орску кріпость під строгий догляд; а одержавши із Петербурга якийсь приказ що до Шевченка, перевів єго 8. жовтня 1850. р. з 5-ого в 1. оренбурский лїнїйний баталїон, котрого частину що року відкомандовувано до Петровскої кріпости, що була на пустинному півострові північно-східного берега Каспійского моря. Шевченка відослано туди і він провів там без виїзду увесь час свого заслання до серпня 1856. р.

М. Лазаревский.

105. З „Дневника“.

1857. Червень.

Сегодня вже другий день, як я зашив собі і справно обрізав зшиток на те, щоб записувати, що трафить ся зо мною і коло мєне. Тепер ще тілько девята година. Ранок минув як

[1]) до полїцийного департаменту.

і звичайно, без ніякої цікавої пригоди. Побачимо, на чому скінчить ся вечер. А поки що — зовсім ні про що записувати: тим часом писати страх хочеть ся і пера готові є. А сатана так і шепче на ухо: „Пиши, про що попало! Хто тебе там провірювати ме!“

Мені належало би розпочати свій дневник з того часу, коли мене висьвячено на новий стан, себ то від 1847. року. Тепер був би з него дуже грубий і дуже нудний зшиток. Згадуючи про ті минулі сумні десять літ, я тїшу ся сердечно, що мені не прийшла тоді думка завести зшиток на записки. Що я був би у ньому записав? Правда, впродовж сих десяти літ я дармо бачив те, що не всякому доводить ся побачити. Але як я дивив ся на все те? Так, як арештант глядить із закратованого вікна вязниці на веселий поїзд весїльний. Сама згадка про те, що минуло і що я за той час бачив, наводить на мене жах; а щож було би, як би я був записав ту понуру декорацию і ті простацкі особи, з котрими мені довело ся відограти сю понуру, монотонну десятилїтну драму!

Минаймо, минаймо моє минуле, лукава моя памяти! Не завдаваймо споминами про те минуле туги серцю любого приятеля! Забудьмо, простїм темних людий, як простив милосерний Чоловіколюбець своїх лютих розпинателїв. Звернїм ся до того, що сьвітле і тихе, як наш украïньский вечер осїнний, та запишемо все, що бачив, що чув, усе, що серце перекаже.

З Петербурга дістав я від Михайла Лазаревского лист з 2. мая і 75 карбованцїв. Він повідомляє мене, чи радше поздоровляє зо свободою. Одначе до сеї пори нема нїчого з корпусного штабу. Збираю відомости про пароходство на Волзї. Статистичних відомостий мені не треба; я хочу знати, як часто відходить пароплав з Астраханя до Нижнього Новгорода і що платить ся за місце для пасажирів. Та при всїх моїх заходах я довідав ся тілько, що місця є ріжні і цїна ріжна, а пароплави з Астраханя до Нижнього ходять дуже часто. Правда, що відомости докладні?

13. Сегодня у вечері приплив парохід з Астраханя, але приплив уже досить пізно, о 9. годинї, через то я до завтрішнього ранку не дістану від него жадних відомостий. Та з астраханьскої почти я й не ожидаю нїчого важного, бо вся моя переписка іде через Гурєв-Городок. Хиба чи не задумує батько кошовий Кухаренко написати до мене? То-то зробив би мені ласку старий Чорноморець! Сей правдиво благородний чоловік — незвичайна поява межи людьми. Від 1847. р. всї мої

приятелї мусїли перервати всякі зносини зо мною. Кухаренко не знав про таке розпорядженє, так само не знав і про місце мого пробуваня, а тепер, як був у Москві в часї коронациї депутатом від свого війска, познайомив ся зо старим Щепкином і довідав ся від него, де місце моїй тюрмі. І от, найблагороднїйший друзяка, написав до мене дуже щирий, дуже сердечний лист. За десять лїт — і не забути друга, та ще друга в нещастю, се рідке явище межи самолюбними людьми. З тим самим листом він прислав менї на поздоровленє 25 карбованцїв. Для чоловіка, що має родину, та ще й не богатого, се немала жертва, і я не знаю, чим і коли я єму віддячу за єго щиру і не облудну жертву.

З причини сего дружного і несподїваного привіта я уложив був мою подорож в такий спосіб: через Кізляр і Ставропіль приїхати в Катеринодар просто до Кухаренка. Надивившись доволї на єго благородне виразисте лице, я гадав переїхати через Крим, Харків, Полтаву, Київ до Минска, Несьвіжа, а наконець у село Чирковичі; тут обняв би я свого друга і товариша Бронислава Залєского і поїхав через Вильну до Петербурга. Але лист Михайла Лазаревского з 2. мая перемінив сей плян. З сего листу я побачив, що менї треба, нїде не затримуючись, поспішити до Академії красних штук і обцїлувати руки і ноги ґрафинї Настасії Івановни Толстої і єї великодушного чоловіка ґрафа Федора Петровича: они єдині добродії мого визволеня і їм належить ся перший поклін; не кажучи вже про вдячність, сего вимагає проста ввічливість. Отсе головна причина, чому я замість баскої трійки вибрав трийцятидневу монотонну плавбу Волгою.

17. Сегодня о четвертій годинї рано, прийшов я на город. Ранок тихий, чудовий. Тілько іволги та ластівки інколи зрушали спокійну, солодку тишу ранкову. Від якогось часу, відколи не заборонюють менї перебувати самітно, я незвичайно полюбив самоту. Люба самота! Не може бути нїчого солодшого, нїчого більш чарівного в житю, як самота. Особливо перед лицем неньї-природи, коли она квітчає ся, всьміхає ся. Під єї впливом солодким та чарівним людина мимо волї поринає сама в себе і „бачить Бога на землї“, як каже поет. Менї й перше не подобала ся гучна дїяльність, або лучше сказати: гучне байдикованє, а після десятилїтнього тутешнього житя самота здає ся менї правдивим раєм. Всеж таки я не можу нї до чого взяти ся, нема у мене найменшої охоти до працї. Сиджу або лежу мовчки цїлими годинами під моєю любою вербою, і хоч би на сьміх

що не будь ворухнуло ся в моїй мрії, таки цілком нічогісінько! Повний застій! І сей нудний стан почав ся у мене від 7. червня, себ то від того дня, коли я дістав лист від М. Лазаревского. Воля та подорож усього мене проковтнула. Ще спасибіг Кулїшеви, що догадав ся прислати книжок, а то я не знав би, що з собою робити. Особливо вдячний я єму за „Записки о Южной Руси". Небавом буду знати сю книжку на память. Она менї так живо, так чарівничо-живо нагадала мою прегарну Україну, що я немов з живими бесїдую з єї славними лїрниками і кобзарями. Прегарна, благородна праця, брилянт в сучасній історичній лїтературі. Дай тобі, Господи, друже мій сердечний, силу, любов і терпеливість провадити далї сю неоцїнену книжку. Я обіцяв ся, як начитаю ся сеї книжки доволї, післати її Кухаренкови, а тепер жалую, що обіцяв ся: раз тому, що я єї нїколи не начитаю ся доволї, а друге тому, що я маргінеси книжки помазав недоладними замітками. Дасть Бог, я єму з Пегербурга пішлю чистенький примірник.

18. Нинї я точнїсінько так рано як вчера прийшов на город; довго лежав під вербою, слухав іволги і наконець заснув. Приснив ся менї Межигірский Спас, Дзвінкова криниця, а потім Видубицкий монастир, потім Петербург і моя люба Академія. Від недавна зачали менї мріяти ся в снї знайомі, давно невидані предмети. Чи скоро я побачу все те на яві?... Сон мав на мене дуже добрий вплив через цїлий день, а тим більше, що нинї сподївали ся гурєвскої себ то оренбурскої почти. Під вечер почта дїйсно прийшла, але нїчого не привезла анї для мене, анї про мене. Я знов спустив ніс на квінту. Знов туга; ожиданє без кінця. Чи вжеж вів 16. цьвітня до сеї пори не могли видати в штабі розпорядженя що до мене? Холодні, байдужі люди! У вечері вернув ся я до кріпости і дістав приказ від фельдфебля готовити ся на огляд. Отсе результат давно ожиданої почти і ожиданої з таким трепетом волї! Тяжко, невимовно тяжко! Я вкінци одурію від сего безконечного ожиданя...

Як швидко і шпарко виконує ся приказ — арештувати, так навпаки мляво і холодно виконує ся приказ — освободити; а виконують прикази ті самі люди. Чомуж така ріжниця? В 1847. роцї в тім самім місяци мене на сему добу доставили з Петербурга до Оренбурга, а тепер дай Боже на семий місяць дістати приказ, щоби відобрати від мене ерарияльні річи і не давати менї дальше удержанє. Форма, але я такої форми не можу зрозуміти!

Тарас Шевченко.

II. Життєписи.

1. Молоді лїта Иосифа Гайдна.
2. Молодий вік Тараса Шевченка.
3. Григорий із Сянока.
4. Пригоди молодечого віку.
5. Геродот на олїмпійских ігрищах.
6. Пантелеймон Кулїш.
7. Молоді лїта Івана Франка.
8. З житя великих купців.

106. Житє Івана Вишеньского.

Нема нїякого сумнїву, що наш письменник Іван Вишеньский родив ся в Вишни перемискої диєцезиї. Місцевостий з такою назвою в тій диєцезиї маємо три: Судова Вишня і дві Вишенки. З тих трьох місцевостий тілько одна називає ся Вишнею. Се є місточко Судова Вишня, положене при зелїзній дорозї майже на половинї дороги між Львовом і Перемишлем. Місточко се за польских часів грало значну ролю в полїтичнім житю нашої країни — не само собою, а тим, що було збірним місцем сеймиків руского воєвідства, „кварцяних“ войск і судових „рочків“, відки й пішла прилога „Судова“. Чи назва Вишеньский була властивою, родовою назвою нашого автора, про се можна би троха сумнївати ся. На своїх творах він підписував ся ріжно: „Іоаннъ мнихъ з Вишнѣ“ або з польскою флєксиєю „з Вишней“, а раз, під посланієм до стариці Домникії, підписав ся „странник реченный Вишенскій“. Рішає тут сьвідоцтво сучасних; всї они згідно звуть єго Вишеньским, значить, се мусїла бути єго справдїшня родова назва, а єго власні підписи „з Вишнї“ сьвідчать тілько про місце єго вродженя.

Про суспільний стан родичів Вишеньского не знаємо нїчогісїнько. З пізнїйших колїй єго житя можемо догадувати ся тілько, що не мусїв він походити з зовсїм простих і зовсїм бідних родичів, коли міг одержати хоч яку таку осьвіту, міг вибратись із свого рідного гнїзда на ширший сьвіт, а живучи в Луцку міг

оставати в досить інтимній приязни з якимсь висшим духовним католицким.

Що до часу, коли родив ся наш автор, то певно не помилимо ся, приймаючи як дату 1545—1550 роки. В такім разї хронольогія єго житя розкладалась би ось як: в часї 1576—1580, т. є. маючи 30—35 лїт, він покинув сьвіт і пішов на Афон, а вмер около р. 1620. т. є. 70—75 лїт.

Хтонебудь були єго родичі: чи заможнїйші (як на провінціональне місточко) міщани, чи дрібна шляхта, котрої тодї було богато і по містах і по селах при дворах знатнїйших панів — досить того, що они старали ся мабуть дати свойому синови хоч якунебудь шкільну осьвіту. Як православні Русини они певно дали єму не більш того, що давала тодїшня „приходска“ школа: науку читаня, писаня, часословця, псалтирі і церковного співу. А що майже одинокий спосіб вийти в люди для такого худопахолка в тих часах був — дістати ся на двір якого можного пана, то ми склонюємо ся до припущеня, що й наш автор бувши школярем чимнебудь звернув на себе увагу якого протектора — чи доброю памятю, дотепом, чи гарним голосом або чимнебудь подібним — і сяк чи так дістав ся на двір якогось православного магната. Найшвидше міг се бути двір князя Острожского, для котрого автор наш очивидно почував ся до якогось пієтизму, коли єго імя поставив на чолї одного зі своїх перших посланій.

Якийсь Вишеньский находив ся в 1593. р. в числї слуг кн. Острожского і мусїв займати досить видне і до княжої особи близьке становище, коли князь уживав єго разом із Суражским до такої важної і делїкатної місиї, як посередниченє в переписцї з Потїєм про унїю. Се видно також із того, що Вишеньский являє ся тут товаришем Суражского, старости в добрах Острожского, сказатиб, повновласника над якоюсь частию сих величезних дібр, отже як на ті часи досить великого пана. Хто був сей Вишеньский, чи був яким свояком нашого автора і чи з факту єго служби у Острожского можна робити висновок про побут і нашого автора при тім дворі, се вияснив би нам хиба острожский архів (тепер у головній части перехований у кн. Санґушків у Славутї), котрого публїкация повинна кинути богато нового сьвітла на особу князя і всеї тодїшної южно-руской суспільности. Покищо ми мусимо стояти при гіпотезї, що Вишеньский не де, а при дворі Острожского докінчував своє образованє і дорабляв ся хлїба.

Житє при дворі такого великого пана, як Острожский, котрий з маєтків своїх мав мілїон річного доходу, а при дворі давав притулок тисячам найріжнїйших людий, шляхти, вчених, артистів і простих ошуканців та пройдисьвітів, було без сумніву великою школою для молодого чоловіка. Не треба думати, щоб житє таке йшло для него в розкоши і вигодах; противно, тут він привчав ся і недоїдати і недосипляти, змушений був ненастанно держати ся на осторозї, догоджувати тисячам дрібних і великих забаганок, прислугувати всякому, зносити часті унижена і оскорби, та за те вчив ся заглядати на дно житя, відріжнювати блеск від фальшивого, міг користати з товариства людий учених і бувалих, стикав ся ненастанно з людьми найріжнїйших станів, від простих підданих хлїборобів аж до примасів та сенаторів і королїв, і все се мусїло значно розширювати круг єго відомостий і поглублювати єго сьвітогляд, особливо коли у него самого була душа схильна до вдумчивости, критики, та глибоко моральна. Тілько такою всесторонною школою житя ми можемо вияснити собі те обширне знанє сьвіта і людий, яке стрічаємо у нашого автора при єго невеликій, тай то, здає ся, досить пізно набутій книжковій учености; тим знанєм дїйсного житя, звичаїв і характерів людских Вишеньский відріжняв ся різко і корисно від других сучасних і пізнїйших письменників духовного походженя, хоч і значно вченїйших від него, від такого Василя Суражского, Кирила Транквілїона, Захара Копистеньского та Галятовского.

Крім інших случайних знайомостий можемо припускати, що тут познайомив ся Вишеньский з Герасимом Даниловичем Смотрицким, городским писарем, а пізнїйше ректором острожскої „академії“, а також з Іваном Княгиницким, пізнїйшим схимонахом Йовом, основателем скитского монастиря.

Яке місце займав, яку функцию сповнював наш автор при дворі, сего очивидно не можемо сказати. Однак здає ся, що та функция заставляла єго часто і довше пробувати в Луцку, Люблинї і інших містах. В Люблинї він придивляв ся порядкам тамошнього трибуналу, слухав „прокурацких“ крутанин, пізнавав людий, що „Сексономъ и Майдебурскимъ правомъ свое черево кормили“, в тім числї мабуть і Терлецкого, дворянина литовского пана Тризни, а пізнїйше луцкого епископа.

Що склонило нашого автора покинути сьвітске житє і уйти на Афон, на се питанє ми можемо також відповісти тілько загальними догадами. „Обличеніе діявола“, написане мабуть швидко після приходу на Афон, заки ще наш автор піддав ся строгим

правилам афоньского послушника, малює нам важкий стан єго душі і гіркі спомини, які він винїс із сьвітского житя, може й не без власної вини.

Подорож до Афона сама собою була в ті часи „подвигом“, дїлом важким і небезпечним. Рабунки і убийства путників ще й нині в краях турецкої держави не належать до рідкостий, а щож говорити про ті часи всемогучости яничарів. А ще до того часи около 1580. р. в краях задунайских, в Болгарії, Сербії, Македонії і Альбанії були часами частих заворушень, бунтів і партийних борб. От тимто й не диво би було, якби наш автор замість прямої, звичайної дороги на Молдавію, Рущук, Пловдив і Константинополь, а відси морем до Афона, пішов був через Карпати на Угорщину, на Сербію, відси до Горішної Альбанії, на Охриду, Велес і вниз понад Вардар до Солуня. Дорога се тяжка і певно мало уживана, але могла бути вказана специяльними обставинами, і пояснялаб нам написанє нашим автором „Новини“ про віднайденє тїла Варлаама охридского і той теплий інтерес до Охриди, який виднїє в кінцевих стрічках „Новини“.

На Афонї автор наш якийсь час пробував запевно почесним гостем, „обходячи съ радостію вся святыя обители, посѣщая и молитствуя, таже и скитники и въ келіяхъ и въ пещерахъ сущихъ, всѣмъ ревнуя и молитву прося“, поки вкінцї єго не принято за послушника. От сей то свобідний час він посьвячав крім звиджуваня Святої Гори також на читанє книг, котрі могли приготовити єго до пустинного житя, а головно житій сьвятих і творів аскетичних; тодї також під впливом афоньскої тиші, чудової природи, вражінь подорожи і перебутої душевої боротьби він почав писати.

Про перші лїта нашого автора на Афонї не маємо нїяких звісток; мабуть пройшли они звичайним способом на молитві, постах і послугах монастирских. Про писательство в тім часї не було мабуть анї мови, а навіть лєктура мусїла бути зредукована до minimum, т. є. до Сьвятого Письма. Докладнїйші натяки маємо про пізнїйше єго житє на Афонї. Можемо припустити, що слова єго, сказані в листї до Йова Княгиницкого: „Азъ же сію жизнь не вомѣщу — отъ келія до келія и отъ монастыря до монастыря скитати“, відносять ся не тілько до пізнїйшої доби єго житя, але були завсїди єго правилом. Се блуканє від келії до келії і від монастиря до монастиря, то найлекший степень афоньского житя, і так жиє тепер більша частина Афонїтів; Петрашевский в 1832 р. застав там около 300 скитів, 5000 монахів, що жили в монастирях, а більше нїж два рази тілько кли-

риків блукаючих з кута до кута. Не диво, що Вишеньскому, котрий по сьвідоцтву Гната з Любарова „бѣ святъ мужь любяй безмолвіє“, і котрий з Йовом Княгиницким серед горячої боротьби о православіє нараджував ся над тим, де би найти „жесточайшеє безмолвіє“, що такому чоловікови не до вподоби було таке блукаюче і свобідне житє. Около 1599. р. ми бачимо єго на Афонї „въ затворѣ-темницѣ безмолвія сѣдячого“, а незадовго опісля 1601. р., „въ святѣй аѳонскѣй горѣ скитствующаго“. Може бути, що ті терміни виражають одно і то само, т. є. що Вишеньский, проживши довгі лїта в монастирі, покинув єго і за дозволом старших осїв в осібнім, відлюднім скитї. Скити такі — се були невеличкі келії, тїсні, темні і невигідні, обведені частоколом або тернами і більше похожі на тюрму, нїж на житло свобідного чоловіка. Праця, молитва і піст були звичайним занятєм скитника; говорити не вільно єму було нї з ким; звичайною поживою єго був варений біб, звичайним лїком в разї слабости горівка з полином. Скит свій покинув Вишеньский аж в 1605. роцї, удаючи ся на Русь і мабуть покинув єго в тій думцї, що вже не верне назад на Афон, бо по поворотї з Руси він не повернув до него, але „странствував“ опять по Афонї від келії до келії і то досить довгий час. Аж під конець житя він дійшов до найвисшого ідеалу афоньского аскетизму, до житя в печері: „Позорище мысленное“ показує нам єго „въ пещерѣ горѣ сѣдящого и себѣ внимающаго“.

Афон або Сьвята Гора (Ἄθως або Ἅγιον Ὄρος) була в ту пору і є й доси одинокою в своїм родї монашою републикою, положеною на вузкім, гористім півострові, знанім ще з стародавних греко-перских війн. Заселенє сего півострова християнами місцева леґенда відносить до перших часів християньства і приписує єго чудесній подорожі і проповіди на тім півострові Марії Матери Божої. Історичні відомости про монаше житє на Афонї сягають початку IX. віку, але тілько в початку XII. віку за візантийского імператора Олександра Комнена афоньска монаша република одержала постійну і тривку органїзацию. Візантийскі імператори підпирали ї, надїлили обширними землями, цїнною церковною посудою, книгами і привілеями, а далї й увільнили ї від зверхности місцевих епископів солуньских, і загалом оказували протекцию розвиваючій ся там монастирскій науцї. Так само запомагали ї й сербскі царі з династиї Неманичів, головнож сам Неманя (котрий зрікши ся престола вмер в однім із афоньских монастирів) і св. Сава, син Немані. В тім часї, т. є. до упадку Візантиї, Афон справдї був

осередком значної осьвіти й літератури, не тілько грецкої а й словяньскої, хоч, що правда, досить односторонної містично-аскетичної. Між старими славяньскими рукописями попадає ся досить значне число письменників „Святогорців“; на Афоні між іншими якийсь „монахъ Исаія“ в 1371. р. довершив перекладу на словяньский язик найважнїйших творів Діонїзия Ареопагіта, котрі мали значний вплив на розвій пізнїйшого монашества і, як мусимо догадувати ся, були предметом особливих і улюблених студий на Афоні.

Але від 1453. р., т. є. від завойованя Візантиї Турками, те наукове значінє Афона упадає. Правда, Сьвята Гора не тілько не перестала істнувати, але противно розросла ся ще і з огляду на число монахів. Як се стало ся, легко зрозуміти. Турки тут, як і в многих інших річах, показали ся практичним народом. Они не мішали ся в релїгійні дїла, заховали автономію монашої републики, але казали собі платити за все добрі податки і то подвійно: від кождого монастиря, келії, печери осібний, так сказатиб, домовий, і від кождого монаха осібний — поголовщину. В наслїдок сего головна турбота монастирів і монахів звернула ся на те, щоб роздобути гроші на оплату „гарачу“ і на прожиток. І от монахи починають занимати ся рільництвом, садівництвом, усяким рукодїлєм і торговлею, а крім сего організують широку довговікову збиранину милостинї по всїх землях православної віри, а особливо в Молдавії, Волощинї, Южній Руси і Московщинї. От та то збиранина була першим і головним звеном звязку нашого краю з Афоном. Рікрічно десятки афоньских монахів приходили на Русь, обходили міста, монастирі і богатшу шляхту, під осїнь вертали назад, а інколи й зимували у нас. Їх стрічали радо, приймали щиро, гостили й обдаровували, запрошували як шановних гостий і на наради в дїлах церкви; підписи Афонїтів, звичайно Греків, стрічаємо частенько на наших документах дотикаючих церковних справ.

Впрочім і не дивно, що афоньских монахів приймали у нас так радо; се були частенько свої люди або приносили вісти від своїх людий. Ще від XIV. в. був на Афоні специяльний руский монастир Руссікон; богато Русинів спасалось і по інших тамошних монастирях, особливо в сербских та болгарских, а також по одиноких скитах і печерах. Слава сьвятости, котру мав у нас Афон, сягала ще часів св. Антонїя Печерского, т. є. була немов би дорогоцїнною частиною самої християньскої традициї на Руси від самого заведеня християньства. От тимто й не диво, що і в 1621. роцї православні в своїм „Совѣщанію о благоче-

стіи“ між іншими ставили й такий постулят: „Потреба єсть духовная, абы и Россовъ маючих ся истинъно ко житію добродѣтелному, посылати на Афонъ як в школу духовную“. Афоньскі побожні повісти про чудеса тамошних ікон, про напад латинян на Сьвяту Гору і т. и. були у нас улюбленою лєктурою.

Як довго жив наш автор в печері, з котрої не було вже повороту на сьвіт, коли і як закінчив житє, ми не можемо сказати. Ми можемо тілько догадувати ся, що вже 1621. р. автори „Совѣщанія о благочестіи“ не знали про него нїчого певного, не знали, чи він жиє чи вмер.

Отсе і все, що з більшою або меншою певністю можемо сказати про житє Івана Вишеньского. Сам він не дуже богато сказав нам про пригоди свого житя, а сучасні єму люди, хоч уважали єго чоловіком сьвятим і блаженним, також не подумали передати потомним докладнїйших даних про єго рід, житє і конець. Та про те, хоч єго фіґура являє ся нам оповита мракою незвісности, єго писаня говорять до нас живим, енергічним словом і дають нам можність заглянути в душу їх автора, оцїнити і полюбити в нїм чоловіка, письменника і патріота, конечно з оговорками, яких домагає ся час єго житя і окруженя, серед котрого і для котрого єму приходило ся працювати.

Іван Франко.

37. Пригадати собі поему: Іван Вишеньский з III. кл.

107. Микола Лисенко.

Ледви пів століття минуло з того часу, як учені і музики-композитори почали звертати пильнїйшу увагу на українську народну музику, як стали віднаходити у нїй своєрідні, стилеві признаки і придавати народним пісням відповідну їх складови гармонїзацию, розкладаючи їх на хори, або й укладаючи фортепяновий супровід до пісень на один голос і на хори. Отся поважна праця над народними піснями почала ся в шістьдесятих роках минулого століття. Одно з найпочеснїйших місць у гурті робітників на сїй ниві належить ся Миколї Лисенкови.

*

Микола Лисенко родив ся 10. марта 1842. р. в селї Гриньках, кременчугского повіта, полтавскої губернії на Україні. Єго батько Віталій Лисенко, український дїдич, походив із давної козацкої родини. Вже в ранній молодости проявляв Микола Лисенко великий наклін і незвичайні спосібности до музики. Коли се завва-

жала мати, почала учити єго гри на фортепянї. Батько Лисенка служив військовим начальником при кирасірах, тому нераз доводилось малому Миколї слухати військової орхестри, що робила на него велике вражінє. Він з памяти вигравав опісля ті марші, яких наслухав ся на військових вправах і добирав вправно до мельодий широку гармонїю.

На 11. роцї відвезено Миколу на науку до Києва, де він далї образував ся у фортепяновій грі під рукою доброго учителя Чеха Паноцного. Тодї вже грав він нераз перед зібраною публикою навіть труднїйші твори з добрим успіхом. З Києва перейшов Лисенко до четвертої гімназияльної кляси до Харкова. З кляси до кляси переходив він з найкрасшими сьвідоцтвами, а рівночасно працює пильно над своїм музичним образованєм, користаючи з науки лїпших учителїв музики Димитриєва, а відтак Чеха Вільчка.

На талановитого молодця звернув також увагу князь Юрий Голїцин, що був великим любителем музики і дуже високо цїнив украïньску народну музику; він почав запрошувати Лисенка до себе на музичні вечерниці, на які збирала ся велика сила місцевих музиків і співаків. На тих зібранях і Лисенкови доводило ся грати у гуртї на превелику собі втїху. В домі князя Голїцина мав Лисенко нагоду почути красші музичні твори у добрім виконаню та прислухувати ся поважним розмовам про музику — а все те мало значний вплив на розвій єго талану і виробленє смаку.

По скінченю гімназиї в 1860. р. записав ся Лисенко на природничий видїл унїверситету; по роцї перебрав ся він у Київ, де й покінчив унїверситетску науку в 1865. р. У Києві попав Лисенко поміж гурт патріотичної молодїжи, в товариство палких та щирих земляків своїх, студентів, та під їх впливом прийшов до народної самосьвідомости, пізнав: хто він є, де він, у якім краю живе, серед якого люду, які єго обовязки для рідного народа.

Цїле дотеперішне житє Лисенка склало ся так, що він зараня пізнав і щирим серцем полюбив украïньску народну поезию і музику. Дитячі лїта до 11. року прожив Лисенко виключно на селї серед співучого украïньского люду. Уже няньчині співи казки запали єму глубоко в душу. У Лисенкового батька за часів кріпацтва (яке знесено в Росиї аж 1861. р.) була велика двірня, богато челяди і кріпацких дївчат-служниць, яким не заборонювано співати народні пісні і виводити весняні ігри та танці. Часто закликали Лисенкові родичі тих дївчат у покої, щоб на-

любувати ся їх співами. Через те Микола Лисенко уже малим хлопцем познакомив ся із народною поезиєю та переймив ся щиро народною музикою. Особливо припадали єму до вподоби обрядові пісні та ігри.

У Києві застав Лисенко серед товаришів студентів окрім запалу до праці також велике заінтересованє народною поезиєю. Приїзджаючи з вакаций, навозили студенти велику силу народних пісень, які записував Лисенко у ноти і співав у гуртї разом із товаришами. В тих часах заходили іноді до Києва і слїпці кобзарі, від котрих почув Лисенко у перше історичні українські пісні, т. зв. думи. Виїзджаючи лїтом на село, Лисенко й сам записував обрядові й побутові пісні із уст народа. Бувало цїлі оберемки таких записок навозив він із села до Києва. Тодї він чим раз то більше кріпив свої молоді сили, вправляв ся в записуваню народних пісень. А річ се зовсїм не легка розріжняти щиро-народне від чужого, занесеного, та вірно передавати нотним письмом народні мельодиї з їх ріжнородним ритмом. У працї над народною музикою не мав Лисенко нїяких попередників і перший мусїв протоптувати стежку на сьому полї, не маючи з нї відки вказівок анї поради.

От тепер придалось Лисенкови найкрасше єго значне музичне образованє. Притім він не цурав ся нїякої працї. Чи треба було зложити хор, чи урядити музичні вечерниці або концерт, чи вивести яку театральну виставу з музикою, чи розкласти яку пісню на хор — усїм тим радо займав ся Лисенко і заправляв ся до сего дїла, якому служив опісля до смерти.

По укінченю університету 1865. р. Лисенко вступив до урядової служби і став мировим посередником у київскій губернії. Прослуживши два роки та зібравши невеличкі гроші, поїхав Лисенко до Нїмеччини, де в містї Липску записав ся до музичної консерваториї. Тут учив ся він дальше фортепянової гри у славного музика, що звав ся Райнеке, а науки гармонії і композициї у професора Ріхтера. У Липску розпочинає М. Лисенко в 1868. роцї видавати народні пісні і писати музичні твори, що зєднали єму опісля заслужену славу. По укінченю науки в Липску вернув Лисенко до рідного краю та не вдоволив ся своїм дотеперішним образованєм і поїхав на два роки (1873—75) до Петербурга, щоби у тамошній найвисшій музичній школї далї вчити ся. В Петербурзї слухав він викладів славного росийского музика Римского-Корсакова, що учив, як укладати музичні твори на цїлу орхестру.

Від 1876. р. проживає Лисенко постійно в Києві, де учить фортепянової гри у великім науковім закладі для образованя дворяньских дочок, а також удержує осібну музичну школу.

Що року збирає Лисенко великі мужескі і мішані хори та устроює концерти, на яких хори під єго управою співають українські пісні при фортепяновій грі або й з цілою орхестрою.

Лисенко бере також визначну участь у громадяньскому житю. Він стає в останних літах свойого житя головою „Українського клюбу“ у Києві і з долею-недолею Клюбу вяжуть ся тісно останні днї єго житя. Помер наглою смертию 6. падолиста 1912 р.

* * *

Микола Лисенко є безперечно найзнаменитшим українським музиком-композитором; єму також належить ся почесне місце межи першорядними музичними талантами сьвітової слави. Ґеніяльні твори Лисенка приносять честь нашому народови перед іншими осьвіченими народами, они мають значінє для всего образованого сьвіта, збогачуючи скарбницю людского духа вицьвітами типової українськой национальної музики.

Свою дїяльність звернув Лисенко передовсїм на поле українськой народної музики. Придбавши собі широке музичне образованє і почуваючи в собі талант, іскру Божу, він приняв ся за збиранє і оброблюванє народних пісень не лиш з відповідним підготовленєм і знанєм, але й із правдивим замилуванєм та одушевленєм музика-поета.

Лисенко перший зрозумів духа українськой народної музики та підмітив і оцінив єї своєрідні признаки, перший приложив до українських народних пісень відповідну їх складови гармонїзацию.

Своїм талантом і невсипущою працею Лисенко піднїс українську народну пісню до висоти артизму і вітхненого твореня; розкриваючи перед сьвітом богатство народного духа і красу народного пісенного скарбу, научив він широкі верстви українськой суспільности розуміти і високо цінити свою народну поезию і музику. Лисенко показав дорогу молодшим музикам-композиторам, що за єго приводом взяли ся до поважної праці на поли народної музики. Лисенкові збірники народних пісень — се велике безсмертне дїло, якого моглиб нам позавидувати щасливійші народи.

Ще більше значінє мають оригінальні самостійні музичні твори Лисенка, особливож єго твори і музика до Шевченкового „Кобзаря“. Се вітхнені пісні-поеми, у яких музик ураз із найбіль-

шим українським поетом виспівав радощі і скорботи свого народа.

Музичні твори Лисенка носять на собі признаки першорядного таланту, та відзначають ся окремішним складом і своєрідною закраскою: у них відбила ся душа самого їх творця.

Лисенко перенявши ся духом народної музики зумів також у своїх музичних творах підійти під лад народних пісень. Сей напрям проявив ся особливо в єго музиці до Шевченкового „Кобзаря“, в операх і деяких фортепянових творах.

Лисенкова музика плине неначе із глубини народної душі, зображує людскі почуваня вірно і правдиво у щиро народній формі.

У щиро-народних творах Лисенка находять рускі музикальні круги для себе богатий, а питомий корм. На цілім] просторі України співають люди залюбки Лисенкові пісні; при всяких сьвяточних нагодах, на музикальних вечерницях, концертах — скрізь почуємо Лисенкові твори: они викликують одушевленє, піднимають у гору народного духа та скріпляють у нас віру в невмирущу силу народа, що видає із себе таких знаменитих речників, таких великанів духа, як Микола Лисенко.

Лисенкова музика так як поезия Шевченка лучить в одну могутну цілість усї верстви суспільні і всї части українського народа, роздїленого границями двох держав. У творчій дїяльности Лисенка здїйснили ся пророчі слова Шевченка: „Наша дума, наша пісня не вмре, не загине“!

Філярет Колесса.

108. Михайло Дорундяк.

Дня 2. серпня 1907. р. в повітовім містї Борщеві, осередку полуднево-східної части галицкого Поділя, великий здвиг народа відпроваджував на місце вічного спочинку тлінні останки чоловіка, якого імя буде нерозривно злучене з істориєю культурного, економічного й полїтичного розвитку тої части нашої великої батьківщини. Два дни перед тим (31. липня 1907 р.) помер там др. Михайло Дорундяк, краєвий адвокат у Борщеві, а смерть єго відчула глубоко вся руска громада цілої околиці, так інтелїґенция, як і сїльский нарід, яких він був через 13 лїт сьмілим і енергічним речником і провідником.

Відродженє сего колись глухого кута в переважній части заслуга Михайла Дорундяка, який без розголосу та витревало провадив свою тверду роботу. Тож коли се цінне житє повне

труду і самопосьвяти зійшло в могилу, годить ся приглянутись єму близше і передати єго памяти потомства. Дїла учених і поетів, які в дїйсности тілько реєструють події житя, остають і передають ся потомству і після них, натомість житє суспільного дїяча, що робив свою роботу тихо і без розголосу, завмирає поволи в памяти людий і дїла єго не находять такої пошани, на яку заслужили. Проте нехай остане в памяти хоч сих кілька слів про житє чоловіка, що жив і працював для свого народа, а то тим більше, що єго житє — се частина історії тих великих змагань, до яких здіймав ся в XIX. віці український нарід за своє визволенє і культуру.

* * *

Михайло Дорундяк родив ся в селї Киданчи під Коломиєю 1. жовтня 1857. р. в середно заможній селяньскій родинї. Єго батько Григорий був чоловік незвичайно роботящий і правий та дбав вельми про родину, хоч працюючи невпинно сам був теж строгий і вибагливий супроти рідних. Він був тілько полуграмотний (читав лиш молитвенник кирилицею), але знав і розумів цїну науки і тому постановив посилати найстаршого сина Михайла до школи. Та в самім Киданчи школи тодї не було, тож випало посилати осьмилїтного хлопця до сусїдного, пів милї віддаленого села Сопова, де була двоклясова народна школа, а пізнїйше аж до Коломиї. Оттак бив малий Михайло щодень дрібними ногами пять кільометрів дороги з Киданча до Коломиї, зразу до народної школи, а потім до гімназиї.

Цїлу низшу гімназию проходив він так, вандруючи в мужицкім сердачку із свого села до Коломиї і назад — нераз серед стужі, дощу і негоди, а що дома навіть при господарскій заможности панувала вічна недостача готового гроша, мусїв Михайло на свої потреби роздобувати сам гроші. З дозволу батька носив з дому в бесагах на плечах кукурудзу чи інше збіже, продавав на торзї, а за одержані гроші купував собі, що було треба. Оттак покінчив він низшу гімназию, а потім вже удержуючись з лєкций у самім містї і висшу і 1877. р. зложив з відзначенєм матуру.

Невеличка стипендия 315 корон в рік, яка єму припала задля єго визначних поступів у науцї та завдяки заходам приязного до сїльскої молодїжи директора гімназиї о. Амвросия Шанковского, уможливлює Михайлови студиї на правничім видїлї віденьского унїверситету. Тут брав він живу участь у житю студентского товариства „Сїч“, ходив на відчити і вів горячі ди-

скусиї з товаришами. Читав теж богато з фахової літератури і суспільних наук.

Після скінченя наук практикував Дорундяк якийсь час в адвокатских канцеляриях у Косові й Городенці, в 1891. р. осягнув докторский степень у Чернівцях, а два роки пізнїйше зложив адвокатский іспит у Львові і в липни 1894. р. отворив власну адвокатску канцелярию в Борщеві.

* * *

В хвили, як Михайло Дорундяк осїв у Борщеві, панувала в цїлім повітї між Русинами повна апатия; якогось громадского руху або житя не було і слїду. З молодечим жаром і властивою собі енергією та витревалостию, що їх виніс з практики житя, бере ся Дорундяк, не лякаючись величезних перешкод за дїло відродженя повіта, бере ся за орґанїзацийну працю.

Перш усього гуртує коло себе нечисленну украïньску інтелїґенцию: урядників і живійші одиниці зпоміж духовеньства та міщаньства. При їх помочи обновляє Дорундяк занепалу читальню „Просьвіти“ в Борщеві, а щоби притягнути до неї як найбільше міщан і селян, закладає при читальнї позичкову касу і веде її сам безкорисно.

З того почину зачинає ся небавом у борщівскій читальнї „Просьвіти“ живий рух; она стає помалу духовим осередком борщівскої рускої громади.

Побачивши, що головною перепоною в роботї є брак відповідної громадскої хати, починає Михайло Дорундяк ширити серед громади гадку будови „Народного Дому“ в Борщеві і перший збирає фонди на сю цїль, уладжуючи складки, концерти, аматорскі вистави і т. і.

Осїдок Русина адвоката в Борщеві і живий рух, який він в короткім часї викликав межи борщівским міщаньством, відбиває ся голосним відгомоном по цїлім повітї. Нарід шукаючи помочи і поради в ріжних своїх справах і клопотах і пізнавши в Дорундяку спосібного і ретельного свого речника, горне ся до єго канцелярії, а круг єго дїланя розширює ся з кождим днем. Побіч справ приватно-правних і інших судових, які зовсїм вистарчають, аби займити увесь час провінциональному адвокатови, мусить Дорундяк вести селяньскі жалоби і дїла публичної натури, якими звичайно провінциональні адвокати не люблять займати ся. Др. Дорундяк знаходить на все час і охоту. А цїнити треба єго труд і посьвяту в сїм напрямі тим більше, що

в таких справах громадскої і публичної натури він робив усе безкорисно і безплатно.

Попри те знаходив ще час їздити в неділї і сьвята по поблизьких читальнях, виголошувати промови, загрівати нарід до просьвітної й економічної роботи, словом: являти ся скрізь, де єго покликано до поради або помочи в громадских справах. Своєю готовостию служити всякому доброму ділу, а ще більше рішучостию й енергією, з якою заступав усяку слушну справу, зєднав собі др. Дорундяк в дуже короткім часї прихильність і довірє всеї рускої інтеліґенциї.

Вже в 1895. р. Русини борщівского повіта ставлять єго своїм кандидатом до краєвого Сойму і хоч він при сих виборах не міг остояти ся, всеж таки зєднав на себе близько половину голосів, а скликуваними при сій нагоді вічами, першими в сих сторонах, дав почин до полїтичного осьвідомленя тамошного руского селяньства.

* * *

Від того часу аж до смерти не устає єго жива всесторонна дїяльність у всїх напрямах народного житя, а вистарчить навести самі факти, щоби оцїнити, які заслуги положив др. Михайло Дорундяк для міста Борщева і цїлого борщівского повіту.

В 1896. р. за єго спонукою докінчує борщівска читальня „Просьвіти“ фондами позичкової каси дім церковного братства, положений в самім середмістю коло церкви, а саме добудовує до готового вже партеру перший поверх. Др. Дорундяк, як голова читальнї, застерігає для неї на першім поверсї безплатне поміщенє в двох просторих комнатах на 20 лїт. Каса читальнї не тратить на тім нїчого, бо братство звернуло позичку, за те гарне приміщенє читальнї запевнює їй сьвітлий дальший розвиток. Читальня будує тут сцену, а зложений з самих міщан „драматичний кружок“ дає через ряд лїт з великим успіхом аматорскі вистави, узгляднюючи самі красші твори українськоґ драматичної штуки. Бібліотека читальнї поміщена в трех великих шафах збільшує ся до $1^1/_2$ тисячки книжок, головно творів українськоґ лїтератури і гуртує коло себе всю цїкавійшу міщаньску молодїж та дає їй підставу до самообразованя в народнім дусї. Чистий дохід з аматорских вистав, концертів і вечерниць обертає читальня на народні культурні цїли, між іншим причинює ся до закупна вежового годинника на церковну вежу в Борщеві (коштом 2000 корон). Небавом вибирають Русини міста Бор-

щева Дорундяка до громадскої Ради, а в рік перед смертию вибрано єго також членом повітової Ради в Борщеві.

Та головно ходило Дорундякови про економічне і культурне піднесенє руского народа свого повіту. В тій цїли зладжує він і подає до Намісництва в 1896. р. статут товариства „Народний Дім“ у Борщеві, інституції з незвичайно широким кругом дїланя, бо після статута товариство се має право утримувати бібліотеку і музей, закладати рільничі і ремісничі школи, уладжувати вистави й господарскі та промислові курси; утримувати бурси, закладати каси, крамниці, склади і т. п. Товариство се, в якім др. Дорундяк був до смерти заступником голови, розпочало теж справдї по затвердженю статутів свою дїяльність. Засновує ся при нїм „Крамарский Союз“, який закладає в повітї декілька більших склепів, веде над ними контролю і приходить їм у поміч. В самім Борщеві заложено фондами „Крамарского Союза“ три рускі крамниці, що їх потім перебрали на себе міщани.

Рівночасно повстає при „Народнім Домі“ „Комітет для заохоти і підмоги убогої шкільної молодїжи“, що кладе собі задачею вишукувати й висилати до шкіл спосібнїйші міщаньскі і селяньскі дїти та приходити їм з помочию. Коштом „Народного Дому“ вислано також одного міщанина на науку інтролїгаторства до Тернополя і він вернувши з практики отворив у Борщеві переплетничу робітню. Кількох знов вислано на торговельну практику і науку книговодства (бухгальтериї).

Потреба більшого кредиту для міщан і селян викликала незабаром конечність заложити в Борщеві Кредитову інституцию з більшими фондами на удїлах. І знов сею справою займає ся др. Дорундяк, виробляє статути, а по зареєстрованю вводить в житє 1900. р. „Повітове Товариство кредитове при Народнім Домі в Борщеві“. Др. Дорундяк занимає в сім товаристві місце управляючого директора і веде безплатно товариство до такого розвитку, що оно виказувало при кінци єго житя до 200.000 К річного обороту. Понадто єго заходом повстає в 1897. р. філїяльний склад львівскої „Народної Торговлї.

Значне число руских інституций і товариств у Борщеві, покликаних до житя заходами др-а Дорундяка і побільшені їх агенди викликали з часом доконечну потребу постарати ся для них о відповідну спільну хату. Тож в останних лїтах свого житя заходив ся др. Дорундяк головно коло будови „Народного Дому“ в Борщеві. За єго старанєм даровує громада Борщів товариству „Народний Дім“ гарну простору площу під будову

майже в середині міста. Др. Дорундяк старає ся о пляни, збирає невпинно фонди та при помочи дїяльного міщанина Василя Дроздовского розпочинає будову в 1905. р. Будівля ся — одноповерхова, о двох фронтах — є справдїшною окрасою міста і заразом найкрасшим памятником змагань і дїяльности д-ра Михайла Дорундяка в Борщеві.

Звертаючи головні свої заходи і роботу переважно на борщівский повіт, де виконував своє званє, не забував він нїколи про обовязки, які тяжіли на ньому як на членови великої української нації. Він інтересував ся живо судьбою українського народа по сей і по той бік кордону, а кождий поступ, кождий народний здобуток тїшив єго незвичайно. Він був членом майже всїх українських товариств, передплачував майже всї українські часописи і виданя, а дуже значну часть свого доходу призначував на народні цїли.

Сам бідувавши в школах і розуміючи цїну інтелїґенциї для свого народа, підпомагав у школах бідну молодїж і кількох бідних хлопців мужицких утримував власним коштом по гімназиях.

У сторонї, де жив і працював, поклав др. Михайло Дорундяк за короткий час трівкі підвалини до культурного, економічного і полїтичного розвитку свого народа. Ті, що прийшли по нїм, не потребували зачинати на ново всю ту першу, чорну роботу, але знайшли добре підготовану почву для всяких висших задач і роботи.

В тім єго справдїшня заслуга, достойна памяти потомків.

Єронїм Калитовский.

109. Емануїл Кант.

(З викладу п. з. „В сто лїт по смерти Канта“).

Чоловік, про котрого я нинї отсе хочу дещо розказати, називав ся Емануїл Кант і вмер 12. лютого 1804. року, отже якраз сто лїт тому назад. А вмер 80-лїтним старцем, бо уродив ся 22. цьвітня 1724. року, і то вмер там, де і вродив ся, тобто в Кенїґсберґу (Königsberg, по польски: Królewiec), колишній столици Прус, що лежить на березї Балтийского моря. Було то, як на онті часи, досить значне місто, бо в половинї XVIII. віку числило 50.000 мешканців в 600 домах. А що було заразом містом портовим і столицею краю, то й подавало кождому, хто вмів дивити ся й думати, велику можність призбираня собі широкого і глубокого знаня людий і сьвіта. Тому й Кант не чув потреби виїздити десь поза границї рідного краю. Він так

і пережив цїле своє житє майже виключно посеред мурів рідного міста — винявши хиба те, що зараз по скінченю університету учителював якийсь час по поміщицких паньских домах по селах.

Батько Канта був убогим ремісником, римарем, і мав девятеро дїтий. Наш Емануїл був четвертим з ряду. Старшого віку дожили ще лиш три сестри та один брат. Брат вивчив ся на сьвященика, а сестри замолоду служили по людях, а потім доживали віку — при помочи братів — серед смирних материяльних обставин. Один Кантів вуйко був шевцем і як найзаможнїйший в цїлій родині мусїв понести кошти виданя першої наукової праці нашого фільософа. Родина, серед якої виростав Кант, була дуже згідлива і дуже побожна. Именно про матїр згадує Кант все з глубокою почестию як про особу, що мала великий засіб природного здорового розуму, благородне серце і щире релїгійне чувство. Ті вражіня молодости були дуже міцні у Канта. Ще й старцем радо переносив ся він гадкою у ту блаженну атмосферу свого дитячого віку, в котрій панувала велика солїдність праці, строга совісність і глубока релїгійність родичів.

Про се пише Кант раз таке: „Хоч релїгійні виображіня того часу і понятя про те, що називано чеснотою і побожностию, зовсїм не були ясні і вдоволяючі, то всеж люди мали саму річ перед очима. Хочби й що можна сказати проти пієтизму[1]), то преціньлюди, що єго на правду брали собі до серця, визначали ся зпоміж інших дуже корисно. Они мали найвисше добро, яке взагалї чоловік може посїсти, а то: той спокій, ту погідність душі, ту внутрішну рівновагу, якої не заколочувала їм нїяка пристрасть. Нїяка біда, нїяке переслїдуванє не відбирало їм віри в себе, жаден спір не був у силї заразити їх їдию гнїву або ненависти. Одним словом: навіть коли було лиш здалека приглядати ся тим людям, то в душі приглядача мимоволї родило ся чувство поважаня до них. Я до нинї пригадую собі, як раз повстав був спір між римарями а сїдлярями про привілеї. І мій батько терпів на тім. Але мої родичі говорили про той спір, навіть коли й нїкого чужого не було у нас у хатї, все з таким поважанєм противників і з такою надїєю на Провидїнє Боже, що я сего нїяк не можу забути, хоч тодї я був ще дуже маленьким хлопцем".

В 14. роцї житя відумерла Канта мати (1737), а в 22. батько (1746). Молодий Кант, тодї вже студент кенїгсберского університету, записав про батька у родинній хронїцї отсї характери-

[1]) Пієтизм то релїгійний напрям XVIII. віку, що в супротивности до зимного формалїзму бажав релїгію бачити щирою справою серця.

стичні слова: „Бог, котрий єму в сїм житю не богато дав зазнати радостий, нехай єму хоч там, на другім сьвітї, відплатить за те вічною утїхою“. А в церковній похоронній метрицї дописані отсї два, також не менше виразні слова: Still (т. зн. без похоронного кондукту). Arm (т. зн. по причинї убожества). — По скінченю унїверситету Кант, як сказано вже висше, учителював приватно по селах. І аж в 31. роцї житя (1755) загабілїтував ся на унїверситетї, таки в рідним Кенїгсбергу.

З того часу житє єго плило зовсїм одностайно. Студіованє, виклади, писанє книжок — отсе єго постійні занятя. Житєвих кріз не зазнав жадних, хиба інтеллєктуальні, тобто такі, що дотичили єго фільософічного сьвітогляду.

Впрочім вів житє незвичайно диєтетичне і через те, хоч з природи мав слабу будову тїла, тїшив ся рідким, але великим щастєм довгої молодости. Свій фільософічний систем, котрий становить єго несмертельну славу, утворив і опрацював аж по 45. роцї житя. Дуже цїкавий момент, особливо як порівнати єго з ходом дїл у наших, так скоро перецвитаючих часах!

При кінци житя Кант купив собі власний дімок і урядив власне ґаздівство з кухаркою і послугачом, бо не був жонатий. Вставав правильно о год. 5. рано. Працював до часу викладів т. зн. до години 7. або 8., а по викладах аж до обіду, що відбував ся у него правильно о годині першій в полудне. На обід запрошував майже все кількох молодших приятелїв (звичайно своїх учеників) і з ними розговорював 2—3 години. Потім ішов на прохід (звичайно на 1—2 години); а по проходї знов ішла праця і роздумуванє аж до сну. Лягав спати правильно о год. 10. вечером. І так переходив єму мов у годиннику день за днем без жадної виднїйшої зміни.

Про Канта як учителя дає найлїпше виображінє згадка звісного „апостола гуманности“, Гердера, що був учеником Канта в роках 1762—1764: „Я мав щастє, — пише раз Гердер, — знати одного фільософа, котрий був моїм учителем. Стоячи в повни мужеского віку він виявляв щасливу жвавість веселого молодця, і она певно єго десь не покинула і в старости. Єго отверте, мов би умисно до думаня збудоване чоло, було заразом осїдком невичерпаної веселости і радости; з єго уст плила повна найглубших гадок бесїда; жарт і дотеп і свобідний гумор були у него все під рукою; а єго поучаючий виклад був заразом наймилїйшою розмовою. З тою самою глубокоумностию, з якою обговорював твори Ляйбнїца і Вольфа, Бавмгартена і Крузия та Юма і з якою виясняв механїчні закони Нютона, Кеплєра

й інших фізиків — він приймав також сьвіжі тоді письма Русса, іменно єго Еміля і Гельоїзу, а також кожде нове відкритє на поли дослїдів природи; він визначав тим річам їх вагу і за кождим разом все і все наново вертав до двох основних точок свого сьвітогляду, іменно до постуляту неупередженого свобідного пізнаня природи і до моральної вартости чоловіка. Істория цїлого людства і поодиноких народів, природописні науки і математика, а вкінци безпосередний власний досьвід — були тими жерелами, з котрих він черпав живущу воду як для своїх унїверситетских викладів так і товариских дружних розмов; він не легковажив нїчого, що було варте знаня; жаден особистий інтерес, жадна інтрига, жадне сектярство, нїяке упередженє, нїяка амбіция не мали для него і найменшої принади супроти непереможного бажаня розширеня і висьвітленя правди. Він загрівав і якось дивно мило спонукував та змушував також і других до самостійного думаня; деспотизм був противний єго натурі. Тим мужем, котрого імя я все вимавляю з найвисшою вдячностию і любовю, є Емануїл Кант: Єго образ стоїть все ясний переді мною". (Herder: Briefe zur Beförderung der Humanität).

Наглий упадок сил у Канта наступив аж в 72. роцї житя. Він перестав викладати і мусїв пережити решту житя серед прикрої старечої самоти, вправдї в почутю великої духової охоти до працї, але заразом і в почутю немилосерної тїлесної немочи — що ще гірше затроювало єму і так уже прикру старість. Вкінци милосерна смерть визволила єго з тих Танталевих мук. „Es ist gut" (менї добре) — було останне слово, що вийшло з єго уст як відповідь на питанє, чи єму чого не треба.

На надгробнім єго памятнику стоїть виразна напись:

„Der gestirnte Himmel über mir,
das moralische Gesetz in mir".

т. зн. „Зоряне небо надімною, моральний закон у менї".

Сї слова виняті з Кантової „Критики практичного розуму" — й они, як не може лучше, ляпідарно зазначують оба бігуни, на котрих спочивала вісь цїлого фільософічного сьвітогляду Канта.

Іван Копач.

III. Істория.

1. Житє Славян у давнину.
2. „Ясне сонечко“.
3. Ярослав Мудрий.
4. Житє Русинів у старовину.
5. Похід Ігоря на Половців.
6. Татари під Львовом 1675. р.
7. Закладини Народного Дому.
8. Давна культура на Україні.
9. Княжий город Галич.
10. Татарский погром на Україні.
11. Про перші друкарні на Руси.
12. Острог — осередок осьвіти на Україні.
13. Український замок у Коблині.
14. Морскі походи козаків.
15. Як Запорожці стрічали Новий Рік.
16. Управа України за часів Гетьманщини.
17. Лицарство і турнії.
18. Початки Січи.
19. З сумних часів.

IIO. Грецкі кольонії на Україні.

Починаючи з VII., а може ще й VIII. віку перед Христом на чорноморскому побережу стали осїдати Греки, що виходили сюди з ріжних своїх городів, тїкаючи від ріжних усобиць і війн, шукаючи спокою та прожитку в сих сторонах. Сюди вже давнїйше приїздили торгувати їх земляки і привозили ріжний крам із своїх країв та вимінювали на всяку всячину в наших сторонах, а з часом осїдали тут і на мешканє. Так зявили ся грецкі городи-кольонії на нашім побережу: Тіра на лимані Днїстра, Ольбія на лимані Днїпра, Херсонес коло теперішного Севастополя, Теодозия в Криму, Пантікапей, де тепер Керч, Танаіс коло теперішного Ростова, Фанагория напроти Керчи і богато ще інших менше важних.

Осїдаючи на нашім побережу, заводили Греки всяке господарство, сїяли збіже, садили виноград, ловили рибу, а заразом вели й торговлю з сусїдними народами, які тут мешкали. Продавали їм грецке вино і оливу, грецкі материї й ріжні убори, чудові вироби з золота і срібла і прегарну грецку посуду роз-

писану ріжними малюнками. А за се діставали від них збіже і скіри, міхи і ріжні інші товари їх краю, а головно людий-невільників, і відвозили се на продаж у свої грецкі сторони.

Они їздили з своїми товарами далеко в глубину краю, і ріжні грецкі вироби заходили далеко на північ: в Київщині, Полтавщині, Харківщині можна побачити у старих могилах грецкі гроші сих чорноморских городів, грецку глиняну посуду від вина й оливи, грецкі вази й ріжні вироби з золота і срібла, роботи грецких майстрів. З тими товарами йшло в наші сторони й ріжне мистецтво грецке. Народи, що жили тут, набирали ся разом з товарами і ріжних відомостий та умієтностий від Греків, великих майстрів тодїшного сьвіта, а навіть переймали грецкі звичаї та обичаї.

Грецкий письменник Геродот, що побував сам в Ольбії в половині V. віку перед Христом, оповідає історию одного скитского царя, Скиля на імя: єго мати була родом з грецкого міста і навчила сина грецкої мови й письма. Ставши царем він любив дуже грецке житє, часто їздив до Ольбії і там лишав своїх людий на передмістю а сам жив з Греками як Грек, брав участь в їх усяких дїлах, а потім вертав ся знову до Скитів. Поставив собі навіть в Ольбії хату і мав там жінку, все потайки від своїх людий. Та они кінець кінцем довідали ся про се, підглянули, як він сьвяткував з Греками разом, збунтували ся, настановили собі царем Скилевого брата, а єго самого вбили за те, що відцурав ся своїх звичаїв.

Але інші племена таки цїлі переходили на грецкі обичаї, мішали ся з Греками, переймали їх віру й звичаї. Так ширили ся при помочи Греків ріжні новини, умілости, ріжні знаня по наших сторонах довгі століття, поки стояли сї грецкі городи. А коли они шукаючи захисту від ріжних диких народів піддали ся відтак під власть великого Риму, що вкінці запанував над усїм побережем Середземного моря, стали через грецкі чорноморскі городи поширювати ся знов також впливи і вироби римскі, аж доки не впали сї чорноморскі городи від походів ріжних воєнних народів, що посунули сюди в III.—IV. віках по Христї.

Греки прислужили ся нам ще тим, що від них маємо звістки про народи, які жили тоді в наших чорноморских степах.

Давнїйших жителїв нашого Чорноморя звали они Кімериями.

В Гомеровій Одиссеї наша земля описує ся як країна вічного морозу і туману:

Там Кімерийці живуть і їх місто і цїле їх царство
Хмарами вкутане вічно й туманом, бо яснеє сонце
Не поглядає на той край горячим промінєм нїколи.

А в Гомеровій Іліядї є згадка про кочовників наших степів — славних кобилодоїльців,
молокоїдів убогих, найсправедливших між людьми.

Потім у пізнїйших письменників маємо вже й докладнїйші звістки про сих степовиків.

Були то ріжні племена іраньского роду, як теперішні Перси; частина їх зістала ся в чорноморских і кавкаских степах, а з Азиї прибували ще нові, бо звідти почали тиснути ся до Туркестану турецкі народи з північної Азиї. Одні з тих степових племен були більш хозяйновиті, сїяли збіже і з того живили ся. Інші були чисті кочовники, що ходили за своїми стадами худоби, їли мясо, молоко кобиляче і сир; жили в кибитках, як теперішні Калмики або Ноґайці. В VII., VI. і V. віці — тодї як Геродот побував в Ольбії й описав тутешні сторони, старшувала над сими племенами орда Скитів, і від них усї сї степові племена звали ся теж Скитами. Потім она послабла і стала верховодити орда Савроматів або Сарматів і по єї імени степові племена звали ся Сарматами. Се було в IV. і III. віках перед Христом. Ще пізнїйше, в часах коло Христового Різдва, взяла верх Аляньска орда і в I. і II. віці по Христї степові кочові племена звали ся Алянами. Так зміняли ся імена наслїдком переміни старших орд, що слабли і розбивали ся через вічні війни, які вели між собою, і від натиску все нових орд, що сунули сюди з Азиї, з Туркестану, уступаючи ся під натиском турецких орд. Під сим натиском степові орди і племена все посували ся на захід, з каспійских степів на Дон, з Дону на Днїпро, з Днїпра на Дунай. Декотрі мандрували в степи теперішної Угорщини, на середний Дунай, інші уступали ся далї на північ, на Поднїпровє; одначе далеко в лїси не могли заходити, бо переходячи з місця на місце з своїми стадами привикли до кочовничого, степового житя.

Ті степові іраньскі племена товкли ся в наших степах цїлу тисячу лїт, від приходу Скитів до того часу як розгромили їх інші народи — Готи з заходу, а Гуни від сходу, і потім зістали ся тілько останки їх на Дону, на Кавказї і в Криму. На Кавказї й доси є осетиньский народ — се потомки тих степових народів, загнані ворогами в гори.

Ті степові племена називали ся ріжними іменами, але они були одного роду і мали у себе богато подібного. Головні

орди, що старшували в степах, були звичайно дикі і воєвничі, тим і підбивали собі інших; підвласні були більш хозяйновиті, покірні, тому піддавали ся тим дикунам. Про воєнні звичаї Скитской орди, що панувала в степах в V. віці перед Христом, богато оповідає Геродот, наслухавши ся про неї оповідань від чорноморских Греків.

Михайло Грушевский.

III. Анна Русинка — королева Франції.

Французский король Генрик утративши в 1044. р. свою жінку Матильду, дочку імператора Генрика II, яка не лишила єму мужеских потомків, довго вагав ся з вибором другої жінки. Трудність знайти жінку непосвоячену в забороненім ступні збільшала ся для него задля першого подружя, яке посвоячувало єго майже з усїми володарями Германії.

Даремно шукав Генрик протягом кількох літ способу погодити завади канонічних вимогів з бажанєм укріпити молоду капетиньску династию новим подружєм. І ось він почув похвали для красоти одної молодої князівни, якої отець панував на другім кінці Европи, десь у сусїдстві Византиї. Віддаленє сего краю і єго відокремленє, що чинили єго чимось таємничим і майже невідомим для народів латиньского Заходу, додавали королеви на єго думку всякої певности, що донька сего пануючого не може мати з ним нїякого ступня спокревненя нї безпосереднього нї посереднього.

Анна була зрештою з усякого погляду гідна стати подругою внука Гуґона Капета.

Она була дочкою Ярослава Володимировича, великого князя Руси, якого Рамбо називає руским Карлом Великим, а якого побіда над королем польским Болеславом занесла єго імя аж до границь західної Европи. Єї дїд, Володимир Великий підняв ся був на високий ступінь могутности і запровадивши 988. р. християньство в своїм народї, поставив той нарід у рядї цивілїзованих наций. Єї мати Інґеґерда була дочка Оляфа, короля Норвеґії, названого Skotkonung (королем Шотляндців). Єї тїтка по батькови, Доброгнїва, а в хрещеню Марія, вийшла 1043. р. замуж до Кракова за Казимира І. і вступила на трон Польщі, пробувши якийсь час у Франциї монахинею в Клюнї.

Із братів Анни старший оженив ся з дочкою Гарольда, останнього короля Анґлії із саксоньскої раси, так відомого із сумного кінця, якому уляг під ударами Вільгельма Завойовника.

Третий брат оженив ся з графинею фон Штадт, сестрою Бурхарда, пануючого епископа Тревірского. Нарештї четвертий брат мав стати зятем Константина XII., Мономаха, імператора Византиї. Що до дочок Ярослава, то старша вийшла за Гарольда, короля Норвегії, а молодша за Андрія, угорского короля. Сї ріжнородні подружя, що розгалужували ся від византийского двора аж до Анґлії, чинили молоду князївну Анну, середущу дочку Ярослава, гідною засісти на французскім престолї.

Зрештою не було причин сумнївати ся про могутність і богатство Руси, а що найменше великого князївства київского, яке в пору, що про неї говоримо, було головою і серцем усеї Руси. Булоб великою помилкою думати тому, що доси не знаходимо у французских лїтописях нїякої згадки про Русь, що сей край був тодї стороною на пів варварскою, подїленою на незалежні племена, ворожі одні проти одних, які вказує нам історія ще в VIII. віцї. Навпаки, південна Русь заняла визначне місце на Сходї. В часї Ярослава князївство, якого столицею був Київ, було вже монархією суцїльнїйшою, просторійшою і може й могутнїйшою від королївства Франциї. Рускі племена одержали від Греків початки цивілїзациї; їх полки нераз відносили славні побіди аж під брамами Константинополя і збогачували ся добичами із Византиї, яка мусїла окуплювати у них спокій. Коли не ходили в походи проти византийского імператора на власний рахунок, то винаймали ся єму за добру плату для єго воєнних походів, а нарештї в лїтах, коли не було нагоди воювати анї з імператором, анї проти него, вели зисковну торговлю із византийскими купцями.

Само місто Київ було зборищем купців голяндских, угорских, нїмецких, скандинавских, що містили ся в окремих дїльницях міста. Грецкі художники оздабляли всякими пишнотами київскі палати і чотирїста київских церков, а один сучасний історик, Адам Бременьский, називає Київ суперником Константинополя і славою Руси.

Коли Франция з початку XI. віку мала ідеал дальший, огнища цивілїзациї численнїйші і здавало ся, що она піде швидше дорогою материяльного і морального поступу, то все таки без уйми для себе она могла взяти собі королеву із Руси, особливо, коли ся королева, як се без сумнїву було з дочкою Ярослава, мала свому мужеви принести в посагу показну суму золотих дукатів, битих у Византиї.

Повзявши постанову просити руки дочки Ярослава, король Генрик вислав у посольстві туди Готіе Савейра (Мудрого або

Вченого), епископа з Мео, і Госселєна де Шаліняка, яким у супроводї додав кількох інших магнатів. Вирушивши в початку 1048. р. посли прийшли до князівни в 1049. р., а весїлє відбуло ся в Ремсї 14. мая того самого року в день Зелених Сьвят.

Анна Русинка, роджена 1024. р., мала тодї 25 лїт.

Ке де Сент-Емур.

112. Старинний Львів.

I.

Львів згадує ся перший раз в старій галицкій лїтописї 1255. р.; значить: має за собою мало що більше як 650 років істнованя і не може зачисляти ся до найстарших українських міст; далеко старший від него Галич, Перемишль, Ярослав, Теребовля, а вже нїяк не дорівнує Львів своїм віком найславнїйшому нашому городови, Києву, що повстав ще давнїйше.

Але на місци, де тепер стоїть Львів, була в давних часах якась осада, котрої імени не знаємо. В ріжних околицях міста (як на Високім Замку, Цитаделї, Личакові, Янівскім) знаходять від часу до часу камінні ножики, топірцї, стріли, далї ріжні прилади з кости і рога, також глиняну посудину дивної форми; все те знаки, що тут мешкали якісь люди і то в дуже давних часах, тодї ще, як не знали навіть оброблювати зелїза; але коли се було і чи се був наш народ, чи якийсь інший, про се трудно щонебудь сказати.

Львів повстав на тім місци далеко пізнїйше за панованя славного князя Данила, одного з наймогутнїйших наших володарів.

Се був той князь, що по довгих роках замішаня привернув лад і спокій в галицкій землї; він відпер Поляків і Угрів, що хотїли подїлити між себе Галичину, здобув люблиньску землю, розширив своє пановане аж за Карпати і мало що не злучив у своїх руках всеї України. У сусїдів мав велике поважанє; слабі польскі князї часто просили єго о поміч і пораду; коли вимерли австрийскі князї, Данилового сина Романа прошено засїсти на княжім престолї у Відни; папа римский прислав Данилови королївску корону. Але могучий князь мав одну велику журбу: напади Татар. Щоби обезпечити ся перед ними, Данило почав будувати в цїлій своїй землї замки, г о р о д и; один такий город збудував на горі на рікою Полтвою і від імени свого сина Льва назвав єго Л ь в о в о м.

Місце, де поставлено Львів, було якби сотворене на замок. Довкола стояли величезні лїси, з котрих нинї лишили ся ледви останки; лїси були повні дикого звіря: була в них не тілько дрібна звірина, але й вовки, дики і невидані тепер тури; по дуплавих деревах гнїздили ся рої пчіл так, що мід стїкав по пнях. Було богато води; ріки і річки мали більше води, як нинї, бо лїси хоронили вогкість; навіть львівска Полтва, нинї незначна річка, колись в час повени виливала і робила великі шкоди; в ріках було богато ріжнородної риби. Вода і лїс забезпечували чоловікови легкий прожиток. Гора, на котрій мав стояти город (нинї она зве ся Високим Замком), була з усїх сторін стрімка так, що ворогови тяжко було вдерти ся на неї, а за те легко було з неї боронити ся; вид був далекий на всї сторони, тож в час можна було доглянути неприятеля і приготовити ся на єго прихід.

По давному звичаю гору обезпечено на верху ріжними укріпленями: викопано довкола глубокий рів, насипано з землї високі вали, а при них поставлено огорожу з грубих пнїв дерева. В серединї між укріпленями стояв княжий двір, при нїм двірска церковця, далї інші будинки; тут побудували ся також княжі урядники і богатші бояри. Все було деревляне, бо з каміня і цегли тодї будовано не богато.

Як рознесла ся чутка, що заложено новий город, під Львів почали стягати ся люди з близших і дальших околиць; під охороною замку було безпечнїйше мешкати, як де інде. Приходили передовсїм будівничі, теслї, столярі і інші ремісники, що надїяли ся знайти занятє при нових будовах; осїдали селяни хлїбороби, бо в городї можна було лїпше продати збіже і городину; були пекарі і різники, що достарчали хлїба і мяса для міщан; шевцї і кравцї робили обув і одїж; ковалї і мечники виробляли всяке оружє. Разом з князем приїхала в город княжа дружина, а з нею богато служби; одні пильнували коний, інші худоби, порядкували в замку, сповняли ріжну прислугу; приїзджало богато молодїжи, що мала охоту вступити в княже військо.

Далї почали показувати ся в городї й чужі купцї, бо під Львовом переходила давна торговельна дорога, що йшла від Києва через Володимир до Кракова, Праги і в Нїмеччину; були між ними Нїмцї, Вірмени, Татари, Жиди і всї привозили ріжнородні товари до нового міста. Всї ті приходнї не могли помістити ся в городї на горі; осїдали низше під замком, на рівнинї, що йде від гори до Полтви — там, де нинї є улицї Жовківска і Замар-

стинівска; ся частина міста ще й досї називає ся Підзамче, тому, що лежала під замком. Головний торг був тодї на площі, що нинї має імя Старий Ринок. В тих місцях довкола города побудували ся численні церкви; декотрі з них істнують дотепер, як церква св. Николая, св. Пятниць, монастир св. Онуфрия, але самі будинки походять з пізнїйших часів; по церкві св. Теодора лишила ся тілько як памятка площа св. Теодора; по інших, як по церкві Спаса, Покрови, Воскресеня і слїд пропав. Була тут також вірменьска церква і латиньский костел, бо наш нарід шанував кожду віру і не боронив нїкому відправляти своїх богослужень. Тодїшний Львів лучив ся з селом Знесїнєм так, що тамошна парохія зачисляла ся до львівских; натомість церков св. Юра стояла вже далеко за містом серед лїсів, при нїй був монастир, укріплений як малий замок.

Тодїшний Львів не належав до великих міст; числив що найбільше кілька тисяч мешканців. Але вид єго був дуже гарний: високо на горі стояв поважний замок, укріплений валами; під горою кругом стояли міскі церкви, а довкола них міщаньскі двори і доми з садами і огородами; над рікою розтягали ся сїножати й поля, а далї йшли старі густі лїси.

II.

Молодому городови не щастило ся від перших років по заложеню; біда йшла від Татар. Татарский хан довідав ся про се, що король Данило ставить у своїй землї сильні замки; зараз приказав їх зруйнувати, інакше загрозив війною. І так 1259. р. мусїв князь Лев розкинути львівскі укріпленя.

Як минула ся трівога, Львів відбудував ся знова. Серед такої небезпеки від Татар перейшла решта житя короля Данила; він умер 1264. р., лишаючи Галичину князеви Льву. Але Татари й далї не лишили города. Зимою 1286. р. хан Телебуга стояв дві недїлї під Львовом; на місто не нападали, але й нїкому не давали вийти з города за хлїбом; хто вийшов, того убивали або брали в неволю, інших пускали обдерши до гола і ті гинули від морозу, бо зима була дуже люта. Так знищили цїлу околицю; тодї погибло майже 13.000 людий. Такі татарскі напади були й пізнїйше, через цїле пановане Льва. Князь Лев умер 1301. р.; се був володар мудрий, хоробрий і кріпкий до війни; немалу відвагу показав у численних війнах. Гарнїйше жило ся в Галичинї за єго сина Юрия Львовича; він піднїс свою батьківщину до давної слави і звав ся королем як єго дїд Данило.

За єго управи тїшила ся українська земля спокоєм і славила богатством, як нїколи потім; тодї і Львів піднїс ся з упадку, до якого привели єго Татари. Але Юрий княжив недовго, помер по сїмох роках 1308. р.; єго син, Лев II., також пішов за батьком 1323. р. На нїм скінчив ся славний рід Данила.

Галицкі бояри вибрали тепер володарем Галичини мазовецкого князя Болеслава. Вступаючи на галицке князївство він приняв імя Юрия і перейшов на руску віру; але зробив се нещиро, бо не думав іти слїдом давних руских князїв, що щиро дбали о добро народа — противно, єго пановане принесло Русинам богато шкоди. Спроваджував до міст чужих купців і давав їм окремі права, що приносили чужинцям великі користи; до Львова прийшло тодї дуже богато Нїмців. З Русинами поводив ся князь несправедливо, нехтував давні права і звичаї, накладав великі податки, карав людий вязницею. Довго терпів се руский нарід, але як насильства перейшли вже міру, бояри зробили заговір і 1340. р. отроїли князя. Рівночасно по містах були великі заворушеня: міщани убивали ненависних чужинців, приклонників Юрия-Болеслава і грабували їх майно; у Львові поробив тодї нарід великі шкоди купцям-чужинцям так, що они зі страху покидали свої доми і замкнули ся на горі в замку.

Смерть князя привела на руску землю велику війну. Польский король Казимир найшов на Галичину із своїм військом; він уже давно мав охоту запанувати над сею богатою країною.

Львів здобув він без великої трудности, бо замок передали єму католики, що там схоронили ся перед Русинами; Казимир вивів їх з міста разом з їх родинами і повіз із собою в Польщу, а замок пустив з огнем. У Львові зібрав велику добичу в золотї, сріблї і дорогих камінях: між іншим захопив скарб руских князїв: тут були дві дорогоцїнні корони, княжий золотий плащ, крісло прибране золотом і дорогим камінєм, кілька великих золотих хрестів, з них один з куснем хрестного дерева, і інші дорогоцїнности; все те вивіз із собою Казимир до Кракова.

Але над Галичиною не вдало ся так скоро запанувати польскому королеви. Якийсь час правили Галичиною самі бояри. На чолї їх стояв боярин Дедько, що визначав ся вже за останнїх князїв; він обезпечив галицку землю перед Казимиром і почав заводити лад у Галичинї. Передовсїм звернув увагу на Львів, що найбільше потерпів у війнї. Заграничних купців, що налякали ся заворушень і обминали Львів, успокоїв листами. „Хто хоче їхати в руску землю, — писав, — може як за давних князїв безпечно приходити до Львова, нїкого не боячи ся; ко-

лиж би хто хотів прибути на житє, дістане горожаньство для себе і своїх дїтий, на рік свободу від повинностий, як і давнїйше бувало, і всї інші права... А шкоди пороблені Львовянами по смерти руского князя, обовязуємо ся заплатити...“ Се письмо Дедька мало велике значінє для Львова; заграничні купцї успокоєні почали знов заїзджати до міста, торговля відновила ся і став зростати добробут між міщаньством. Щоби лїпше забезпечити Галичину перед Польщею, бояри віддали пановане в галицкій земли князеви Дмитру-Любартови; се був литовский князь, але зжив ся з Русию і прихильно відносив ся до руских змагань. З того часу заховала ся у Львові одна памятка: се дзвін в церкві св. Юра. Він має напись: „Въ лѣто 6849 сольнъ бисть колоколъ сиі святому Юрью при князи Димитриі игуменомъ Евъфимьємъ. А писалъ Скора Яковъ“. Рік 6849. від сотвореня сьвіта се 1341. по Христї.

Але спокій не трівав довго. Почала ся нова війна; під Львовом били ся кілька разів литовско-рускі війска з польскими. Львів брав малу участь у боротьбі; він чим раз більше прихиляв ся на сторону Польщі, бо брали в нїм перевагу міщани-чужинцї, що приходили з Польщі і Нїмеччини. Дарма зазивав князь Любарт Львовян, щоби перейшли на єго бік; они волїли польского короля. Від 1349. р. Львів і більша частина Галичини була вже постійно в руках Польщі.

III.

Під польским пановапєм настали у Львові великі зміни. Львів за княжих часів лежав, як знаємо, на нинїшнім Підзамчу півкругом довкола гори, на котрій стояв княжий двір. Тепер король Казимир перенїс Львів на інше місце, на полудень від замковоі гори, над Полтву, тут, де нині лежить середмістє. Тодї се місце було пусте і незамешкане; треба було що йно корчувати дерева, осушувати багна, ставити доми. На серединї визначено чотирокутну площу на ринок; тут мав стояти громадский дім, ратуш, і при нїм мали відбувати ся торги; з ринку розходили ся на всї сторони улицї і при улицях ставили міщани свої доми. На чистім поли було небезпечно мешкати в тих часах і треба було добре укріпити новий Львів; обкопано єго ровами, насипано вали і поставлено мури з цегли; слїди тих укріплень лишили ся до нині там, де йдуть Вали ґубернаторскі, Вали гетьманьскі і Підвалє. Новий Львів був невеликий і до нього перенесла ся лише частина міщаньства. Більшість лишила ся в дав-

них домах на давнім місци, на Підзамчу; зруйнований замок перебудовано на ново і в нім мав урядувати короліївский староста. Старе місто не змінило дуже свого вигляду; так само як давнїйше відбували ся тут торги, так само приходили купці з ріжних сторін; так само стояли старі церкви, більшість міщан були Русини і город мав руский характер. Здавало ся, що, хоч повстало нове місто, то старий город буде процвитати як давнїйше. Але стало ся інакше.

До нового Львова перенесли ся передовсїм міщани чужого походженя, Нїмці та Поляки; задля них і ставлено се місто: в боротьбі з Русию і Литвою сї чужі міщани були вірні Польщі і тепер хотїв король нагородити їх за прислуги і забезпечити їм житє, щоби і далї були єго підпорою на рускій землї. В давнім городї було їх мало знати серед руского міщаньства; тут в новім містї они відразу стали більшістю, для Русинів лишило ся побіч них дуже мало місця. Для тих міщан католиків завів король інший лад і інше право. Они дістали повну самоуправу: мали правити ся своїм власним законом, самі вибирали собі міску раду, самі становили суд, порядкували всїм майном міста, держали своє військо; нїякий урядник, навіть короліївский староста не міг мішати ся до їх дїла. Се було для міщан велике добро: коли в старім городї староста нераз надуживав своєї власти, накладав несправедливі податки, правив недбало — тут міщани вели все так, як було їм корисно. Щоби забезпечити добробут міста, дав король ще інші привілеї; в новім містї мали відбувати ся великі ярмарки, а кождий купець, що переїздив через Галичину, мусїв заїхати з товаром на кілька днїв до Львова; львівскі міщани купували ті товари і на торговлї приходили до великих маєтків. При опіцї польских королїв новий Львів зростав і богатїв чим раз більше; пусті місця забудовували ся, чим раз менше було деревляних хат, а більше мурованих каменицъ; міщани вели житє вигідне і достатне. А тим часом старий княжий Львів під замком лишив ся без опіки, марнїв і убожів з року на рік чим раз більше.

В новім містї, як сказано, перше місце заняли католики, Нїмці і Поляки; они забрали майже всї улиці, а для інших народів лишило ся тілько по одній улиці: Вірмени мешкали на Вірменьскій улиці, Жиди дістали нинїшну ул. Бляхарску, а Русини мусїли помістити ся на улиці, що від тих часів називає ся р у с к а. Се одна з найменших улиць і з початку осїло на нїй всього 13 родин, а й пізнїйше нїколи не було поміж мурами

більше як 30—40 руских домів. Тут поставили собі рускі міщани церкву, на тім місци, де стоїть нинїшна Волоска церков.

VI.

Руске міщаньство мало й у новім Львові значну силу. Богато користи мали міщани з ремесел, а між Русинами були всякі ремісники: столярі, боднарі, колодії, токарі, лучники, стрільники, щитники, гарбарі, кушнїрі, сїдельчаки, шапкарі, гребінники, шевці, кравці, пекарі, різники, пивоварі, мельники, олїйники, воскобійники.

Але найбільше робили маєтки на торговлї. Торгували волами, кіньми, скірою, медом; інші спроваджували зі сходу пахуче корінє, шафран, перець; інші винаймали по селах стави і продавали в містї рибу. За своїми справами їздили міщани по цїлій Галичинї, часто й за границю, найбільше в Волощину і Туреччину. Руска торговля була тодї дуже велика; бували роки, коли продавали на ярмарках по кілька тисяч волів нараз! В ринку у Львові коло 1520. р. було 10 руских склепів, і се були першорядні склепи, „богаті крамниці“, як тодї їх називали.

Зросло з часом також число руских домів: на рускій улицї було вже не 13 домів, як колись, але понад 30. Очивидно і се було дуже мало; більшість Русинів мешкала поза мурами по передмістях: тут було більше як 250 руских домів! Русини тримали ся дуже солїдарно і пильно дбали про се, щоби рускі маєтки не переходили в чужі руки; як хто продавав дім, то продавав єго своїм, не чужим. Але все ще припливала нова людність із сїл і з інших галицких міст; з сїл тїкали селяни, що не хотїли погодити ся з панщиною; з міст приїздили богатші міщани, що хотїли тут вести ремесло або торговлю. Неодин тодїшний міщанин мав побіч каменицї в містї, ще на передмістю домик, сад, сїножать, часом і млин; тримали корови і конї, деколи більше число штук. Убирали ся в богаті одяги, підбиті футром, зі срібними гузиками, пояси були також перетикані сріблом або золотом; жіноцтво носило золоті та срібні ковтки й брансолєти, а нашийники були з дорогих перел. Міщаньскі доми будували ся на один або два поверхи; одвірки були штучно різьблені з каміня; хатна обстанова була проста, але богата; між посудою не рідко стрічало ся срібло, нпр. чарки і ложки були срібні. Маєток декотрих руских міщан доходив до 100.000 корон на нинїшні гроші.

Іван Крипякевич.

IIЗ. Львівске Ставропігійске Братство в XVI. в.

В своїй громадскій роботі гуртувало ся львівске міщаньство в XVI. в. в братствах. Таких братств було у Львові кілька, але найстарше і найславнїйше було братство при церкві Успеня Богородиці на рускій улиці. Братство істнувало вже в 1469. р., але з початку не проявляло дуже широкої дїяльности: братчики тілько опікували ся церквою, купували книги, сьвічки, образи, дбали про порядок. Пізнїйше вигляд братства змінив ся: як місто замкнуло Русинам дорогу до міскої ради, до суду, до ремісничих орґанїзаций, братство стало якби просьвітним і полїтичним товариством, в котрім орґанїзувало ся все сьвідоме міщаньство. Членом міг бути кождий, хто схотїв записати ся — так само міщанин, як селянин і шляхтич; вступаючи до братства, давав кождий „вступне“, то значить вписове, а що місяця платив якусь вкладку; члени зпоза Львова складали вкладку відразу за цїлий рік. Братство давало своїм членам ріжні користи; як хто заслаб або задовжив ся, запомагали єго грішми; як умер, усї братчики відводили тїло до гробу.

Що року на празник Успеня Богородиці робило братство великий бенкет і на нього зїздили ся гостї з усїх сторін; хто не міг приїхати сам, присилав дарунки; волоский воєвода, що жив з братством в приязни, присилав що року гроші на хлїб, мід і інші річи, потрібні до пиру.

Братство вибирало що року чотирох старших братів і ті скликували від часу до часу засїданя братства; кождий член мав приходити на таке засїданє, а як не явив ся, назначали на нього кару: мусїв зложити якусь суму гроший або відбути арешт на церковній дзвініци. Хто раз записав ся до братства, не міг вже з нього виступити, свої обовязки мусїв сповняти точно і сумлїнно. Братчикови не вільно було в нїякій справі з другим братчиком іти до польского суду; такі справи мав судити братский суд; братство вчило своїх членів тримати ся солїдарно, не виносити своїх спорів перед чужих, але полагоджувати їх між собою.

Така орґанїзация давала братству велику силу і з нею можна було богато зробити. В короткім часї купило собі братство за власні гроші дім на засїданя, так само дім для пароха успеньскої церкви і побудовано шпиталь, де находили пристановище калїки і старі, убогі люди. Богато заходу було коло міскої церкви Успеня Богородиці; она погоріла в пожарі міста 1527. р. і двайцять лїт пізнїйше була відбудована, але 1571. р. згоріла другий раз. Тодї братство оголосило складку по всїй

Україні і взяло ся ставити новий церковний будинок, більший і гарнїйший від давних. По 1590. р. щасливо довело церкву до верхів; ся величава церква стоїть до нині і є правдивою прикрасою Львова. В будові помагали щедрими дарами волоскі воєводи і від того церква називає ся також волоскою.

Братство займало ся не самими тілько церковними справами; міщани розуміли добре вагу просьвітної роботи і не жалували видатків на просьвітні ціли. Передовсїм звернули позір на потребу друкарнї. В тих часах не було в Галичинї нї одної рускої друкарнї; наші книжки друковано в Кракові, Празї і де інде за границею, але друковано їх не богато так, що руска книжка належала до великої рідкости. В 1573. р. приїхав до Львова друкар Іван Федоров; він якийсь час вів друкарню в Москві, але темні Москвичі уважали друкованє книг за чари і прогнали від себе Федорова. Львівскі міщани підпомогли друкаря і він розпочав на ново друкувати книги. Пізнїйше Федоров виїхав зі Львова, а братство зібрало гроші і купило єго друкарню і від тоді вело її в своїм зарядї. Братска друкарня в короткім часї вславила ся на всю Україну. Що року розходили ся з неї сотки книжок на всї сторони; найбільше се були церковні книги, але були й шкільні підручники, збірники пісень, наукові книги; книжки йшли до міст і до сїл між духовних і сьвітских людий, між старих і молодих — всюди ширили просьвіту і науку, піддержували национальну сьвідомість.

Рівночасно з тим заходило ся братство коло орґанїзациї школи. Рускі школи були вже й перед тим у Львові, але в них вчили не богато, тілько читати й писати; дуже відчувала ся потреба школи, в котрій можнаб дістати висше образованє, тим більше, що Поляки мали такі школи, але міщан-Русинів не хотїли до них допустити. По довгих нарадах в 1586. р. отворило братство нову школу; почали звати її ґімназиєю. На початок записало ся до неї 22 хлопців, потім кождого року зростало число учеників; між ними найбільше було синів міщан, кількох поповичів, але були й селяньскі дїти. Богатші платили за науку; бідних приймали до школи даром, ще й давали їм хату; харч здобували собі хлопці самі, ходячи по тодїшному звичаю з горнятком до богатших домів. В школї мали учителї острий приказ не робити нїякої ріжниці між дїтьми бідних і богатих: школярі займали місце відповідно до того, як котрий вчив ся.

Наука зачинала ся рано молитвою. Ученики віддавали свої домові вправи і здавали перед учителем се, чого навчили ся дома. Потім ішла наука читаня; найменшим школярам показу-

вав учитель букви, старші читали і вчили ся на память, найстарші переповідали прочитане, давали граматичні поясненя і вели розмову над ріжними науковими питанями. Наука йшла почасти в народній мові, почасти в церковно-словяньскій. Побіч того старші ученики присьвячували богато часу грецкій мові. Учитель говорив по грецки, а ученики перекладали се на руске; як вже навчили ся більше, мали самі з собою говорити по грецки, щоби ліпше вправити ся в мові; пізнійше заведено в гімназиї і латиньску мову. По обіді сходили ся хлопці другий раз. Менших школярів вчив учитель писати букви і слова; старші списували собі се, що диктував їм учитель; се були ріжні цікаві місця з писань фільософів, поетів, істориків та з Сьвятого Письма — все, що було потрібно знати образованому чоловікови в тих часах. Дома ученики виробляли вправи і повторяли се, чого навчили ся в школі; один другому помагав у науці і поясняв труднійші річи. Вивчену лекцию видавали перед родичами або господарями.

В суботу рано повторяли в школі все те, чого вчили ся цілий тиждень. В той день була також наука рахунків і геометрії; дещо вчили ся з астрономії — про рух сонця, про календар; на кінець ішов церковний спів. По обіді в суботу була наука релїгії; тоді також, як хто заслужив протягом тижня, мусів „чашу шкільну пити“: учитель карав винуватого різкою, але не дуже остро, по батьківски.

Першим учителем львівскої гімназиї був Стефан Зизаній Тустановский, чоловік дуже образований, що писав богато книжок і вславив ся як горячий оборонець прав нашого народа; Грецкої мови вчив Грек, епископ Арсеній. Під проводом тих учителїв або „дідаскалів“, як їх тоді звали, йшла наука дуже гарно і в короткім часї знати було великі успіхи в образованю молодіжи. Ученики гімназиї внедовзї зложили першу в нас грецку граматику; у важнійші хвилї, напр. при приїздї знаменитих осіб до Львова, виступали з промовами і деклямациями по грецки і словяньски; ті працї студентів були друковані в друкарнї братства. Гімназия розвивала ся чим раз гарнійше і вийшов з неї не один чоловік, що принїс честь свому народови.

У Львові розбудив ся тоді загальний інтерес до книжок і науки; навіть старші міщани кинули ся читати книжки, роздумували над прочитаним, учили інших. Деякі брали ся і до пера, писали книжки. Найславнійший між ними — Юрий Рогатинець, що написав дуже розумну книжку „Пересторога“; в ній звертав увагу українскої суспільности, яке велике значінє має народня

просьвіта; доказував, що давна руска держава упала тому, що в ній було мало шкіл і мало образованих людий; тому так легко змогли запанувати над нами Поляки.

* * *

Дїяльність львівского братства зустріла великі похвали на всїй Україні; з великим вдоволенєм повитали її також достойники православної церкви, патриярхи. Один із них Йоаким, антіохійский патриярх з Азиї, приїхав 1586. р. сам до Львова і своєю радою підпирав всї заходи братства; так само царгородский патриярх Єремія затвердив статут братства і подав єго за взір всїм українським братствам; від патриярхів дістало львівске братство почесний титул Ставропігії т. з. Оборони Христа — і сего титулу уживає до нинїшного дня.

Іван Крипякевич.

II4. Київ — осередком культурного житя на Україні в XVII. віцї.

В польских кругах знали Сагайдачного в початках єго дїяльности як сьміливого і щасливого войовника; на Україні знали ще щось: про єго прихильність до справ українськоі церкви і осьвіти, до всього того, що тодї для України було национальним житєм. Як вихованець острожскої школи — чоловік близький інтересам тодїшної осьвіти і книжности, Сагайдачний підтримував близькі зносини з церковними і ученими кругами київскими, де тодї було богато єго близших земляків Галичан, і там знали, що на Сагайдачного, на єго поміч і поміч запорожского війска можуть рахувати в усякій потребі українського народного житя.

Се була хвиля незвичайно важна в істориї українського житя. Київ, що кілька столїть пролежав у забутю, все більше й більше забуваючи своє колишнє культурне й национальне значінє — раптом відродив ся на ново.

В XVI. віцї се була звичайна собі погранична кріпость, де стояла військова залога, тулило ся трохи міщаньства й іншого стану людий під охороною замку, і тілько старі руїни і серед них кілька заціліїлих монастирів, та в першій лїнії славний Печерский, потім Пустиньско-миколаївский (тепер так званий Малий Миколай) і Михайлівский нагадували колишню славу Києва. Але і в сих монастирях вигасала потрохи память колишнього їх культурного значіня, книжности й учености. Архимандритами та

ігуменами ставали часто люди, які спромогли ся заплатити королеви і великому князеви добре чолобитє, а не в голові їм були наукові й осьвітні справи.

Заведенє унії спонукало українське громадяньство звернути особливу увагу на ті церковні уряди, які зістали ся в єго руках: вирвати їх зпід впливів правительства і подбати про се, щоб сї становища були обсаджені відповідними людьми. Печерский монастир був найсильнїйшою, найбогатшою і значить найважнїйшою з тих позиций; громадяньство звернуло на нього пильну увагу, після того як Никифор Тур оборонив єго оружною рукою. По єго смерти (1599) на се місце вибрали ігуменом Єлисея Плетенецкого, ігумена лещиньского монастиря (на Білоруси), що підчас берестейского собору показав себе визначним і завзятим патріотом. Про сего чоловіка мусить бути вдячна память в українськім народї, бо сильно заважив він у пізнїйшім українськім житю. Був родом з Галичини зпід Золочева з дрібної місцевої шляхти; подробиць з єго житя майже нїяких не знаємо. Коли дістав печерске ігуменьство, був ще чоловік не старий, мав около 50 лїт. В документах чуємо, як він боронить монастирскі маєтности від чужих рук, маємо жалї печерских монахів на него й іншу монастирску старшину, що они „не знать куди подївають монастирскі гроші“: мабуть Плетенецкий почав уймати трохи видатки на сите житє черців, обертаючи приходи на культурні потреби. Видко зміркував, що тут під захистом козацкого війска, яке знов почало приходити до сили і вже нераз давало поміч київским Українцям в тїсних обставинах, можна розпалити нове огнище українського культурного і национального житя. Отже заходив ся коло збираня засобів на се.

Він заходив ся позбирати до Києва людий книжних, ученых з галицких країв. В тім часї коло 1615. року бачимо ми в Києві вже цїлий ряд осьвічених і ученых людий з Галичини, як от пізнїйший митрополит Іван Борецкий (Бірецкий, з Бірчі), Захарія Копистиньский, ученый церковний історик, братанич перемиского владики, Лаврентий Зизанїй, бувший дидаскал (учитель) львівскої школи, славний автор українського словаря, Беринда, що працював у Балабанів при друкарні і з нею разом мабуть перейшов туди около 1615. р. і богато інших. Будучи першою особою в київских православних кругах Плетенецкий мав змогу приміщувати своїх ученых земляків не тілько в Печерскім монастирі, але й на ріжних інших духовних становищах Києва. Разом з сим кружком однодумців, маючи добру заручку у свого земляка і однодумця Сагайдачного, що в тім часї виступає на чолї

козацкого війска, зачинає Плетенецкий у тих роках (1615—6) ширшу культурну й орґанїзацийну роботу — саме тодї, як Сагайдачний вийшов на гетьманьство.

Разом з тим, як засновувала ся печерска друкарня, завязувало ся братство в Києві. Гальшка Гулевичівна, богата київска шляхтянка, жінка мозирского маршалка Стефана Лозки, записала свій ґрунт у Києві на Подолї, де скупляло ся київске житє (бо старий город стояв майже пусто) на загальне добро. Призначала єго на просьвітні завданя: на заснованє монастиря, при нїм школи для дїтий шляхетских і міских та „гостинниці для странників віри православної". Слїдом засновано братство, котре мало заняти ся здїйсненєм тих плянів: єго „упис" (уставу) списано з кінцем 1615. року, і в него вписало ся „безчисленно" народу всякого стану, з місцевого духовеньства (передовсїм з того кружка Плетенецкого, що був певно властивим провідником того дїла), також з української шляхти, міщаньства. Вписав ся сюди і гетьман Сагайдачний з усїм козацким війском; тим способом приймало війско нове братство та єго культурні заходи під свою опіку і прибирало собі право скрізь і всюди виступати єго заступником і покровителем. Маючи такого оборонця на місци українське громадяньство київске сьміло та енергічно розвинуло свою культурну роботу, що сю глуху дїру, якою передтим був Київ, раптом зробило осередком национального українського житя.

Новозасноване братство здвигнуло братский монастир Богоявленя і при нїм зараз же заложило й братску школу. Борецкий, колишнїй львівский дидаскал, став єї першим ректором і поїхав зараз до Львова закупити книжок і всього потрібного для школи; мабуть тогож року (1617.) почато й науку. Печерска друкарня відложила всяку іншу роботу і спішно випустила часословець, першу тодїшну учебну книгу — „аби вдоволити потребі шкільній в православнім городї Києві", як пише в передмові Плетенецкий. Школу ведено за прикладом львівскої; про науку читаємо в грамотї патриярха Теофана, що вчили тут „грецко-словяньского і латино-польского письма". Одною з перших книжок закуплених для науки тутешної була грецкословяньска граматика видана львівским братством і взята Борецким наборг у львівских братчиків. Завдяки помочи київских духовних кругів і шляхетства та вишколеним уже силам галицким (львівским) нова київска школа стала відразу сильно. З віршів на похорон Сагайдачного, що читали ся ученики єї в 1622. р.,

бачимо, що вчили ся тут головно дїти київских міщан, київских духовних, також і українських шляхтичів.

Жваво працювала і нова друкарня. Перед тим на Україні перше місце займала острожска друкарня; за рр. 1580—1606 она видала більше книжок нїж які небудь українські друкарнї. Але як умер старий князь Острожский (1608) і Острог перейшов в руки єго сина католика Януша, друкарня ся заглухла зовсїм. Новаж печерска друкарня за пятнайцять лїт (1616—1630.) випустила більше книжок, нїж до того часу вийшло на цїлій Україні. Мала великі засоби і добрих, віддапих свому дїлу провідників. Заложено для неї свою фабрику паперу, свої робітнї письма. Правда, виходили звідти переважно самі церковні книги; алеж у церковній сфері головно обертало ся тодїшне национальне українське житє і на сю сторону головно налягав новий учений київский кружок.

Орґанїзацийна дїяльність нового братства була вельми замітна. У ворожих кругах зараз оцїнено її: нагадувано правительственним кругам, що засновано єго без королївского дозволу, тому можнаб єго закрити. Але у правительства не підоймала ся рука на него, бо за ним стояли братчики з мушкетами, Запорожске вийско з гетьманом Сагайдачним на чолї.

Михайло Грушевский.

38. Пригадати собі з II. кл. уступ: Острог — осередок осьвіти на Україні.

IV. Описи.

1. Лисиця.
2. Як Запорожці живили ся [з своєї землї.
3. Як живуть в украïньскому
4. Днїпро. [селї.
5. Землї Запорожців.
6. Наш рідний край.
7. Балки на Украïнї.
8. Які тепер села на Украïнї.
9. Серебренник.
10. Чорногора.
11. Чуда царства ледів.
12. З житя Болгар.
13. Лїси і полонини в Карпа-
14. Гість із Запорожа. [тах.
15. Старий Київ.
16. Москва
17. Норимберґа.
18. Краєвид Поділя і Покутя.
19. Наші гори.
20. Краєвид Польщі.

II5. Вилив Нїлю.

Нїль звузив ся поміж своїми берегами так, що займає лише половину своєї звичайної ширини, а єго каламутні, болотяні, стоячі води ледви-не-ледви пливуть. Плоскі лави або відірвані маси чорного болота, вигрітого і перепаленого сонцем, творять дві греблї. Всьо інше поза ними — се лише порох та суха земля, бо що йно перестав віяти хамсін, вітер, що несе з собою пісок і віє сорок день. Крізь темно-сїру, осліпляючу та палючу атмосферу показують ся місцями пнї і галузє дерев, одначе їх листє так обліплене порохом, що з невеликого віддаленя зовсїм не відріжняють ся від пустинї, яка окружає їх довкола. Вкінцї — і се перший знак, що звіщає конець сеї страшної пори — зриває ся північний вітер, грецкий етезій, і сильно, а часами люто починає віяти весь день. Завдяки єму, листє гаїв, якими засіяний Долїшний Єгипет, отрясає ся з пороху і відкриває свою зелену краску. Палку спеку сонця, яке тодї стоїть на найвисшій точцї свого бігу, зменшує в саму пору вітер, що в сьому і в трьох дальших місяцях панує над цїлим Єгип-

том. Незабаром у ріці доконує ся зміна. На нїльоскопі у Каірі оповіщують приріст на один або два цалї; вода набирає зеленої, липкої, мутної краски напів соленої води міжзворотникових околиць так, що нїяке процїджуванє не в силї увільнити її від обридливого і нездорового болота, яке спричинює сю зміну. Явище зеленого Нїлю походить, як говорять, від розлогих дрімучих вод, які річний вилив лишає на широких, піщаних рівнинах Судану, в південній Нубії. Вистоявши шість або більше місяцїв під зворотниковим сонцем, вода мішає ся з новою повінню і вертає назад у корито ріки. Щастє, що се явище трівае рідко більше як три або чотири днї, бо, хоч як короткий сей час, то всеж нещасні, змушені пити воду з Нїлю тодї, як він у сьому станї, дізнають нестерпних болїв скірної пухлини. Тому то мешканцї міст дбають уже заздалегідь про те, аби свої резервоари та цистерни наповнити ще чистою водою.

Від сеї хвилї ріка раптово збільшає ся обємом і стає що раз каламутнїйша. Одначе тим часом минає десять або дванайцять днїв, поки настане останнє та найдивнїйше явище, яке представляє Нїль. Я спробую описати перші вражіня, які се явище зробило на мене. Було се при кінци одної довгої та утяжливої, бодай на мою думку, ночи; в хвилї, коли я встав із дивана, на якім надармо силкував ся заснути, на палубі нашого корабля, затриманого тишою на середині ріки напроти Бенїсуефа, міста Горішного Єгипту, сонце якраз виринало горішним крайчиком свого круга понад пасмом Арабских гір. Я здивував ся бачучи, як у хвилї, коли єго промінє діткнуло ся води, повстав мигом пурпуровий відблиск. Інтензивність барви зростала в міру того, як побільшала ся інтензивність сьвітла: навіть поки ще соняшний кружок виринув вповнї зпоза пригірків, Нїль видавав ся немов посудиною повною крови. Думаючи, що се якийсь привид, я мерщій зірвав ся і перехилив ся через поручє корабля, а те, що я побачив, впевнило мене у моїм першім вражіню. Цїла маса води була непрозора, темно-червона і більше схожа на кров, нїж на всьо інше, з чим я міг би був порівнати її. В тій самій хвилї я спостеріг, що за ніч ріка прибула на кілька цалїв, а Араби пояснили менї, що се був червоний Нїль. Червоність і непрозорість води підлягають постійним змінам, як довго ріка трівае в тім незвичайнім станї. В деяких днях, коли приріст не перейде одного або двох цалїв, вода стає знов на пів прозорою, не тратячи проте сеї темно-червоної краски, про яку я згадував. У нїй нема вже зовсїм сеї шкідливої мішанини, що в часї зеленого Нїлю; нїколи вода не буває здоровійша і смач-

нійша та більше відсьвіжуюча, як підчас повені. Бувають днї, в яких приріст стає скорійший, а наслїдком сього скількість нанесеного намулу перевисшає в Горішнім Єгиптї скількість, яку зносить із собою яка будь інша знана менї ріка; а навіть, і то не при одній нагодї, я міг завважати, що ся маса творила немалу перешкоду бистротї річної течії. Склянка води, яку я тодї зачер і на хвилю поставив, аби встояла ся, дала ось такий вислід: горішна часть плину лишила ся зовсім непрозора, червона мов кров, коли тим часом близько четвертину склянки наповняв осад червоного болота. Значна часть сього намулу осїдає ся, заки приріст досягне Середного і Долїшного Єгипта, де я нїколи не бачив води Нїлю в подібнім станї.

Може у всїй природї нема веселїйшого виду над сей, який дає повінь Нїлю. День за днем, ніч за ночию каламутна ріка котить ся та розливає ся по горячих пісках безмежних пустинь. Пливучи горі рікою, гнані північним вітром, ми майже що години чули, як якась гребля з болота западала ся з гуком; з руху всяких животин довкола місця, де почув ся той гук, ми пізнавали що Нїль розломив ще одну перешкоду і що єго розгуляні води розносили житє та радість іще по однім закутку пустинї. З вражінь, що зберегли ся в моїй памяти, мало таких, яких спомин був би менї так приємний, як вражінє дізнане на вид Нїлю, коли він перший раз від свого щорічного виливу входив до одного з великих каналів. Уся природа кричить з радости. Люди, дїти. стада буйволів хлюпощуть ся в тих відсьвіжуючих водах, широкі хвилї несуть лави риб, яких луска сріблить ся на сонци, а рїжнородне птаство хмарами громадить ся над рікою. І се сьвято природи не обмежує ся на найвизначнїйші єства. В хвилї коли пісок при наближеню заплоднюючої води мокріє, він буквально оживлює ся і роїть ся милїонами комах. Повінь доходить до Мемфіса або Каіра кілька днїв перед лїтним зворотом сонця; она досягає найбільшої висоти і починає спадати коло нашого осїнного рівнодення. Майже в часї нашого зимового звороту сонця Нїль входить між свої береги і надягає на себе блакитно-ясну одїж. У тім відступі часу відбув ся засїв, який кінчить ся тодї, як устає повінь. По весні наступають зараз жнива, а збір відбуває ся звичайно ще поки зірве ся хамсін або пісковий вітер. Так отже єгипетский рік дїлить ся на три пори: чотири місяцї засївів та зросту, що в приближеню відповідають нашому падолистови, грудневи, сїчневи і лютому; чотири місяцї жнив, які можна в той сам спосіб, хоч не зовсім докладно, по-

класти на місци нашого календаря між мартом а червнем включно і чотири місяці повени заповняють цикль єгипетского року.

Жорж Масперо.

116. Зазуля.

Коли пустить перша брость на деревинї, а гожа яр прибере лїси і поля в нові, сьвітлозелені шати, коли з тисячи і тисячи горлочок легкокрилих співаків розбреняють милозвучні пісеньки, гомонить також звісний зов зазулї. Те звичайно з двох складів (ку-ку!) зложене кованє є то вабний оклик самчика; самочка же не кує, а лише тихо скрегоче.

Кованє зазулї, хоч одностайне, тужливе, а навіть трохи хрипке, має таки в собі тілько принадного, що годї не прислухувати ся єму з вдовілєм; онож віщує нам весну, вертаюче житє природи; оно є праобразом буйної сили молодости. Птах, котрого голос лунає далеко по лїсах і гаях, є дуже полошний і тому рідко коли бачити дає ся; найчастїйше скриває ся в найгустїйшім вітю деревних корон. Звідтїля походить, що богато людий лучше знає голос зазулї, нїж птаха самого.

Коваючи зазуля обвішує крила, напружає хвіст і надуває шию. При першім тонї свого „ку-ку“ спускає голову вниз, а при другім підносить її в гору, мов витаючи наново зеленїючі луги та гаї і всю оживаючу природу. Се кованє дало зазулї в многих язиках і назву: так по латинї зве ся она cuculus, по італїйски cuculo, по француски coucou, по нїмецки Kuckuck, у Поляків kukułka, у Росиян кукушка, у Чехів kukučka, у Сербів кукавиця, у Угрів kakuk; — у нас на Лемківщинї пр. в Лабові, Вірхівни зовуть її „кукучка“ — а також в цїлій Руси придають зазулї, именно в піснях, назву „кукавка“.

Нїмецкий селянин шуткуючи каже, що зазуля цїлому сьвітови оповіщує своє імя, а звісний нїмецкий письменник Гелєрт зложив віршами гарну байочку, як то раз зазуля питала шпака, що був утїк з міста, як там говорять про спів птиць. Довідалась она, що все місто славить ляск соловія, половина міста вихвалює жаркіт жайворонка, а і свист коса не одному до вподоби. „Щож говорять про мене?“ — допрошувала нетерпеливо зазуля. — „Про тебе нїхто і не згадує“ — відказав шпак. Така невдяка зразила зазулю; она порішила заєдно викликувати своє імя і оттак саму себе звеличати.

Зазуля є у Галичинї, як по найбільшій части і в інших краях Европи, птахом зовсїм звичайним, хоч і являє ся в числї не

дуже великім. Часто лучає ся чути в певній околиці кількох самчиків кукаючих. Коли один самчик зачує кованє другого, впадає в лють скажену і визиває соперника до борби. Слабший мусить уступити. Вечером зазуля втихомиряє ся, щоб при новім брязку деннім знов до нової вернути коротнї.

Зазуля опускає наш край при кінци серпня або на початку вересня, щоби в тепліїших краях нпр. в північній Африці зимувати. В цьвітни нарік прилїтає знов до нас. При сприяючій погоді часом уже в перших днях цьвітня кує зазуля; однак властивий її час горячий припадає на місяці май і червень. Після празника св. Петра і Павла зовсїм перестає кувати, або, як наші селяни кажуть, стає нїмою.

Коли зазуля починає кувати, а дерева ще не олистились, тодї господарі наші віщують голодне лїто; колиж в той час поля і луги вже красують ся зеленю, так думають селяни, що се ознака гарних урожаїв. Тому то часто чути на селї приговорку: „коли закує зазуля до Юрия на голе дерево, то буде голодне лїто, а як на лист, то буде полїте“. Тодї то, коли перестає зазуля кувати, саме пристигає ячмінь, і се дало повід до байочки між людом, мов то зазуля тому затихає, що їдячи захланно неспілий ячмінь, горло так запихає остюками, що аж хрипне і нїміє. Що се вигадка без всякої підстави, ледви стоїть і згадувати: бо звісно, що зазуля не тикає зерна, а виключно бере корм звіринний, передовсїм поїдає комахи. Декуди думає сїльский люд, що після Петра зазулю гонять усї птиці і клюють дзюбом, тому она утїкає від них і ховає ся між густим гілєм.

Що зазуля не вє собі гнїзда і зносить покладки задля нерівночасного їх розвою в гнїзда плисок, червеняків, кропивянок, пийок і інших малих птичок — є звісним також і нашому людови; та тут і там проява, що дрібні пташки в своїм гнїздї годують іноді зазулю замість власних дїтий, подала основу до дивовижних повісток.

II.

Як між ростинами калина, так між птицями зазуля в славяньскій людовій поезиї займає одно із перших місць. До тої птиці вяже ся цїлий сьвіт чудних казок, служить она часто як символ безпомічної сироти, сумуючої вдови або опущеної жінки. Вже в „Слові о полку Ігоревім“ вложено зовсїм у народнім змислї звісні слова в уста Ярославни, яка плаче-ридає про своє ладо, свого мужа, сьвітлого князя Ігоря, що попав у половецку неволю.

В казках словяньских народів є зазуля женщиною переміненою в птицю. У Сербів сестра переряжає ся в кукавицу, тяжко затуживши по мертвім братї. У Поляків княжна, котру віддавали насильно замуж, перемінила ся в зазулю, щоб уйти ненависній долї. Після народного українського повіря зазуля і дятель колись то були людьми; та потім Бог так дав, що поробились птицями. Тут і там гуторять між людом, що зазуля не має пари. Була она колись жінкою та усмертила свого чоловіка; зате і покарав її Господь. До страшного суду буде она лїтати зазулею та блукати самісенька без подружя по широкім сьвітї, жалібно заводячи за вбитим мужом. На Україні є цїкава казка про те, як близнятка перекинулись у соловія і зазулю, а в численних піснях лїричних співаних у Галичині і на Україні часто згадує ся про зазулю способом алєґоричним.

В українських думах належить сумне кованє зазулї до особливо улюблених образів і поетичних порівнань. Сестра тужить по братови, що пішов на війну, як сиза зазуля, що самітна в борі сумно кличе. — На могилї козака, що поляг у війні сумують три сизі зазулї. Одна зазуленька — мати старенька, друга зазуленька — рідна сестриця, третя зазуленька — мила убитого. Стара мати плаче за сином кровавими сльозами, котрі зливають ся в глубоку ріку і втїкають у солоне море. Сестра плаче вже не так ревно, її потік слїз засихає, нїм успіє дотечи до моря. Сльози же милої ледви що зрошують траву зростаючу на гробі козака. — Коли на козака має впасти яка невгода, тодї сумує вся природа, мов співчуючи судьбі чоловіка: червона калина похиляє віти, сиза зазуля сумно кує, карий коник все так жвавий, спотикаючись смутно звішає голову і т. і.

У Русинів є зазуля також ворожкою-звістницею. Дївчата питають її, за кілько лїт лучить ся їм суджений, як довго призначено їм жити на сьвітї і і., а зазуля кованєм дає відповідь. Вірять також, що, хто вперве на весну почує куканє зазулї і має тодї при собі гроші, то і весь рік буде мати гроший доволї.

В руских піснях і казках одержала зазуля назву „сива“ або „сиза“. Загалом є зазуля у Русинів птицею улюбленою і поетичною. А і в щоденній бесїдї здрібнїлі зазулька, зазуленька, зазулечка вживають ся в значінню: „серденько“, „любка“. — Хрущик бедрик або бедрунка так люблений дїтьми і дївчатами і часто ними питаний про долю, зове ся в богатьох околицях: „зазулька“.

Повірє, що зазуля переображає ся в орла, яструба або іншу яку хижу птицю, є широко розпросторонене між нашим

людом. Бойки коло Синевідска говорять, що „з зазулї вийде на орела; вперед зазулею поживе, постаріє та вже і орелом". Інші говорять, що зазуля живе через 7 лїт кукавкою (число 7 є у нас значуще, т. є феральне), а потому стає яструбом. Інші знов твердять, що она весну живе зазулею, колиж ячмінь стане сипатись, тодї перекидає ся в половика або боривітра або кібця. Поводом до отсих пустих балаканок буде мабуть ся обставина, що зазуля барвою вдає трохи на яструба і подібні до него хижі птиці.

III.

Дня 8. червня 1869. р. — тодї учителював я в реальній гімназиї в Дрогобичи — принесено менї молоду зазулю, найдену в гнїздї червеняка в гайку на так званій „Гірці" коло Дрогобича. Була вже добре опірена, барви попелясто-сивої (самчик), і майже так велика, як доросла, лише лїтки і кермівки мала ще короткі. Одержавши той дарунок зрадів я, бо вже давно бажав я ховати зазулю, щоби робити помічаня над способом житя того цїкавого птаха.

Коли мою зазулю вперше взяв я у руки, розтворила дзюб, мов би хотїла кусати і головою нагально била о мою долонь; та вскорі втихомирила ся. На столї посаджена могла на своїх коротких ногах лише з трудностию удержати ся. Мимо своєї великости сама не уміла їсти; проте треба було її кормити. На разї дав я їй кілька мух, котрі жадно проковтнула. Пролигнула також кілька галушечок з хлїба встромлених їй глубоко в горло. Пізнїйше дав я їй з двайцять гусїльниць прядки перстенївки.

В полудне вийшов я на прогульку, а вернув опять доперва пізно вечером до дому, де мене зазуля, трохи не через девять годин нїчого неївши, ожидала, упоминаючись храпливим голосом о прокорм. Маючи в коробцї гусїльниці для неї нарочно узбирані, я успокоїв її голод на часинку, а пташина, допевне довшим накликуванєм під час моєї небутности змучена, утихла і уснула. І я також ляг спочивати.

На другий день рано вже о пів четвертої пробудило мене переразливе хистанє зазулї. Проте встав я і погодував крикливу плеканицю. Однак не на довго заткав я їй пельку. Небавом знов дав ся чути неприємний єї клич: „хист! хист!" Мусїв я опять встати і кормити. А і пізнїйше треба їй було звичайно що пів години давати корм. І лише, коли звечеріло, затихла. Будилась однакож, коли я засьвітив сьвічку, а робила тодї тілько галасу, що я мусїв єї широку пасть запхати кількома гусїльницями, по-

тім — мов би приласкана — втихомирилась і — хоч горіла сьвічка — попадала в полудрімку. Звичайно кормив я її гусільницями і куклами прядки перстеніївки і шуриці недопарки. Впрочім пожирала також і інші їй подавані гусільниці і кукли мотилів, а також хрущі.

Не легко найде ся між птицями така пажерливиця, як зазуля. Я давав їй що днини 50—60 дорослих гусільниць прядки перстеніївки і шуриці недопарки, окрім того ще богато хрущів і інших комах. З того видко, що пожиточною є зазуля через те, що вигублює шкідливі гусільниці і інші комахи.

Варто було бачити, як поводилась пролигаючи гусільниці. Над довшими гусільницями нпр. перстеніївки нераз томилась з пів мінути, заким їх проковтнула. Часто така гусільниця силкувалась ще уйти з горла зазулі, пручаючись судорожно, однак звичайно даремно.

З грубими і волохатими мала часто ще більший труд. Як звісно, ті гусільниці за діткненєм звивають ся в клубець, насторошуючи довкола крихке волосє, котре вбиває ся легко в людску скіру і часто справляє в ній запаленє. Тож, коли ними годував я мою зазулю, лучало ся, що звинена в клубець гусільниця, була за груба, щоби змістити ся в горлї зазулї; я мусїв проте гусільницю розрізати або здавити їй голову, лише потім зазуля успіла зїсти поданий їй кусок. До придержуваня гусільниць єї пасть відповідно уладжена, широка, рапата, а передовсїм язик розщулений, заосмотрений на кінци стрілковатою задиркою. Тому рідко коли удасть ся гусільници уйти з пасти сего птаха. Коли моїй зазулї вирвалась гусільниця, то зазуля не була так второпна, щоби утрату дзьобом піднести. Я приучив її вправдї до того, але по довгій мозолї ледви до того довів, що скинену гусільницю кілька разів клюнула, однакож так непроворно, що більшу часть тенес гусільниці розбризкувала — а потому я мусїв їй в поміч прибути. Узрівши мене перестала торгати гусільницю, а натомість рознимала дзюб, переразливо кричачи: „хист! хист!“ мов домагаючись конечно моєї помочи.

Із усїх краєвих птахів зазуля, здає ся, найдовше потребує помочи в кормленю, коли інші птиці виняті з гнїзда і годовані дома, ще полулїтки — самі клюють подану поживу. Як пажерлива є зазуля і яку має жадобу наповнити свій ненаситний жолудок, показує отся подія: Раз було мрачно на дворі; оловяні хмари залягли небо і майже безперестанно сипав холодний дрібний дощ. У таку погоду криють ся гусільниці і загалом комахи. Тому успів я для моєї плеканиці узбирати ледви кілька гусільниць

на день. Тим паєм не було мож вдоволити їстовитости зазулї. Длятого то бідолаха заєдно верещала, лїтала докола мене, сїдала менї на голові (подібно поводилась, коли мене зрана будила, бо і тодї сїдала на поручю мого ліжка в головах і дрогаючи крилами та кричачи „хист! „хист!“ спонукувала мене встати і кормити її) і домагала ся прокорму. Та всї єї заходи і стараня тим разом були даремні: я не мав корму для неї, отже не міг вдоволити її в тій хвилї. Я пробував її прокормити малими галушечками з хлїба, але се удало ся менї лише раз (8. червня) і тодї зїла ледви кілька. Однакож тепер викидала галушечки встромлені їй у дзьоб, а коли я таки їх піднимав і впихав глубоко в її пасть так, що мусїла пролигнути, на знак невдовіля судорожно потрясала головою. В таких обставинах не випадало нїчо іншого, лише ждати, поки не дістану корму природного, для зазулї годящого. Але моя плеканиця того не розуміла, а домагалась годованя що раз то сильнїйше. Відтак злетїла сполохана з мого рамени на шафу, де безперестанно голосила своє хрипке: „хист! хист!“. Наконець замовкла і довго не обзивала ся. Тим часом висланий хлопець вернув приносячи менї на кропиві найдене гнїздо молодих, чорних, білими точечками обсипаних гусїльниць кончатця паунця і кілька гусїльниць прядки перстенївки. Квапно метнув ся я, щоб прокормити голодуючу зазулю; та якеж було моє здивованє, коли побачив, як бідкалась, щоби пролигнути майже на один метер довгий мотузок, котрим сьвічки були овинуті! Вже пролигнула була більшу часть, а осталий конець висїв з її мінїєво-червоної пасти. Обавляючись, щоби то не пошкодило моїй плеканицї, я витягнув їй з горла мотузок, що відбулось очивидно з її невдовілєм, а потім почастував її гусїльницями.

Я старав ся після змоги моїй зазулї неволю зробити зносливою. Она могла свобідно лїтати в моїм досить просторім покої; також по можности богато подавав їй такого корму, якого дістає від своїх плекателїв в природї. Пила мало; кілька ложечок води до питя влитих в її горло було для неї аж надто досить. Звичайним її сїдалом було крісло, що на єго поручю своїми короткими ногами кріпко держала ся. Давала ся менї все супокійно брати руками; розуміє ся, що я вистерігав ся її давити або іншим яким способом непокоїти. При кормленю злїтала часто на наставлений указуючий палець моєї лївої руки, а усївши на нїм відтак принимала прокорм. Коли наїлась до сита, гладив я часом її по груди, притім зазуля видавала, не

рознимаючи дзьоба, тихий, вдовілє виражаючий, мов би з дерева походячий, клекіт (як тихоньке ку-ку!).

Чудно поводилась моя зазуля, коли я удавав вабний клик самця: при кождім кукукненю тріпотала лїтками, судорожно завертаючи головою, мов би хотїла докола себе глядати. Хотяй, як згадано, могла свобідно лїтати в кімнатї, то таки сьому неспокійному і дуже хутко лїтаючому птахови було в нїй за тїсно. Лїтаючи часто, ударяла о стїни кімнати так, що вскорі кінцї декотрих єї лїток і кермівок пообломлювались. Особливщої охоти до купаня у зазулї я не замітив. Раз обмив я її, та тую прислугу приняла лише з невдовілєм.

Мушу ще згадати, що моя зазуля мимо оказуваного їй занятя була менї досить невдячна. Два рази утекла. Перший раз в кілька днїв, як я сього птаха дістав. Беручи міру з єго неповоротности, задумав я єго вправляти в лїтаню. Вправа мала відбутись на подвірю. Та ледви я підкинув зазулю у воздух, аж она блискавицею шмигнула на грушу в сусїднім городї і усадовила ся на вершку дерева, причім в лету непомалу напудила молодий дріб на подвірю, що імовірно приймивши її за скригульця розбіг ся на всї сторони. Однакож зараз її переймлено. Хлопця, котрий її досить непроворно уняв, почала дзьобати, шатаючись і вириваючись. Також і мене дзьобала, коли я її відобрав з рук переємця. Але коли я її принїс опять до кімнати, то якби отямилась, (що дуже явно було знати з виразу її очий), і знов була супроти мене лагідна, як передше. — Другий раз, щось у тиждень після того. Я відчинив вікно кімнати для провітреня. Було се по малому дощеви; небо було заслонене хмарами, і тому в пізній годинї пополудневій було майже так темно, як перед смерком. Моя зазуля добре нагодована сидїла спокійно на поручю крісла і здавалась не зважати нї на що. Нараз шибнула собою і з неописаною швидкостию вилетїла вікном та усїла на вершку стрімкої тополї. Сполохана лїтала по околичних садах, сїдаючи лише на тонких верхівях дерев так, що годї було її дістати. Тож по довгім, безуспішнім уганяню за нею я мусїв з нею розпростити ся. Аж тут на другий день перед полуднем дає менї знати стражник, що раненько до вікон стражницї прилинув якийсь досить великий птах, бючи сильно крилами о вікно, здає ся хований, бо ласкавий. Сейчас пішов я до стражевої кімнати, де дїйсно стрів мою зазулю, котру тим часом годовано сиром. Видко, що сама собі ще не могла дати ради, і голодна хотїла повернути до мене, та не потрафила до мого мешканя, а залетїла до поблизької стражницї, комунального будинку.

Відобравши зазулю, я стеріг її відтак ліпше. Держав я її ще яких два тижні; напослїдок трудність достарчати гусїльниць у відповідній скількости для птаха так їстовитого і брак часу спонукали мене пустити зазулю з початку липня на волю.

Жваво порхала она в сусїдних садах з дерева на дерево, причім часто давала чути своє хрипке „хист! хист!“ Я дожидав уважно, чи не прилинуть на клич зазулї малі пташки, щоб її погодувати; одначе не помітив нїчого. Противно воробцї і кропивянки налякані уступали з дороги незвичайному гостеви; та скоро призвичаїлись до того крикуна і більше про него не журились. Ще через два днї чув я від часу до часу хрипке хистанє зазулї; та відай небавом провірила она, що надто велика голосність у борбі о бит часто може бути погубною, бо наконець бачив я, як дико і полохливо лїтала, а при сїданю уже не давала чути звичайного свого голосу. Здає ся, вскорі перелетїла до поблизьких гаїв, щоби усунутись перед поглядом злорадих людских дїтий.

Оттак мав я нагоду помічати в неволї згаданого молодого самчика зазулї трохи довше нїж три тижнї. Головні прикмети зазулї є: пажерливість і нагальність у рухах — саме власности, котрі нїколи не можуть зробити сю птицю „комнатною“. Тому то зазулї не треба нїяк припоручати як покоєвого птаха, тим більше, що звичайний єї голос є хрипкий і неприємний. (В неволї самчик, як кажуть, не дає нїколи чути свого приємного кованя). Найкрасший є у зазулї єї лет бистрий, зручний і легкий, хоч і він не довго треває. Але саме того лету — коли її пустити свобідно в покою — може лише мало показати, — а держана в клїтцї таки зовсїм нї. Навіть найпросторійша кімната є для того непосидющого птаха лише тїсною вязницею. Паристо уложеними пальцями своїх коротких ніг може обняти зручно навіть найтонші вітки дерев, на котрих також знаменито уміє держати ся. Як шибаво підлїтає, так і бистро спускає ся сїдати, завсїди з витягненою наперед шиєю, мов зображена нетерплячка. Зовсїм вірно каже проте руский люд про сїдаючу зазулю: „паде“. При найменшім зворушеню шибає зазуля до гори головою і отвирає дзюб. З другої знов сторони не мож птиці відмовити певного ступня второпности, як то достаточно доказує описане висше поведенє моєї плеканиці.

Іван Верхратский.

V. Розвідки.

1. Давнї українські пісні на- [родні і казки.
2. Значінє води для людского [здоровля.
3. Сонце.
4. Церкви у Києві.
5. Трахома.
6. Про зуби.
7. Взаїмна поміч у звірят.
8. Ислям.
9. Чумаки.
10. Житє українських переселенців у Канадї.

117. Ідейна й артистична сторона твору: „Слово о полку Ігоревім".

„Памяти автора „Слова о полку Игоревѣ" присьвячує Омелян Огоновский".

Такі слова стрічаємо на початку першого тому Істориї рускої лїтератури покійного професора Омеляна Огоновского. Вказують они на велике значінє, яке автор прикладав до того твору і на пошану, з якою відносив ся до нього.

І справдї є „Слово о Полку Ігоревім" не тілько найкрасшою нашою поемою з дотатарскої доби, але взагалї найсильнїйшим і наймогутнїйшим висказом думки і чутя, який переховав ся нам із нашої давнини. Описує ся там похід Ігоря на Половців весною 1185. року[1]).

Провідною ідеєю твору є любов вітчини, любов сильна, безмежна, але мудра.

Що сильна, се видно з кождого слова, котре нас єще нинї проникає, як подув степового вітру, бє соромом у лице, палить докором, жене бичами правди, але не відбирає сили, не знеохочує, не тручає в обійми бездїля, а навпаки підбадьорює і додає охоти. Безмежна та любов, бо она не знає за великих жертв, не кладе нїяких границь програмового обовязку, не каже: „зроби се і те — і спокій!" Лиш у потребі каже голову поло-

[1]) Пригадати собі зміст твору: Похід Ігоря Сьвятославича на Половців з Читанки для І. кл., де описує ся історична основа поеми.

жити для добра вітчини і для слави. А мудра, бо випливає з розуміня відносин. Поет пізнав минуле свого рідного краю, бистрим оком дивить ся на теперішність і предвиджує, що завтра бути може. Се не тїсний шовінїзм национальний, се справдїшний патріотизм, опертий на знаню істориї, на сьвідомости культурної місиї і на критиці сучасности. Автор разураз порівнує теперішню хвилю з давнїйшою, бачить, що замість до лїпшого іде до гіршого, що завмирає любов і згода, а ширить ся зависть та ворожнеча, що минає ся охота слави, а голову підносить потвора — захлань.

Князї кують коромоли, а поганцї нївечать землю Дажбожого внука. Коли так дальше піде, то завоюють нас, перемінять у невільників, винищать.

І опинивши ся над такою безоднею, автор кричить, що сили має: „Завертайте з дороги, бо грозить вам погуба!“ Тодї єго голос набирає особливої поваги і пригадує виклики тих пророків, що перестерігали свій народ перед упадком.

Коли зважити, що небарем опісля справдї спаде на нашу землю страшна татарска навала, то „Слово о полку Ігоревім“ треба признати одним із тих нечислених творів, в яких скриває ся пророче ясновидїнє.

Отже горяча любов вітчини і трівога про єї будуччину є провідною ідеєю твору.

Але як лицарска поема має „Слово“ сильне почутє лицарства. Боротьба Русинів з Половцями піднесена тут до тих велитеньских змагань, які творять підставу майже всїх епопей. Се не боротьба двох володарів, двох князїв коромольників про якесь місто або про кусень землї, але один момент з довговічної боротьби двох культур, двох частин сьвіта, двох рас. Автор розуміє, що Ігор необачно порвав ся з малими силами на велике дїло, але проте щиро єму сприяє, бо він неустрашимий герой, який боре ся з чужим грізним ворогом в оборонї вітчини, бо він, хоч упав, то упав чесно. Тому і кличе до князїв:

„В стременаж за землю руску
За наруги Половчина,
І за рани Ігорєві —
Сьвятославового сина!“

Та патріотичні відзиви і поетичні відклики „Слова“ мають достаточний рівноважник у чудових малюнках степу, походу, битви, утечі з неволї, які до нинї не втратили сьвіжости красок і плястики лїнїй.

Така наприклад битва на Каялї є справдїшним поетичним архитвором. „Від рана до ночи, а з ночи до рана летять стріли каленії, брязчать шаблї о шеломи, тріщать списи гартовані в незнаємім степу, серед половецкої землї".

Се загальне вражінє битви. А щож остане ся потім? „Земля копитами поорана, кістьми засїяна, кровю полита". А яке жниво з такого засїву? „Журба і туга для рускої землї".

Такі питаня насувають ся кождому на вид бою. Такі питаня бентежили й автора. „І бились день і бились другий, а третього коло полудня поникли Ігореві стяги". Особливо сумна була хвиля, коли розходили ся два найбільші герої того бою: Ігор і Всеволод. Їх забрали в неволю. Скінчив ся пир. Не стало винакрови, немов у тяжкім похмілю лежать трупи погибших борців, Русини поруч Половців. Докола них шумить трава і дерева гойдають ся, як плачки жалібниці.

Дивувати ся треба, як автор потрафив у такім малім образї замкнути так богато змісту. З почутєм великого артиста вязав він вражіня оптичні з акустичними, лїрику з епікою, образ із піснею, настрій із рефлєксиєю.

Порівнаня взяв з рільничого житя (жниво) і дружинного (пир), розвів їх, витягнув у подробицях і завершив образ.

Се один приклад.

Так само виглядає цїлість. У нїй звязані в чудову гармонїю епічний елємент з лїричним, реальний сьвіт із фантастичним, народна пісня з лїтературною традициєю.

Реальний сьвіт — се князї, княгинї, половецкі хани, дружина, цїлий історичний підклад, який автор хоче вірно задержати, а фантастичний — се надприродні сили, відгуки рускої мітольогії, оживлена природа.

Поставити поруч себе Ігоря з Дивом, Ярославну з ґотскими дївами — се завданє таке трудне, що тілько справдїшні артисти можуть єго добре розвязати, не викликуючи в читача вражіня анахронїзму і неприродности. „В Слові о полку Ігоревім" вітри називають ся внуками Стрибога, Русь — Дажбожими внуками, Боян Велесовим внуком, Всеслав Полоцкий перебігає дорогу Хорсови, на морі плеще лебединими крильми Обида і співають ґотскі дїви, верхи дерева кричить Див, а поруч того виступають князї як реальні, історичні люди і зовсїм ті два сьвіти собі не шкодять.

Се можливе тілько там, де орудує велика чародїйниця — правдива поезия.

Питанє, звідки авторови прийшла до голови гадка покликувати до житя тих всїх мабуть тодї покійних Дивів і Хорсів? Се

була літературна традиция. Хоч ті божества умерли були в житю, але они жили в поезиї, як пізнїйше в европейскій поезиї грецка і римска мітольогія. Було в них богато поезиї, як взагалї у споминах давнини. І тому поет, як небудь сам християнин, випроваджував у своїм творі поганьских богів.

Так само дружну руку подають собі народна і книжна поезия. Всеволод — се буйний тур з українських степів, він і єго брат Ігор — то два соколи сизі, що злетїли з золотого батьківского стола, Ярославна порівнана з зазулею, Ігор до неї горностаєм біжить, гоголем прилїтає — подібно як у народних піснях.

І так як там, починають ся і тут порівнаня переченєм „не“; наприклад: „не сороки заскреготали, се Ґза з Кончаком Ігоря доганяють“. Битва порівнує ся з тучею або з молоченєм збіжа на тоцї. Як у народній поезиї, так і тут жиє цїла природа і спочуває чоловікови або ворожо відносить ся до нього. Сонце тьмою вкриває ся, щоб Ігоря перестерегти, птиці зловіщо кричать, орли скликують ся на жир, трава вяне від жалощів, дерева з туги віти похиляють, стяги глаголять, навіть епітетів богато таких самих, як у народній українській поезиї. Наприклад: синє море, сизі вірли, красне сонце, чисте поле, сїрі вовки і т. д. А поруч того стиль місцями сильно стиснений, повний поетичних символів, фігур і тропів, з усїми прикметами виробленої артистичної книжної форми. Значить ся, автор одною рукою бере скарби з невичерпаної народної поезиї, а другою опирає ся о вироблену літературну традицию, подібно, як неодин з пізнїйших великих поетів.

Особливо близьке „Слово о полку Ігоревім“ до українських дум. Тут і там боротьба в оборонї вітчини, тут і там поважний високий тон, тут і там лицарство поняте не як забава, а як важне дїло.

І складом своїм нагадує „Слово“ наші народні думи. Оно справдї є одиноким щасливо перехованим памятником української епіки між билинами і думами.

Хтож був автор сего поетичного твору? Як він звав ся, де і коли жив і хто він був — не знаємо. Можемо тілько дещо здогадувати ся та малювати собі ідеальний портрет сьвітского чоловіка, галицкого уроженця, можливо що сїверского дружинника, людини вельми образованої, глубоко патріотичної, ґенїяльної. Сьвітский був автор тому, бо духовник не впровадив би до свого твору поганьскої мітольогії, котра цїлком за-

криває перед нами тих кілька християньских згадок про Божу Матїр Пирогощу, про поборників християньства і те кінцеве, хто зна, чи не рукою пізнїйшого переписувача додане „амінь".

Що був він сіверским дружинником, можемо догадувати ся з симпатиї, з якою відзиває ся про сіверских князїв. Дехто вважає навіть цїлу поему панегіриком в честь тих князїв, одною з похвальних пісень, які співали двірскі співаки при пирах. Доказом — кінцеве славословє. Але годї на се писати ся. Автор заявив стілько критичного дару, таку питоменність гадки, такий свобідний, нічим не стиснений широкий сьвітогляд, такий вільний, високий лет уяви ген аж у країну віщованя, що трудно знижувати єго високу постать до уровени двірских співців-прислужників. А кінцеві похвальні слова се звичайний додаток, який стрічаємо також у наших думах.

Навпаки можнаб скорше думати, що належав він до княжої родини, бо таке у нього знанє істориї не тілько рідної землї і то в ріжних єї частинах, часто від себе доволї далеких, але також і поодиноких княжих родів, таке горде почутє лицарскої чести і такі сьмілі, більше товарискі, чим підданьскі відзиви про князїв і до князїв. Всї подробицї княжих родів, їх спосіб думаня, їх серце і душу міг знати хтось, хто походив з їх верстви або був дуже їм близький. Так само подробицї походу і вражіня з єго поодиноких моментів міг нам передати так живо тілько той, хто сам брав участь у ньому. Тимто думаємо, що автор був у походї Ігоря Сьвятославича і зараз опісля, поки вражіня не затерли ся, описав єго в пісні, щоб князїв візвати до війни з Половцями. „За славу Руси, за рани Ігореві!"

Се висша і красша цїль, чим забава княжого уха за бенькетним столом.

На всякий спосіб поема написана перед 1187. роком, в котрім умирає Ярослав Осьмомисл, а до котрого автор звертає ся ся з зазивом як до живої людини.

Автор був чоловіком вельми образованим і те образованє, як звичайно буває, полишило слїди на єго творі, але всеж таки найсильнїйше пробиває ся єго власний ґенїй, окрилений любовю рідної землї та рідної пісні, якому не дає спокою трівога про будуччину вітчини.

Она жене єго степами над Дон, она трівожить єго сном Сьвятослава, она знимає єго на самий верх дерева мисли, з котрого видно будуччину.

Мусїв се бути справдї ґенїяльний ум, котрий потрафив вирвати ся із заплутаних сварів і межиусобиць княжих, з того

вічного „се моє і то моє“, з усіх марниць і турбот нинїшної хвилї, щоб злетїти понад час і простір там, куди долїтають тілько ті висші духи, яких провидїнє ставить на сторожі народів і людства.

Там на просторі нашої землї стає одним з перших автор „Слова о полку Ігоревім“. Невідомий, незримий, а преціньтакий близький для нас і такий дорогий.

Богдан Лепкий.

118. Українські народні пісні і їх звязь з житєм народа.

Народні пісні мають для нас велике звачінє через те, що они тїсно вяжуть ся із житєм народа і дають єго вірне зображенє. В прекрасних піснях виспівав нарід журбу матери над колискою дитини, щиру любов молодечу, терпіня зрадженої дївчини, тугу відданиці, жаль батька-матери, що дають свою дитину в чужі руки на непевну долю, горюванє жінки, що її чоловік-нелюб зневажає або недобра свекруха поневіряє, бідованє удови, що „дрібними слїзоньками рілю промочила“, плач сирітки на гробі матери — усе-усе житє людске від колиски до гробової дошки зі своїми турботами й радощами мов у зеркалї відбило ся у наших народних піснях. А що житє нашого бідного селянина гірке — не солодке і не богато в нїм хвиль радости, ба й цїлий наш нарід, від коли тямить себе, не зазнав красшої долї, тож і пісні народні мають переважно сумовиту закраску, наводять на душу якусь тяжку задуму над людскою долею.

Нераз дївчата й матери аж плачуть, співаючи жалібні пісні про розлуку милого з милою, про молодого козака чи жовнїра, що пішов на війну та вже й не вернув ся. Або жовнірі не тужать у піснях за рідними сторонами та за тими дорогими головами, що їх розлучила з ними тяжка військова служба?

Та не лиш про теперішнє житє співають народні пісні: декотрі із них походять із глубокої старини, із тих дуже давних часів, коли наші предки були ще поганами та віддавали божу честь силам природи і небесним тїлам: сонцю, місяцеви, зорі, громови, як на се вказують наші колядки, щедрівки, веснянки або гагілки та купальскі пісні. Є у нас також богато таких пісень, в котрих говорить ся про походи воєнних дружин у далекі краї по добичу, співає ся про давних князїв і бояр, про напади Татарів і Турків, про війни козаків з Поляками і Москалями, про панщиняну неволю, про тяжку рекрутчину: усї ті пісні зоб-

ражають нам давне житє нашого народа, малюють живими красками нашу давну бувальщину, тії пісні говорять нам, хто ми,

Чиї сини, яких батьків,
Ким, за що закуті.

Отсеж бачимо, що народні пісні се не пуста забавка молодого віку: у піснях розповів нарід про своє теперішне і минуле житє, про усе, що єго тїшить і що єму долягає, у піснях висповідав ся нарід із всїх своїх скорбот і радощів, розкрив у них усю свою душу.

Коли в зеркалї бачить чоловік відбитє свого зверхного вигляду, то в піснях знаходимо відбитє нашої духової істоти, бо звісно, який нарід, такі й єго пісні.

Учені люди, як Максимович, Метлиньский, Кулїш, Чубиньский, Драгоманів, Головацкий і і. позаписували на десятки тисячів українських народних пісень та повидавали їх у друкованих збірниках, які доказують, що Українцї мають чи не найбогатшу людову поезию поміж народами Европи. Треба ще додати, що український нарід співає богато таких пісень, яких ще й доси не записано. При порядкованю так великої маси народних пісень не легко буває завести якийсь прозорий розклад, щоб усякій пісні визначити відповідне місце. Хотячи подати бодай поверховний погляд на сю неперебрану скарбівню наших народних пісень, дїлимо увесь пісенний материял на отсих пять головних віддїлів:

А. Пісні обрядові і релїгійні, як колядки, щедрівки, веснянки або гагілки, пісні купальскі й обжинкові.

Б. Пісні історичні і полїтичні, як козацкі, гайдамацкі, рекрутскі, панщиняні.

В. Пісні станові, як чумацкі, ремісницкі.

Г. Пісні з житя родинного і особистого, як весїльні, любовні.

Д. Пісні мандрівні як баляди про забитє жінки чоловіком за намовою матери і т. і.

Найбільше значінє мають історичні і полїтичні пісні. До сего розряду зачислюють не лиш пісні про історичні особи, і події пр. про Хмельницкого, про знесенє панщини, але й усї такі пісні, що в них відбили ся зміни громадского ладу, родинного житя і релїгійного сьвітогляду.

Філярет Колесса.

119. Краса українських народних пісень.

В українських піснях, не тілько старих, але часто і сучасних, богато влучних виразів і чарівних порівнань людини з ріжними річами природи, напр., дівчини з зірочкою, з квіточками, парубка з явором, соловейком; є чарівні малюнки долї і недолї, нещасного коханя, зради. Взяти, напр., таку пісню про закоханого парубка:

Ой зійди, зійди, ти зірочко та вечірняя,
Вийди до мене, ти дівчино та безрідная;
Що зірочка зійшла — усе поле осьвітила,
Дівчина вийшла — козаченька звеселила.

Співець ще більше користує ся небесними зірочками далї в описї своєї милої:

Ой я знаю, ой я знаю, чого мила красна,
Перед нею й поза нею впала зоря ясна!
Ой упала зоря з неба тай розсипала ся,
Мила зорю позбирала тай затикала ся.

Коли дівчина уквітчала себе зірочками, она повинна бути гарною — така головна думка.

Для нещасного коханя є чимало красних і мистецких виразів, напр.:

Як ми з тобою спізнавали ся,
Сухі дуби розвивали ся,
А як кохать ся перестали,
І однолїтки повсихали.

Така велика сила коханя, що навіть сухі дуби ожили — величний поетичний образ.

Або одна пісня починає ся з того, що

Котили ся вози з гори,
Та в долинї стали,
Любили ся, кохали ся,
Тепер перестали.

На що тут вози? А щож хлїборобови більш відомо, як не вози і вся їх справа. Перерва і знищенє коханя порівнані з впиною і знищенєм біга.

Богато пісенних виразів дуже яскраво малюють людскі почутя в рамцї природи, напр. одна пісня починає ся так:

Сьвітить місяць на полудне,
Який тепер сьвіт облудний...

Надзвичайно влучно сказано, бо на що тому місяцеви сьвітити в південь, коли і без нього богато соняшного сьвітла, і чи не красше булоб єму сьвітить у ночи; так красше іншим людям робить своє дїло в слушний час.

В пісні „Ой кудро, кудро кудрявая“ огрядна дївчина вийшла за пяниченька і, натерпівшись горя, каже:

Менї молодій одна шана:
З хати віконцем утїкала,
В вишневім саду ночувала,
З соловейком розмовляла:
Соловеєчко як тьох, так тьох!
А я молода як ох, так ох!
А зозуленька — куку, куку!
За щож я терплю таку муку?

Відповіди нема, бо часто нема її в самім житю, як про те сьвідчить інша українська теж надзвичайно цїкава пісня: „Ой нарву я хмелю“, в котрій богата сестра каже бідній:

Колиб ти, сестро, така, як я,
То сидїлаб ти вкінцї стола;
Колиб ти, сестро, так робила,
Тиб в таких латах не ходила.
Що я раненько уставаю,
По два починки напрядаю,
Та свої скринї наповняю,
Та свої дїти зодягаю.

Сестра відповідає так:

Сестро моя, сестро богатая!
Ще ранїйш тебе уставаю,
По три починки напрядаю,
Та чужі скринї наповняю,
Та чужі дїти зодягаю!

Особиста доля тут поставлена на великий сьвітовий огляд; видно, що людина стражда, і не видно длячого або за що.

Іноді нарис пісні здає ся темним, але, пильно придивившись, можна дійти до розуміня змісту і почути єго незвичайну красу. Візьмем напр. пісню:

Йшли корови із дуброви, а овечки з поля,
Виплакала карі очи край милого стоя.

Перший рядок здає ся зайвим; навпаки придивившись і поміркувавши, зрозуміємо єго красу, як надзвичайно влучного

опису того часу, коли дівчина плакала, часу вечірнього, по заході сонця, коли женуть до дому череду і вівці.

Подивимось тепер, як навпаки, дівчина гордує коханєм і як надзвичайно гарно та влучно висловлено в піснях єї пиху.

В одній пісні приводом заявляє ся бідність парубка. Дівчина єму на залицянє відмовляє:

Як заслужиш пару волів і пару жупанів,
Тоді сядеш коло моїх вишитих рукавів...

Візьмемо ще таку пісенну рисочку:

Яром, яром, долиною — яром
Перелито доріженьку чаром.

Сїльска доріженька вєть ся по яру — в Украіні богато таких чудових заплутаних доріжок. Звернуть з неї нїкуди, і ось на такій доріженці ворожбит налив чару — нї звернуть, нї обїхати — образ дуже замисловий і цїкавий.

Усї сї приміри взято здебільша з одного тілько пятого тому Чубиньского, без довгих заходів, мимохідь, і їх можна далеко збільшити, бо чудових по красї малюночків в українських піснях розкидано безлїч.

Досить взяти хоч один розділ поезиї, напр. думи, або красше аби яку з довгих дум про азовских братів, щоб назбирать купу прекрасних образів і малюнків природи і родинного житя. Напр., коротенький але дуже виразний малюночок того степу, того страшного дикого поля, по котрому колись пробігала хижа Татарва:

Тілько поле лелїє,
На йому трава зелена зеленїє...

Є чимало надзвичайно гарних з естетичного боку поодиноких пісень, які роблять велике вражінє цїлком, усїм своїм змістом, от хочби ті дві колискові пісні, якими любував ся ще Гоголь:

I.

Ой спи дитя без повитя,
Поки мати з поля прийде
Та принесе три квіточки.
Одна буде дрімливая,
Друга буде сонливая,
Третя буде щасливая.

Ой щоб спало, щастя мало
Та щоб росло не болїло,
На серденько не скорбіло,
Ой рісточки у кісточки,
Здоровячко на сердечко,
Розум добрий в головоньку,
Соньки-дрімки у віченьки.

II.

Ой ходить сон по вулонцї
В білесенькій кошулонцї,
Слоняєть ся, тиняєть ся,
Господонька питаєть ся.
А де хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Туди піду ночувати
І дитину колихати.
А в нас хата теплесенька,
А дитина малесенька,
Ходи до нас ночувати
І дитину колихати.
Ходи сонку, в колисочку,
Приспи нашу дитиночку.

М. Сумцов.

120. Взаємини наших змислів.

На перший погляд видає ся, що вражіня, які одержуємо нашими поодинокими змислами, так дуже від себе ріжнять ся, що майже не мають нїчого з собою спільного. Щож може мати спільного вражінє червоної барви із вражінєм тону С, або вражінєм зимна або солоду цукру? Однакож докладнїйший розслїд вражінь виказує певну внутрішну звязь поміж ними. Деякі вражіня ріжнородних змислів нагадують себе взаїмно. Отжеж показує ся, що вражають нас подібно:

1. Яскраві, різкі барви, напр. червона, жовта, високі тони, звуки: и, е, і, острі предмети, жар та сильні запахи і рух;

2. темні барви, низкі тони, звуки: а, о, у, мягкість, холод, душні пахощі й тишина;

3. барви рівнодушні: біла, сїра й чорна, шелести, та загалом „рівнодушні“ вражіня інших змислів.

В наслїдок того ми маємо можність, дїлаючи в певний спосіб на один змисл, настроювати відповідно й другі змисли, в тім власне й лежить настроєвий, „імпресийний“, напрям у штуцї, який в поезиї та в музиці, старає ся слуховими вражінями викликати вражіня барв, сьвітла, дотику й руху, а в малярстві старає ся викликати вражіня звуків та інших змислів. Правдиві мистцї поезиї, музики й малярства грають тим способом до вподоби на наших нервах. Згадаймо тілько незрівнаний настроєвий вірш Шевченка „Вечір“. Надходячий вечірний сумрак і тишину віддає поет численними звуками а, о, у.

Садок вишневий коло хати,
хрущі над вишнями гудуть,
плугатарі з плугами йдуть,

а тим часом нараз проривають сю тишину дївчатка своїм співом, а їх звінкі голосочки й жвавий рух, зазначені знаменито звуком і у стишку:

співають ідучи дївчата.

Розуміє ся, що такі пристосованя звуків до змісту поезиї виходять у правдивих поетів зовсїм несьвідомо, як конечний наслїдок достроюваня слів до свойого поетичного натхненя і не дають ся нїколи заступити штучним добиранєм слів; при тім треба признати й се, що они не є конечними условинами даної поезиї, у самогож Шевченка маємо богато чарівних поезий, в яких зовсїм не бачимо того пристосованя поодиноких звуків.

За те в музиці, співі та малярстві користують ся артисти частїйше згаданими анальогіями змислів. Згадаймо тілько як знаменито відтворив Лисенко бішений рух филь Днїпрових порогів в музиці підкладеній до поезиї Шевченка: „Бють пороги“, пригляньмо ся яким небудь образам мистців малярства, а переконаємо ся, що така анальогія безперечно істнує та в малярстві й музиці має широке пристосованє.

Взаїмна подібність вражінь, яка лекше дає ся відчути як означити ясно словами, є безперечно також причиною, що до близшого означеня ріжнородних вражінь вживає ся загально тих самих слів, слова: острий, твердий, мягкий, вживають ся загально не тілько до означеня вражінь дотикових, але й інших змислів; атжеж загально каже ся: острий смак, твердий звук, мягкий тон, загально також вживають ся означеня: крикливі барви, теплі або холодні краски, ясні або чисті тони.

Така анальогія вражінь змислових має свою глибшу причину; всї наші змисли є складовими частинами того самого

нашого нервового укладу, що збудований з тоїж самої материї та творить одну нерозривну цїлість, томуж і не диво, що они всї стоять із собою в тїснїй звязи, хоч она так глибока, що скорійше дає ся відчути як означити докладно словами. *Іван Раковский.*

121. Новітні вигади в старинї.

Нїщо не в силї зробити старої та нової історії культури так принадною, як живе навязанє теперішности зі стариною: в зеркалї теперішности треба оглядати старину, в зеркалї старини — теперішність.

Кождий хосенний винахід чи відкритє, кожда важна наукова теория, яка виступає в наших часах, завертає мимоволї наш зір у старину. Ми питаємо, чи подібного не знали давнїйше, і не рідко на наше немале здивованє стрічаємо одно чи друге таке, що нам видає ся недавним, вже перед столїтями, перед тисячами років. Ми бачимо, що старинні народи часто густо підходили до того, що пізнїйше здїйснило ся, так дуже близько, що питаємо, як могло стати ся те, що тих гадок, яких на позір тілько малий крок дїлив від дїйсности, а яких хосен бє нам в очи, їх винахідники не стежили дальше, що тодїшний сьвіт їх не доглянув, а пізнїйші віки їх призабули.

Ми хочемо на пробу виказати рядом прикладів, що деякі річи й появи щоденного житя, які ми привикли вважати наскрізь новітними, таки можуть уже в далекій старинї вказати на своїх певних предтеч та попередників, у певній мірі на свій більше примітивний рівноважник та праобраз так, що не рідко мимоволї пригадує ся той славний вислов, який Ґуцков у своїй драмі „Урієль Акоста“ вкладає в уста рабіна Бен Акіби: „Нема нїчого тут нового“!

От візок-самомір (таксаметер), сеж безперечно новинка сьвіжої дати. Але послухаймо! Великоважна для історії культури 9. глава X. книги De architectura звісного римского письменника і воєнного інженїра Вітрувія (Vitruvius), де побіч будівництва обговорює ся також техніка давних віків. Тут знаходимо дуже важні дані про конструкцию старинних возів, які для свого дотепного та автоматично функционуючого приладу на осях мають, так сказатиб, показчик годин та миль. Отже можна їх уважати найстаршими таксаметрами, а бодай їх предтечами та історичними прототипами. Тут не місце поясняти подрібно конструкцию тих старинних візків, що зрештою без показаня моделю й не конче добре удало би ся; та все таки треба хоч

стілько сказати, що за кождий раз, як переїхано одну милю, впадав з чутним гомоном камінець до бронзової посуди, підставленої під поміст візка. Число камінчиків, так кінчить Вітрувій, які опісля разом зпід споду виймало ся, буде вказувати проїхані милї підчас їзди. Опис того приладу на диво так докладний, що по даним Вітрувія дасть ся він дуже добре зреконструувати. Само собою розуміє ся, що такі візки були дорогі і тілько богачі могли собі позволити на такий збиток.

Римский історик Юлій Капітолін (Capitolinus) говорить і про другий рід дуже цінних, люксусових візків, про vehicula arte fabricae nova perplexis diversisque rotarum artibus et exquisitis sedilibus nunc ad solem declinandum nunc ad spiritus opportunitatem per vertiginem, отже безупряжні візки новітної конструкції, яких колеса самі від себе обертали ся довкола своїх осий при помочи якогось дотепно вигаданого механізму та складного колісцеватого приладу. Сїдла були так уладжені, що захищували візників перед сонїшною спекою. Також можна було ті сїдла так завертати, що їздцям у дорозї завсїди дув вітер у плечі. На жаль з причини скупого опису не можемо виробити собі ясного образу про ті візки, хоча без сумніву мова тут про найстарші окази самоходів, зовсїм прості візки, що їхали без упряжі. Здає ся, що тут складну систему зубатих коліс вправляли в оборот чи в рух невільники, що сидїли на возах.

При тій нагоді треба вказати на одно замітне місце в книжці Роджера Бекона, вченого англійского монаха з 13. столїтя. В своїй книжці De nullitate magiae пише Бекон таке: „Можна зробити також візки, що без звірів порушають ся з незрівнаною скоростю. Дальше можна зробити прилади до лїтаня так, що в серединї сидить чоловік і крутить корбою, і так при помочи незвичайних крил лїтати в воздусї на лад птахів“. Так отже перед більше як 600 лїтами малиб бути заповіджені самоходи та лїтаки!

Під автоматом розуміємо безперечно кождий механічний прилад, що сам від себе порушає ся, що єго вводить в рух на якийсь довгий час не якесь там дїланє із внї, а сили скриті в нутрі, як пружини, тягарі і і. В тїснїйшім змислї се механічний прилад, що при помочи якогось внутрішного механізму наслїдує роботу живих істот, от напр. людий або звірів, та ще й зроблений на їх подобу. Колиж тепер хто гадає, що автомати се щось зовсїм новітне, грубо помиляє ся. Винахід автоматів досить стародавний, тілько одно — єго часу не можна точно подати. Ходячі статуї Атенця Дайдаля належать без сумніву до

казки, але історичний деревляний голуб, що єго бистроумно сконструував фільософ і механїк Архіт із Таренту. Той голуб міг дїйсно на взір живого кружляти в повітрі, розуміє ся, тілько в короткім обсязї. Ґеллїй, якому завдячуємо сю відомість, цитує виразно як свого сьвідка грецкі слова достовірного Фаворіна: Ἀρχύτας ἐποίησε περιστερὰν ξυλίνην πετομένην, ἥτις, εἴποτε καθίσειεν, οὐκέτι ἀνίστατο. Отже, коли автоматичний голуб, по довершенім летї впав на землю, то другий раз не міг уже піднести ся, зовсїм так, як перестає бігти та дитяча забавка — коли вже вичерпає ся в єї нутрі накручена пружина. Із старших автоматів згадує Павзанїй про мідяного орла в Олїмпії, що широко вимахував крилами, дальше про повзаючого слимака Деметрия з Фалєрону, відтак про подібний до чоловіка автомат, т. зв. андроїд Птолємея Філядельфа, котрого старинні дуже подивляли, а про котрого внутрішне уладженє на жаль нїчого близше не подано. Малі автомати, як от птахи, що співають або бють крилами, і нинї разураз виробляють ся годинникарями в Женеві. Також Норимберґа продукує в великій скількости танцюючі ляльки і і. Найчастїйше в новітних часах зустрічаємо такі автомати, які по вкиненю грошевої монети викидають деколи якийсь товар або грають музичний твір. І такі торговцї-автомати були звісні в старину. Після докладного опису математика Герона з Александриї вже в тих часах були уставлені по сьвятинях автомати зі сьвяченою водою, з котрих витїкала вода, коли хто вкинув до середини одну драхму або один оболь. Той Герон, що жив, здає ся в I. віцї по Хр., був знаменитим фізиком, механїком і спорядчиком ріжних тискарень, у яких викликував дїланє чи то тискарем водним чи то атмосферичним або огрітим воздухом чи то парою. Само собою розуміє ся, що й Герон мав уже також своїх предтеч, головно серед старинних Єгиптян, від котрих він дещо й переняв.

Вихідною точкою для істориї парових машин була, здає ся, Геронова куля, що вводить ся в дроганє ударом в зад випливаючої пари. На тисненю води чи воздуха полягав також автоматичний гомін труб, коли відчиняли ся сьвятинї. Зрештою уже перед Героном сконструував Ктезібій водяні орґани (ὕδραυλος або organum hydraulicum). Они були зложені із сїмох сопілок, в части з бронзу, в части з тростини, а грало ся на них при помочи клявішів.

Теория лїварів, які тепер, завдяки широко звісним сифонам (σίφονες), кождому впадають в очи, дуже давна і вже Герон хіснував ся нею, вживаючи її до найріжнороднїйших цїлий.

Громозвід загально вважає ся винаходом Венямина Франкліна, а час появи того важного відкритя подає ся на 1752. рік. Але хто хоч трохи обізнаний із старо-єгипетскою культурою, той буде тямити, що в Медінет-Абу вже коло 1300. р. перед Хр. вершки високих щоглів, які побудував Рамзес III. на мійских воротах, були позолочені для проводженя грому, а про старогрецких та римских жерців ідуть слухи, що они вміли таку штуку, що приманювали громи з неба до певних місць. Про Нуму Помпілія каже Лівій таке: „А щоб приманювати ті громи, посьвятив він на горі Авентині жертівник для елїцейского Юпітера". Ту штуку заманювати від богів громи (хоч первісно в тій вірі, що через те пізнає ся воля богів) мав виконувати сам Нума з особлившим знанєм того предмету. Формулки конечні для заклинаня та зачаровуваня уложив Нума на письмі. Коли єго наступник Тулль Гостілій захотїв раз при обряді в честь елїцейского Юпітера вжити тих зачарованих речень і зробив у виконуваню одну помилку, розгнїваний бог ударив громом і спалив короля разом з єго домом (Livius I. 31, 8). При таких невдачних експериментах приманюваня громів із неба нераз грім забивав жерців. Они піднимали до неба дрюки оковані металем, бо завважили, що металї найбільше пригідні до грому. Але сї дрюки на стілько не були дїйсними громозводами, на скілько не доставало їм металевого відводу до вогкої землї. Та все таки вже тут у старинї видно що найменше почин.

Кождий знає, яка важна тепер голубяча почта у війні та мирі. Віддїл воздухоплавців зелїзничого полку в Шенеберґу коло Берлїна виучує на окремих почтових стациях голубів тілько виключно до бальонової служби. При всїх цїсарских маневрах стоїть при головній кватирі 50 або й більше листових голубів до послуги, а про Вісмана знаємо, що він підчас своїх африканьских експедиций мав звичай возити з собою й нїмецких листових голубів. Листовий голуб може перелетїти в одній мінутї 1200 м., а деколи перелїтає й 1700 м. на мінуту. Та не всї знають, що голубяча почта вже добре була звісна Арабам, Грекам та Римлянам у старинї. До передаваня вістий з Баґдаду до Алєппо і здовж малоазийского побережа до Александриї Араби держали голубів. Одною з найбільше милозвучних пісень Анакреонта (εἰς περιστεράν) уважає ся, як звісно, та пісня, яку він послав Батилї почтовим голубом. Як знаємо з Елїяна, сповістив побідник у олїмпійских ігрищах Тавростен своїх егінетских земляків про сьвіжу побіду голубом. Коли Антонїй замкнув у Мутинї Брута, тодї той, щоб подати

всьому сьвітови звістку про свою біду, вжив до того голубів. Деколи при передаваню вістий уживали замість голубів також ластівок. Після Плїнїя римский лицар Цеціна сповістив своїх приятелїв ластівками про свою побіду четвернею в цирку; а знов після Фабія Піктора сповістила ластівка Римлян, яких облягли Лїгустини, про день призначений на відсїч числом узликів, що були на нитцї, привязаній до єї ноги.

Павло Ваґлер.

VI. Промови.

1. В XLIV роковини смерти Т. Шевченка.
2. Привіт на Сокільске сьвято.

122. В сьвято відродженя.

(Промова виголошена на ювилейнім Маркіяновім Сьвятї в Бережанах д. 17. падолиста 1911).

Цьвітка дрібная молила неньку,
Весну раненьку: „Нене рідная!
Вволи ми волю, дай менї долю:
Щоб я зацвила, весь луг скрасила,
Щоби я була як сонце ясна,
Як зоря красна, щобим згорнула
Весь сьвіт до себе!“
„Доню голубко!
Жаль менї тебе, гарная любко!
Бо вихор свисне, мороз потисне,
Буря загуде...
Краса змарнїє, личко счорнїє,
Головоньку склониш, листоньки зрониш,
Жаль серцю буде...“

Отся трагедия цьвітки, тої першої весняної цьвітки, яка, прочуваючи животворний промінь сонця, рве ся до житя, дарма, що потисне ще мороз, що звялить отсю нїжну животину — ось так ввижає ся менї трагедия того молодого серця, тої сильної жадоби житя душі, того могутнього духа, що вирвав із закостенїлої мертвеччини і поніс на ясні соняшні левади ґенїя нашого народа — а сам склонив свою журбою прибиту голову, не діждавши соняшного сяєва, не огрівши соняшним теплом

своєї стурбованої, непотїшеної душі. Ось так ввижає ся менї трагедия Маркіяна Шашкевича.

З одної сторони важка зима — важка, мертва зима нашого житя: суспільного, полїтичного, письменьского — народ у кайданах панщинної неволї закріпощений, несвоєвільний раб, понижена, прибита маса, а ті що побіч безпросьвітного народа руске імя носять, не менше важкою, ледяною кригою мертвеччини придавлені, холодом єї студеного подиху зморожені, а ще й ті, що руске імя носять, а корінем-мовою від рускої землї вже відірвані — даремно ждатиб їм одним і другим на животворні промінї цїлющого українського сонця...

Така важка зима нашого национального житя...

А під ледовими оковами бє ся невмируща струя живої енергії, проявляючи ся тужливими співами прибитої народньої душі, розкішними картинами чарівного казочного сьвіта, творами буйної фантазиї нашого народа, незакованої в ярмо панщинної неволї, буяючи в надземских, невловимих мріях, далеких від щоденного горюваня...

А там у Полтаві, на другім краю розлогих українських земель, продирають ся перші проблиски весняного сонця.

Від розлогого українського степу віє весняним леготом, із під високих могил, що вагою своєю придавлюють козацкі білі кости, добуває ся могутнїм гомоном струя минулого славетного нашого житя, духи великих батьків накликають своїх нащадків проснути ся із сну, отрясти з душі своєї кайдани неволї, кинути чужу, непривітну ниву та станути збитими рядами орати запущений свій рідний переліг!

Від скельних Татр по небосяжний Кавказ — від Тиси вод та срібнолентого Сяна, по мокровини Припети, жерела Десни та Дон славутнїй, по бурливі хвилї Чорного моря — Рускоro моря та солоні води далекого Каспія, чує ся шелест крил генія українського народа, що тілько що зриває ся до лету, обіймаючи своїм духом будуче житє на широкому просторі земель України, прочуваючи своїм віщим вітхненєм колишню славу богатого українського народа!

Сьогоднїшне наше сьвято — се не є сьвято поета, письменника — се сьвято ґенія народу. Слава поетів минає, творчість письменників старіє ся — приходять нові поети, здвигають пишнїйші храми, якими притемнюють память своїх попередників, приходять нові письменники, вводять нові напрями своєю творчостию, кладуть у могилу память давнїйших мистців слова —

ґеній народа остає вічно новий, вічно сьвіжий, нїким не притїнений, нїякою силою не зрушений із своїх основ — вічний...

Доки жити ме й розвиватись ме украïньский народ, доки сияти ме украïньска народня ідея — доти жити ме у вдячній памяти Украïни Маркіяново імя, імя людини, що як поет попалаб може в забутє, але як творець нашого відродженя має незатерту память в культурній істориї рідного народа.

Те, що маємо сьогодня, чим повеличатись можемо, що підносить нашу вартість і додає нам сил до дальшої працї — всї наші успіхи на кождому полї — се дар нашого народнього ґенїя, що проявив ся в нашому житю ідеєю Маркіяна Шашкевича. Коли сьогодня покланяємо ся памяти Маркіяна, ми не людинї покланяємо ся — ми покланяєм ся могутній силї нашого народа, ми клонимо голову перед ґого житєвою енергією, перед ґого непобідимим, повним жадоби житя духом!

Сьвято Маркіяна — се сьвято побіди украïньского народа, побіди над мертвотою, побіди над приниженєм духа, побіди над зневірою. Се сьвято відродженя украïньского народа.

„Відкинь той камінь, що ти серце тисне!
Дозволь в той сумний тин
Най свободоньки сонїчко заблисне:
Ти не неволї син!“

промовив певне себе, горде слово Маркіян Шашкевич прочуваючи віщим духом те сонце свободи украïньского народа. А в столїтє ґого відродин співає другий син галицкої Руси — Іван Франко ось який гимн в честь ґенія свого народа:

Народе мій!
Невжеж за дармо стілько серць горіло
До тебе найсьвятїйшою любовю,
Тобі жертвуючи душу й тїло?

За дармо край твій весь политий кровю
Твоїх борцїв? Йому вже не пишать ся
У красотї, свободї і здоровлю?

За дармо в слові твойому іскрять ся
І сила й мягкість, дотеп і потуга
І все, чим може в гору дух піднять ся?

За дармо в пісні твоїй ллєть ся туга
І сьміх дзвінкий і жалощі коханя,
Надїй і втїхи сьвітляная смуга?

О ні! Не самі сльози і зітхання
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твойого повстаня.

В руках людини доля людини, в руках народа доля народа!! Хвиля зрозуміня своєї сили стає хвилею свободи!

Хвиля пошанованя памяти ґенія українського народа стає признакою, що народу українському свободоньки сонце заблисло, що він не неволї син!

* * *

Сьогоднїшне Маркіянове сьвято в Бережанах — се сьвято тої землї, яка пестила молоду душу поета, плекала єго гарні почуваня, вщіплювала в єго душу почутє краси, любов рідної землї, рідного слова...

Тут по сих горах Бережанщини буяла молодеча уява Маркіяна підчас єго ґімназияльних наук. Як ученик бережаньскої ґімназиї він не міг не підчинити ся красї нашої країни, не міг не полюбити тої рідної землї, єї народа, гарної цвитучої мови того народа, на якого лонї довершувала ся таємна в житю чоловіка переміна з дитини в молодця. Той час, коли в душі молодця починають родити ся незрозумілі почуваня, коли проявляє ся в єго душі туга за красою, погоня за ідеалами, та таємна доба в житю кождої молодої людини припала Маркіянови на лонї поетичної Бережаньскої землї.

Хто в силї збагнути сьогодня, як богато завдячує Маркіян Шашкевич нашій Бережанщинї? Оцїнити се зможе тілько той, хто призадумував ся над впливом природи на душу, на чутє, на уяву людини, на гарні й людяні почуваня єї душі. Хто в силї збагнути сьогодня, скілько заважили в зворотї Маркіяна до народньої мови, до мови рідного народа якраз спомини поета з посеред круга народа Бережанщини?

Сьогоднїшне сьвято Бережанщини стає своїм значінєм в ряді великих сьвят в Підлисю і у Львові. Після них прийшла черга на Бережани, звязані молодечими роками Маркіяна Шашкевича із нашим национальним відродженєм.

Сьвято Бережаньскої землї — се важне звено в сьвятї відродженя українського народа.

Але сьвято се в першій мірі сьвято молодїжи.

Лїта йдуть за лїтами — щораз нові ряди нашого молодого поколїня напливають до жертвенників знаня, науки! Що раз нові віддїли піонірів нашого відродженя полишають мури сірого

гімназияльного будинку й стають в ряди української чільної інтеліґенції — виповнюють прогалини по старих своїх батьках, здобувають нові становища, нові позиції.

До вас — що вже не довго, до вас, що за рік, за два, за три підете в житє, до вас, молоді серця, звертаю ся із горячим зазивом:

Бережаньска молода Україно!

Сполучені бережаньскою природою, сїрими мурами гімназияльного будинка сполучені з великим Маркіяном, задержіть глубоко в душі своїй память сьогоднїшної хвилї. А хвиля ся, поклін памяти батька нашого відродженя — нехай западе в твою душу, молода громадо, незатертим спомином почести, пошани до рідного слова, рідної мови, до рідного народа, до ідеї відродженя України!

Молодче! Ти не неволї син!

Твоя вітчина, твоя Україна покликала тебе здобувати собі знанє і стати опісля вірним єї сином, дужим, завзятим робітником на розлогих єї царинах. Кріпи свій ум до колишньої громадскої праці, стали своє серце в огнї любови рідної мови, народа рідного, в огнї любови України!

Обіт у глубинї серця зложи ось тут перед тїнями великого Маркіяна берегти єго ідеї до віку, стояти непохитно, кріпко, твердо на сторожі ідеї відродженя України, не схитнути ся, не збити ся нїколи з ясного, сьвітляного шляху українського житя.

А шлях той такий рівний, такий просторий, чарівний такий, принадний...

А праця на тому шляху така вдячна, така розкішна, така повна вдоволеня... дарма, що трудна, дарма, що вистелена нераз тернєм.

Хвиля ся, в котрій ти, молода українська громадо, прийшла ураз із батьками своїми поклін глибокий зложити памяти Маркіяна, хвиля ся нехай тобі на ввесь твій житєвий шлях просьвічує як провідна звізда в твойому прямованю до мети — до повного відродженя України!

Антін Крушельницкий.

123. Промова у відповідь на привіти в часї 25-лїтного ювилею.

Першим моїм словом нехай буде щира подяка всїм тим, що устроїли отсе нинїшне сьвято. Поперед усего подяка молодїжи, що не щадила на се трудів і заходів; подяка всїм тим,

що явили ся тут нині; подяка товаришам праці і переконань; щира подяка бесїдникам, що промовляли з сего місця. Подяка вкінці й моїм противникам. За двайцять пять лїт моєї праці доля нїколи не скупила менї їх; они підгонювали мене наперед, не дали менї застоюватись на однім місци. Я розумію дуже добре вагу боротьби в розвою і вдячний своїм противникам і щиро поважаю тих, що борють ся зо мною чесним оружєм.

Коли скину оком по нинїшнім зборі, то запитую себе: задля чого зібрала ся тут така велика і сьвітла громада? Думаю, що не для моєї особи. Я не вважаю себе анї таким великим талантом, анї нїяким героєм, анї таким взірцевим характером, щоб моя особа могла загріти всїх до себе. Двайцять і пять лїт я був тим пекарем, що пече хлїб для щоденного вжитку. Я завсїгди стояв на тім, що наш народний розвій має бути міцною стїною. Муруючи стїну муляр кладе в неї не тілько гранїтові квадри, але як випаде, то і труск і обломки і додає до них цементу. Так само і в тім, що я зробив за ті лїта, може й знайде ся деякий твердший камінь, але певно найбільше буде того труску і цементу, котрим я заповнював люки і шпари. В кождім часї я дбав про те, щоб відповісти потребам хвилї і заспокоїти злобу дня. Я нїколи не хотїв ставати на котурни анї щадити себе; я нїколи не вважав свойого противника занадто малим; я виходив на всяку арену, коли боротьба була потрібна для проясненя справи. Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до памяти будущих поколїнь, але менї се байдуже; я дбав попереду усего про теперішних, сучасних людий.

Як син селянина, вихований твердим мужицким хлїбом, я почував себе до обовязку віддати працю свойого житя тому простому народови. Вихований у твердій школї я від малку засвоїв собі дві заповіди. Перша, то було власне почутє того обовязку, а друга, то потреба ненастанної праці. Я бачив від малечку, що нашому селянинови нїщо не приходить ся без важкої праці; пізнїйше я пізнав, що й нам усїм як нації нїщо не прийде за дармо, що нам нї від кого нїякої ласки не надїяти ся. Тілько те, що здобудемо своєю працею, те буде справдї наше надбанє; і тілько те, що з чужого культурного добра присвоїмо собі також власною працею, стане нашим добром. От тим то я старав ся присвоювати нашому народови культурні здобутки інших народів і знайомити інших з єго житєм.

Головну вагу клав я завсїди на здобуванє загально-людских прав, бо знав, що народ здобуваючи собі загально-людскі права, тим самим здобуває собі й национальні права. І сам я

в усїй своїй дїяльности бажав бути не поетом, не вченим, не публїцистом, а поперед усего чоловіком. Менї закидували, що я розстрілюю свою дїяльність, перескакую від одного занятя до іншого. Се було власне випливом мойого бажаня — бути чоловіком, осьвіченим чоловіком, не лишити ся чужим у жаднім такім питаню, що складає ся на зміст людского житя. А пізнавши щонебудь, я бажав і всїх сил докладав довести й інших до того, щоб заїкавили ся тим і розуміли се. Дехто звиняв мене тим, що важкі обставини житя, конечність заробітку спонукувала мене кидати ся на ріжні поля. Але менї здає ся, що тут більше причинила ся моя вдача, те горяче бажанє — обняти цїлий круг людских інтересів. Може бути, що сей брак концентрациї зашкодив менї як письменникови, але у нас довго ще будуть потрібні такі, як я, щоб розбуджували інтерес до духового житя і громадили материял обтесаний бодай з грубшого. Фундаменти все так будують ся; а тілько на таких фундаментах, на таких стїнах може з часом здвигнути ся пишне, сьміле склепінє.

Так отже не для мене се нинїшне сьвято. Я чую, що я не заслужив на него. Але оно наповняє мене радістю як признака того, що в широких кругах нашої громади займає ся або й сильно вже горить бажанє осьвіти, свободи і широкого индивідуального та громадского розвою, бажанє, котрого виразом є мої писаня. Вийшовши з самого дна нашого народа, я старав ся однакою любовю обняти всї єго верстви, а нинїшне сьвято є для мене знаком, що у нас будить ся, а декуди вже й ярко палає бажанє солїдарности з нашим найменшим братом. Тілько ненастанна, жива стичність з людьми може охоронити наше письменьство від манівців; тілько солїдарність з тим нашим бідним, сїрим братом охоронить нас від абстракций і доктринерства, поведе наш национальний розвиток простою, вірною дорогою.

Ще раз дякую Шановній Громадї за нинїшний вечір. Здає ся, не потребую обіцювати, що й на далї я не зійду з тої дороги, якою йшов доси. Така вже моя натура, що працї своєї не покину нїколи; се не геройство, а просто елєментарна сила веде мене сею дорогою, сила моєї хлопскої крови.

Певна річ, у моїй дїяльности було чимало помилок — але хтож роблячи якесь дїло не помилив ся? Та нинї я можу дивити ся на ті помилки спокійно, бо знаю, що або менї самому або іншим они служили осторогою і наукою. А що до себе са-

мого я завсїди держав ся тої думки: нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвиває ся украïньский народ!

Іван Франко.

124. Слово над гробом ученицї.

„О чадо, кто не восплачеть —
зря твоє лице увядомоє?"
(Пісня церковна).

Марійко! Наша добра, сердечна Марійко! Чого ти так скоро відлїтаєш від нас у вирей? Хибаж се вже осїнь у тебе? Чи не бачиш, як гарно навкруги пишає ся весна, як у соняшнім морю купає ся цїла природа, а смарагдова зелень так і манить до житя? Бачиш, як цьвіти, сї весняні, запашні цьвіти, ледви що починають розцвитати ся, а теплий вітрець-добродїй заносить їх милий запах аж до тих великомійских дїтий-школярів, що не мають спроможности та часу плекати їх власними руками і любувати ся їх красою? Бачиш довкола себе той віночок товаришок-подруг, що прийшли, щоби віддати тобі послїдну прислугу?

Пощо кидаєш гарну весну, онаж хотїла влити житя у твоє слабоньке тїло, що стілько годин пересидїло нераз над книжкою, она хотїла скріпити твого духа, що мов пчілка завчасу забрав ся до працї, щоби зі всїх цьвітів людских відомостий зібрати як найбільше солодкого меду-знаня. І ті цьвіти для тебе росли — щоби гарним віночком уквітчати твою молоду головку. І вітрець-добродїй для тебе нїс їх милий запах, щоби своїм оживляючим віддихом перемогти силу страшної хороби, що точила твій молоденький орґанїзм. І ті твої посестри-подруги для тебе прийшли, а їх червоні з плачу очи та сумний вигляд най будуть тобі запорукою, що кожда з них радо переляла би частину свого здоровля у твоє мертве тїло, щоби тілько знова побачити тебе живою, щоби знова почути твій лагідний голос, та побачити тебе в тій першій лавцї, в котрій від кількох лїт привикли тебе бачити.

Пощо покинула ти свою школу, що гордила ся тобою та послугувала ся, кілько разів треба було промовити єї іменем? А тих своїх добрих пань, тих панів учителїв, що показували тобі стежку у велику гущавину людского знаня, що нїколи не могли знайти досить слів похвали для тебе, що в тобі слїдили великий поступ своєї працї — і тих — пощо ти покинула?

Так Бог велїв! Хто в силї збагнути недостежимі стежки Божого провидїня? Хто зуміє зглубити бездонну пропасть Бо-

жої премудрости? Де око, що може продерти занавісу, яка заслонює перед нашими очима найблизшу будучність? Хто знає, кілько чорних днів булоби в єї житю, кілько гірких хвиль зазнало би се добре, слабосильне, а неутомиме в праці єство в тяжкім учительскім званю, яке вибрало собі; кілько разів закервавило би ся се щире серце, що доси не знало, що злість та людска ненависть, що уміло тілько любити всїх та всїм тілько добра бажати?

Коротке було єї житє, але великим похвальним гимном в честь всемогучого Бога, бо на него складала ся любов Бога, любов рідні, любов до всїх, що в якихнебудь були відносинах до неї, невпинна праця, совісність у виповнюваню обовязків, невинність та непорочність у всїм.

Тобі спішно було, Марійко, відобрати нагороду з рук Спасителя і не годить ся тобі сего жалувати. Так нас учить наша сьвята віра, так нам велить наш розум просьвічений сьвітлом Божої правди. Так, се сьвята правда!

Але ми є люди, тисячними невидимими нитками звязані з туземним житєм! Нам вільно відчувати жаль по стратї дорогої особи, нам вільно плакати по нїй! Такий жаль сам Господь осьвятив, проливаючи слези над гробом свого друга Лазаря!

Тож знай, Марійко, що глубоку рану завдала ти нам усїм своєю смертию! Час вилїчить рану, але знак по нїй все лишить ся в наших серцях і кілько разів твої добрі родичі почують, як хтось говорити ме про добру-найлїпшу доню, тілько разів ти мов жива станеш в їх памяти, тілько разів подумають собі: „Хиба не лїпша від нашої Марійки“. Кілько разів твої пані та панове учителї, кілько разів твій катихит бесїдувати муть про взірцеву ученицю, тілько разів подумають, що ти і для неї могла би бути взором. Кілько разів твої посестри розповідати муть про найлїпшу товаришку, тілько разів скажуть, що лїпшої від тебе вже нїколи мати не будуть.

Чи чуєш, Марійко, отсї слова? Они щирі — прещирі, в них нї крихіточки пересади, они пливуть із серця. А ти супокійна, зимна, мов мраморна лежиш. Байдужні они тобі, бо ти вже з уст Спасителя почула найвисшу похвалу, бо ти вже почула щасливі слова: „Добра доню, добра і вірна! В малім була ти менї вірна... вийди в радість дому Господа твого“. Тобі байдужні наші слова, ти і в житю не про них дбала! Не задля похвали й признаня виповнювала ти свої обовязки, а тому, що виповненє обовязків є виповненєм Божої волї, є найвисшим завданєм чесного чоловіка. Не задля тебе говорю я ті слова,

а задля тих твоїх товаришок, що стоять навкруги твоєї домовини, щоби ти і по смерти полишила ся для них взором.

Послїдними словами прощаємо тебе, Марійко, а твої мертві уста сих слів до нас не промовлять. Але твій дух, що є сьвідком нашого жалю, громовим голосом смерти прощає ся з нами. Прощає ся з вами, дорогі родичі, ваша сердечна Марійка. В послїдне кланяє ся вам і голосить: „Батеньку рідний! Матїнко люба! Я завсїди була вам слухняною, я нїколи не робила нїчого проти вашої волї. Один-однїсенький раз я не послухала вас і пішла там, де ви не хотїли.

Не плачте за мною. Так Бог велїв!

Прощайте товаришки, прощайте всї знайомі і приятелї, прощайте всї, що не жалїли труду і прийшли відвести мене на вічний супокій. Нехай вам Бог за се заплатить!

„Азъ ко Господу Богу моєму гряду“. Амінь.

Теодозий Лежогубский.

VII. Листи.

1. Лист Т. Шевченка до Лизогуба.
2. Лист Т. Шевченка до Лазаревского.

125. Листи Тараса Шевченка до Лазаревского.

I.

Великим веселієм звеселили ви мене, своїм добрим, християньским листом, у сій бісурманьскій пустині. Спасибі Вам, Друже мій добрий — я з самої весни не чув рідного щирого слова. Я писав туди декому. А Вам першим Бог веліВ розважить мою тяжку тугу в пустині щирими словами. Спасибі Вам!

Не знаю, чи дійшов мій лист до Ваших рук (бо я післав у Седнев 24. жовтня не знаючи, що Бог занїс аж у Одессу). Жаль і дуже жаль менї Вашої маленької: згадаю, що так неначе бачу, як оно манюсеньке танцює, а Ілїя Іванович грає і приспівує... Не скорбіть, може оно добре зробило, що перейшло на той сьвіт не мучене страстями земними.

Були Ви в Яготинї лїтом, що там діє ся? де тепер живуть Яготиньскі анахоретки? Я писав через Вас до В. Н., не знаю, чи дійшло. Що она, сердешна, поробляє? Скажіть їй, як побачите, або напишіть, нехай до мене напише хоч одну стрічечку — єї прекрасна добра душа мене частенько навідує в неволї.

Бодай і ворогови моєму лютому не довело ся так каратись, як я тепер караюсь. І до всего того треба було ще і занедужать: в осени мучив мене ревматизм, а тепер цинґа — у мене її з роду не було, а тепер така напала, що аж страшно! Холєра, благодарить Бога, минула нашу пустиню, а ходила близько.

Сажин менї нїчого не пише; не знаю, де він дїв мою портфель з рисунками дрібними; там їх було цїлий жмить. Як побачите його, то спитайте, та возьміть до себе, а ящик з олїйними фарбами нехай собі оставляє. — Ви питаєте, чи покину я мальованє. Рад я його покинуть, так не можна; я страшно мучу ся, бо менї заборонено писать та рисовать. А ночи, ночи! Господи! які страшні та довгі!... та ще й у казармах.

Добрий мій друже! Голубе сизий! пришлїть ящик Ваш, де є вся справа, альбом чистий, і хоч один пензель Шаріона. Хоч інколи подивлю ся, то все таки лекше стане. — Просив я В. Н., щоб менї книжок деяких прислала, а тепер і Вас прошу, бо опріче Біблії нема і одної лїтери. Як що найдете в Одессї, Шекспіра, перевод Кетчера або Одиссею, перевод Жуковского, то пришлїть, ради Распятого за нас, бо єй-Богу з нудьги одурію! Послав би Вам гроший на все те, так дасть-Біг. До шеляга пропали. А може Бог пішле, то я Вам коли небудь оддячу.

Як будете посилать, то шлїть на моє імя. Та, Бога ради, напишіть що небудь про В. Н. і про Гляфіру Івановну, та поклонїть ся від мене Ілії Івановичу, Надеждї Дмитрієвній і всему дому Вашому.

Бувайте здорові, не забувайте щирого свойого і безталанного — Т. Шевченка. Адрес: В Оренбурску губернїю, в крїпость Орску.

II.

Не знаю, чи зрадїлаб так мала ненагодована дитина, побачивши матїр свою, як я вчора, принявши подарунок Твій, щирий мій єдиний Друже. Так зрадїв, що ще і доси не схамену ся. Цїлїсїньку ніч не спав, розглядав, дивив ся, перевертав, по тричи цїлуючи всяку фарбочку; і як її не цїлувать, не бачивши цїлий рік. Боже мій! як тяжкий і довгий рік! та дарма. Бог поміг, минув таки.

Я взявши в руки скринку, подивив ся, і неначе перелетїв у малярню в Седнев; — чи згадаєте, як Ви менї її вторік показували недороблену? ще й радились зо мною, як би її химернїйше уладить. Чи сподївав ся я, що через рік та сама скринка звеселить мене, неначе мати дитину, при лихій моїй годинї.

Благий і дивний єси, Господи! Сегодня недїля, на муштру не ведуть — цїлїсенький день буду переглядать Твій подарунок, щирий мій, єдиний Друже, переглядать і молитись, щоб Бог послав на довгі днї Тобі таку радість, як послав він менї через Тебе. Перелїчив, передивив усе, все до крихітки цїле: і Шекспір,

і папери, і цизорик, і карандаші, і пензлї, все цїлїсеньке. — Не утрачай ся на альбом, Друже мій, буде з мене і сего добра поки-що.

Недавно з Яготина прийшов лист до мене. Спасибі їй, добрій В. Н., що не забуває мене: хоче менї, як сама дістане, прислать книжок. Як пришле, то тодї я і тяжкого походу, і аральского моря, і безлюдного степу Киргіского не злякаюсь. Одна тілько туга гризе моє серце: як заженуть у степ, то не доведеть ся нї одного листа принять, нї самому послать, бо туда почта не ходить. От моє горенько! А може доведеть ся, рік або другий, простерегти нїкчемне отсе море. Не будемо журить ся, а будемо молити ся. Ще те лихо далеко, а всяке лихо здалеку страшнїйше, як то кажуть розумні люди.

Сей, і апріль місяць, я ще буду в Орскій кріпости, то напишіть до мене хоч стрічечку, бо тілько Бог сьвятий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно слово Ваше з моєї бідної країни. А тепер, поздоров Вас, Боже! Хоч і богатий на папір, а все таки на клаптику пишу, бо сказано — пустиня, де я возьму, як потрачу? Та таки і удїлить де кому треба, хоч по аркушику. Вибачте, Голубе сизий, що так на швидко пишу до Вас — бо одно те, що сьогодня почта, а друге те, що коло десятої години треба вступить у караул.

Молю ся Богу, щоб послав здоровля Н. Д. і радість всему дому Вашому. Спасибі Вам, бувайте здорові, та напишіть хоч стрічку до мене, до вдячного Вам — Т. Шевченка.

Тарас Шевченко.

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

(8p)

3076
10,77 (1989)
4740
4740
РА
БІБЛІОТЕКА
ОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
у Львові.

Литін Крушельницкий.

РУСКА ЧИТАНКА

ДЛЯ ЧЕТВЕРТОЇ КЛАСИ

Л. Крушельницкий. Руска читанка для 4 класи